

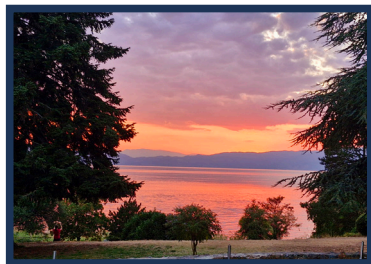

РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА
УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ

**52. МЕЃУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА
НА МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА
ПРИ УКИМ ВО СКОПЈЕ**

Охрид, 29 – 30.8.2025 година

Скопје, 2026

Република Северна Македонија

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

**52. МЕЃУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА
НА МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА
ПРИ УКИМ ВО СКОПЈЕ**

Охрид, 29 — 30.8.2025 година

Скопје, 2026

Ректор:

проф. д-р Биљана Ангелова

Уредник на издавачката дејност на УКИМ:

проф. д-р Биљана Ангелова,
ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

За издавачот:

проф. д-р Биљана Ангелова,
ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

52. Меѓународна научна конференција на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при УКИМ во Скопје**Меѓународен редакциски одбор:**

Академик Ала Шешкен
проф. д-р Соња Топузовска, проректор на УКИМ
проф. д-р Кристина Николовска, директор на МСМЈЛК при УКИМ
проф. д-р Намита Субиото
проф. д-р Мелахат Парс
проф. д-р Марија Паунова
проф. д-р Трајче Стамески
м-р Евдокија Илијевска

Јазична редакција:

Лилјана Јовановска

Компјутерска обработка:

МАР-САЖ, Скопје

Печати:

МАР-САЖ, Скопје

Тираж:

150 примероци

СОДРЖИНА

ПОЗДРАВНИ ОБРАЌАЊА

ПОЗДРАВНО ОБРАЌАЊЕ НА
ПРОФ. Д-Р БИЉАНА АНГЕЛОВА,
РЕКТОР НА УНИВЕРЗИТЕТОТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ... 13

ПОЗДРАВНО ОБРАЌАЊЕ
НА ПРОФ. Д-Р КРИСТИНА НИКОЛОВСКА,
ДИРЕКТОР НА МСМЈЛК ПРИ УКИМ..... 17

ПОЗДРАВНО ОБРАЌАЊЕ
НА АКАДЕМИК ЖИВКО ПОПОВ, ПРЕТСЕДАТЕЛ
НА МАКЕДОНСКАТА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ
И УМЕТНОСТИТЕ (МАНУ).....23

ПЛЕНАРНА СЕДНИЦА

академик Ала Шешкен
ЧОВЕКОТ ВО ВРЕМЕ НА ИСКУШЕНИЈА ВО
ПРОЗАТА НА ЖИВКО ЧИНГО 33

проф. д-р Димитар Пандев
ЈАЗИКОТ НА ЧИНГО 39

проф. д-р Елизабета Шелева
КУЌА ЦЕЛ СВЕТ (ОД РАЦИН ДО ЃУЗЕЛ) –
КОСМОПОЛИТИЗМОТ КАКО ТРАЕН ПОТТИК И
ФИЛОЗОФСКИ ПРЕДИЗВИК 47

ЈАЗИЧНА СЕКЦИЈА

проф. д-р Максим Каранфиловски
ПРИДОНЕСОТ НА ТРАЈКО СТАМАТОСКИ ВО ДЕЛНОСТА
НА СЕМИНАРОТ (МСМЈЛК) 57

проф. д-р Андреа Фернандо Де Карло
проф. д-р Руска Ивановска-Наскова
МАКЕДОНИСТОТ НУЛО МИНИСИ.....63

проф. д-р Звонко Никодиновски
СЕМИОЛОГИЈА НА УМОТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК 75

проф. д-р Лилјана Макаријоска, дописен член на МАНУ
м-р Ивана Блажевска-Ристовска
ФРАЗЕОЛОГИЈАТА ВО ДРАМСКОТО ТВОРЕШТВО
НА ТОМЕ АРСОВСКИ..... 95

проф. д-р Љубица Кардалеска-Радојкова
ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКАТА ДИМЕНЗИЈА И
РАСЛОЈУВАЊА ВО ЈАЗИКОТ НА ПРАВОТО КАКО ЈАЗИЧЕН
ПОТСИСТЕМ 111

проф. д-р Соња Новотни
проф. д-р Михајло Марковиќ
проф. д-р Мери Цубалевска
ЗА ПРЕЕМСТВЕНОСТА МЕЃУ ЛЕКСЕМИТЕ
БЕЗАКОНЬНЕ, БЕСЪМРЪТНЕ, БЛАГОДАРЕННЕ, БЛЖДЪ И
БОГАТЪ (СЛЕПЧЕНСКИ ПАТЕРИК, ОГЛЕДАЛО И РАЗЛИЧНА
ПОУЧИТЕЛНА НАСТАВЛЕНИЈА)..... 131

проф. д-р Сунчица Трифуновска-Јаниќ
ЕТИМОЛОШКА АНАЛИЗА НА НАЗИВИТЕ
МАТИЦА, БРЗАК, СУК, ГЛАВА И ЦИФУН..... 143

проф. д-р Зоран Спасовски
КУЛТУРОЛОШКИОТ ПОГЛЕД НА ПОЈАВАТА НА
СТАРΟΣЛОВЕНСКИОТ ЈАЗИК..... 151

д-р Давор Јанкулоски
НАРАТИВНАТА ФУНКЦИЈА НА **ИМА**-ПЕРФЕКТОТ ВО
РОМАНОТ **ЦРВЕНИОТ КОЊ** НА ТАШКО ГЕОРГИЕВСКИ 165

д-р Антоанета Тримчевиќ
ЦРКОВНОСЛОВЕНИЗМИТЕ ВО ТВОРЕШТВОТО
НА ВЛАДИМИР КОСТОВ 173

д-р Душко Деспотовски
ЛЕКСЕМИТЕ **ВИСОЧИНКА, ВИСОЧИНА, ВИС** ВО
МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК – ДИЈАХРОНИСКА АНАЛИЗА... 189

проф. д-р Никита Шекутковски КОНВЕРГЕНЦИЈА: ЈАЗИК, ПИСМО И ТЕРИТОРИЈА НА МАКЕДОНИЈА	203
Борјан Саздов, Стефан Крстески, Матеа Ташковска, Христијан Ѓорески, проф. д-р Бранислав Геразов, КОН СЛЕДЕЊЕ НА ГЛОБАЛНИТЕ ДИГИТАЛНИ ТЕХНОЛОШКИ ТРЕНДОВИ – ГОЛЕМ ЈАЗИЧЕН МОДЕЛ И КОРПУС НА ТЕКСТОВИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	215
м-р Јован Иловски проф. д-р Мерсиха Исмајлоска ГЕНЕРАТИВНА ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА КАКО СРЕДСТВО ЗА ЗАШТИТА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА ЈАЗИЧНОТО НАСЛЕДСТВО	239
проф. д-р Радица Никодиновска ПРЕДАВАЊЕ НА КУЛТУРЕМИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ПРЕВОД НА РОМАНОТ <i>LA FORMA DELL'ACQUA</i> (ОБЛИКОТ НА ВОДАТА) ОД АНДРЕА КАМИЛЕРИ	263
проф. д-р Станислава Мојшова ИНКЛУЗИВНОСТА ВО ОДНОС НА РОДОВОТО УРАМНОТЕЖЕНО ИЗРАЗУВАЊЕ ВО СЛОВАЧКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	283
проф. д-р Ирина Бабамова ЗА ПРЕВОДОТ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК НА ПОВЕСТА <i>КРЕНКБИЈ</i> ОД АНАТОЛ ФРАНС ОБЈАВЕН ВО 1947 Г.	295
проф. д-р Лилјана Митковска доц. д-р Габриела Неделкоска доц. д-р Ана Арсовска МАКЕДОНСКИТЕ ЕКВИВАЛЕНТИ НА АНГЛИСКИОТ ПЕРФЕКТ – АНАЛИЗА НА КНИЖЕВНИ ПРЕВОДИ	307
доц. д-р Македонка Додевска проф. д-р Лидија Аризанковска ЗА СЛОЖЕНКИТЕ ВО МАКЕДОНСКАТА И ВО СЛОВЕНЕЧКАТА МЕДИЦИНСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА (ОД СТРУКТУРЕН И СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТ)	321

проф. д-р Тамара Купева ДИЈАЛОГОТ ВО НОВ КОНЦЕПТ – МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ГОЛЕМИТЕ ЈАЗИЧНИ МОДЕЛИ.....	339

ЛИТЕРАТУРНА СЕКЦИЈА

проф. д-р Искра Тасевска Хаџи-Бошкова КОНСТАНТИН МИЛАДИНОВ И ГРИГОР ПРЛИЧЕВ ВО СПРЕГАТА НА ЕПОХИТЕ.....	353

м-р Пламен Тотев ЖАНРОВСКА РАЗНОВИДНОСТ ВО ТВОРЕШТВОТО НА ГРИГОР ПРЛИЧЕВ ДУХОВНАТА И ЛИТЕРАТУРНАТА ПОЗАДИНА, ПОТРЕБИТЕ ШТО ГИ РАЃААТ „СЕРДАРОТ“ И „СКЕНДЕРБЕГ“, ЖАНРОВСКАТА БЛИСКОСТ ДО КЛАСИЧНИОТ АНТИЧКИ ЕПОС.....	369

Олга Панкина ГАНЕ ТОДОРОВСКИ ВО ПРЕПЕВ НА РУСКИ.....	375

м-р Александар Мешков АСПЕКТИ НА ВАМПИРСКИОТ ФОЛКЛОР ВО МАКЕДОНИЈА.....	383

проф. д-р Славица Србиновска ИДЕОЛОГИЈАТА И ПРОЗАТА НА ЖИВКО ЧИНГО	397

проф. д-р Кристина Николовска МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И АНТЕ ПОПОВСКИ	411

проф. д-р Трајче Стамески „БОЛЕН ДОЈЧИН“ НА ГЕОРГИ СТАЛЕВ ПОПОВСКИ: ОД НАРОДНА ПЕСНА ДО УНИВЕРЗАЛНА ПАРАБОЛА	419

проф. д-р Ана Стојаноска ПЕРФОРМАТИВНИОТ ПОТЕНЦИЈАЛ НА „ЦРНО СЕМЕ“ ОД ТАШКО ГЕОРГИЕВСКИ – СТУДИЈА НА СЛУЧАЈ: ПРЕТСТАВАТА „ЦРНО СЕМЕ“ ВО РЕЖИЈА НА АНДРЕЈ ЦВЕТАНОВСКИ, НАРОДЕН ТЕАТАР – БИТОЛА	431

проф. д-р Биљана Рајчинова-Николова ИДЕНТИТЕТОТ ОСУДЕН НА ЖИВОТ НА ПРОПУСТЛИВОСТА/НЕПРОПУСТЛИВОСТА НА ГРАНИЦАТА(ПРЕКУ ДЕЛАТА ЦРНО СЕМЕ И ЦРВЕНИОТ КОЊ ОД ТАШКО ГЕОРГИЕВСКИ И ЕГЕЈЦИ ОД КИЦА БАРЦИЕВА-КОЛБЕ).....	447
м-р Ѓоко Здравески ПЕТТЕ ВОКАЛИ ВО „ДВЕ ТИШИНИ“ ОД АНТЕ ПОПОВСКИ	469
Ерол Туфан АНТЕ ПОПОВСКИ – ИНТЕЛЕКТУАЛЕЦ БОРЕЦ ЗА МАКЕДОНСКАТА КАУЗА	479
проф. д-р Драгана Литричин Дунџ ЛИТЕРАТУРА КАО МЕСТО СУСРЕТА.....	485
д-р Милан Д. Вурдеља О РЕЦЕПЦИИ ДРАМЕ ОСЛОБОЂЕЊЕ СКОПЈА ДУШАНА ЈОВАНОВИЋА У СРПСКОЈ И ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ КУЛТУРИ	497
д-р Елена Обухова ОСОБЕНОСТИ НА ПРЕВОДОТ НА ГЕОГРАФСКИТЕ НАЗИВИ ВО РОМАНОТ НА ИЛФ И ПЕТРОВ „12 СТОЛА“ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК.....	509

**58. Летна школа
на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и
култура при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
(Охрид, 14 – 28 август 2025 година)**

ПОЗДРАВНИ ОБРАЌАЊА

**ПОЗДРАВНО ОБРАЌАЊЕ
НА ПРОФ. Д-Р БИЉАНА АНГЕЛОВА,
РЕКТОР НА УНИВЕРЗИТЕТОТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“**

Почитувани проректори на УКИМ, проф. д-р Александар Скепаровски и проф. д-р Валентина Гчевска,

Почитуван академик Живко Попов, претседател на Македонската академија на науките и уметностите,

Почитувана директорке на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при УКИМ, проф. д-р Кристина Николовска,

Почитувани членови на Советот на Меѓународниот семинар при УКИМ,

Почитувани академици, проректори, професори, предавачи, научни истражувачи и лектори,

Дами и господа,

Во годината кога преку низа активности одбележуваме значаен јубилеј 80 години од кодификацијата на македонскиот стандарден јазик, кога најстариот, најголем и најреномиран државен Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ прославува 76 години дејност, а Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при УКИМ бележи 58-годишна мисија, имам чест да ве поздравам и да ви посакам добредојде на 52. Меѓународна научна конференција.

Дејноста на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ има длабока традиција, континуирано расте и се развива како современа високообразовна и интегрирана заедница на: факултети, научни институти, јавни научни установи, придружни членки и други организации. УКИМ развива врвен и квалитетен академски, високообразовен и интелектуален потенцијал, кој е стожерник на процесите на македонскиот севкупен, општествен, институционален, научен, истражувачки, технолошки, иновативен и интелектуален развој.

Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ е основач, стожерник и придвижник на македонистиката, кај нас и во светот. Со гордост може да кажеме дека Универзитетот има студиозна, компетентна и зрела македонистика, градена низ децениите, преку развиена

интернационална македонистичка мрежа, која како раскошен мозаик, континуирано се збогатува.

Меѓународниот семинар при УКИМ, има висок приоритет во ректорските и универзитетски програмски определби, и има пошироко меѓународно значаење за афирмација на македонската култура.

Денес почитувани, отвораме нови хоризонти на македонистиката за 65 домашни и странски научни истражувачи – македонисти, филолози, лингвисти, книжевници, културолози, балканолози, слависти, фолклористи, етнологзи, историчари, итн., кои преку раскошна палета супспецијалности, ќе имаат можност да осветлуваат значајни прашања за развој на македонистичката наука.

Импресивна е палетата на учесници на македонистичките конференции на Меѓународниот семинар во Охрид, кои на најубав начин сведочат дека Семинарот низ децениите, успева во континуитет да покрева и развива врвна научна мисла, која има светска валоризација.

Годинава, на 52. Меѓународна научна конференција го чествуваме големиот јубилеј – 80 години од македонскиот правопис и азбука, понесени од постулатите на великаните на филологијата и македонистиката низ вековите, почнувајќи од дејноста на мисионерите Светите Кирил и Методиј, патрони на УКИМ, и нивните верни ученици Свети Климент и Наум Охридски, како и од цела плејада македонствувачи, филолози, мисионери, мислителци и творци како Пулески, Мисирков, Рацин, Конески и други.

Идеите и пораките на нашите предци се наш патоказ кон научен прогрес, како што се постулатите на македонскиот филолог, идеолог и културен деец Крсте Мисирков, кој во своето монументално дело „За македонските работи“ јасно се залага за „литературен јазик на Македонците“ и прави аргументирана, студиозна и научно фундирана кодификација на македонскиот јазик, која ѝ претходи на правната кодифиција во 1945 година.

Постулатите на Мисирковиот се наша водилка и свет аманет: „(...) јазикот на еден народ е негово духовно богатство и наследство во кое се заклучуваат отпечатени во гласовни знакови или зборови сите народни мисли, чувства и желби со коишто има живеено и живее еден народ и коишто се предаваат како нешто свето од едно поколение на друго.“

Градниозните мисли на великанот на македонската наука и култура Блаже Конески, се наш драгоцен патоказ, кој нè води: „Јазикот е нашата единствена комплетна татковина. Сè додека го чуваме, го негуваме, го вардиме, го гледаме јазикот наш македонски – ќе може да сметаме дека ја имаме и татковината. Како кука, како дом, како огниште.“

Годинава имаме исклучително богата и квалитетна Програма на 52. Меѓународна научна конференција, од областите: наука за македонскиот јазикот, наука за македонска книжевност и култура.

Покрај темата за јубилејот – 80 години од кодификацијата на македонскиот стандарден јазик, на конференцијата ќе се истражуваат великаните на македонската книжевност, во чест на јубилеите: 195 години од раѓањето на Григор Прличев и Константин Миладинов, 90-годишнината од раѓањето на Ташко Георгиевски и Живко Чинго, и 70-годишнината од првообјавата на Анте Поповски.

Денес ќе биде промовиран импозантниот и обемен Зборник од 51-та Меѓународна научна конференција, којашто поттикна цела палета реномирани македонисти, филолози и културолози. Искажувам благодарност до директорката проф. д-р Кристина Николовска и до Советот на Семинарот за посветеноста на подготовките за конференцијата и одличната реализација на зборникот.

Искажувам благодарност до главниот поддржувач Министерството за култура и туризам, без чија поддршка не може да се реализира конференцијата.

Дами и господа,

Почитувани македонисти од целиот свет,

Од името на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ и од мое лично име, ви посакувам успешна и плодна работа во лулката на сесловенската и македонска писменост, наука и култура и ви искажувам почит за вашата посветеност на македонистичката наука, како прашање на континуитет, квалитетен развој и натамошен подем.

проф. д-р Биљана Ангелова,
ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“

**ПОЗДРАВНО ОБРАЌАЊЕ
НА ПРОФ. Д-Р КРИСТИНА НИКОЛОВСКА,
ДИРЕКТОР НА МСМЈЛК ПРИ УКИМ**

Почитувана Ректорке на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, проф. д-р Биљана Ангелова,

Почитувани Проректоре, проф. д-р Александар Скепаровски,

Почитувана Проректорке, проф. д-р Валентина Гечевска,

Почитуван Претседателе на Македонската академија на науките и уметностите, академик Живко Попов,

Почитувани членови на Советот на Меѓународниот семинар при УКИМ,

Проректори, декани и директори,

Почитувани академици, професори, предавачи, научни истражувачи и лектори,

Почитувани македонисти,

Добредојдовте на 52 Меѓународна научна конференција на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“.

52 години континуитет на оваа раскошна „река“ од македонистички конференции во Охрид, вградена во 58-годишната дејност и историја на Меѓународниот семинар при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, кој годинава одбележува 76 години од основањето.

Токму во годината на големиот јубилеј – 80 години од кодификацијата на македонскиот стандарден јазик – 80 години од македонскиот правопис и македонската азбука, централна тема на конференцијата е токму овој значаен јубилеј.

И да потсетиме дека великанот на македонската филологија, култура и научна мисла, Мисирков вели: „Создавањето литературен јазик е духовна потреба кај нас (...)“ и истакнува: „Да си го зачува некој својот јазик и да го брани како светиња, значи да му остат тој верен на духот на своите прадедовци и да почитува сè што имаат тие направено за своето потомство. Да се откаже човек од својот народен јазик, значи да се откаже тој и од народниот дух.“

Застапувајќи јасен концепт на национална програма, големиот Мисирков го третираше јазикот како фундаментален стожерник

на македонската национална еманципација, застапувајќи се за кодификација на јазикот, како потврда на македонскиот идентитет.

Во тој контекст, грандиозникот Блаже Конески, воочува: „Уште Крсте Мисирков истакнуваше дека создавањето на македонскиот литературен јазик е неопходен предуслов за одбраната на суштествените интереси на македонскиот народ. Тоа беше навремено согледување на важноста на јазичната посебност во конституирањето на македонската нација.“

Останувајќи доследни на постулатите на Пулески, Мисирков, Рацин, Конески и цела плејада современи лингвисти и филолози, остануваме посветени на студиозната македонистичка наука која како зрела и афирмирана наука има врвни и светски резултати.

Годинава, ќе расветлиме важни аспекти на македонскиот јазик, со акцент на централната тема – 80 години од кодификацијата на македонскиот стандарден јазик, а ќе се истражуваат и великаниите на македонската книжевност, во чест на јубилеите: 195 години од раѓањето на Григор Прличев и Константин Миладинов, 90-годишнината од раѓањето на Ташко Георгиевски и Живко Чинго и 70-годишнината од првообјавата на Анте Поповски.

И со гордост истакнуваме дека конференцијата поттикна плејада од 65 домашни и странски научни истражувачи, од: Русија, Италија, Србија, Бугарија, Словачка, Словенија, Турција и Чешка, истакнати: македонисти, филолози, лингвисти, книжевници, културолози, балканолози, слависти, фолклористи, етнологии, историчари, итн.

Годинава имаме исклучително богата и квалитетна Програма на 52. Меѓународна научна конференција, која опфаќа теми од науката за македонскиот јазик, науката за книжевност и култура. Конференцијата ќе работи во две секции: за македонски јазик, и за македонска литература и култура, а од работата на секциите, очекуваме следната година да се печати Зборник на трудови.

Координатор на лингвистиката секција е проф. д-р Марија Паунова од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при УКИМ.

Јазичната секција ги содржи темите:

„Македонскиот јазик од почетоците на словенската писменост до ерата на вештачката интелигенција (По повод јубилејот 80 години од кодификацијата на македонскиот јазик).“

Оваа тема има можност за развој на квалитетни поттеми, како што се прашањата:

„Што направивме и што треба да направиме понатаму?

Кодификацијата како лингвистички, правно-административен, културен процес

Македонските јазични работи денес

Македонскиот јазик во ерата на генеративна вештачка интелигенција: тенденции, предизвици и можности.“

Втората тема: „Македонскиот јазик во дијалог со другите јазици“ поттикнува аспекти за македонскиот јазик во контекст на јужнословенската, балканската и словенската јазична ареа, но и пошироко – македонскиот јазик во корелација со несловенските јазици и други јазици од палетата на странски јазици на светот, особено во ерата на глобализацијата.

Дијалогот на македонскиот јазик со други јазици, може да се разгледува и од аспект на преводот и препевот.

Проф. д-р Марија Паунова истакнува: „Македонскиот јазик расте и се усовршува и преку преводната продукција како лабораторија на стандардниот македонски јазик. Преводот е сцена каде што јазикот се среќава и се соочува со светот, се пр(е)оубува себе-си, се збогатува и усовршува.“

Трета тема за јазичната секција е јазичниот израз на јубиларите: Григор Прличев, Константин Миладинов, Ташко Георгиевски, Живко Чинго и Анте Поповски, во чии дела се огледуваат различни аспекти на македонскиот јазик.

Координатор на литературно-културолошката секција е проф. д-р Трајче Стамески од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при УКИМ. Оваа секција отвора научен интерес за „Македонската литература и култура наспроти другите литератури и култури“, „Проучување на македонската литература во споредбен контекст преку следење на интертекстуални реалации со другите национални книжевности“ и цела лепеза инспиративни поттеми кои поттикнуваат научна интерпретација на цела палета феномени кои се производ на книжевно-културолошките интерференции и синергии меѓу македонската и други книжевности и култури, поаѓајќи од јужнословенскиот, балканскиот, словенскиот и поширокиот европски и светски контекст.

Оваа секција овозможува научен „прозорец“ и кон темите за творештвото на јубиларите, великани на македонската книжевност: Григор Прличев, Константин Миладинов, Ташко Георгиевски, Живко Чинго и Анте Поповски, со широк спектар поттеми

кои поттикнуваат повеќе супспецијалистички прашања и повеќе аспекти на научно истражување.

* * *

Денес почитувани, ќе имаме можност да ја проследиме промоцијата на Зборникот од 51-та Меѓународна научна конференција, во издание на УКИМ, којашто поттикнува цела палета реномирани македонисти, филолози и културолози, во навистина импресивно издание, кое на преку 700 страници говори за развојот и подемот на македонската филолошка, јазична, книжевна и културолошка научна мисла.

Во оваа пригода, исказувам длабока благодарност до Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ што во оваа драгоцен научна колекција препознава вредност, развивајќи континуитет на кој сме особено горди, како репрезентативна библиотека на Меѓународниот семинар на УКИМ, која од година во година бележи развој, раст и подем.

Исказувам благодарност до координаторите на Конференцијата од минатата година, академик Веселинка Лаброска и доц. д-р Билјана Рајчинова-Николова, за соработката при подготовката на Конференцијата и извонредниот зборник.

Почитувани,

Нека ми биде дозволено да исказам најголема благодарност до извонредната и сјајна ректорка на УКИМ проф. д-р Биљана Ангелова, која со вонсериски влог, поддршка и посветеност, овозможува стабилен развој, раст и квалитетен континуитет на дејноста на Меѓународниот семинар како висок приоритет на ректорот и на УКИМ, но и како стожерник на македонистиката кој има високо национално и интернационално значење, и посебно место во историјата на македонската култура.

Исказувам благодарност до Претседателот на Македонската академија на науките и уметностите, академик Живко Попов што нè почести со своето лично присуство и што ќе се обрати до ова велелепно меѓународно македонистичко генерално собрание со извонредно драгоцен и студиозна научна студија за македонскиот јазик. Благодарност до Претседателот на МАНУ што ја поддржува работата на 58. Летна школа и Конференцијата, и овозможува настава и во култната „Кука на Уранија“ на МАНУ во Охрид.

Благодарност до проректорите на УКИМ, Ректорската управа и Ректоратот на УКИМ, до Советот на Меѓународниот семинар при УКИМ за конструктивноста, посветеноста и поддршката.

Особена благодарност до Проректорот Александар Скепаровски, претседател на Советот на Меѓународниот семинар.

Искажувам благодарност до најголемиот поддржувач на манифестацијата и конференцијата – Министерството за култура и туризам и до министерот г. Зоран Љутков, без чија поддршка не може да се реализира конференцијата.

Благодарност до Владата на Македонија и до ресорните министерства и министри.

Благодарност до поддржувачите: Општина Охрид, АД „Алколоид“ и Стопанска комора на Македонија.

И секако, благодарност до Конгресниот центар на УКИМ во Охрид.

Почитувани,

Како репрезентативна наука на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ која развива врвна македонистика, филологија и културологија – континуирано, студиозно и компетентно, остануваме посветени на врвните идеали и постулати на науката, на патот којшто го трасираа нашите предци, доајени на научната македонска мисла и на сите домашни и странски македонисти, кои низ еволуцијата се трајно вградени во драгоцената, научно заснована, зрела и афирмирана македонистика.

Македонистиката, која како студиозна, стабилна и компетентна наука има висок приоритет, стожерно место во историјата на високо-образовниот и научен процес, и за навек е вграден во фундаментите на македонската наука и култура.

Нека, преку овој научен процес, расте и се развива меѓународната македонистичка научна мрежа како „река од реки“ кои ги осветлуваат македонскиот јазик, литература и култура, како „моќно придвижување“ кое има „воздејства“ низ вековите – како што би рекол бесмртниот великан Конески.

Македонскиот јазик, македонската книжевност и култура се нашето најдрагоценост – кое расте низ вековите, времињата и просторите.

Нека расте македонистиката преку ова величествено македонистичко собрание и преку континуиран процес на научен напредок и раст.

Ви благодарам што сте суштина и срцевина на тој значаен процес.

проф. д-р Кристина Николовска,
директор на Меѓународниот семинар
за македонски јазик, литература и
култура при УКИМ

**ПОЗДРАВНО ОБРАЌАЊЕ
НА АКДЕМИК ЖИВКО ПОПОВ, ПРЕТСЕДАТЕЛ НА
МАКЕДОНСКАТА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И
УМЕТНОСТИТЕ (МАНУ)**

Почитувана проф. д-р Биљана Ангелова, ректорка на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“,

Почитувана проф. д-р Кристина Николовска, директорка на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при УКИМ,

Почитувани македонисти, академици, професори, научни истражувачи од целиот свет,

Денес имам посебна чест и задоволство да ве поздравам и да ви се обратам на Свеченото отворање на 52. Меѓународна научна конференција на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при УКИМ, која овој пат е од посебно значење бидејќи се случува во годината кога ја одбележуваме 80-годишнината од кодификацијата на македонскиот стандарден јазик, настан кој овозможи озаконување и официјализирање на литературниот македонски јазик, не само во рамки на тогашната Народна Република Македонија, туку и негово внесување во светското семејство на литературни јазици.

Имено, токму на 5 мај 1945 година, со решение на Народната влада на Демократска Федеративна Македонија, прогласена е официјалната македонска азбука, по предлог на Комисијата за јазик и правопис. На Решението се потпишани тогашниот претседател на Народната влада, Лазар Колишевски и министерот за просвета, Никола Минчев. Официјалното решение е објавено во тробројот (5, 6, 7 мај 1945 година) на весникот „Нова Македонија“ и со тоа е прогласена македонската азбука како официјална.

Овој настан, еден од најзначајните настани за стандардизацијата на македонскиот јазик, е само една алка во низата настани кои непосредно следувале и претходеа во процесот на кодификацијата на македонскиот стандарден јазик. Една и пол година претходно, прво со одлуката на Претседателството на Второто заседание на АВНОЈ (29 ноември 1943) македонскиот јазик, заедно со српскиот, хрватскиот и словенечкиот е прогласен за службен јазик

на целата територија на Југословенската федерација, а потоа со Решението на Првото заседание на АСНОМ (2 август 1944) е воведен македонскиот како службен јазик во македонската држава. Само еден месец по официјализирањето на македонската азбука, на 7 јуни 1945 година донесено е Решение за официјално усвојување на македонскиот правопис при што е објавен првиот македонски Правопис како засебна книшка. Во истиот период (мај 1945 година), Блаже Конески ја објавува книшката на 38 страници „Македонската литература и македонскиот литературен јазик“ во издание на Култура, Скопје.

Народната основа на македонскиот литературен јазик е главниот двигател на неговиот повеќевековен континуитет. Имено, јазичната територија на македонскиот јазик подолг период била под туѓи општествено-политички влијанија. Народите и јазиците со коишто македонскиот јазик стапувал во интеракција, генеалошки не биле толку сродни (латино-романски, грчки, албански, влашки, подоцна и турски). Сето тоа го принудило македонскиот јазик постојано да се адаптира, да иновира, да еволуира со цел да опстане и да овозможи непречена комуникација, како меѓу своите говорители, така и со говорителите на другите несловенски јазици и дијалекти. Токму таа слобода во развојот на живата комуникација на македонски народен јазик, овозможила непречен јазичен континуитет чија официјализација се случила токму со вклучувањето на народната основа при кодификацијата на македонскиот стандарден јазик во 1945 година.

Како што спомнавме, кодификацијата и прогласувањето на македонската азбука е само една алка од низата процеси кои неизбежно воде до тој завршен чин. Не навраќајќи се длабоко во минатото, сепак вреди да ги спомнеме Партениј Зографски, Јоаким Крчовски, Кирил Пејчиновиќ и Ѓорѓи Пулевски значаен по една од првите македонски азбуки, како и многу други кои дале огромен влог во оформувањето на она што подоцна ќе стане македонски литературен јазик. Несомнено, на почетокот на 20-тиот век, не смееме да ја пренебрегнеме улогата на една од најзначајните национално-културни асоцијации во минатото – македонското научно-литературно другарство во Петроград (1902 – 1917 година). Во рамките на ова другарство во 1902/1903 година беше подготвена првата дотогаш најкомплетна македонска национална програма,

пласирана низ словенскиот свет, потоа првата кодификација на македонскиот современ јазик на којшто беше објавена и првата книга „За македонските работи“ од Крсте П. Мисирков, беа составени повеќе историски меморандуми испратени до големите сили, беше подготвен обемен македонско-руски речник од страна на Димитрија Чуповски, излегуваше научното и литературно списание „Вардар“ и многу други нешта од национален интерес. Во периодот по Првата светска војна би го споменал и моментот кога грчката влада под притисок на Друштвото на народите во Женева да им отвори на Македонците во своите граници училишта на мајчиниот јазик, го напечати познатиот буквар на славомакедонски јазик (Abecedar) со адаптирана латинска азбука. Но под внатрешен и надворешен притисок на соседните монархии, букварот никогаш не заживеа. Понатаму во 1933 година Коминтерната се почувствува принудена да посвети поголемо внимание на националниот ентитет на Македонците и нивната борба за етнички права. Па така на 11 јануари 1934 година Извршниот комитет на Коминтерната донесува решение за признавање на македонската нација и на македонскиот јазик како посебни во словенската група и на Балканскиот Полуостров. Ова решение како потврда на внатрешниот развој на македонскиот народ има големо значење како прво официјално признавање од ваков вид и е со извонредно благотворно влијание за натамошниот развој на македонската национално-ослободителна борба во текот на Втората светска војна и по неа.

Тој континуиран процес кон стандардизација и кодификација на македонскиот јазик бил пропратен и со научните истражувања на странските слависти, особено кон крајот на 19-тиот и првата половина на 20-тиот век. Покрај Франц Миклошиќ, Ватрослав Јагиќ и многу други, од особено значење е словенечкиот славист Ватрослав Облак кој во 1896 година ја објавил книгата „Македонски студии“. Во периодот меѓу двете светски војни најмногу се истакнуваат француските слависти Андре Мазон и Андре Вајан, како и полскиот славист Мјечислав Малецки, кои со своите истражувања констатираат дека македонскиот јазик претставува посебна индивидуалност во јужнословенската јазична група.

Во истиот период, исто така се засилува и драмското и лирското творештво на македонски народен јазик кое во голема мера ќе биде вградено и во оформувањето на македонскиот литературен јазик, а секако и во неговиот понатамошен развој како стандарди-

зиран и меѓународно признат и почитуван јазик. Во низата настани кои директно ѝ претходеа на кодификацијата на македонскиот стандарден јазик, од големо значење е и отворањето на училишта на македонски јазик на ослободената територија во текот на Втората светска војна. Токму во западните краишта на Македонија, со одлука на Главниот штаб на НОВ и ПОМ, во кичевското село Подвис, на 23 септември 1943 година е отворено првото училиште на македонски јазик. По него, на ослободените територии започнале со работа десетина училишта на македонски јазик во Издеглавје, Слатино, Оздролени, Ботун, Ново Село, Горно и Долно Средорече со Гркополе, Гари, Осој, како и во градот Дебар. Ова всушност претставува непобитен факт дека македонскиот јазик ја имал улогата на национален јазик уште пред да стане службен со познатото решение на АСНОМ донесено на неговото прво заседание.

Поради сето ова, аргументирано можеме да тврдиме дека официјализирањето на македонската азбука и на македонскиот стандарден јазик не е некаква „вештачка конструкција“, туку претставува логичен след на долговековниот просторен и временски континуитет на македонскиот јазик и неговите дијалекти на целата јазична територија. Неговото дијалектно богатство, вградено во литературата и стандардот, го прави посебен, уникатен, и докажува дека македонскиот јазик има долга историја и особен влог во рамките на групата словенски јазици и светското јазично семејство, а неговата посебност и специфичност предизвикува особен интерес во меѓународната лингвистичка научна средина.

Но борбата за зачувување на македонскиот јазик не е завршена, таа мора да трае и да продолжи пред меѓународните институции за човекови права, бидејќи неговата официјална употреба од страна на деловите на македонскиот народ во соседните земји е оневозможена со преземените обврски со договорите од Преспа со Грција и оној за добрососедство со Бугарија. Во исто време македонскиот јазик е загрозен и внатре во самата држава, каде не е подеднакво почитуван на целата нејзина територија. Законот за македонскиот јазик, за жал, е донесен отпосле и сега државните институции треба да вложат многу поголеми усилби за негова правилна примена. Уставниот суд во чиј капацитет веруваме, е на поглед да воспостави правилна употреба на македонскиот јазик како официјален јазик за меѓусебно разбирање на сите граѓани на це-

лата територија на државата, во согласност со општоприфатените меѓународни прописи во светот и ЕУ каде што ние целиме.

Академик Блаже Конески, првиот претседател на МАНУ, со своите дела, правопис, граматика, речници, поезија и друго, со право се смета за втемелувач на современиот македонски јазик. Но, секако во етаблирањето и развојот на македонскиот јазик не смее да се пренебрегне и улогата на неговите современици и блиски соработници, плејада доајени лингвисти, членови на академијата, Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Катедрата по македонски јазик при УКИМ и др. Тука пред сè мислам на професорите Крум Тошев, Круме Кепески, Благоја Корубин, Божидар Видоевски, Трајко Стаматовски, долгогодишен директор на Институтот „Крсте Мисирков“ и еден од најблиските соработници на Конески, Коста Пеев исклучително значаен по неговите 5 тома за дијалектите во Егејска Македонија и многу други кои се дел од создавањето и историјата на современиот македонски јазик.

Почитувани,

Македонската академија на науките и уметностите како и другите академии во регионот и пошироко е создавана при оформувањето на нациите, нивниот идентитет и државност, пред сè да се грижи за зачувувањето и развојот на јазикот, националната историја, нашата култура и духовното богатство. Така и ден-денес МАНУ во соработка со Институтот за македонски јазик, Катедрата по македонски јазик при УКИМ и другите универзитети и научни институции продолжува во полна пареа да работи на збогатување и усовршување на македонскиот литературен јазик. За тоа сведочат последните вредни изданија на одделението на лингвистика и литературна наука на МАНУ: тритомното издание „Кочо Рацин“ од академик Катица Ќулавкова и дописен член Венко Андоновски, во коешто се обработени на посебен начин поезијата, прозата и животописот на авторот, а во рамките на граматичката обработка на македонскиот јазик во 2024 година во печат е предадена монографијата „Теориски прилози за современ граматички опис на македонскиот јазик (од значење кон форма)“ од академик Зузана Тополињска. Во 2024 година секако најзначајно достигнување на ИЦАЛ е објавувањето на првиот том од Македонскиот дијалектен атлас, во соиздаваштво на МАНУ и на Институтот за македонски

јазик „Крсте Мисирков“ при УКИМ во Скопје, каде што како автори се појавуваат петнаесет познати лингвисти, кои оваа година се добитници на престижната државна награда „Гоце Делчев“, меѓу кои дописен член Веселинка Лабровска и академик Марјан Марковиќ. Прикажувањето на македонското јазично лексичко богатство преку дијалектните карти на овој атлас, не само што ја зацврстува посебноста и автентичноста на македонскиот јазик и неговите дијалекти, туку претставува и силен влог во славистичките и меѓународните дијалектолошки проучувања во многу пошироки рамки. Подготвувањето на вториот том на атласот е во програмата на МАНУ за 2025 година. Исто така сметам дека во наредниот период би требало да се зајакне местото и улогата на македонскиот јазик во концептот на јужнословенските јазици. Тоа најдобро би можело да се направи со возобновување на катедрите по македонски јазик на универзитетите во бившите југословенски простори. Овие универзитетски центри во старт сесрдно ја поддржуваа посебноста на македонскиот народ и јазик и тоа непоколебливо го прават и денес, така што со реализацијата на овој проект, значително ќе се зајакне позицијата и развојот на современиот македонски литературен јазик.

Моето обраќање ќе го завршам со неколку цитати на Блаже Конески. Имено, пет години подоцна, по периодот на официјализирањето на македонската азбука и правопис, Конески во својата статија „За донесувањето на македонската азбука и правопис“, меѓу другото вели:

„Примањето на азбуката и правописот значи најкрупна победа на нашиот народ на културното поле. Со тоа ѝ се кладе крај на ситихијноста во развојот на нашиот литературен јазик и се направи решителен чекор кон неговото унифицирање.“

Во оваа статија, тој наведува и неколку принципи кои се од клучно значење за натамошниот развој на македонскиот литературен јазик. Еден од тие принципи се однесува на клучното значење на македонските народни говори:

„Во македонскиот литературен јазик треба до најголема степен да се изрази неговата народна основа. Речникот на литературниот јазик да се обогатува со зборови од сите наши дијалекти, да се изградуваат нови зборови со живи наставки, и само колку што е потребно да се усвојуваат и туѓи заемки.“

Зборовите и делата на Конески и денес одекнуваат силно, но исто така и силно ги обврзуваат следните генерации да продолжат да го негуваат, проучуваат и да го афирмираат македонскиот јазик, основен белег на нашиот идентитет и култура, на нашето минато, сегашност и на нашата иднина.

Благодарам на вниманието!

академик Живко Попов,
претседател на Македонската
академија на науките и уметностите
(МАНУ)

ПЛЕНАРНА СЕДНИЦА

академик Ала Шешкен
Универзитет „Ломоносов“ во Москва, Руска Федерација
asheshken@yandex.ru

ЧОВЕКОТ ВО ВРЕМЕ НА ИСКУШЕНИЈА ВО ПРОЗАТА НА ЖИВКО ЧИНГО

Апстракт: Прозата на Живко Чинго (1935 – 1987) ги поставува важните прашања на егзистенцијата на човекот во сложени историски настани – во времето на револуцијата и првите години по неа, во времето кога почнала изградба на идеален «нов свет». Чинго го барал одговорот на прашање каков треба да е идеален човек во него, дали човек треба да биде толку нов да остане без корените, без традицијата. Тоа било едно од важните прашања на македонската и на југословенската литература од 1945–1970-тите години. Расказите «Пасквелија», «Нова Пасквелија», романите «Сребрените снегови» и «Големата вода» на еден нов начин го третираат проблемот татковци и деца и докажуваат дека е невозможно да се изгради нешто ново и убаво без љубов кон човекот и добрина во душата. Филозофското прашање за доброто и злото се решава како негирањето на рационалистичката естетика на соцреализмот и полемиката со делото на советскиот писател Макаренко «Педагошка поема».

Клучни зборови: македонска проза; Живко Чинго; «Пасквелија»; «Големата вода»; филозофска проблематика; рационалистичка естетика.

Резюме: В прозе Живко Чинго (1935 – 1987) ставятся основные вопросы человеческого существования, переосмысление проблемы добра и зла во время революции и послевоенные годы. Одной из главных проблем македонской и югославской литературы 1945–1970-х гг. является проблема воспитания «нового человека» и создание идеального нового мира. Македонский писатель в рассказах «Пасквелия», «Новая Пасквелия», романах «Серебряные снега» и «Большая вода» показал, что эпоха крупных перемен неизбежно выводит на первый план философскую проблематику, связанную с отношением к рационалистической эстетике соцреализма. Живко Чинго утверждает гуманистический идеал, любовь к обыкновенному человеку, ценность традиционных понятий добра и зла. Он ведет полемику с известным романом советского писателя А.Макаренко «Педагогическая поэма»

Ключевые слова: македонская проза, Живко Чинго, «Пасквелия», «Большая вода», философская проблематика, рационалистическая эстетика соцреализма.

Прозата на големиот национален писател, класик на македонската литература Живко Чинго ги поставува важните прашања на егзистенцијата на човекот во сложените историски настани – во

времето на револуцијата и првите години по неа, во времето кога почнала изградбата на идеален «нов свет» (така се чинело тогаш). Чинго го барал одговорот на прашањето каков треба да биде идеалниот свет и идеалниот човек во него, дали човекот треба да биде толку нов да остане без корени, без традиција, да се претвори во апстрактно суштество без дилеми, без чувства, без солзи и смеа. Чинго размислувајќи за тоа прашање, бара одговор суштествено поинаков од претходниците.

Во почетоците на македонската проза мотивот на «нов свет» и на «новиот човек» бил во центарот на внимание на писателите. На пример, расказот «Уметник» на Владо Малески може да биде пример на делото каде директно се формулирани главната цел на револуцијата и новиот тип уметност – воспитување на „новиот човек“: „менуваме живот на луѓето, нови луѓе градиме, како што вели песната, откорен го менуваме животот...“. Живот, навистина, се изменил од коренот и по многу нешта станал поубав и посреден. Ама човекот? Со истото прашање дошол во Москва Воланд од романот на Булгаков и се уверил дека човек всушност не се изменил многу («луѓе како луѓе»). Чинго со сета своја уметничка вештина докажува дека е невозможно да се изгради нешто ново и убаво без да не исчезнат две главни работи во човекот – љубов и добрина.

Во центарот на прозата на македонскиот писател се поставуваат филозофските прашања што се решаваат на оригинален начин. Главната опозиција во расказите «Пасквелија», «Нова Пасквелија», во романите «Сребрените снегови» и «Големата вода» се состои во спротивставувањето на рационалното (идејата на марксизмот е рационална) и емотивното. Тоа може убаво да се проследи на ниво на сижите, на ликовите, на сликите на природата (секогаш кај Чинго обоени емотивно), на широкото присуство на фолклорните елементи, на митот. Општочовечкото се разбира преку националното. Уметничкиот свет на Чинго – свет на луѓе «меѓу првиот и шестиот ден» (според Георги Старделов) – „пленил со едноставноста, со поетичноста, непосредноста и драматичноста на раскажувањето“¹.

Традицијата на народниот расказ ја определила поетиката и раскажувачкиот манир на Чинго, едноставноста и филозофската длабочина. Раскажувачот и неговата позиција, агол на гледање на

¹ Старделов Г. Живко Чинго или меѓу првиот и шестиот ден // Македонскиот расказ. С. 442.

стварноста кај македонскиот автор се совпаѓаат на гледна точка на народен раскажувач (кои честопати и филозоф). Проблематиката на раскази е фокусирана на основните филозофски и етички прашања за литературата од 1960-тите: доброто и злото, животот и смртта („Орден“, „Нешто за сонцето и за стапици за волци“, „Син“, „Како го убив другарот“, „Легенда за Пасвелските момчиња“ и др.) при што широко се користени симболиката, фолклорот (богатство на митопоетички елементи²). Од една страна го имаме реалниот и препознатлив лик на Македонија, од другата – се рушат преградите меѓу сонот и јавето, меѓу реалноста и фантазијата. Хероите на Чинго и во расказите и во романите стануваат разбирливи само на фонот и во тесна врска со конкретната социјална и национална средина – македонското село веднаш по војната. Просторот и времето иста така имаат карактеристики и на реалното и на митското. Обрнувајќи се на сложените колизии на времето по револуцијата, писателот постојано настојува на цврстината на моралниот критериум, создаден и утврден во народната свест. Неговите херои воодушевени од новото и сосема млади, ама сепак го помнат своето минато, своите далечни предци, легендите за Марко Крале, преданијата за чудесии на Свети Климент и Света Петка Пасквелска.

Основната идеја на новелистиката на Чинго се состои во невозможноста на изградба на некој нов посебен свет и на човекот, лишен од историски и национални корени („Син“, „Фромовата ќерка“, „Орден“). Затоа писателот е многу остар и се служи со иронија и сатира кон тие (Антоние Ашталко, Тацко, Леунко и др.) кои наумиле да градат ново без љубов кон оние реални луѓе заради кои се реализирала рационалистичката револуционерна идеја. Ова прашање е во «Сребрените снегови» и се поставува и во центарот на романот «Големата вода».

Во романот се сумирале уметничките достигнуања на лирскиот и егзистенцијалистичкиот тип роман присутен во македонската проза 1960-тите години. Кај Чинго се актуализирала живата врска со стварноста (Милан Ѓурчинов пишува дека се поставува „прашање за опстојување на Македонецот на својата сопствена земја“), со нејзините насušни и противречни социјално-историски процеси. Ж. Чинго го води расказот „од детска перспектива“, од лицето на 12-годишниот Лем Костадиноски што зборува за својот

² Констандиновиќ Данијела. Где дрвеће умира: Магични реализам Живка Чинга. Београд. 2024. 309 с.

пријател од детскиот дом: „јас сум толку горд кога си спомнувам за Кејтеновиот син“³. Со исклучителна сила на духот и со чувство на сопствено достоинство Исаак Кејтен се спротивстави на жестокоста на воспитувачите помеѓу кои е и директорот на детскиот дом што сака да направи од децата идеални нови луѓе достојни на херојските татковци, борците и победниците на фашизмот.

Во романот на Чинго се следи полемика со многу популарно дело во Југославија (и оспорувано на идејно и уметничко ниво како класично дело на литературата од социјалистичкиот реализам) – „Педагошката поема“ на А. Макаренко. На идејата за колективизмот (како вредност и силата на формирањето на личноста) ѝ е спротивставена идејата на вредноста на секоја одделна човечка личност. Младиот Лем ја брани сопствената личност: тој не сака да оди во строј („скотови, кој ја измислил таа брлива работа, ред“), да ги извршува командите, да се придржува кон дневниот ред во детскиот дом. Во романот на Чинго децата бараат не голема идеја, туку љубов и го победуваат својот директор, му читаат лекции за љубовта и добрината. Кулминација во романот е сцената со куклата изделкана од дрвото, за која Исак Кејтен вели дека тоа е неговата мајка. И сите деца потврдуваат дека тоа е вистина. Се случува прелом во душата на воспитувачот: тој првпат разбира дека на децата во прв ред им е потребна љубов и заштита од суровоста на животот. Фигурата на мајката за децата-сираци станува симбол на љубовта. Детскиот дом, ограден со ѕид, претставува симбол на угнетувањето на личноста, се претвора во метафора на општествениот живот со атмосферата проткаена со поткажување, кодошење и општо шпионирање.

Чинго се сомневал во совршенството на светот во кој живеел, но тој бил уверен во силата на хуманизмот. Лем нагласува: „многу непреспани ноќи, многу тешки денови ми донесоа само еден одговор, се колнам, тоа беше неговата (на Исак Кејтен) човечка добрина“. Од таква гледна точка сцената на истрагата по крадци на дрвја и со Исаак Кејтен што држи в рака куклата-мајка може да се посматра како варијанта на библискиот мит. Митот за страдање на човекот во сите времиња.

Полемиката со рационалното се води во «Големата вода» и на планот на стилот на раскажувањето. На романот му е својствена емоционалноста, нагласено личниот однос на раскажувачот кон

³ Чинго Ж., Големата вода, Ск., 1984, с. 9.

раскажуваната историја и нејзините херои. Широко се користат изразни средства својствени на лириката: многубројни повторувања, анафори, инверзија. Богатството на епитети и метафори⁴ му придава посебен ритам на раскажувањето: „ќе се спушти тежок, вечен мрак, – ќе умрат и дрвјата, и убавите треви, Сè ќе се претвори во мраз, дрвјата, тревите, билките, водите, воздухот...“ Во романот имаме еден од најубавите обрасци на лирската проза во македонската литература.

Прозата на Чинго претставува нова важна етапа во развојот на македонската литература. Во неа се поставуваат прашања за вистинските вредности на живот, актуелни за сите времиња.

⁴ Јанева-Стојановиќ В., Метафори на отуѓувањето, Скопје, 1982, с. 152–182

проф. д-р Димитар Пандев
Филолошки факултет „Блаже Конески“ при УКИМ во Скопје
d.pandev@flf.ukim.edu.mk

ЈАЗИКОТ НА ЧИНГО

Апстракт: Чинго е препознатлив по својот јазичен израз и по стилските постапки во неговите дела, од примената на фолклорното и мемоаристичкото до преплетот на социјално издиференцираните идиолекти на неговите јунаци од различни генерации.

Во рефератот јазикот и стилот на Чинго се разгледува преку стилските синтези остварени во неговото полиграфски разновидно творештво, кое се поставува на фонот на времето во кое твори активно во временски опсег од најмалку три децении, – период во кој настануваат најзначајните книжевни дела во македонската литература (што отвора можност за компаративна анализа), а македонскиот јазик го доживува својот подем преку развој на сите функционални стилови, кои наоѓаат одраз особено во јазикот на Чинго (што отвора можност за нивно разгледување преку односот на општата стилистика наспроти индивидуалната).

Клучни зборови: Стилски синтези, преточување на форми, идиоматологија (национална стилистика)

На темата за јазикот на Чинго може да ѝ се пристапи од различни аспекти, пред сè, историски, од аспект на историјата на македонскиот литературен јазик, по однос на придонесот на неговата книжевна генерација во стандардизацијата на јазикот, при што основниот впечаток е дека јазикот на неговата генерација, и особено јазикот на Чинго, од структурнофункционален и стилкоестетски аспект суштествено се разликува од јазикот и стилот на претходните генерации, во тој контекст и на писателите што твореле истовремено со Чинго и во ист период ги оствариле своите најзначајни дела (во прв ред, Владо Малески, но и Славко Јаневски), но и од генерациите писатели што доаѓаат по Чинго, и кои сите заедно ги обележуваат 80-те години од кодификацијата на македонскиот јазик. Зашто сите тие, проспективно погледнато, ѝ дадоа живот на оваа тема, бидејќи резолуцијата за јазик и правопис можела да останат депониран лист хартија во некој архив. Но, тој јазик заживеал особено преку македонската литература, при што речиси секој писател активно учествувал во стилското збогатување на македонскиот јазик. Погледнато од тој аспект, се наметнува впечатокот

дека првата половина од овие 80 години се врзува за животот и делото на Живко Чинго. Значи, Чинго живее во тоа време, создава, учи. Тој е еден од првите ученици на македонски јазик и еден би рекол од оние писатели што во голема мера го издигнаа македонскиот јазик во онаа смисла во којашто три децении од својот живот Чинго му посвети на македонскиот јазик и се вгради во македонската литература. Во тој контекст, кога се зборува за историјата на литературните јазици, се отвораат две клучни теми, едната – ретроспективна (се враќаме наназад), другата проспективна. Чинго ретроспективно најмногу се враќа во „Бабаџан“, а проспективно во своите драми, па треба да се истакне дека тој е првиот македонски автор што внесува инвективи, ќе употребам сега еден руски збор според Бодуен де Куртене блатна лексика или онаа срамозна лексика што не влегува во речник но ја имаме богато во јазикот на Чинго. Се разбира, оваа тема само ја нафрламе и ја оставаме за друга пригода.

А кога се зборува за јазикот на Чинго, пред нас се отвораат два вида, дефинирани во македонската стилистика, но и не и докрај образложени.

Првата е темата на Милан Ѓурчинов за јазичните слоеви во делата на Чинго, при што тој издвојува три слоја, хронолошки поредени според времето на објавување на неговите дела, па ги посочува како одделни целини: јазикот на расказите, т.е. би рекле, пасквелскиот јазик, јазикот на „Сребрените снегови“ и „Големата вода“, т.е. би рекле, односот јазикот на детето наспроти јазикот на возрасните, и јазикот на „Бабаџан“, т.е. би рекле – актуализиран историски јазик, но бездруго, постои уште еден слој, четврти, што речиси сите го пренебрегнуваат, па како што би рекол Ѓурчинов, дури и самиот тој – а тоа е јазикот на драмата. Драмите на Чинго не се изведувани или се изведувани само еднаш. Како хроничар на животот и делот на Живко Чинго, слободно можам да истакнам дека старата зграда на Македонскиот Народен Театар се затвора со „Кенгурски скок“, т.е. тоа е една од последните премиери (обновената претстава е на 3 март 1981), а новата се отвора со „Макавејските празници“, но таа колку што знам е прикажана само еднаш на 2 февруари 1983-та година и никогаш повеќе, како и многу други драми на Чинго. Најпоставувана е „Образов“, но е и најнапаѓана.

Втората е темата за стилските синтези во делото на Чинго, на која особено инсистира Блаже Конески, според кого: „Стилската

синтеза се појавува преку дејноста на одделни јазикотворечки личности во рамките на различни функционални стилови“. А, Чинго тоа го прави токму преку своите текстови. Чинго започнува како новинар, продолжува како фолклорист-истражувач, извесен дел од својата кариера поминува како советник во Централниот комитет на Сојузот на комунистите на Македонија, во чиешто простории е настанат огромен фонд, или попрецизно кажано, баласт текстови, речиси недостапни за поширока публика, меѓу нив и проскрибираната студија на професорот Димитар Димитров за шундот. Се разбира и тоа се отворени теми пред нашата лингвистика.

Јазикот на Чинго, исти така е интересен од позиции на теоријата на Димитар Митрев, која би ја дефинирале со изразот „полиграфијата на Чинго“, што во основа е само синоним за стилските синтеси на Конески, при што Митрев на оваа тема и пристапува аналитички, а Конески синтетички. Митрев го воспоставува односот: јазик – дело, а Конески: јазик на писател – литературен јазик. Неслучајно ги спомнувам Конески и Митрев. Биографски податок е дека Конески се заложил Чинго да се вработи во Институтот за фолклор, а Митрев првото свое интервју му го дава токму на новинарот Живко Чинго. Конески меѓу првите го открива фолклорното во Чинго, но на тоа и останува, впрочем, како и во многу други случаи со потенцијалите на македонските писатели што биле негови студенти, а Митрев преку интервјуто на Чинго одговара на повеќето напади врз неговите погледи за литературата од страна на писателите модернисти.

А како ретко кој писател Чинго имал усет за современоста, во смисла модернизмот не значи и современост. Имено, Чинго ги обработи стилски општествените превирања од повоен период и ги вклопи социолектите и регистрите во своето време во книжевни текстови. Овдека ни се отвораат темите за фолклорното и мемоаристичкото во јазикот на Чинго, но и социјалната издеференцираност на јазикот на Чинго. Клучни теми во лингвистиката, особено темата за социјалната стратификација на јазикот, тема што ја отвора Антоан Меје на почетокот на XX век. но примерите сега ги добиваме токму би рекле меѓу другото и преку социјалните мрежи.

Во мојата елаборација на оваа тема сакам да зборувам за јазикот и стилот на Чинго на фонот на стилистиката и да отворам една клучна тема за опитот на Чинго од позиции на новиот биографизам низ призмата на форензичката лингвистика. Кога велам опитот на

Чинго го имам предвид текстот на Блаже Конески, „Мојот опит“, што се засновува на текстот на Лео Шпицер под ист наслов „Мојот опит“. Имено, и Шпицер и Конески истакнуваат дека секој треба да го образложи својот опит во литературата. Се разбира, Чинго не го образложил од повеќе причини, меѓу другото и не можел, но сепак обидувајќи се да го реконструираме опитот на Чинго јас се задржувам врз еден исказ од „Гроб во душата“, исказ токму што е поместен во расказот „Браќата близнаци“ и е составен дел од „Плачит земјата“:

„Ние покрај ловот сериозно се занимаваме и со нашето минато, собиравме приказни, легенди, бајки.“

Чинго всушност зборува за својот ангажман во Институтот за фолклор. Јас сега морам да го спомнам Кшиштоф Вроцлавски, којшто бил со него и вели: „Чинго воопшто не обраќаше внимание што зборуваат информаторите“. Едноставно ги оставал самите да зборуваат, но овдека го имаме токму тој податок за дејноста на Чинго и овдека ако зборуваме за Чинго на фонот на генетската стилистика, стилистиката на Лео Шпицер, треба да зборуваме за краткоста, паузата, партикулата, извикот, перифразата наспроти синонимијата во разговорната реч. Сето ова би рекле бара една ексцерпција и се разбира сето тоа би било досадно да се изложи, па јас само би издвоил еден цитат, оној клучен цитат каде што дејството во расказот „Браќата близнаци“ неверојатно го сменува својот тон па би рекле од една слатка приказна, „слаткичка приказничка“, знае да направи пресврт и вели:

„Но, по патот од двесте-триста километри, ах (извик), по ѓаволите (независно како ќе го определиме, се толкува и како извик), кој ги фалеше волгите по ова патување не само стомакот што ќе ви настрада туку и видот и мислите полека ќе ви се изгубат. Ви се чини некој страшно ве осакател, тешко ве разболел.“

И тука ја имаме таа синонимија што на извесен начин ни дава претстава и за една физичка болест. Се разбира кога зборуваме за синонимијата и другите прашања јас само би го отворил примерот „другарче, тихолко“ обрнете внимание на овој деминутив молбено што во секој случај има некоја синонимна врска:

„Двајцата во еден глас му се обратија на Иван Кузманоски: Она старчено, бателе со бела коса што седи во количено, да не е докторот од Германија?“

„Другарче“ и „бате“, „бателе“ се синоними во овие дијалекти каде имаме цел еден регистар на зборови за обраќање, но кога сме тука секако да ви го раскажам и клучното во расказот: сите го очекуваат докторот од Германија, но сега мислат дека докторот од Институт за фолклор е докторот од Германија.

Секако, овде ги отвораат оние теми за деминутивите кај Чинго сериозен корен плус комичен суфикс, инаку тоа е клучната тема на Лео Шпицер што подоцна ја презема Михаил Бахтин. Се разбира Лео Шпицер ја работи врз романот „Гаргантуа и Пантагруел“, но ние можеме да имаме безброј такви примери токму од делото на Чинго. Јас го земам примерот „од коренчето до пупулчето“ што може да значи цел живот, „пупулче“ можеме да го поврземе и со „пупунец“, – да не објаснуваме што значи и нема тој дел да ви го читам бидејќи влегува во една поширока реченица. Се разбира кога зборуваме за Чинго мораме да ги имаме предвид и едноставните форми во јазикот на Чинго, особено клетвите, од кои ја издвојуваме: „Од пат мајка ти да ми те крене.“, од драмата „Под отворено небо“ што исто така се случува на пат.

Кога се зборува за клетвите, треба да апострофираме дека оваа тема во филологијата ја внесува Евтим Спространов, исто охриданин, а Живко Чинго ѝ дава живот во прозата. А неспорен е податокот дека токму охридскиот крај, пред сè, селото Пештани, се одликува со изразито богат фонд клетви.

Јазикот на Чинго е особено интересен од аспект на функционалната лингвистика, при што ги имаме предвид теориите во Прашката школа, а како илустрација послужува пресвртот во расказот. Имено, се разбира, двајцата близнаци не сакаат да им помогнат во поправањето на расипаната кола, но кога сфаќаат дека станува збор за докторот од Германија, сега тие наеднаш го сменуваат својот однос кон докторот, кон докторот од Институтот за фолклор, па велат: „па прашајте во селото, секој ќе ви каже, прашајте живи Господ, речете му што луѓе се близнацине“.

Да обрнеме внимание на членот -не, тие зборуваат за себеси, но, другите што велат, значи имаме би рекле и еден однос во кој што имаме објективен пристап – „ами така нè викаат, ами зошто сме така родени, секој ќе ви кажит што сила е брат ми, ќе видите со кого сте се сретнале, со кого сте имале работа, ами брат ми и со мечки и со волци и со секаква дивина е борен, во бунар 20 метри е

влезен и однатре има извадено дете, детето на Велета Крстаноски, ами жив е Веле, ами и детенцето го спаси“.

И сега овдека треба да имаме предвид дека токму овие конструкции сум плус глаголска придавка *е борен*, *е влезен*, во основа искажуваат резултатив, тема на којашто своевременно и посветува нужно внимание и Блаже Конески во својата граматика, но тоа е и основната тема во Прашката лингвистичка школа, уште од самите нејзини почетоци, имено од првите трудови на Матезиус и Хавранек.

Но од функционалностилистички аспект особено е важно дали оваа конструкција е клучна за расказот или не. Дали се вклопува или е случајна, независно што во дадениот момент мислел Чинго или како ги заокружувал своите раскази. За да го проследиме, сега пред нас, повторно му се навраќаме на Лео Шпицер, ако веќе сме нашле јазична иновација треба да ја проследиме во текстот, а сè друго да тргнеме на страна, според методологијата на Лео Шпицер. И, се разбира, според него, нас повеќе не треба да нè интересира јазикот, туку приказната. И се разбира во рамките на „Плачит земјата“, веќе во следниот дел ќе го најдеме текстот – „еве шест месеци како е вратен од војска и туку се шутка, никако да се најде работичка“. И сега како завршува прологот во „Плачит земјата“.

Се разбира овдека треба да имаме предвид дека дошол германски лекар што ги прегледува сите, тој што има расипани заби не оди понатаму. И сега да видиме во тој ред како завршува оваа приказна „Плачит земјата“ – „Беше несвесен оти стоеше во редот, и дека *е гојден* редот да се најде пред германскиот доктор за преглед, сори“.

Ова *сори* е, се разбира од англискиот јазик, што пред нас би ни отворило една друга тема, но секако овдека треба да имаме предвид дека „Плачит земјата“ се заокружува во резултативите понудени од конструкцијата сум + глаголска придавка. Она што е особено интересно во однос на македонскиот јазичен материјал, тоа е дека многумина странски лингвисти посветиле особено внимание на адмиративот, но денес лингвистиката повеќе се интересира за резигнативот (што е обратно од адмиратив):

„Ништо ништо човек да не сетел од пустиот живот“, ова е пример од поотворено небо и се разбира резигнативи можеме да

најдеме во литературата, па дури некогаш и да ги споредуваме со адмиративите.

За функционалната лингвистиката особено се интересни бесконечните реченици, па ќе посочам една реченица којашто нема да ви ја читам, иако реченицата ми е убаво позната, и се разбира се надоврзува на оние познати бесконечни реченици, чиј образец е „приказната за дедото и репата“, но сега не станува збор јазична игра за деца, туку за сите оние што заминуваат во странство и таа реченица започнува: И отидоа Ристо Белески“, па следат најмалку 100 имиња, а последниот е „Бујароски Стефанов Димитрија роден 1948, отиде сега 1969 година“, што на извесен начин значи дека самиот Чинго ни дава податок кога е овој текст пишуван.

Чинго не собирал само фолклорен материјал туку и собирал живи приказни, лични истории, што отпосле стануваат предмет на „оралната историја“, имено интервјуира личности со име и презиме, а еден од нив е и „Марко Дуков Марковски од село Присовјани“, чиј запис е објавен во списанието „Разглед“, со забелешка е запишан на 17 февруари 1976 година:

„Јас им вела на другарите, слушајте сега е моментот да се предајме, решавање, решавај, решивме, се предаваме, јас ќе излагам прв и српски знам од Унгарија.“

Чинго ова го внесува во „Сребрените снегови“ токму во оној дел каде што дава три искази од поранешни учители меѓу двете светски војни, меѓу нив и „Не сум писмен, олку сум писмен, училиштето на стрико Богдан Кузески.“

А во „Сребрените снегови“ читаме: „сега е моментот да се спасиме, другари, како велат луѓето, лесно сега е моментот да се предајме и решавај, не решавај, решивме се предаваме.“

Чинго користи јазична форма со негација „решавај – не решавај“ наспроти записот „решавање, решавај, решивме“...

Проучувањата на јазикот на Чинго и понатаму продолжуваат во онаа смисла во која што Конески вели, „нам ни треба пипава ексцерпција на фонот на епохата“, а тоа значи на генерацијата на Живко Чинго, токму и преку едно вкрстено разгледување на јазикот на писателите од неговата генерација.

Литература

- Бошковски, Петар (1989), „Раскази за преселничката душогубица“, во: Живко Чинго „Гроб за душата“, Култура Скопје
- Пандев, Д., Димоски, С.Ѓ. (2021) Книга за Чинго, Општина Охрид, Охрид
- Чинго, Ж. (1992) Избрани дела I-V, Култура Скопје

КУЌА ЦЕЛ СВЕТ (ОД РАЦИН ДО ЃУЗЕЛ) – КОСМОПОЛИТИЗМОТ КАКО ТРАЕН ПОТТИК И ФИЛОЗОФСКИ ПРЕДИЗВИК

Првичен предизвик на секој компаративист во областа на македонистиката е истражувањето на определен автор во книжевната и културата, отаде тесните – книжевно национални, односно дисциплинарни, како и темпорални – граници. Овојпат, тоа го сторило за да ја истакнам важноста на една, до сега, запоставена, иако мошне необична, моќна, та дури и визионерска порака, што маркантно го надвишува делото на Коста Рацин – убедливо сведочејќи за неговата актуелност во современиот миг.

Непосреден поттик и конкретен повод за настанувањето на овој есеј претставува афористичкиот двостих: **„Ако куќа не направив, со високи шимшир порти, куќа цел свет братски ми е“**, од песната **„Татунчо“**, објавена во збирката **„Бели мугри“**, во 1939 год, чијшто автор Кочо Рацин се смета за основоположник на македонската современа литература.

Бесмртната и култна песна на Рацина **„Татунчо“** е трогателна лирска исповед, но и аманет пред неизградената куќа, како метафора, но и како своевиден симбол за успех во граѓанскиот свет и самиот капиталистички поредок.

За разлика од (очекуваното и) разорно чувство на невдоманост – кај лирскиот субјект се создава и опстојува силна емотивна и идеолошка „компензација“ на првичниот „недостаток“, така што овојпат целиот свет се доживува како свој дом, како своја куќа (наместо како нешто туѓо, опасно, непознато и/ли заканувачко).

Иако бездомен, без своја куќа којашто самиот и со свои раце би ја изградил – лирскиот субјект и натаму останува сè едно отворен, потенциен, без да се обеспокојува или да биде прогонуван од чувствата на промашеност, (граѓанско) губитништво, обесмисленост, отуѓеност.

За првпат искажана токму во незборавните стихови на Рацин (и, поради својата гномска автентичност, исто така тешко преводлива на кој било друг јазик), необичната кованица и синтагма

„куќа – цел свет“ – имплицира раскрстување со идејата за Домот како (цврсто фиксирана) **локација**.

Од друга страна, оваа лирска **контрапозиција** што ја заговара лирскиот субјект во „Татунчо“ стои во корелација со доследната левичарска парадигма и идеолошка ориентација на Рацин, која заговара за раз-властување, рас-крстување со принципот (и императивот) на **поседовноста**.

Сиот предаден на **оптималната проекција**, на својот живот и домот како проект – лирскиот субјект е утописки ориентиран – а со тоа и растоварен од бремето на невдоменоста. Проекцијата на светот како дом одговара, соодветствува на филозофското поимање и приод кон домот – каде домот, домувањето претставува онтолошка категорија еквивалентна на животот. Или, со зборовите на **Мартин Хајдегер** „Начинот на кој си ти и на кој сум јас, начинот на кој сме луѓе на земјата е домување“. Кога постоењето во светот се толкува како синоним на домувањето, тогаш, станува збор за **утероцентрична концепција** на светот (како што ја именува **Петер Слотердајк**). Така, стиховите на Рацин, на фасцинантен начин, се совпаѓаат и ја изразуваат токму оваа филозофска проекција за онтолошкиот карактер на домот, т. е. за домувањето како најопшта онтолошка категорија. И доколку, следејќи го Хајдегер, јазикот го поистоветиме со Куќа на битието – тогаш, куќата, домот во своите пошироки и метафорични конотации подеднакво може да ги опфати и да се однесува на – јазикот, нацијата или татковината – како наш дом.

За разлика од традиционално врежаното поимање на Куќата како метафора за (духот на) Нацијата, оваа поетска синтагма на Рацин оди и чекор понатаму – во афирмирањето на еден, суштински поинаков пристап – познат под називот – **космополитизам**. Тој заговара алтернативна и универзалистичка проекција на принципот на Куќата: која го опфаќа, подразбира, имплицира целиот свет!

2.

Безмалу половина век по објавувањето на „Татунчо“ – поточно, во 1975 година, поетот Богомил Ѓузел ќе ја објави својата книга патеписно-есеистичка проза, која го носи индикативниот наслов „**Куќа цел свет**“, инспирирана од, и така насловена во чест на, Рацин.

Во делото на Богомил Ѓузел се забележува отворено изедначување на патот и патувањето со самата Песна, што е нималку слу-

чајно, поткрепено и со интертекстуална **реминисценција на Волт Витмен** (еден од поетите, кои Ѓузел ги има во сопственото портфолио на авторски преводи).

Во дослук со тогаш актуелната **поетика на отворениот пат** (on the road поетика), којашто се афирмираше како цело уметничко движење во американската литература и филмска уметност од средината на педесеттите години (благодарение на култната битничка проза „На патот“ од Џек Кероак), Ѓузел го опишува своето живописно искуство со прочуената автобуска компанија „Грејхаунд“ (или, во превод: Сивиот загар).

За време на својот престој во Америка, Ѓузел не сака само да ја пропатува оваа голема и разнолика земја, ами воедно и да ги осети на сопствена кожа оние невралгични места и точки, низ кои се прекршуваат типичните одлики на американскиот менталитет. Едно од тие, според авторот, незаобичолни места е и Sin City (односно, градот на пороците, како што нагалено и колоквијално го нарекуваат коцкарскиот рај) – Лас Вегас, каде што Ѓузел ритуално ќе одигра неколку хазардни „зафати“.

На страница 185, Ѓузел ја апострофира деструктивната моќ на Парите, при тоа лежерно користејќи го добро познатиот интертекст од драмата на Р. Крле за „парите (како) отепувачка“:

„Ете што ти е парата, си реков кога одвај се извлеков од собата. Не само себе-отепувачка, туку и на другите, а можеби и на животот. Само парата ќе го финансира крајот на светот, тој најголем проект на ова човештво, што се коцка самото со себе. Господ да ме сочува вечерва од неа, од парата, помислив кога слегов долу и се нурнав во огромната коцкарска сала.“

Ѓузел предочува цинично обоена, но исто така и радикално изразена **критика на современиот животен стил**, кој најнапред отпочна (и најсилно се читуваше) во Америка, но, подоцна, стана императивен за жителите на сите земји, вклучувајќи ја и нашата.

На страница 344 од оваа поучна книга, авторот неочекувано се „одлепува“ од американската почва (и тематика) за да вплови во мошне необичната, егзистенцијалистички обоена рефлексija, поврзана со ликот и судбината на митскиот (анти)херој, Сизиф. Вообичаено третиран како парадигматичен пример (или, урнек), што делотворно ја потврдува оправданоста на основната егзистенцијалистичка теза за апсурдноста на животот, во извадокот од Ѓузел откриваме едно навистина пресвртничко и темелно превреднување

и преоткривање на **Сизифовата казна како лична придобивка, предизвик, потврда или награда**. Во најмала рака, мисијата на Сизиф, според Ѓузел, претставува потврда на **самото постоење, сфатено како движење (а воедно и растење)**. Мисијата на Сизиф, без оглед колку е макотрпна, или, можеби, токму поради тоа, е вистинска потврда за постоењето на нечија – лична и личносна – тежина, потем, исто така (и не помалку важно), потврда на телесното здравје и животната потенција на поединецот (оти, Сизиф „сепак секогаш може да истурка“ камен и тоа – угоре)!

„Сизиф всушност никогаш не сакал да го префрли каменот во провалијата, зашто – небаре со него на врат – би потонал и тој. А ние ете го сожалуваме. Па макар и да е казнет, тој казната на боговите ја претвора во своја награда – тој сепак, секогаш може да го истурка каменот до врвот и таму да застане... **А врвот не стои, секогаш е во движење и растење** – тој е сè повисок и повисок, а Сизиф посилен. Тешко на оние каменчиња што немаат тежина што да се турка кон врвот, што ги повикува, но се само толку тешки за никогаш да не го напуштат своето лежиште – нив пак ќе ги затрупа земјата...”

Но, да се вратиме назад кон нашата првична тема и предизвикот на космополитизмот. Како и секој автентичен автор, прогонет од непресушниот вител на сопствениот духовен немир и номадската предодреденост, така и Ѓузел е постојано распнат од двата навидум противречни пориви и копнежи; домот и светот, вкоренетоста и патот, **своештината и туѓината** (слично на Кочо Рацин пред него, или на Горан Стефановски нешто подоцна од него).

„**Дома не можев да живеам без светот**, а во светот не можев да живеам без својот корен. Отуѓен дома, а задомен во туѓина. Или, поарно – **дом во светот и светот дома**“ (Ѓузел: „*Куќа цел свей*“, 1974 г. преобјавена во: *Избрани дела*, том 4, 2012: 314).

Завршни констатации

Космополитизмот во книжевноста (која по правило се создава на мајчиниот т. е. националниот јазик) функционира како своевидна **компензација** – излез и спас од тесноградоста и (објективната) лимитираност, што по правило се јавува во секоја од националните (културни и социјални) средини.

Притоа, не мислиме само на роднокрајната национална култура и својствените за неа стереотипи – туку на тоа, дека космополитизмот е делотворен илјач и против „обратната“ болест – **некриптичката идолатрија на туѓото** културно искуство и окружување, кое однадвор навистина му изгледа толку супериорно на дојденецот, особено, доколку тоа „странско“ окружување е денес моќната САД или Британија – додека тој, самиот дојденец е израснат во темниот вилает на Балканот и меѓу „смачканото племе“, за кое пеше Блаже Конески.

Една од начелните карактеристики на модернизмот како нова поетичка определба е токму нагласениот интерес и **отвореноста кон ино-националните** книжевни и културни текови и придобивки. Духот на модернизмот, уште во времето на своите почетоци (во есеистиката на Шарл Бодлер) во основа се дефинира како кореспондентност – сообразеност, симултаност, свртеност – кон своето актуелно време, современото.

Космополитизмот може од една страна да се гледа како придобивка на **модернизмот** (оти тој како свои атрибути начелно ги подразбира: не само свртеноста кон ино-националното и современото, туку и пофалбата на движењето, подвижноста, отвореноста кон светот). Во основа, подвижноста е сфатена и потврдена како општ развоен принцип и предуслов.

Отаде, космополитизмот на Рацина функционира најмалку на **три одделни рамништа**:

1. Космополитизмот како прогресивен слоган и спасоносна алтернатива – наспроти поседовниот налог и заповед на **материјализмот**, којшто нашата личносна вредност ја одмерува првенствено според тоа колку и што поседуваме.

2. Космополитизмот како оддишка, компензација и излез од клаустрофобичната атмосфера на **паланката** – којашто во основа е состојба на духот, а не прашање на географското потекло. Во таа смисла, целиот Балкан (а не само родниот Велес на Рацин) во современата културна имагологија за жал и натаму фигурира како востановена метафора на паланката (или „темен вилает“).

Неопходно е во овој момент да нагласиме дека паланката е **состојба на свеста**, односно ментална структура и матрица, на која не остануваат имуни ниту жителите на големите и моќни земји, на против.

3. Космополитизмот како антипод на **ксенофобичниот уп-лав** од големиот свет наспроти роднокрајниот идилично доживеан простор (уплав, што Радомир Константиновиќ своевременно го маркираше како индикативна црта токму на провинцијалниот менталитет).

Заклучок

На самиот почеток од својата знаменита книга и своевидна славистичка Библија под наслов „Иднината на носталгијата“ (првично објавена во 2001 год.), истакнатата професорка на Харвард, од областите компаративна книжевност и славистика, **Свејлана Бојм** ќе запише еден впечатлив афористички суд, кој гласи:

„Дваесеттиот век започна со утопија (насоченост кон иднината), а заврши со носталгија (апологија на минатото)“.

Како дете на модернизмот со длабока и искрена верба во иднината и подоброто утре, за Рацин е сосема природно и разбирливо постоењето на т.н. **оптимална проекција** (синтагма инаугурирана од Александар Флакер, со цел да ја именува оптимистичката верба во концептот на иднината, како и утописката надеж во подоброто утре, што им беше својствена на уметниците од почетокот на 20 век).

Отаде, за Рацин – Домот/куќата е доживотен Проект (а не нешто, кое останува заточено или дефинирано само од Сидовите).

Затоа од денешен агол чудно и несфатливо е сознанието, дека нашите филозофи досега не почувствувале потреба подетално да се позанимаваат со филозофските импликации и интертекстуални созвучја, што може да се насетат меѓу стиховите (лирските рефлексии и афоризмите) на Кочо Рацин за домувањето како онтолошки концепт кај Мартин Хајдегер (на пример).

Фасцинантен е и денес примерот на Рацин кој – наспроти сите ограничувања на своето скромно семејно потекло и социјален статус – сепак успеа да се издигне **рамо до рамо со една моќна филозофска трансформација** и реинтерпретација на Домот, овојпат како онтолошки концепт.

И не само големината, туку и пиететот што Рацин несомнено го заслужува покрај другото се должи и на тоа, што не дозволил неговото **скромно потекло** да се претвори во негов (творечки или животен) **хендикеп**.

Отаде, лирскиот субјект одбива да биде **кабает** што не успеал да остави траен објект или материјален паметник зад себе (како што тоа се очекувало од страна на поблиското окружување и воопшто).

Всушност, Рацин да направи значаен чекор понатаму кога од куќата како (традиционално востановена) метафора за татковината – настапи во духот на една нова, универзалистичка концепција, отаде локалните и национални граници – препознавајќи ја сопствената Кука како глобален концепт и проект.

Оти куќата за Рацин не е завршен **всидан кафез или трофеј** од чисто материјална природа, ами нешто кое има траен, возвишен и свет карактер, како симбол на хуманото и солидарно братство меѓу луѓето.

Впечатливата синтагма на Рацин „кука цел свет“ во меѓувреме прерасна во препознатлив, репрезентативен и **сигнификантен** литературен и филозофски **Космо Полис**.

Нашите знаменити автори и широко образувани интелектуалци и ерудити – Рацин и Ѓузел – стоички и умешно се носеа и се соочуваа со сите предизвици на своето бурно совремие (како на личен така и на колективен план, притоа размислувајќи во поширок и глобален (универзален) контекст.

Денес треба да сме свесни, и не помалку горди, поради фактот, што нашите писатели великани – Рацин и Ѓузел размислуваат и се однесуваат како **граѓани на светот** – а не само како проколнати жители или инфериорни дојденци од некоја локална, запустена полуевропска **Провинција!**

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Ѓузел, Богомил: *Кука цел свей*, Избрани дела, том 4, Независни писатели, Скопје, 2012 (1974)

Шелева, Елизабета: *Дом/идејиииет*, 2005, Магор, Скопје,

Шелева, Елизабета : *Хейероийиини на йисмојио*, Магор, 2014

На латиница

Boym, Svetlana: *Budućnost nostalgije*, Geopoetika, Beograd, 2005 (2001)

- Flaker, Aleksandar/Ugrešić, Dubravka : *Pojmovnik ruske avangarde 1*, Grafički zavod Hrvatske/ Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1984
- Heller, Agnes: Cosmopolitanism as philosophy, as refuge and as destiny, *The Bridge Magazine*, 2019, <https://bridgemagazineonline.com/agnes-heller-cosmopolitanism-as-philosophy-as-refuge-and-as-destiny/>
- Konstantinović, Radomir: *Filozofija palanke*, Nolit, Beograd, 1981 (1969)

ЈАЗИЧНА СЕКЦИЈА

проф. д-р Максим Каранфиловски
Филолошки факултет „Блаже Конески“ при УКИМ во Скопје
mkaranfilovski1@gmail.com

ПРИДОНЕСОТ НА ТРАЈКО СТАМАТОСКИ ВО ДЕЈНОСТА НА СЕМИНАРОТ (МСМЈЛК)

Апстракт: Трајко Стаматоски зазема едно од централните и највидните места меѓу основоположниците на македонската наука за јазикот. Тој беше меѓу најактивните учесници во дејноста на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, како и во научната конференција која се одржува во неговите рамки.

Во периодот од 1968 г. до 2013 г., има одржано вкупно 32 предавања на МСМЈЛК. Во период од 30 години, односно од 1977 до 2006 г. вкупно 12 пати настапил со свое излагање на Научната дискусија.

Трајко Стаматоски има многу активно учество во дејноста на Семинарот и со своето учество во организацијата на дејностите на Семинарот. Тој е претседател на Советот на Семинарот во периодот 1981 – 1983 г. и член на Одборот за одбележување на 20-годишнината во 1987 г. и 40-годишнината од формирањето на Семинарот во 2007 г.

Клучни зборови: Трајко Стаматоски, Семинар, Научна конференција

Трајко Стаматоски зазема едно од централните и највидните места меѓу основоположниците на македонската наука за јазикот. Уште од првите денови како студент на првата генерација на групата за македонски јазик и потоа како веќе дипломиран македонист неговиот животен пат постојано се преплетува со животниот пат на Блаже Конески. Мошне брзо станува негов близок соработник и сопатник, а и соборец во борбата за развој и афирмација на македонскиот јазик дома и во странство.

Трајко Стаматоски постојано и доживотно се залага и успешно ја спроведува основната стратешка линија на македонистиката.

Трајко Стаматоски беше меѓу најактивните учесници во дејноста на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, како и во научната конференција која се одржува во неговите рамки. Тој има одржано серии предавања од областа на македонската ономастика и на други теми од македонистиката, предавања за ликот и делото на Блаже Конески и за други важни македонистички личности, по повод јубилеите на значајни институции, како на пример Филолошкиот факултет „Блаже Конески“,

Институтот за македонски јазик „Крсте Мисиркив“ и други. Впечатливи и забележани се и неговите учества во Научната дискусија и во Научната конференција. Сите тие негови настапи се објавени во изданијата на Семинарот и се нераскинлив дел од македонистичката литература ширум светот.

Во периодот од 1968 г. до 2013 г., значи почнувајќи од Првиот семинар и завршувајќи со 46-тиот, има одржано вкупно 32 предавања пред учесниците на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура. Во период од 30 години, односно од 1977 до 2006 г. вкупно 12 пати настапил со свое излагање на Научната дискусија, која подоцна прераснува во годишна Научна конференција во рамките на Меѓународниот семинар.

Неговиот научен интерес доаѓа до израз и во темите со кои тој настапува пред учесниците на Семинарот. Природно е што доминантна тема за него е македонската ономастика со оглед на неговата основна научна преокупација со разработката на неистражените области на ономастиката во Македонија. На ономастички теми се посветени вкупно 18 негови настапи на Семинарот, што само по себе доволно зборува за неговиот научен интерес. Практично сите негови настапи имаат карактер на фундаментални трудови, особено за странските слависти и тоа во периодот кога македонистичката литература не е толку бројна и распространета. Во оваа пригода ќе споменам само неколку од нив: Развојот на македонската ономастика, Македонскиот антропонимистички систем, Богатењето на литературната лексика на македонскиот јазик (со осврт на ономастичката лексика), Системот на именување кај Македонците, Стандардизација на македонската ојконимија, Презимето во системот на именувањето кај Македонците, Современата состојба на македонската ономастика.

Во своите настапи на Семинарот Стаматоски обработува и теми од лексиката, (Богатењето на литературната лексика на македонскиот јазик (со осврт на ономастичката лексика), Реликтна лексика во беровскиот говор, Од лексиката на беровскиот говор), како и теми посветени на Речникот на македонскиот јазик (Тритомниот речник на македонскиот јазик наспрема предвидуваниот Толковен речник, Кон 40-годишнината од излегувањето на Тритомниот речник на македонскиот јазик).

Интересот на Трајко Стаматоски е прилично свртен и кон теми од историјата на македонскиот јазик во најширока смисла.

Оттука на историски теми се посветени вкупно 8 од неговите предавања на Семинарот. Станува збор за мошне впечатливи и значајни предавања во кои авторот се осврнува и изнесува свои ставови и факти за најважните прашања и етапи од развојот на македонската мисла која доведува до конечната кодификација на современиот македонски литературен/стандарден јазик. (Прашањето за македонскиот литературен јазик во последните децении на XIX век, Македонскиот јазик меѓу двете светски војни, Македонските буквари во 80-те години на деветнаесеттиот век, Кодификација пред официјалната кодификација на македонскиот литературен јазик, Обидот на „Лоза“ да гради македонски јазичен стандард, Три значајни години (1903, 1953, 1993) во историјата на македонскиот јазик.) .

Дејноста и значењето на Конески е предмет на пет настапи на Трајко Стаматоски на Семинарот, од кои во оваа прилика издвојуваме три: Научната дејност на проф. Блаже Конески (по повод 60-годишнината на животот), Лингвистичкото дело на Блаже Конески, Кон 90-годишнината на Блаже Конески). Во „Лингвистичкото дело на Блаже Конески“ тој ја изнесува следнава оценка: „Главните трудови на Блаже Конески не ја носат само ознаката основоположнички, туку истовремено и ознаката трудови со трајна вредност...

Најголемата вредност на истражувањата на појавите и процесите што го зафаќале македонскиот јазик низ вековите ја наоѓам во тоа што Конески изгради **наше, македонско** гледање на тие случувања, што ги раздува маглите што се напластуваа врз нив од страна на заинтересираните.

Провејува можеби во моево предавање овде-онде и извесен сентиментален однос кон Конески. Јас тоа едноставно не можев да го избегнам, бидејќи бев со него во непосреден контакт речиси половина век. Ќе ми дозволите уште една реченица во овој контекст. Се чувствувам привилегиран што бев негов ученик, соработник и пријател, што ја имав среќата да одам заедно со него во многу акции од голема важност за македонската наука за јазикот.“ (Стаматоски 2004: 188 - 189).

Трајко Стаматоски настапува на Семинарот и со свои прилози посветени и на други значајни македонски личности: Темко Попов, Јоаким Крчовски, Благоја Корубин, Партенија Зографски, Крсте Мисирков), а пишува и за значајни годишнини (Кон 140-го-

дишнината од излегувањето на Зборникот на Миладиновци, Кон 50-годишнината на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Шест децении слободен македонски збор, Три значајни години (1903, 1953, 1993) во историјата на македонскиот јазик.)

Многу значајна тема во настапите на Трајко Стаматоски на Семинарот е кодификацијата на македонскиот литературен јазик. На оваа тема ѝ се посветени дури четири негови настапи: Кодификација пред официјалната кодификација на македонскиот литературен јазик, Кодификација врз проверени основи, Македонскиот литературен јазик во децениите на слободен живот, Годишнина од кодификацијата на македонскиот литературен јазик.).

Трајко Стаматоски има многу активно учество во дејноста на Семинарот не само со своите многубројни настапи со предавања и учества на Научните конференции со реферати, со што е сигурно на врвот меѓу македонските лингвисти, туку и со своето учество во организацијата на дејностите на Семинарот. Тој е претседател на Советот на Семинарот во периодот 1981 – 1983 г. и член на Одборот за одбележување на 20-годишнината од формирањето на Семинарот во 1987 г. Неговото мислење за дејноста на Семинарот е многу високо и тој секогаш се грижел за неговото функционирање. Во еден од своите текстови тој вели:

„Нашiot *Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура* одигра извонредна улога во ширењето на македонското духовно творештво. Тој годинава влезе во петтата деценија на своето одржување. Преку него досега се поминаа над 3 000 слушатели од многу земји и од сите континенти. Мнозина од нив толку добро се запознаа со проблематиката на македонскиот јазик, литература и култура и преку овој семинар и неговата *Научна дискусија*, што денеска држат одделни и циклуси предавања, семинари и во своите земји и стануваат пропагатори на македонските духовни вредности. Добар дел и од вас поминале преку овој Семинар, а се надевам дека и други од вас ќе го сторат тоа во блиска иднина.“ (Стаматоски 2016:19).

„Висока е нашата оценка за вашиот интерес за македонскиот јазик, за неговото претставување на вашите универзитети и во вашите земји, за неговото научно проучување. Предавањата за македонскиот јазик на вашите универзитети, научните конференции посветени на македонистиката (маке-

донско-руски, македонско-американски, македонско-полски, македонско-чешки и др.), одржувани и кај вас и кај нас, одбранетите магистерски и докторски дисертации, објавените прилози во вашите научни списанија и сл. се голема поткрепа за нас. Нас нè радува многу проширувањето на кругот на македонистите во вашите земји, зашто со тоа се проширува македонистичкото семејство. Не можам а да не го одбележам нашето големо задоволство што еден дел од вас обработуваат теми од македонистиката, а некои пак ги изнесуваат своите реферати на македонски јазик не само на наши, домашни научни средби, туку и на меѓународни, вклучувајќи ги и меѓународните славистички конгреси, па и на овој.“ (Стаматоски 2016: 21).

Трајко Стаматоски имаше високоразвиено чувство за живиот контакт со странските слависти и македонисти и цврсто веруваше во моќта на живиот збор и на личниот контакт, кој секогаш овозможува повеќе од официјалниот контакт или предавањето наменето за поширока публика. Преку таквите контакти се овозможуваше одговор на специфични прашања, се создаваше отворена можност за менторски пристап и поттикнување на личниот интерес за избор на некое прашање кон развој на тема за некаква дисертација или друг вид научно истражување. Сакам посебно да го истакнам во оваа пригода живиот интерес што го предизвикуваше тој со своето присуство на Семинарот во веќе поодмината возраст. Тој важеше за жива македонистичка енциклопедија, секогаш се одликуваше со јасна и чиста мисла и исказ, секогаш имаше што да каже, да дополни или да објасни, така што мнозина од учесниците, од студенти до академици, ја користеа можноста да се консултираат со него, да разменат мисли или едноставно да поразговараат на теми кои ги интересираат. Беше достапен за сите што сакаа да се сретнат со него, а задоволни беа сите околу него, па и тој самиот.

Беше навистина извонредна личност, македонист од најголем светски калибар, извонреден организатор и стратег каков што може само да се посака. Оттука може и да се заклучи дека неговиот придонес во дејностите на Семинарот има извонредна и непроценлива вредност со траен и стратешки карактер.

Користена литература

Стаматоски Трајко 2004: Македонскиот јазичен идентитет, „Култура“, Скопје.

Стаматоски Трајко 2016: Македонски јазик: идентитет и континуитет – доискажување“, „Култура“, Скопје.

проф. д-р Андреа Фернандо Де Карло
Универзитет „Ориентале“ во Неапол, Италија
afdecarlo@unior.it

проф. д-р Руска Ивановска-Наскова
Филолошки факултет „Блаже Конески“ при УКИМ во Скопје
rivanovska@flf.ukim.edu.mk

МАКЕДОНИСТОТ НУЛО МИНИСИ¹

Апстракт: Трудот е посветен на Нуло Миниси, истакнат италијански славист и редовен професор по словенска филологија на Универзитетот „Ориентале“ во Неапол, и на неговите релации со македонскиот јазик, книжевност и култура. Во трудот се претставени неколку негови јазични и книжевни студии, неговата активност врзана за лекторатот по македонски јазик во Неапол, соработката со Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје и врската со Блаже Конески. Покрај македонистичките студии на Миниси, земени се предвид и трудовите и делата на Миниси преведени на македонски со цел да се осветли, исто така, и рецепцијата на дејноста на Миниси и неговиот лик во македонски контекст. Последниот дел од текстот посветен е на сведоштвата за врските на Миниси со македонистиката и Конески во неговиот фонд на Универзитетот во Витербо, како и во фондот „Блаже Конески“ во Архивот на МАНУ.

Клучни зборови: Нуло Миниси; македонски јазик; македонистика; Блаже Конески; архивски материјали

Целта на овој труд е да го претстави ликот на познатиот италијански славист Нуло Министи и неговите релации со македонскиот јазик, книжевност и култура. Има неколку поводи за изборот на оваа тема. Првиот е заминувањето на проф. Миниси на 27.1.2024 г. Вториот повод е поврзан со почетоките на истражувањето на архивскиот материјал на Миниси на Универзитетот во Витербо, како и на истражувањето на архивските материјали оставени од Блаже Конески во Архивот на Македонската академија на науките и уметностите. И уште еден важен повод е поврзан со Универзитетот „Ориентале“ во Неапол, на кој предаваше проф. Миниси, и на на-

¹ Трудот се објавува во рамки на проектот на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје „Виртуелен музеј Конески“, реализиран со поддршка од Министерството за образование и наука преку Конкурсот за распределба на средства за финансирање на научно-истражувачки проекти на државните университети/факултети/научни институти/МАНУ за 2025 г.

порите што се прават во последнава година за повторно воведување настава по македонски јазик на овој универзитет.

Трудот почнува со био- и библиографска белешка за Миниси и продолжува со дел посветени на неговите главни трудови за македонскиот јазик, книжевност и култура, на неговата активност врзана за лекторатот по македонски јазик во Неапол, на соработката со Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје и на врската со Блаже Конески. Покрај македонистичките студии на Миниси, земени се предвид и трудовите и делата на Миниси преведени на македонски со цел да се осветли, исто така, и рецепцијата на мислата на Миниси во поширок општествен контекст. Во последниот дел од трудот прикажани се првите согледби од прегледот на архивските материјали оставени од Миниси и од Конески.

1. Нуло Миниси: лингвист, книжевник и интелектуалец

Нуло Миниси (8 август 1921 – 27 јануари 2024) е истакнат италијански славист. Додипломските студии по словенска филологија ги завршил во 1948 г. Од 1958 до 1998 г. бил професор на Универзитетот „Ориентале“ во Неапол, долгогодишен раководител на Катедрата за источноевропски студии на „Ориентале“, а од 1978 до 1981 г. бил и ректор на овој универзитет. По пензионирањето, Миниси е избран и за професор емеритус по словенска филологија и угро-фински јазици (Доровски & Црвенковска 2008, 65; Orascki, Wilkoń & Żurawska 1997, 7–12).

Неговиот научен интерес е во полето на индоевропеистиката, славистиката и угрофинските јазици. Автор е на повеќе од 100-тина студии и 14 монографии од областа на филологијата, од кои можат да се издвојат повеќе броја на *Eurasiatica* (Неапол, од 1970 год.), *E l'uomo scelse la parola* (Minissi 1996), *Dizionario di fonologia* (Minissi, Belardi 1962), *La scrittura fonetica. Guida per intendere e applicare i sistemi di trascrizione* (Minissi 1990). Во своето претставување на Нуло Миниси при неговиот прием во МАНУ, Блаже Конески во 1979 г. го изнесува следново мислење:

Научната дејност на професорот Миниси е зачудувачки широка и претполага извонредна ерудиција. Покрај извесни проучувања од историјата на старите словенски текстови (особено во однос на стратиграфијата на Хрониката на Нес-

тор) и од областа на руската и југоисточните литератури, тој се интересира особено за историјата на словенските, балтичките, индо-иранските и дарвидските јазици. Од 1970 година, работи врз структурата на фразата и најстарата типологија на уралско-алтајските јазици. Тој има постигнато значајни резултати и во областа на експерименталната фонетика. (Конески во Миниси 2004, 8–9).

Научната дејност на Миниси е високооцената во меѓународен контекст. Од 1963 г. е член на Калевасеура (Хелсинки), од 1980 г. е член на МАНУ, а од 1999 г. и на Полската академија на науки и уметности во Краков. Избран е за почесен доктор на Универзитетот во Софија, на Шлезискиот универзитет во Катовице и на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Добитник е на повеќе одликувања, меѓу кои и Златна ѕвезда на Југославија (1979), Почесно Рациново признание (2004), Медал за заслуги на Република Македонија (2007) и Медал Блаже Конески од МАНУ (2008).

Миниси бил активен и на општествен план. Во 1969 г. бил претставник на Италија во Конститутивниот комитет на Меѓународната асоцијација на студии за Југоисточна Европа поддржана од УНЕСКО (*Association internationale des études du Sud-Est Européen*) и член на Комисијата за јазични прашања на европската интеграција (*Kommission für Sprachfragen der Europäischen Einigung*), која во 1971 г. во Хамбург го основа Институтот за јазични прашања на европската интеграција (*Institut für Linguistische Probleme der Europäischen Integration*). Миниси редовно објавувал свои прилози во италијанскиот печат, особено на теми поврзани со универзитетската политика и со европските прашања. На ова се надоврзува и неговиот придонес во формирањето на Фондацијата Медитеран во Неапол. Во негова чест во 1997 г. во Катовице е објавен зборникот трудови *Studia slavistica et humanistica in honorem Nullo Minissi* (Opacki, Wilkoń & Żurawska 1997).

2. Нуло Миниси и македонистиката

Проучувањата и придонесот на Нуло Миниси во македонистичките студии и во македонскиот културен контекст тематски би можеле да се поделат во три целини: лингвистички, книжевни и општествено-културолошки студии и придонеси.

Во доменот на лингвистичките проучувања, Миниси најмногу се осврнува на фонетиката и на фонологијата на македонскиот јазик. Најзначајно дело во овој контекст е *Фонетикајџа на македонскиот јазик*, објавена во соавторство со Наум Китановски и Умберто Чинкве во 1982 г. од издавачката кука Библиополис, како издание на Универзитетот „Ориентале“ во Неапол (Minissi, Kitinovski, Cinque 1982). Изданието, кое содржи вовед на три јазика – македонски, англиски и италијански, има за цел да ја опише артикулацијата во македонскиот јазик преку истражување спроведено со поддршка на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Истражувањето е претставено преку 55 фигури – рендгенографии, линеарни скици, спектограми, преку кои се опишуваат вокалниот и консонантскиот систем на македонскиот јазик. Изданието е придружено со текст на Нуло Миниси за македонскиот вокализам во контекст на балканскиот вокализам, во кој, според спецификите на вокалните системи, се издвоени две групи јазици во балкански контекст: на една страна се албанскиот, романскиот, ароманскиот и бугарскиот, а на друга, македонскиот и новогрчкиот. Овој текст претходно бил изложен во 1978 г. на V Научна дискусија на Семинарот за македонски јазик, литература и култура во Охрид (Миниси 1979).

Втората тема на која Миниси посветува големо внимание е придонесот на Блаже Конески во кодификацијата на македонскиот јазик. Покрај неговото излагање од 2002 г. на тема „Блаже Конески и нормирањето на јазикот“ на XXIX Научна конференција на Семинарот за македонски јазик, литература и култура (Миниси 2003), Миниси детално се осврнува на оваа тема во 2007 г. во двојазичното македонско-италијанско издание „Блаже Конески: поет и граматичар/Blaže Koneski: poeta e grammatico“, објавено од Македонската академија на науките и уметностите и преведено од Радица Никодиновска (Миниси 2007; Никодиновска, Ивановска-Наскова 2012). Како што укажува и самиот наслов, тезата на Миниси е дека фактот што Конески бил истовремено и поет и лингвист е пресуден за тоа како Конески го конципирал македонскиот јазик. Од една страна, тој бил ерудит, лингвист со мошне широки научни познавања за повеќе јазици, но од друга страна, тој имал и изразено поетско чувство за јазикот. Клучните одлуки за нормирањето на македонскиот јазик, според Миниси, Конески ги носи благодарение на својата поетска интуиција. Миниси ја поткрепува оваа своја

теза низ еден долг аргументиран есеј во кој ги идентификува токму критичните места во македонската граматика кога Конески го применува овој принцип. Во својот истовремено широк и длабок дискурс, Миниси вешто преминува од размислување за најновите тенденции во актуелната капиталистичка реалност, кон личноста на Конески, во која пронаоѓа пример за доблесна просветителска фигура и патоказ за идните генерации. Со тоа текстот на Минис не е само осврт за придонесот на Конески во кодификацијата на македонскиот јазик, туку и омаж за Конески како личност кон која Миниси чувствува длабока поврзаност и пиетет:

Треба пред сè да им дадам предност на пријателите – на незаборавениот Конески, секавање што е навистина сè уште едно богатство, чие дело до ден денес е сè уште присутно и битно, и од кој сите ние сè уште ја чувствуваме важноста, виталноста, генијалноста ден-денес (Миниси во Стојчевска-Антиќ 2024: 15).

Други студии на Миниси за македонскиот јазик се: *Редојџ на зборовиџе* (Миниси 19856), *Ориџиналноста на сџрукџураџа на македонскиоџ јазик* (Стаматоски 2006: 25)² и *Оџозиџијаџа џомеџу формиџе без се и со се и џрашаџеџо на залоџоџ во македонскиоџ јазик* (Стаматоски 2019: 6).

Што се однесува до книжевноста, во библиографијата на Миниси се вбројуваат следните следните студии и текстови: *Природаџа и функцијаџа на џоезијаџа* (Миниси 1993), *Лиџераџураџа и меморијаџа* (Миниси 2008), *Поезијаџа како слика* (Миниси 2015). Во 2004 година во издание на Култура е објавена збирката есеи *Евроџски книжевни сџудии* од Миниси (2004). Во неа се поместени девет есеи на различни теми од областа на книжевноста, преведени од наставници по италијански јазик на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“.

Во активноста на Миниси на поширок општествен и културен план во Македонија се вбројуваат текстовите: *Улоџаџа на Македонија во кулџураџа на Јуџоисџочна Евроџа* (Миниси 1998), *Универзџиџеџоџ во 21 век* (Миниси 1999), *Балканскиџе земџи: кон минаџоџо или кон иднинаџа? Предизвик на новиоџ милениум*

² Миниси, Нуло 1998: Оригиналноста на структурата на македонскиот јазик. „Македонско време“, год. V, бр. 45–46, јули – август 1998 (Стаматоски 2006: 25).

(Миниси 2002) и текстот *Изолацијата е опасна* (Миниси 2007). Споменатите студии и текстови се објавени во зборници на трудови, списанија и во печат.

Кога се зборува за придонесот на Нуло Миниси за македонистиката, неодминлив е податокот дека благодарение и на неговите заложби, еден од првите два лекторати по македонски јазик е отворен на Универзитетот „Ориентале“ во Неапол пред 55 години (Каранфиловски, Спасов 2004). Благодарение на наставно-образовната активност на овој лекторат реализирана од повеќе лектори, меѓу кои се Наум Китановски, Радица Никодиновска и Анета Симовска, беа образувани неколку десетици македонисти во Италија. Едно од сведоштвата за богатата активност на лекторатот е и *Прирачникот за изучување на македонскиот јазик* во два тома од Наум Китановски, кој го посветува учебникот токму на Нуло Миниси, како најзаслужен за отворањето на патот на македонистиката во Неапол (Kitanovski 1983a; 19983b). Друго сведоштво за активностите на лекторатот се сеќавањата на Вера Стојчевска-Антиќ за нејзиниот престој во Неапол и средбата со Миниси, за срдечниот пречек и за интересот за македонскиот јазик и книжевноста (Стојчевска-Антиќ 1999).

Во контекст на веќе споменатото пријателство меѓу Конески и Миниси, кое е несомнено еден од главните двигатели на македонистичката активност на Миниси, вреди да се спомене уште едно издание. Овие два големи лингвисти имале уште еден заеднички именител – поезијата. Нивното пријателство е овековечено и во двојазичната стихозбирка на Миниси, *La vita non è favola/Животој не е сказна*, објавена во 1997 г. во чест токму на Блаже Конески (Миниси 1997).

3. Архивите Блаже Конески и на Нуло Миниси

Една од целите на на овој труд е да се испита дали архивските материјали од фондовите на Конески и на Миниси содржат сведоштва за нивната соработка и за активноста на Миниси како македонист.

Архивските материјали на Конески се чуваат во истоимениот фонд во МАНУ и во тек е негова систематизација, обработка и дигитализација во рамки на проектот „Виртуелен музеј Конески“. Првиот преглед на материјалот кажува дека има, за жал, малку све-

доштва за соработката и контактите на овие два научника и поети. Архивската единица со сигнатура БК 808 содржи статија од Блаже Конески со наслов „Македонската поезија во медитеранската сфера“, објавена во „Нова Македонија“ од 18.5.1980 г. (стр. 9), во која има и информации за симпозиумот „Современа македонска поезија“, одржан во Позитано, Италија, по повод одбележување на 10-годишнината од работата на Катедрата за македонски јазик на Универзитетот „Ориентале“ во Неапол. И покрај богатата преписка на Конески во фондот, досегашниот преглед открива само една честитка од Миниси до Конески, зачувана во архивската единица со сигнатура БК 1248.

Фондот на Миниси, кој содржи книги и архивски материјал, е формиран во 2024 г. на Универзитетот во Туша, Витербо, заедно со фондот на неговата сопруга, Анџела Џанитрапани (1925 – 2009), англистка, писателка и уредничка на периодични изданија за книжевна култура. Колекцијата книги и документи на Миниси, подарена од неговите наследници, се наоѓа во комплексот Санта Марија ин Гради и во моментот се каталогизира. Овој материјал ќе биде сместен во посебен дел за збирки од историска и културна вредност вклучени во наследството на универзитетот.

Фондот Џанитрапани–Миниси, содржи приближно 10.000 тома од библиотеките на двајцата научници и, поради неможноста со сигурност да се утврди дали книгите му припаѓале на Миниси или на Џанитрапани, одлучено е збирката да биде заедничка и да се именува по двајцата научници (Marini 2025). Фондот содржи и друг вид материјали, кој сè уште не е систематизиран. За разлика од фондот на книги, кај архивските материјали е полесно да се изделат трудовите на Миниси од трудовите на Џанитрапани. Што се однесува до содржината, фондот претежно содржи извадоци, фотокопии со белешки, скици за есеи, ракописи, машинописи и преписки. Збирката на преписки, пак, е релативно скромна. Во овој контекст, треба да се напомене дека некои писма од Миниси и истакнатиот славистички научник Џовани Мавер се каталогизирани во фондот на Мавер, кој се чува во Националната централна библиотека во Рим.

Во врска со контактите со Македонија на Миниси, во досегашниот преглед пронајдени се само официјални писма од поранешниот ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, проф. д-р Јаким Петровски, и проректорот проф. д-р Саво

Цветановски, како и писмо испратено од ректорот проф. д-р Александар Анчевски. Исто така, има писмо од Македонската академија на науките и уметностите, од тогашниот секретар Благој Попов. Од овие писма може да се заклучи дека Миниси многу се грижел за италијанско-македонските односи и неуморно работел на нивно развивање.

Фондот на Миниси говори и за неговото цврсто пријателство со Луан Старова (1941 – 2022) – македонски писател од албанско потекло и член на МАНУ. Во фондот се зачувани писмо на Миниси и писмо на Луан Старова, од времето кога Луан Старова бил македонски амбасадор во Париз. Во фондот можат да се консултират и белешки за рецензијата за книгата на Старова, „Les livres de mon père“ (*Тајковиче книги*). Исто така, во фондот се наоѓа и нацрт за статија на италијански јазик со наслов „Луан Старова и балканскиот ‘реализам’“.

За жал, сè уште не е пронајдена преписка со Блаже Коневски или други личности од Македонија со кои Миниси бил во контакт. Во збирката се чуваат белешки за статии и книги, како и машинописи на македонски јазик со корекции во ракопис. Имајќи предвид дека систематизацијата на фондот сè уште е во тек, возможно е во иднина да се пронајдат и други сведоштва за македонистичките активности на овој важен италијански научник, интелектуалец и пријател на Македонија.

Заклучни согледби

Од прегледот на трудовите на Миниси, од неговите заложби за промовирање на македонскиот јазик во Италија и на неговиот поширок придонес, може да се заклучи дека станува збор за исклучително важна фигура за македонистиката. Во случајот на Миниси, како и кај ред други други македонисти, не станува збор само за научник посветен на проучување на македонскиот јазик, книжевност и култура, туку и за интелектуалец кој дејствувал во еден поширок општествен контекст, токму како што Луан Старова и го опишува во својот предговор на збирката есеи од Миниси *Европски книжевни сџудии*:

„Македонија и Македонците во нивната повоена историја немале поголем, поверен и потраен пријател и заштитник

на нивниот идентитет, што бил и каков што останува академикот Нуло Миниси, еден од најголемите италијански живи лингвисти и полиграфи (Старова 2004, 13).“

Користена литература

- Доровски Иван, Црвенковска Емилија 2008: *Лексикон на сѝрански македонисѝи*, Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура.
- Каранфиловски Максим, Спасов Људмил 2004: „Стратегиски насоки за натамошниот развој на македонистиката на универзитетите во странство“, *Билиѝен на Советоѝи за македонски јазик*, 6, 18–25, <https://portal.mdt.gov.mk/post-body-files/sovet-za-makedonski-jazik-file-zOzz.pdf>, (пристапено на 8.4.2026).
- Миниси Нуло 1979: „Македонскиот вокализам во рамките на балканскиот вокализам“, *Зборник на ѝрудови од V научна дискусија, 1978*, Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 35–40.
- Миниси Нуло 1985а: „Човек на епохата на обновата“, Старова Луан (прир.), *Трудови / Божидар Насѝев*, Мисла, Скопје, 431.
- Миниси Нуло 1985б: „Редот на зборовите“, *XI научна дискусија, Охрид, (13-16 авѝусѝи 1984): [во рамкиѝе на XVII] Семинар за македонски јазик, лиѝераѝура и кулѝура*, Универзитет „Кирил и Методиј“, Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 79–82.
- Миниси Нуло 1993: „Природата и функцијата на поезијата“, *Кулѝурен живоѝи*, 38 (3), 59–61.
- Миниси Нуло 1998: „Улогата на Македонија во културата на Југоисточна Европа“, *Наукаѝа и кулѝураѝа за заедничка иднина на Јуѝоисѝочна Евроѝа: ѝприлози од научниѝи собир одржан во Скопје на 31 окѝтомври 1997 ѝгодина ѝо ѝовод 30-ѝгодишнинаѝа од основањето на МАНУ*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 75–80.
- Миниси Нуло 1999: „Универзитетот во 21 век/L’Università nel Duemila“, *Меѓународен симѝозиум „Универзиѝеѝоѝи во 21-ѝи век“ Скопје, 25 мај 1999: 50-ѝгодишен јубилеј Универзиѝеѝи „Св. Кирил и Меѝодиј“ во Скопје и еден милениум од Клименѝовиѝи универзиѝеѝи во Охрид*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, 45–49; 33–37.

- Миниси Нуло 2002: „Балканските земји: кон минатото или кон иднината? Предизвик на новиот милениум“, *Наукаџа и култура во заедничка акција за мир и развој: зборник на трудови Меѓународна конференција Балканот во новиот милениум (2001; Скопје)*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 309–313.
- Миниси Нуло 2003: „Блаже Конески и нормирањето на јазикот“, *XXIX научна конференцијаа XXXV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура Охрид, 19-20 август 2002 година*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 31–36.
- Миниси Нуло 2004: *Европски книжевни студии*, Култура, Скопје.
- Миниси Нуло 2007: „Изолацијата е опасна“, *Македонски јулисирања: интервјуа*. Македонска ризница, Куманово.
- Миниси Нуло 2008: „Литературата и меморијата“, *Интерпретации: Европски изразувачки проект за јоефика и херменевтика (ЕППХ) на Македонската академија на науките и уметностите: меморија & интерпретација*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 55–58.
- Миниси Нуло 2015: „Поезијата како слика“, *Ти, во заседа под клешките*, Струшки вечери на поезијата, Струга.
- Никодиновска Радица, Ивановска-Наскова Руска 2012: „Поетот и лингвистот Нуло Миниси за поетот и лингвистот Блаже Конески“, *Меѓународен научен симпозиум Блаже Конески и македонскиот јазик, литература и култура* 15–16.12.2011, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 651–658.
- Стаматоски Трајко 2019: „Длабоко нурнување во македонството“, *Стаматоски Трајко, Веновска-Антевска Снежана, Каранфиловски Максим (прир.), Граматичарот Конески (65 години од Граматиката)*, Фондација за македонски јазик Небрегово, Скопје, 3–7.
- Стаматоски Трајко 2006: *Мислата на Блаже Конески*, Фондација за македонски јазик Небрегово, Скопје.
- Старова Луан 1982: „Искусвата на авангардата“, *Поеиската авангарда денес = L'avant-garde poétique aujourd'hui*, Струшки вечери на поезијата, Струга.
- Стојчевска-Антиќ Вера 2024: „Фрагменти од искажувања на странски слависти“, *Својер*, 28 (155), 15–16.

- Стојчевска-Антиќ Вера 1999: „Средби со слависти-македонисти“, *Нова Македонија*, 55, (Год. 55, бр. 18856, 26 ноември 1999, стр. 8; год. 55, бр. 18857, 27 и 28 ноември 1999, стр. 7; год. 55, бр. 18858, 29 ноември 1999, стр. 5).
- Kitanovski Naum 1983a: *Manuale di lingua macedone*. Istituto universitario Orientale, Napoli.
- Kitanovski Naum 1983b: *Manuale di lingua macedone 2*. Istituto universitario Orientale, Napoli.
- Marini Paolo 2025: „Il fondo Angela Giannitrapani – Nullo Minissi dell’Università della Tuscia“, *Slavia. Rivista trimestrale di cultura*, 3 (34), 217–220.
- Minissi Nullo 1990: *La scrittura fonetica. Guida per intendere e applicare i sistemi di trascrizione*. La nuova Italia scientifica, Roma.
- Minissi Nullo 1996: “E l’uomo scelse la parola”, Herder editrice e libreria, Roma.
- Minissi Nullo 1997: *La vita non è favola / Животој не е сказна*, Euroklient, Skopje.
- Minissi Nullo 2007: *Блаже Конески: ѝоеѝ и ѓрамаѝичар. Blaže Koneski poeta e grammatico*. Македонска академија на науките и уметностите / Accademia delle Scienze e delle belle arti. Скопје / Skopje.
- Minissi Nullo, Belardi Walter 1962: *Dizionario di fonologia*, Edizioni dell’Ateneo, Roma.
- Minissi Nullo, Kitanovski Naum, Cinque Umberto 1982: *Фонетика на македонскиот јазик – The phonetics of Macedonian – La fonetica del macedone*, Bibliopolis, Napoli.
- Opacki Ireneusz, Wilkoń Aleksander Piotr, Żurawska Jolanta (Eds.) 1997: *Studia slavistica et humanistica in honorem Nullo Minissi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

СЕМИОЛОГИЈА НА УМОТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Умот претставува способност на човекот да го користи разумот и логичкото мислење за разбирање и осознавање на човекот и на светот, на човековото однесување кон другите луѓе и кон природата. Предмет на анализа на нашиот труд е лексичко-семантичкото поле *УМ* во македонскиот јазик, во кое влегуваат следните единици: *ум*, *ѝамеѝ*, *мозок* и *разум*. Користејќи се со поставките на семиолошката семантика, во трудот ги проучуваме фигуративните значења на некои комуникативни единици (интерактивни единици, пословици, афоризми и вицеви) кои содржат зборови од ова поле со цел да ги осознаеме моделите според кои се модулирале сфаќањата за умот и за неговата улога во претставувањето на човекот и на неговото окружување во македонскиот јазик. Во трудот се анализирани вкупно 186 единици и тоа 98 интерактивни единици, 67 пословици, 12 афоризми и 9 вицеви. Во нив референтната вредност се распределува на следниот начин: 59 единици се со позитивна референтна вредност, 12 единици се со неодредена референтна вредност, 1 единица е со неутрална (истовремено позитивна и негативна) референтна вредност и 114 единици се со негативна референтна вредност. Значи, можеме да заклучиме дека во единиците изградени врз лексичко-семантичкото поле *УМ* преовладуваат единици со негативна референтна вредност.

Клучни зборови: Семиолошка семантика, лексичко-семантичко поле *УМ*, фигуративно значење, вредносна оценка, македонски јазик

Трудот ќе го започнеме со еден онтолошки виц за основата на светот:

(1) (+) (виц) *Го ѝрашале Мојсие шѝо е основатѝа на свеѝоѝ?* – *Кефалотѝо (умотѝ).* *Го ѝрашале Хрисѝос шѝо е основатѝа на свеѝоѝ?* – *Душатѝа.* *Го ѝрашале Маркс шѝо е основатѝа на свеѝоѝ?* – *Маѝеријатѝа.* *Го ѝрашале Фројд шѝо е основатѝа на свеѝоѝ?* – *Либидотѝо.* *Го ѝрашале Ајнштајн шѝо е основатѝа на свеѝоѝ?* – *Сѝ е релатѝивно.*

§ 1. Умот претставува способност на човекот да го користи разумот и логичкото мислење за разбирање и осознавање на човекот и на светот, на човековото однесување кон другите луѓе и кон природата. Зборот *УМ* по своето значење е надреден над другите два збора (*ПАМЕТ*, *РАЗУМ*) и без умствени способности или капацитети, човекот не може да се користи со паметот и со разумот.

Најкратко речено, паметот му ја додава на умот способноста за задржување на податоци додека разумот го надоградува со способност за логичко размислување. Ако на овие три лексеми им го додадеме и зборот *МОЗОК*, кој ја означува физичката супстанца што го овозможува нивното функционирање, тогаш ќе можеме да воспоставиме и една аналогија меѓу збирот од четирите елементи и компјутерот. Мозокот е аналоген со процесорот, умот е соодветен на оперативниот систем, паметот ја добива својата аналогија во меморијата на компјутерот, додека разумот се остварува преку разни компјутерски апликативни програми.

Нашата цел во овој труд е да анализираме одредени фигуративни комуникативни единици (интерактивни единици, пословици, афоризми и вицери) што ги градат зборовите од полето *УМ* и да утврдиме од гледна точка на семиолошката семантика³ на кој начин тие зборови во македонскиот јазик учествуваат во модулирањето на сфаќањата за умот и за неговата улога во претставувањето на човекот и на неговото окружување.

§ 2. УМОТ како способност или капацитет е заедничка одлика на луѓето како биолошки суштества.

Позитивните одредби на умот се: *јолем ум, длабок ум, бисџар ум, ирониклив ум, силен ум*. За ГОЛЕМАТА УЛОГА НА ЧОВЕЧКИОТ УМ ВО ЖИВОТОТ НА ЛУЃЕТО сведочат следните пословици: (2) (+)(-) (посл.) *Ум царува ум робува*. = Изразување став дека однесувањето на човекот во дадена ситуација зависи од неговиот ум.; (3) (+) (посл.) *Умоџи царува, силаџија џладини џреврџува*. = Изразување став дека интелигентноста ја надвладува физичката сила.; (4) (-) (посл.) *Умоџи џрави, џлава џрџа*. = Изразување став дека човекот понекогаш со своето однесување или со своите одлуки си нанесува себеси непријатности или штета.; (5) (+) (посл.) *Жена умна и разумна не џо осџаа мажо да сџрада*. = Изразување став дека умната жена секогаш му помага на својот маж.; (6) (+) (посл.) *Не фали ми лична жена, ами умна*. = Изразување став дека мажите повеќе го ценат умот од убавината кај жените.; (7) (+) (посл.) *Коњоџи се цени џо џовароџи, а човек џо умоџи*. = Изразување став дека кај човекот највеќе се цени умот како што кај коњот највеќе се цени силата.; (8) (+) (посл.) *Љуџеџо не се мероџи со аршин, џуку со ум*. = Изразување став дека луѓето се вреднуваат според својот ум, а не според големината.; (9) (+) (посл.) *Човекоџи не се цениџи џо руџиџчаџа, џуку џо умоџи*. = Изразување став дека луѓето се ценат според својот ум, а не според надворешниот изглед.; (10) (+)

³ Семиолошката семантика ја дефинираме на следниот начин: семиолошката семантика се занимава со системско проучување на изведените значења на јазичните единици (сп. Никодиновски 2016: 213).

(посл.) *Човек не се мери ѿо снаѿа, ѿуку ѿо ум.* = Изразување став дека луѓето се споредуваат според вредноста на својот ум, а не според големината на својата сила.; (11) (+) (посл.) *Колку си ѿоумен, ѿолку си ѿоарен.* = Изразување став дека вредноста на умот кај човекот ги определува неговите карактеристики како човечко битие.; (12) (+) (посл.) *Од ѿојке ум ѿла не болиѿи.* = Изразување став дека поголемиот степен на умот може само да му помогне на човекот во неговиот живот.; (13) (+) (посл.) *Умен човек добар советѿ дава.* = Изразување став дека високиот степен на умствени способности му помага на човекот да донесува правилни одлуки во животот.; (14) (+) (виц) *Прашале некој умен сѿарец: – Шѿо ѿо креѿи веков? – Иѿриѿи – умѿи, боѿѿиѿи – ѿариѿе, сирѿаѿиѿи – крѿежѿи и ѿрѿежѿи, а сиѿе – чесѿа, – одѿоворил сѿареѿѿи.*

И ПАРИТЕ, КОИШТО ГО ДВИЖАТ СВЕТОТ И ВЕКOT, НЕ СЕ ТОЛКУ ВАЖНИ КОЛКУ УМОТ: (15) (+) (посл.) *Повеќе вреди човек да е умѿиѿи, ѿѿколку имѿиѿи.* = Изразување став дека во скалата на човековите вредности повеќе се цени големината на умот отколку богатството на парите.; (16) (+) (посл.) *Подобро без ѿари, одѿиѿо без ум.* = Изразување став дека со својот ум човекот може да го надокнади недостигот од пари.; (17) (+) (посл.) *Умѿи не е во ѿеѿѿи ѿуку во ѿлаѿѿи.* = Изразување став дека богатството не може да го направи човекот попаметен или помудар.; (18) (+) (посл.) *Со ѿари сѿе се куѿува, само ум не може.* = Изразување став дека човек со многу пари може да купи многу работи, но не може да купи ум, кој е дар од природата ; (19) (+) (посл.) *Ум со ѿари не се куѿува, а најмѿоу ѿари чини.* = Изразување став дека умот е највредното нешто на светот, а не може да се купи со никакви пари.; (20) (+) (посл.) *Ум и разум со ѿари не се куѿува.* = Изразување став дека умот и разумот се највредните нешта на светот, а не можат да се купат со никакви пари.; (21) (+)(-) (посл.) *Боже ѿази од мѿѿу ум и малку ѿари, и од мѿѿу ѿари со малку ум.* = Изразување став дека за да го живее нормално својот живот, човекот треба да има доволно ум и доволно пари.

АКО ИМА ЧОВЕК УМ, МОЖЕ ДА ЗАРАБОТИ И ПАРИ: (22) (-) (посл.) *Сирѿаѿѿи од ум еѿи сирѿав.* = Изразување став дека човекот, користејќи го својот ум, може да се избави од сиромаштија.; (23) (-) (посл.) *Умѿи е ѿари.* = Изразување став дека со мудри одлуки може да се стекнат материјални добра.; (24) (-) (посл.) *Ум и разум ѿуку да има чѿек, и ѿари ќе имѿи.* = Изразување став дека човекот, користејќи ги својот ум и разум, може да заработи пари во животот.

КОГА УМОТ ДОБРО РАБОТИ, СЕ ВЕЛИ: (25) (+) (интер.) *Му сече умѿи.* = Искажување дека некој се служи добро со својот ум.; (26) (+) (интер.) *Има ум.* = Искажување дека некој се служи добро со својот ум.; (27) (+) (интер.) *Му дојде умѿи.* = Искажување дека некој одново се служи со својот ум.; (28) (+) (интер.) *Бере ум.* = Искажување дека некој почнува да го користи повеќе својот ум.; (29) (+) (интер.) *Му фаќа умѿи (ѿаме-*

йойй). = Исажување дека некој се служи добро со својот ум.; (30) (+) (интер.) *Го научи на ум*. = Исажување дека некој успеал да натера некој да го смени своето мислење за нешто.; (31) (+) (интер.) *Му ѝ го гоџера (кладе) умойй (во Љаваййа)*. = Исажување дека некој успеал да натера некој да го смени своето однесување на подобро.

СЕКОЈ ЧОВЕК ПОСЕДУВА ОДРЕДЕНО КОЛИЧЕСТВО УМ, КОЕ МУ ОВОЗМОЖУВА ДА БИДЕ СВЕСЕН ЗА СВОИТЕ ПОСТАПКИ: (32) (+) (посл.) *Kaj sekoŋo se naoŋa ŋo edna ŋara ум.* = Изразување став дека секој човек поседува одредени умни способности.

ТОКМУ УМОТ Е ТОЈ ШТО ТРЕБА ДА ГО КОНТРОЛИРА И ГОВОРНОТО ОД-
НЕСУВАЊЕ НА ЛУЃЕТО: (33) (+) (посл.) *Не љушчај ѓо јазикот ѓред умот*.
= Изразување став дека човекот треба да размисли добро пред да каже
нешто пред другите.; (34) (-) (посл.) *Едно на ум, друго на срце, ѓпрејо на
јазик*. = Изразување став дека човекот треба сеопфатно да ги разгледа
и оцени работите што ќе ги каже пред другите и кон другите.; (35) (-)
(посл.) *Што е на ѓрезнио на ум, на ѓијанио е на јаз'ко*. = Изразување
став дека човекот, кога е пијан, не може добро да го контролира својот
говор и однесување.; (36) (-) (посл.) *Што ќе дојѓ на умот, не збори ѓред
кумот*. = Изразување став дека човекот треба да го контролира своето
говорно однесување кон другите луѓе.; (37) (+) (интер.) *Што на ум, ѓоа
на друм*. = 1. Искажување дека некој зборува отворено и без заобиколу-
вање. 2. Искажување дека некој зборува без да размисли.; (38) (+) (посл.)
Кој шчо ќе речитѓ слушај, од својот ум не дели се. = Изразување став
дека човекот треба да ги слуша и другите, но треба секогаш да тргнува
од своите потреби и интереси.

ПОНЕКОГАШ, УМОТ МОЖЕ ДА СЕ ИЗЛАЖЕ: (39 (-) (интер.) *Си ѝрави со умој Бајрам.* = 1. Искажување дека некој планира нешто невозможно. 2. (*Шеј.*) Искажување дека некој се лаже себе си. 3. Искажување дека некој сосем погрешно мисли без да води сметка за реалноста, дека живее во илузии.; или ПАК, УМОТ МОЖЕ ДА НЕ ФУНКЦИОНИРА КАКО ШТО ТРЕБА: (40) (-) (интер.) *Еген ум (џамеј)* за делник и за ѝразник (за зиме и за лејје). = (*Шеј.*) Искажување за некој кога ќе заборави нешто, кога нема да се сети навреме за нешто или кога ќе збрка нешто сосем просто.

ЛУЃЕТО НА КОИ ИМ НЕДОСТАСУВА УМ, МОЖЕ ДА ИМААТ ПРОБЛЕМИ ВО ОДНЕСУВАЊЕТО СО ДРУГИ ЛУЃЕ: (41) (-) (интер.) *Еише љи **ум** за на Свeиш Наум.* = Искажување дека некој е будалест човек.; (42) (+-) (посл.) *Еген **будала** шито ќе змейкайт, љирисита **умни** не можеш да го одмейкайт.* = Изразување став дека она што ќе го направи некој глупав или будалест човек, не можат да го поправат ни мнозина умни луѓе.; (43) (+-) (посл.) *Дури да се **умат** **умниите** **џалајите** (**будалиите**) ќе го џоминайт векојт.* = Изразување став дека понекогаш умните не се одлучуваат брзо да направат одредена работа, за разлика од будалестите кои не се мислат многу тоа нешто да го направат.; (44) (+-) (посл.) *Поарно еген **умен** душман*

да имаш одошѣо сѣо ѣријатѣли **будали**. = Изразување став дека будалестите пријатели не можат многу да им помогнат на луѓето, за разлика од умниот непријател кој може тоа да го направи.; (45) (+-) (посл.) **Глуѣавиоѣ ѣамѣи, умниоѣ (си) зайишува**. = Изразување став дека памтењето може да изневери, затоа умниот човек треба да си ги запишува работите.; (46) (+-) (посл.) **Глуѣавиоѣ се учи на соѣсѣвениѣе ѣрешки, а умниоѣ на ѣрешкиѣе од друѣиѣе**. = Изразување став дека умниот, за да не направи грешка, треба да се учи на грешките на глупавите.; (47) (+-) (посл.) **Будалиоѣ ѣалка, а умниоѣ ѣаѣува**. = Изразување став дека умните кои имаат одредена цел патуваат, додека будалите кои немаат цел само талкаат.; (48) (-) (афор.) **Блазеси им на лудиѣе, ниѣиѣо не може да ѣи извади од ум**. (Иван Карадак).

НЕГАТИВНИТЕ ОДРЕДБИ НА УМОТ СЕ: мал ум, ѣлиѣок ум, слаб ум, краѣок ум, лесен ум, зелен ум, ѣразен ум, нездрав ум, недодвакан ум, деѣински ум.

Кога УМОТ ЛОШО РАБОТИ, СЕ ВЕЛИ: (49) (-) (интер.) **Не е начисѣо со умоѣ**. = Искажување дека некој се однесува како да нема ум.; (50) (-) (интер.) **Не е ѣри здрав (чисѣ) ум**. = Искажување дека некој се однесува како да нема ум.; (51) (-) (интер.) **Не е ѣри својоѣ ум**. = Искажување дека некој се однесува како да нема ум.; (52) (-) (интер.) **Не е со сиоѣ ум**. = Искажување дека некој се однесува како да нема ум.; (53) (-) (интер.) **Не е со умоѣ**. = Искажување дека некој се однесува како да нема ум.; (54) (-) (интер.) **Не е ѣокму во (со) умоѣ**. = Искажување дека некој се однесува како да нема ум.; (55) (-) (интер.) **Не е ѣочен во умоѣ**. = Искажување дека некој се однесува како да нема ум.; (56) (-) (интер.) **Не е цел во (на) умоѣ**. = Искажување дека некој се однесува како да нема ум.; (57) (-) (интер.) **Оддалечен е од умоѣ**. = Искажување дека некој се однесува како да нема ум.; (58) (-) (интер.) **Нема ум**. = Искажување дека некој се однесува како да нема ум.; (59) (-) (интер.) **Не му сече умоѣ**. = Искажување дека некој се однесува како да нема ум.; (60) (-) (интер.) **Му ѣо (из)вади умоѣ**. = Искажување дека некој направил некој друг да се однесува како да нема ум.; (61) (-) (интер.) **Му ѣо зема (иззобува, исѣарува, лаже, одзема, ѣоѣѣукнува, ѣѣѣукнува) умоѣ**. = Искажување дека некој направил некој друг да се однесува како да нема ум.; (62) (-) (интер.) **Му ѣо исѣи (исѣера, исчука) умоѣ**. = Искажување дека некој направил некој друг да се однесува како да нема ум.; (63) (-) (интер.) **Му ѣо исѣиле (однесле, исклукале) чавки мо-зокоѣ (умоѣ)**. = Искажување дека некој се однесува како да нема ум.; (64) (-) (интер.) **Уѣѣе му леѣа умоѣ (ѣо чавкиѣе)**. = Искажување дека некој продолжува да се однесува како да нема ум.; (65) (-) (интер.) **Му се зеде умоѣ**. = Искажување дека некој се однесува како да нема ум.; (66) (-) (интер.) **Му ѣо брка (забрлавува, заврѣува, замаѣлува, замаѣува, заслеѣува, збрлавува, маѣи, меша, сомелува) умоѣ**. = Искажување дека некој направил некој друг да се однесува како да нема ум.; (67) (-) (ин-

тер.) *Го мрднува (разделува) од умойѝ.* = Искажување дека некој направил некој друг да се однесува како да нема ум.; (68) (-) (интер.) *Го љуби умойѝ (разуמוѝ).* = Искажување дека некој почнува да се однесува како да нема ум.; (69) (-) (интер.) *Му се блокира умойѝ (ѡамейѝойѝ).* = Искажување дека некој почнува да се однесува како да нема ум.; (70) (-) (интер.) *Му засѝана умойѝ.* = Искажување дека некој се однесува како да нема ум.; (71) (-) (интер.) *Умойѝ да ѡи зајде (или засѝане).* = Искажување за нешто дека е неверојатно, дека не е за верување.; (72) (-) (интер.) *Излеснеѝ во умойѝ.* = Искажување дека некој се однесува како да нема ум.; (73) (-) (интер.) *Му извеѝреал умойѝ.* = Искажување дека некој се однесува како да нема ум.; (74) (-) (интер.) *Ми се меле умойѝ.* = Искажување за себе дека почнуваме да го губиме умот.; (75) (-) (интер.) *Ми се врѝи во умойѝ.* = Искажување за себе дека почнуваме да го губиме умот.; (76) (-) (интер.) *Бел (лиѝ) во умойѝ.* = Искажување дека некој нема многу ум.; (77) (-) (интер.) *Сиромав во умойѝ.* = Искажување дека некој нема многу ум.; (78) (-) (интер.) *Му насѝинал умойѝ.* = Искажување дека некој нема многу ум.; (79) (-) (интер.) *Кус во умойѝ.* = Искажување дека некој нема многу ум.; (80) (-) (интер.) *Колку едно маѝаре ум нема.* = Искажување дека некој има малку ум.; (81) (-) (интер.) *Колку за една кокошка ум нема.* = Искажување дека некој има малку ум.; (82) (-) (интер.) *Му сече умойѝ како алваѝиска ѝесла.* = (Ирон.) Искажување дека некој е глупав.; (83) (-) (интер.) *Колку муѝ ќе лаѝа со ѝој ум ѝѝо ѝо има.* = Искажување дека некој ќе има многу непријатности во животот со тој мал ум што го поседува.; (84) (-) (интер.) *Му ваќа умойѝ во ѝлаѝѝа како на камен.* = Искажување дека некој има малку ум и не може добро да расудува.; (85) (-) (интер.) *Ко делел ѝосѝод ум, ѝој сѝоел зад враѝа.* = Искажување дека некој поседува малку ум.

Од прегледот на горните единици произлегува дека умот често се замислува како физички ентитет (оттаму и варијацијата со мозокот) кој може да биде на разни начини попречен во извршување на своите функции. Така, на пр., алкохолот може да делува на намалување на умствените способности: (86) (+)(-) (посл.) *Виноѝо и умниѝо ѝо збуѓаљѝѝ.* = Изразување став дека алкохолот ги намалува умствените способности.; (87) (+)(-) (посл.) *И улаѝоѝ беѝа од ѝѝјаниѝоѝ, камоли умниѝо да не беѝа.* = Изразување став дека пијаните луѓе може да бидат опасни за другите луѓе зашто ги губат своите умствени способности.

Понекогаш, умот може да се подобри со физичкиот развој или со одот на времето: (88) (-) (посл.) *Сѝарѝѝе му се чудѝѝ на млаѝѝѝе оѝѝ си леѝааѝѝ со умѝѝѝе.*; (89) (-) (интер.) *Глаѝѝѝа му обеѝе, умѝѝ не му дојде.* = Искажување дека некој и покрај зрелата возраст сѐ уште се однесува како да нема ум.; (90) (-) (интер.) *Не му иде умѝѝ (ѝамейѝоѝѝ)* = Искажување дека некој не се вразумува, не се опаметува.; (91) (-) (интер.) *Му дојде умѝѝ, ама си ѝојде кумѝѝ.* = Искажување дека некој се вразумил многу доцна, откако веќе нешто загубил.; (92) (+) (виц)

*Прашање: Како жениите со јединиите, ја менуваат својата прејисава за идеалниот маж? Одговор: На 20 једини: висок, црн и убав. На 30 једини: висок, црн, убав и бојат. На 40 једини: висок, црн, убав, бојат и **умен**. На 50 једини: маж со коса. На 60 једини: маж.*

ПОСТОЈАТ ЛУЃЕ КОИ СЕ ОБИДУВААТ ДА ИМ ГО ПРОМЕНАТ УМОТ НА ДРУГИТЕ: (93) (-) (интер.) *Му ѿ миe (ѿлакне) **умоѿ**.* = Искажување дека некој му наметнува некому друго мислење, други сфаќања.; (94) (-) (интер.) *Му соли **ум (ѿамеѿ)**.* = (Ирон.) Искажување дека некој непотребно почувува некого или пак, му го наметнува своето мислење, знаење и сл.; (95) (-) (афор.) *Цел живоѿ солеше **ум**, а умре од шеќерна болесѿ.* (Иван Карадак.); (96) (+) (интер.) *Го доѿера (научи) на **ум**. Му ѿ доѿера (кладе) **умоѿ**.* = Искажување дека некој 1. Натерал некого да се сообрази со нешто. 2. Натерал некого да се вразуми, присилил некого да не постапува неразумно.

МЕЃУТОА, ТИЕ ОБИДИ НАЈЧЕСТО СЕ БЕСПОЛЕЗНИ, ЗАШТО УМОТ НЕ МОЖЕ ЛЕСНО ДА СЕ ИЗМЕНИ: (97) (-) (посл.) *Ако е чоekoѿ кус од алиѿѿеѿѿо, можѿѿ да му ѿ ѿридаѿѿѿ; ама ако е од **умоѿ** – не можѿѿ.* = Изразување став дека човек не може да му го промени некому умот со сила.; (98) (-) (посл.) *Со инка **ум** не се сѿѿава (не се ѿѿра).* = Изразување став дека човек не може да му го промени некому умот со сила.; (99) (-) (посл.) ***Ум** со ѿари не се куѿѿѿѿ, ѿѿуку со м'ка ѿо ука, (ѿо наука).* = Изразување став дека човек не може да си докупи ум ако му фали, туку дека тој може да го подобри својот ум само со упорен умствен тренинг.

ВО ОДРЕДЕНИ СРЕДИНИ, ОСОБЕНО ПАТРИЈАРХАЛНИ, ПОСТОЈАТ И РАЗНИ ПРЕДУБЕДУВАЊА ВО ОДНОС НА УМОТ НА ЖЕНИТЕ: (100) (-) (посл.) *Женаѿѿ е долѿа во косаѿѿа, а куса во **умоѿ**.* = Изразување став дека жените немаат многу ум.; и особено во однос на русокосите жени: (101) (-) (виц) *Шѿѿо е заедничко за **умна** ѿлавуѿѿа и вонземјанин? Сѿѿѿе зборуваѿѿ за нив, но никој не ѿи видел.*

ОД ОСНОВАТА УМ СЕ ИЗГРАДЕНИ И ДРУГИ ЗБОРОВИ: глаголите *умеe*, *науми*, *изуми*, *двоуми*, *избезуми*, како и именките: *умеeње*, *умешносѿ*, *умѿѿносѿ*, *едноумие* и др. (сп. (102) (+)(-) (афор.) *Додека исѿѿок ѿродавање **едноумие**, заѿѿад куѿѿување **ум**.* (Бошко Перински))

§ 3. ПАМЕТОТ е способност за спознавање и за задржување и обработка на информации. Голем дел од единиците што ги гради зборот ПАМЕТ се истоветни со оние што ги гради зборот УМ. На веќе горенаведените единици, можеме да ги додадеме следните: (103) (+) (интер.) *Бери **ум (ѿамеѿ)**!* = Искажување кон некого закана да се однесува соодветно.; (104) (+) (интер.) *Му ѿадна на **ум (ѿамеѿ)**.* = Искажување дека некој си припомнил нешто.; (105) (+) (интер.) *Осѿѿане некому во **умоѿ (ѿамеѿѿѿѿ)** неѿѿѿо.* = Искажување дека нешто оставило голем впечаток врз некого.; (106) (+) (интер.) *Бара **ум (ѿамеѿ)**.* = Искажување дека некој има потреба од нечиј совет.; (107) (-) (интер.) *Продава **ум (ѿамеѿ)**.* =

Искажување дека некој се обидува да дели некому совети.

ПАМЕТОТ, КАКО И УМОТ, Е СПОСОБНОСТ НА ЧОВЕКОТ КОЈА ЕВОЛУИРА СО ВРЕМЕТО: (108) (+) (интер.) *Ех, да ми и ѿај ѿамей, а ѿша ѿудини.* = Искажување на говорникот дека посакува да има истовремено и многу памет и да биде млад.; (109) (-) (посл.) *Гудиијније и ѿамейо не одај заедно.* = Изразување став дека со напредување на возраста, назадува паметот.

ПАМЕТНИОТ ЧОВЕК УСПЕВА ПОЛЕСНО ДА СЕ СНАЈДЕ ВО РАЗНИ ЖИВОТНИ СИТУАЦИИ: (110) (+) (посл.) *Памейниот ѿоуишиа.* = Изразување став дека паметните луѓе успеваат да изнајдат решение во комплицирани меѓучовечки ситуации. Токму затоа човек треба да биде внимателен во однесувањето со другите луѓе за да не дојде во ситуација да си наштети себеси: (111) (-) (афор.) *Памейниот ѿоуишиа нервно.*

ВО СФЕРАТА НА ЗНАЧЕЊЕТО НА ЗБОРОТ ПАМЕТЕН ВЛЕГУВААТ И НЕГОВИТЕ АНТОНИМИ ГЛУП/АВ И БУДАЛА: (112) (-) (посл.) *Од будала ѿамей не кујувај!* = Изразување став дека човек треба да внимава од кого да бара совети.; (113) (+-) (посл.) *Ако еден будала фрли камен в бунар, сѿо ѿамейни не можат да ѿо извадат.* = Изразување став дека последиците од предлозите и делувањата на будалите тешко може да се отстранат.; (114) (-) (виц) *Зборуваат двајца ѿолицаци еден со друј. – Дали имаш слушнато дека на Маркс имало луѓе. – Море колку си ѿлуј, не се вика Маркс, ѿуку Марс. А ѿоа дека ѿаму има луѓе ѿи е само хѿоѿенуза.*; (115) (-) (виц) *Прашање: Зошѿо ѿолицациот носи каја? Одговор: Да не му ѿадне нешѿо на ѿамей.*; (116) (-) (виц) *Насѿавничката им вели на децаѿа: – Кој се смеѿа за будала нека сѿане! И Трѿе сѿанал... – Зошѿо Трѿе се смеѿаш за будала? – Па насѿавничке жал ми е сама да сѿоѿије!*

ОД ОСНОВАТА ПАМЕТ СЕ ИЗГРАДЕНИ И СЛЕДНИТЕ ГЛАГОЛИ: ѿамейи, заѿамейи, оѿамейи, расѿамейи. ВО СФЕРАТА НА ЗНАЧЕЊЕТО НА ГЛАГОЛОТ ПАМЕТИ ПРИПАЃААТ И СЛЕДНИТЕ ГЛАГОЛИ: заѿомнува, ѿомни, најомнува, се секава, сѿоменува.

СЕКАКО ВО ИСТАТА СФЕРА ВЛЕГУВААТ И АНТОНИМНИТЕ ГЛАГОЛИ: се будали, збудали, избудали, ѿлуира, заѿлујави, оѿлуи, заѿлујави.

§ 4. МОЗОКОТ, кој се наоѓа во главата, е органот кој ги врши сите функции на умот, на паметот и на разумот. И зборот мозок (тука е и турската заемка *акал*), како и зборот *ѿлава* фигуративно ги означуваат умот, паметот и разумот. Оттаму, ако мозокот, а заедно со него и главата, не се како што треба, страдаат и сите функции што преку нив се извршуваат: (117) (-) (интер.) *Лесен е во ѿлана.* = Искажување дека некој нема многу памет.; (118) (-) (интер.) *Му зела ѿлаваѿа ветар.* = Искажување дека некој почнал да прави неразумни работи, дека побудалел.; (119) (-) (интер.) *Мозокот му исѿагнал.* = Искажување дека некој не е токму со умот, дека е луд.; (120) (-) (интер.) *Мозокот не му е ѿодмачкан.* = Искажување дека некој тешко сфаќа.; (121) (-) (интер.) *Лесен е ѿод кајана.* = Искажување дека некој нема многу памет.; (122) (-)

(интер.) *Лесен, дури со суи шиици.* = Искажување дека некој нема многу памет.; (123) (-) (интер.) *Лесен, лесен, дури однесен.* = Искажување дека некој нема многу памет.; (124) (-) (интер.) *Луда лава.* = Искажување дека некој е неразумен, лекомислен, површен човек.; (125) (-) (интер.) *Празна (шуйлива) лава.* = Искажување дека некој е глупав човек.; (126) (-) (интер.) *Празна му е црйкаиџа.* = (Жарџ.) Искажување дека некој нема ум, дека ништо не знае, дека не разбира.; (127) (-) (интер.) *Празна тиква.* = Искажување дека некој е неспособен, глупав човек, будала.; (128) (-) (интер.) *Раней е во мозокоџ.* = (Жарџ., ирон.) Искажување дека некој не е токму со умот, дека е налудничав. (129) (-) (интер.) *Му фали една (некоја) шиица <во лаваџа>.* = (Жарџ.) Искажување дека некој е безумен, дека е луд, дека не е сосем токму со умот, дека е ненормален.; (130) (-) (интер.) *Има (му влејле) бубачки (бумбари) во лаваџа.* = Искажување дека некој има чудни, налудничави мисли, идеи.; (131) (-) (интер.) *Го дуџи (ебе) во здрав (мал) мозок (разум).* = 1. Искажување дека некој се обидува да измами или заведе некого на дрзок и очигледен начин. 2. Искажување дека некој прави будала од некого.; (132) (-) (интер.) *Пуџиџа мозок на џасеџе.* = Искажување дека некој се релаксира, се опушта (и сеедно му е што се случува).; (133) (-) (интер.) *Учи, учи, тиква (лава) бучи.* = (Ирон.) Искажување за некого дека и покрај тоа што многу учи, не може ништо да научи.; (134) (-) (интер.) *Кој нема во лаваџа, има во нозеџе!* = Искажување за заборавен човек, кој мора да оди некаде за да го донесе заборавеното.; (135) (+) (посл.) *Чувек џо рубаџа џо џречекуваџ, а џо ак'ло џо исџрајкаџ.* = Изразување став дека луѓето се однесуваат кон другите во почетокот според нивната надворешност и дури потоа однесувањето го сообразуваат според тоа како ги откриваат нивните внатрешни особини.; (136) (+) (посл.) *Поџоворкаиџа а аз'р ак'л.* = Изразување став дека поговорката е обопштен суд кој претставува готов модел за одредено однесување.

ИСТИТЕ ФИГУРАТИВНИ МОДЕЛИ СЕ КОРИСТАТ И ВО НАРЕДНИТЕ АФОРИЗМИ: (137) (-) (афор.) *Блазе си им на џразнолавиџе, не можай да добиџаџ џоџрес на мозокоџ.*; (138) (-) (афор.) *Во џолиџикаџа ваџен е џаленџоџ, а не мозокоџ! Мозок има секоја будала, ама џаленџ за веџување и лажење е дар од Госџода!* (Васил Толевски).; (139) (-) (афор.) *Доби џоџрес на мозокоџ, секоџаџ климаџе со лаваџа.*

КАКО И ВО СЛЕДНИТЕ ДВА ВИЦА: (140) (+) (виц) *Професоркаиџа џо џраџува ученикоџ. – Коџа џо џаџ би среџнал џари и мозок, шџо ќе земиш ?? Ученикоџ: Пааа.. јас би џи зел џариџе. Професоркаиџа: Јас џоџрво би џо зела мозокоџ. Ученикоџ: Па добро секој си зема џоа шџо му фали!.*; (141) (-) (виц) *Во брџаџа џомоџ докџороџ џи дикџира на сеџџраџа: –*

Сесѝро, за овој љациентѝ зайѝиши дијагноза „љовреда на черейоѝ“. – А љоѝпрес на мозокѝ докѝѝоре? – Ма каков мозок? Со швалеркаѝа оѝѝишол на роденден кај жена му!...

§ 5. РАЗУМОТ, КАКО ФУНКЦИЈА НА МОЗОКОТ КОЈА ГО ОБЕЗБЕДУВА ЛОГИЧКОТО РАЗМИСЛУВАЊЕ, ГИ ПОСТАВУВА НОРМИТЕ НА ЧОВЕКОВОТО МИСЛЕЊЕ И ОДНЕСУВАЊЕ КОН ДРУГИТЕ ЛУЃЕ И КОН ПРИРОДАТА: (142) (-) (интер.) *Без разум.* = Искажување дека некој се однесува неразумно, како да е без памет.; (143) (+) (интер.) *Гласоѝ на разумоѝ.* = Искажување дека се работи за здраво, логично, нормално расудување.; (144) (-) (интер.) *Го лаже разумоѝ.* = Искажување дека некој си претставува нешто погрешно, дека погрешно мисли.; (145) (+) (интер.) *Да се разбереме.* = Директно обраќање до соговорникот дека треба да се разјаснат одредени работи меѓу нив.; (146) (-) (интер.) *Далеку од разумоѝ.* = Искажување дека нешто е крајно неразумно.; (147) (+) (интер.) *Здрав разум.* = Искажување дека се работи за здраво, логично, нормално расудување.; (148) (-) (интер.) *Му ѝо маѝи (љомаѝува) разумоѝ.* = Искажување дека некој (нешто) некого обезумува, дека му ја растројува моќта за расудување.; (149) (+) (интер.) *Му се врежува во разумоѝ.* = Искажување дека нешто останува кај некого трајно запаметено.; (150) (+) (интер.) *Надвор од здравиоѝ разум.* = Искажување дека нешто е сосем неразумно.; (151) (-) (интер.) *Нема здрав разум.* = Искажување дека некој се однесува неразумно.; (152) (+) (интер.) *Преовлада разумоѝ.* = Искажување дека се постапило разумно или дека се донесла разумна одлука, особено по долготрајни недоразбирања или судири.; (153) (+) (интер.) *При здрав разум.* = Искажување дека некој се однесувал разумно, со целосна контрола врз мислите или ситуацијата.; (154) (+) (посл.) *Во ѝрадоѝ љо ѝари, а на село љо разум.* = Изразување став дека луѓето кои живеат на село се побогати со разум за разлика од луѓето во градовите кои имаат многу прилики да заработат пари.; (155) (-) (посл.) *Во луѝинаѝа нема разум.* = Изразување став дека големите емоции не му дозволуваат на човекот да го користи својот разум.; (156) (-) (посл.) *Во љубовѝа нема разум.* = Изразување став дека големите емоции не му дозволуваат на човекот да го користи својот разум.; (157) (+) (посл.) *Сиѝе луѓе сеѝ луѓе, ама љоразумниѝе сеѝ љолуѓе.* = Изразување став дека разумот игра важна улога во однесувањето на луѓето.; (158) (+) (афор.) *Коѝа разумоѝ ѝе советѝува, само љоѝаш „молчењето е злато“.* (Стојан Киселиновски); (159) (-) (афор.) *Ако во вселенаѝа љосѝои некоја цивилизација која е создадена врз здрав разум, до конѝакѝи сиѝурно ќе дојде, бидејќи сиѝоѝивносѝиѝе се ѝривлекуваѝи.* (Графити); (160) (-) (афор.) *Фалејки се со здравиоѝ разум, доби болни амбиѝии!* (Миле Ѓеорѓиоски); (161) (-) (афор.) *Некои боледуваѝи од здрав разум.* (Зоран Михајлов).

ОД ОСНОВАТА РАЗУМ Е ИЗГРАДЕН ГЛАГОЛОТ **ВРАЗУМИ**, ДОДЕКА ВО СФЕРАТА НА ЗНАЧЕЊЕТО НА ЗБОРОТ **РАЗУМ** ВЛЕГУВААТ И ЗБОРОВИТЕ: *мудар*,

(162) (+) (посл.) **Мудриот** секогаш е почитуван. = Изразување став дека разумот игра важна улога во однесувањето на луѓето.; (163) (+-) (посл.) **Мудроси** не е собрана во еден човек. = Изразување став дека во светот постојат многу мудри луѓе.; (164) (+-) (посл.) **Понекогаш** и од лудии може **мудреци** нешто да научи. = Изразување став дека и немудрите луѓе можат понекогаш да искажат мудри мисли.; (165) (+) (посл.) **Староси** е **помлада** од младоси. = Изразување став дека искуството го збогатува мудро то размислување.

85

ќе се **разбере** од сѝаѝ. = Изразување став дека човек може да примени котек и друг вид принуда, кога не помага убедувањето за да се постигне одредена цел.; (185) (+-) (посл.) *Кој разбира, разбира со еден збор (а кој не разбира, и илјада да му кажеш, ѝак нема да ѝе разбере).* = Изразување став дека мудар или интелегентен човек веднаш ќе сфати ако му се каже нешто и дека не е потребно дополнително објаснување.; (186) (-) (афор.) *Кој ѝоследен се смее, не ѝо разбрал вицоѝ.*

§ 6. При крајот ќе приведеме квантитативна анализа во врска со застапеноста на четирите зборови од лексичко-семантичкото поле **УМ** (**УМ**, **ПАМЕТ**, **МОЗОК**, **РАЗУМ**) во фразеолошки и комуникативни единици во четири општојазични речници на македонскиот јазик.

Во *Речникоѝ на македонскиоѝ јазик со срѝскохрваѝски ѝолкувања* (PMJCXT) ја наоѓаме следната состојба: зборот **УМ** е присутен во **29 фразеолошки изрази** (од кои 3 пословици, според номенклатурата на авторите). Зборот **ПАМЕТ** се среќава во **8 фразеолошки изрази**. Зборот **МОЗОК** го има во **2 фразеолошки изрази** и на крај зборот **РАЗУМ** е присутен во **1 пословица**. Значи, четирите зборови се претставени со вкупно **40 единици**.

Во *Официјалниоѝ диѝѝѝален речник на македонскиоѝ јазик* (ОДРМЈ) се среќава следната ситуација: зборот **УМ** е присутен во **19 фразеолошки изрази/поговорки**. Зборот **ПАМЕТ** се среќава во **15 фразеолошки изрази/поговорки**. Зборот **МОЗОК** го има во **3 фразеолошки изрази/поговорки** и на крај зборот **РАЗУМ** се среќава во **1 пословица**. Значи, четирите зборови се претставени со вкупно **38 единици**.

Во *Диѝѝѝалниоѝ речник на македонскиоѝ јазик* (ДРМЈ) ја имаме следната состојба: Зборот **УМ** е претставен со **9 изрази (од кои 3 пословици)**. Зборот **ПАМЕТ** се среќава во **15 изрази**. Зборот **МОЗОК** го има во **3 фразеолошки изрази/поговорки** и на крај за зборот **РАЗУМ** не е доставен **ниеден фразеолошки израз/поговорка**. Значи, четирите зборови се претставени со вкупно **27 единици**.

Во *Речник на македонскиоѝ јазик* (РМЈ) се присутни следните единици: Зборот **УМ** е претставен со **61 фраза**. Зборот **ПАМЕТ** се среќава во **35 фрази**. Зборот **МОЗОК** го има во **10 фрази** и на крај за зборот **РАЗУМ** се доставени **8 фрази**. Значи, четирите зборови се претставени со вкупно **114 единици**.

Од направената квантитативна анализа на четирите општојазични речници произлегува дека *Речникоѝ на македонскиоѝ јазик* (РМЈ) на Зозе Мургоски е најбогат со фразеологија (во поширока смисла на зборот, односно со фразеолошки и комуникативни единици) и со своите **114 фрази** го надминува и вкупниот збир на останатите три речника: **105 единици** (40 + 38 + 27).

§ 7. Трудот го завршуваме со квантитативен преглед на присутноста на нашите фразеолошки и комуникативни единици во три специјализирани македонски речници:

- *Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик* (ФРМЈ) во 3 тома од 2003, 2008 и 2009 година на Ширилов (за сите три тома) и на Димитровски (за првиот том) содржи вкупно **12.173 фразеолошки единици**. Во него четирите пребарувани заглавни зборови се присутни со следниот број фразеолошки единици: Зборот *УМ* (ум, умот, ума, умишта, умен, умни) – е застапен во вкупно **366 фразеолошки единици**. Зборот *ПАМЕТ* (памет, памети, паметот, паметен, паметни паметниот) – е застапен во вкупно **46 фразеолошки единици**. Зборот *МОЗОК* (мозок, мозокот, мозоци) – е застапен во вкупно **31 фразеолошка единица**. Зборот *РАЗУМ* (разум, разумот) – е застапен во вкупно **9 фразеолошки единици**. Со вкупен број од **452 фразеолошки единици** *Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик* претставува најбогат извор на фразеолошки единици за зборовите *УМ*, *ПАМЕТ*, *МОЗОК* и *РАЗУМ*.

Во контекстот на десната, значенската или дефинициската страна на фразеолошките единици што се содржат во *Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик* во 3 тома на Ширилов и Димитровски има вкупно 26 единици кои означуваат човек кој „не е токму со умот“ како и 17 единици кои означуваат човек кој „нема ум, не е со сиот ум, има слаб ум“. Исто така, со негативна содржина се карактеризира и зборот „глупав“ кој се содржи во 36 значења, односно дефиниции на разни фразеолошки единици, во 2 единици се содржи одредницата „глупак“, додека „будала“ се содржи во 9 единици и на крај, одредницата „прост“ ја има во 4 единици.

Ако ги собереме сите единици со негативна содржина, произлегува дека постојат вкупно **94 единици кои директно или индиректно означуваат „човек кој нема ум, кој има слаб ум, кој е глупав, глупак, будала или прост“**.

- *Малиот фразеолошки речник на македонскиот јазик* (МФРМЈ) на Велковска содржи вкупно **4.320 фразеолошки единици**. Ситуацијата со четирите пребарувани заглавни зборови во овој речник е следната: Зборот *УМ* – е застапен во вкупно **45 фразеолошки единици**. Зборот *ПАМЕТ* е застапен во вкупно **26 фразеолошки единици**. Зборот *МОЗОК* – е застапен во вкупно **9 фразеолошки**

единици. Зборот РАЗУМ – е застапен во **1 фразеолошка единица.** Вкупниот број фразеолошки единици со зборовите УМ, ПАМЕТ, МОЗОК и РАЗУМ во МФРМЈ изнесува **81 фразеолошка единица.**

- Ке ја наведеме и статистиката за *Речникоѝ на жаргонски зборови и изрази* од Томислав Трневски. Во Речникот одредницата „глупчо“ се содржи како означено во 11 единици (*буљар, војер, вошкар, ѝиѝо, дибек, дркаѝија, комѝир, ѝеѝлар, ѝруба, ѝуѝуруѝка, чоѝук*), одредницата „глупав“ се содржи 3 пати (*вејар, сивчо, ѝрујсон*), одредницата „многу глупав“ се содржи 9 пати (*еѝшлон, изѝубен случај, клен, муѝав, ѝеѝшка каѝеѝорија, ѝиквар, ѝоѝук, ѝочак, ѝраѝиѝор*), „екстремно глупав“ 2 пати (*дебил, деѝен*), одредницата „глупак“ се содржи 1 пат (*село мое*), одредницата „голем глупак“ се содржи 13 пати (*ѝлујандер, ѝлујанѝроѝ, ѝлујерга, ѝлујсон, дембил, клинички случај, манѝлуѝ, муѝав, муѝавсон, муѝљак, ѝајанар, ѝуѝак, ѝуѝоѝлаец*), одредницата „глупост“ се јавува во 5 единици (*бисер, ѝомнарија, кикс, ѝиздарија, свињарија*), одредницата „глупости“ се јавува сама во 3 единици (*ѝлујѝѝи на квадраѝ, бисери од малиѝѝ мозок, дрндѝуѝки*), или пак, во 7 глаголски изрази што значат „зборува/тресе глупости“ (*бамбури, кења, луѝа, мрчи, ѝаламуди, сере, сѝеѝа муѝки/уѝки*). Значи, во речникот на жаргонизми се содржат вкупно **54 единици со семантички варијации на одредницата „глуп“**.

ЗАКЛУЧОК

§ 8. Во нашиот труд анализиравме вкупно **186 единици** и тоа **98 интерактивни единици, 67 пословици, 12 афоризми и 9 вицеве**. Во нив референтната вредност се распределува на следниот начин: **59 единици се со позитивна референтна вредност, 12 единици се со неодредена референтна вредност, 1 единица е со неутрална (истовремено позитивна и негативна) референтна вредност и 114 единици се со негативна референтна вредност**. Значи, можеме да заклучиме дека во единиците изградени врз лексичко-семантичко поле *УМ* преовладуваат единици со негативна референтна вредност.

Според видовите единици, референтната вредност се дистрибуира на следниот начин:

- Кај интерактивните единици (од вкупно 98 единици) 25 единици се со позитивна референтна вредност, додека 73 единици имаат негативна референтна вредност;
- Кај пословиците (вкупно 67 пословици) ја среќаваме следната дистрибуција: 28 единици се со позитивна референтна вредност, 25 единици се со негативна референтна вредност, 4 единици се со неутрална (истовремено позитивна и негативна) референтна вредност и 10 единици се со неодредена референтна вредност;
- Кај афоризмите (вкупно 12 единици) референтната вредност се дистрибуира на следниот начин: 10 единици се со негативна референтна вредност, 1 единица е со неутрална (истовремено позитивна и негативна) референтна вредност и 1 единица со позитивна референтна вредност;
- Кај вицевите (вкупно 9 единици) имаме 4 вица со позитивна референтна вредност и 5 вица со негативна референтна вредност.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Минова-Ѓуркова, Лилјана 1994. *Синџакса на македонскиот стандарден јазик*, Радинг, Скопје, 313 стр.
- Никодиновска, Дијана 2016. *ДОБРОТО и ЛОШОТО како вредности кајтејори во пословиците во италијанскиот, во јайонскиот и во македонскиот јазик*, БороГрафика, Скопје, 319 стр.
- Никодиновски, Звонко 2007 (2016). *Семиологија на јоворот и на јазикот*, 2-ри Август С, Штип, 403 стр.
- Никодиновски, Звонко 2011. „За една семиолошка метода во семантичките истражувања – конституирање, принципи и аспекти“, *Годишен зборник*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, кн. 37, 119–131.
- Никодиновски, Звонко 2016. „Семиолошката семантика како теориска рамка за проучување на единиците од фраземското и од комуникативното рамниште“, in *Зборот збор ојвор* (ed. Билјана Мирчевска-Бошева), Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 213–227.

Никодиновски, Звонко 2025. „Комуникативни единици со заменките кој, некој, никој, секој во македонскиот јазик“, 51. Меѓународна научна конференција, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, стр. 77–94.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА НА ИЗВОРИ

Извори за интерактивни единици и за пословици

Величковски Боне 2006: *Македонски пословици и поговори*, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје, 298 стр.

Велковска Снежана 2008: *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, Скопје, 375 стр.

Георгиевски Драган 2011: *Дека л’жата вечерала, туј не ос’мнуе. Крајовски народни пословици и поговори* Книга 2, 126 стр. *Дигитален речник на македонскиот јазик* <<http://drmj.eu/>> (пристапено на: 1.11.2025).

Димитровски Тодор, Ширилов Ташко 2003: *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том први, Огледало, Скопје, 433 стр. *Збор или фраза што често ја употребувате* <<https://forum.femina.mk/threads/Збор-или-фраза-што-често-ја-употребувате.3071/>> (пристапено на: 1.11.2025)

Јакимовска Илина 2004: *Амбар на душата: етичко во поговори*, (Пословици според собирачот Илија Китановски предадени во табели, стр. 139–202)

Јовановски Апостол Поп 2009: *5000 македонски мудрости, поговори, изрази*, 210 стр.

Каваев Филип 1961: *Народни пословици и зборови од Сирџа и Сирџишко*, Институт за македонски јазик, Скопје, 189 стр.

Китевски Марко 1988: *Фолклорни бисери*, Македонска книга, Скопје, 277 стр.

Китевски Марко 2006: *Македонски народни умотворби*, 247 стр.

Котев Иван 2012: *Мудрости на векови. Македонски народни пословици и поговори од Сирџица и сирџичко*, 511 стр.

Јанкула Крисанта 2009: *Поезија и проза од мојот крај* (Пословици, поговори и изреки, стр. 38–86)

Мазнику Цветан, Цфарку Вељо С. 2009: *Голобордски фолклор I – Пословици и поговори*, 193 стр.

- Македонски народни умотворби. Том IV, книга 1: Пословици*, 1954 (во редакција на Х. Поленаковиќ & К. Пенушлиски), Кочо Рацин, Скопје, 302 стр.
- Macedonian Proverbs. Македонски пословици и поговори* – by George Mitrevski <<http://www.pelister.org/folklore/proverbs/index.php>> (пристапено на: 1.11.2025)
- Мургоски Зоје 2011: *Толковен речник на македонски јазик*, Скопје, 1.487 стр. <<https://zoze.mk/>> (пристапено на: 26.10.2025).
- Пенушлиски Кирил 1969: *Пословици и Гајанки*, Македонска книга, Скопје, 259 стр.
- Пенушлиски Кирил 1980: *Малеш и Пијанец* (Пословици, стр. 309–379)
- Прилепчански Венко 2007: *Пословици, благослови, клевти и изрази од Шипиј и Шипијско*, 297 стр.
- Речник на македонскиот јазик (со српскохрватски толкувања) I-III* 1961 – 1966, (редактор: Б. Конески, составувачи: Т. Димитровски, Б. Корубин, Т. Стаматоски), Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Теохаров Ахил Николов 2001: *Малешевски народни пословици и поговори*, 71 стр.
- Толковен речник на македонскиот јазик I – VI* 2003 – 2014, (редактор: К. Конески), Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 637+675+613+680+623+571 стр. (електронската верзија се наоѓа на адресата: <<https://makedonski.gov.mk/>>) (пристапено на: 1.11.2025).
- Трневски Томислав 1997: *Речник на жаргонски зборови и изрази*, 136 стр.
- Foulon-Hristova Jordanka 2010: *Proverbes, dictons, comparaisons stéréotypées de Macédoine*, 516 стр.
- Цветковски Радован П. 1993: *Македонски народни пословици*, 102 стр.
- Цепенков Марко К. 1972: *Македонски народни умотворби. Книга осма: Пословици. Поговори, гајанки, клевти и благослови*, (редактирал: Т. Саздов), Македонска книга, Скопје, 343 стр.
- Шапкарев Кузман А. 1989: *Одбрани сѝраници*, (приредил: М. Китевски), НИО „Студентски збор“, Скопје, 237 стр.
- Ширилов Ташко 2008: *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*, Том втори, Огледало, Скопје, 435 стр.

- Ширилов Ташко 2009: *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*, Том трети, Огледало, Скопје, 478 стр.
- Извори за афоризми
- Гашев Ефтим 2008: *Ариџмија: сатирични афоризми*, Авторско самоиздание, Скопје, 144 стр.
- Гашев Ефтим 2011: *Сончољеди – афоризми*, 147 стр.
- Карадак Иван 1987: *Од врвој на јазикот*, 92 стр.
- Карадак Иван 2008: *Мисли без ѝројокол*, 306 стр.
- Карадак Иван 2014: *Мисли со боцки*, 171 стр.
- Киселиновски Стојан 1993: *Афоризми*, 63 стр.
- Крлевски Атанас 2009: *Крлевизми – афоризми*, 127 стр.
- Михајлов Зоран 2004: *Анимална анимација (афоризми и хуморески)*, 126 стр.
- Михајлов Зоран 2006: *Мисловник (афоризми)*, 239 стр.
- Михајлов Зоран 2007: *Мали сказни, не баш мазни – афоризми*, 127 стр.
- Низ ситио и решетио – ејноафоризми* 2022, 83 стр.
- Павлов Живко 2000: *Македонска ѝоејска ѝародијада*, стр. 77–160.
- Перински Бошко 1994: *На Бош*, 87 стр.
- Полазаревски Ванчо 1987: *Па шитио. Скријџиз*, 53 стр.
- Толевски Васил 2006: *Музика за ѓлуви*, 84 стр.
- Толевски Васил 2007: *Исусе, Луцифер не вика (на македонски и српски)*, 166 стр.
- Толевски Васил 2013: *Библија за неверници*, Макформ, Скопје.
- Толевски Васил 2013: *Врели мразови – анџологија на македонскиот афоризам*, 143 стр.
- Толевски Васил 2014: *Маге ин Маџедониа*, Макформ, Скопје.
- Толевски Васил 2017: *Исусовиџе анџихрисџи (македонски и англиски)*, 351 стр.
- Урдин Киро 2002: *Планеџаризми*, 134 стр.
- Филчевски Ристо, Устапетров Костадин, Панов Ѓорѓи 2010: *Поџолнеџа ѝразнина – афоризми*, 129 стр.

Извори за вицеви

- <<https://forum.femina.mk/threads/Вицови.82/>> (пристапено на: 1.11.2025)
- <http://forum.idividi.com.mk/forum_topics.asp?FID=31> (пристапено на: 24.2. 2025)

<<https://okno.mk/vic>> (пристапено на: 1.11.2025)
<<https://puls24.mk/vicoteka/>> (пристапено на: 1.11.2025)
<<https://www.motika.com.mk/vicovi/>> (пристапено на: 1.11.2025)
<<https://www.pelister.org/folklore/humor/index.php>> (Митревски Ге-
орге: Македонскивицеви) (пристапено на: 1.11.2025)
<<https://www.vicoteka.mk/vicovi>> (пристапено на: 1.11.2025)

проф. д-р Лилјана Макаријоска, дописен член на МАНУ
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ при УКИМ во Скопје
makarijoska@yahoo.com

м-р Ивана Блажевска-Ристовска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ при УКИМ во Скопје
ivana_blazevska@yahoo.com

ФРАЗЕОЛОГИЈАТА ВО ДРАМСКОТО ТВОРЕШТВО НА ТОМЕ АРСОВСКИ

Апстракт: Во нашиот труд го претставиме фразеолошкото богатство во драмите на Томе Арсовски, во рамки на повеќе лексичко-семантички групи изделувајќи ги соматските фраземи: *око нема да му ѝрејне, ѝокажува заби, си уверије во ѓлава, до ѓуша ѝошонај*, зоонимските фраземи: *ѝијан како свиња, ѓла-ден како волк*, фитонимските фраземи: *убав како цвеќе, има ѝодлабоки корени*, хроматските фраземи: *црно како кадифе*, онимските фраземи: *Сизифова рабо-ѝа, изиѓрува Прометѝеј*. Со честата употреба, варијантноста (пр., *си ѓи оѝѝеѝ-ла уѝиѝе, носи две ѝѝикви ѝод една рака, ѝернај е со чорай*), модификациите (*ѝ сврѝува ѓрб на среќаѝа* м. среќата му свртува грб) и приспособувањето на фраземиите на конкретната ситуација, Арсовски на своевиден начин ја збогатува македонската фразеологија.

Клучни зборови: македонски јазик, фразеологија, драми, лексичко-семантичка анализа

Македонската драма има плодна и богата традиција. Нејзиниот развоен пат може да се проследи низ долг временски период, бележејќи повеќе фази, тенденции и процеси. Томе Арсовски спаѓа во редот на најистакнатите современи македонски драмски автори. Со неговата појава и неговата дејност тесно е поврзано и посuverеното зачекорување на современото македонско драмско творештво. Во делата на Арсовски ги среќаваме првите поавтентични остварувања во доменот на драмата, а и потоа, во период од неколку децении, неговото творештво зазема значајно место во македонскиот театарски простор. Тој во своите драмски дела го овековечува летописот на македонската земја и народ, од еден посовремен, помодерен книжевен аспект. Тој особено внимание посветувал на современите теми, со акцент на судирот на поединецот со средината, а често пати се жигосуваат и мноштвото недоследности во општеството (Силјан 1980: 14–16). Арсовски е еден од највлија-

телните драмски писатели во македонската книжевност, познат по неговиот критички поглед кон општествените и моралните проблеми на своето време, како и по длабочината на карактерите и психолошката анализа во неговите драми. Читајќи ги драмите на Арсовски, стекнуваме впечаток дека тие претставуваат една неразделна целина и како такви се доста препознатливи. Јазикот во неговите дела е ослободен од фолклорните примеси, а дијалогот е ненаметлив, едноставен и осенчен со ефектни поетски изрази.

Според Алексиев (1988: 228–229, 245), разгранетиот и богат драмски опус на Арсовски, импресионира со својот квантитет, со разновидноста и слоевитоста. Доминантна преокупација на Арсовски е понирањето во витлите на современоста, откривањето и жигосувањето на нејзините спротивности и аномалии. Тој актуализира повеќе витални проблеми за општествениот миг, оформи цела галерија од животно полнокрвни ликови кои знаат да се борат за место под сонцето. Следејќи ги нивните судбини, Арсовски го гради сведоштвото за своето време. И Ѓурчинов (1988: 263) истакнува дека драмското творештво на Арсовски се издвојува со изразит афинитет спрема современата тема, со осетливост за моралните проблеми на нашето секојдневие, со отвореност спрема темите и проблемите на времето во кое живееме. Според Старделов (1988: 250), низ драмите на Арсовски среќаваме автентични херои на нашето време, со драмски човечки судбини; неговите драми зафаќаат еден значителен дел од реалноста која се одвива катаден пред наши очи, моралните падови на човекот на нашето време, но и неговото човечко достоинство.

Томе Арсовски се вбројува во авторите кои со својата творечка дарба, искористувајќи ги изразните можности на македонскиот јазик, вткајуваат во драмскиот дијалог богат лексички фонд, но црпат и од македонската фразеолошка ризница. Со употребата на фразеолошки изразни средства, во драмите на Арсовски се оживува карактерот и состојбата на ликовите, се огледува нивната социјална и индивидуална карактеристика, се актуализира народната култура и народниот светоглед, се разоткрива менталитетот и средината на која ѝ припаѓаат ликовите.

Предмет на нашата анализа е фразеолошкото богатство во драмите: *Александра* (Алекс), *Благиот дојир на љубовта* (БДЉ), *Бумеранг* (Бум), *Залез над езерската земја* (ЗЕЗ), *Климент Ох-*

ридски (КЛО), Парадоксои на Диоџен (ПарД), Празник на ѿици-
ѿе(ПрП), Убавинаѿа чекори сама (УЧС), Чекор до есениѿа (ЧЕ).

Соматски фраземи. Од лексичко-семантички аспект со својата честота се изделуваат соматските фраземи кои, покрај зо-
онимските, претставуваат значаен дел (дури 30 %) од фразеолош-
кото богатство на македонскиот јазик (Велковска 2002: 15). Сомат-
ски фраземи се оние фраземи кои како главна компонента содржат
лексема што означува дел од човечкото тело: глава, рака, нога, око,
уво нос, коса, срце, ум итн. И во драмското творештво на Томе Ар-
совски среќаваме голем број фраземи кои како главна компонента
ги содржат следните делови од човечкото тело:

Со својата честота се изделуваат фраземи со компонента
глава (23), ум/памет (14), око (12), рака (9), врат/гуша/шија (8),
срце (6), нос (5), јазик (5), прст (4), нога (4), крв (4), кожа (4), уво (4)
итн. Ќе се осврнеме на нивното значење посочувајќи го контекстот
на употребата. Ги бележиме фраземи со следните компоненти:

глава: горе главата ‘давање надеж, охрабрување; само храбро
напред’: Горе главите – утрото е поумно од вечерта! (КЛО: 46), Дај,
малечок мој... горе главата и како ништо да не се случило (ЧЕ: 28),
готов е главата да ја даде ‘си го жртвува животот’: Зашто – ако
некој поради пријателот е готов главата да ја даде во незгоден час,
тогаш и тој, пријателот, еден ден ќе ја жртвува својата глава за него
(ЗЕЗ: 122), запалена глава е ‘занесен човек, фанатик’: кажете му на
тој господин дека инженер Драшко Каровски е тврдоглав, вообра-
зен и запалена глава и не ги прима вашите совети (ПарД: 40), каде
му очи, таму му глава ‘оди некаде бесцелно’: Каде ми очи, таму ми
глава. (ЗЕЗ: 185), крене глава ‘се охрабри, се побуни’: Е море улови
селани! Кренале глава, империјата ќе ја уриваат (БДЉ: 235), крши
глава ‘оди подалеку бестрага, прави што сака’: Крши глава кај што
си наумил (ЗЕЗ: 182), Дајте ми ги работите и да кршам глава. (УЧС:
118), куќата ја преврти на глава ‘направи хаос дома’: Таквата жена
може целата куќа да ја преврти на глава и да ти ги искине нервите
(УЧС: 174), мечот му виси над глава ‘во некаква опасност е’: Ако
навредата е потешка од мечот што на сите ни виси над глава, тогаш
Скифијас е во нас (ЗЕЗ: 173), му се качи на глава ‘му додева стоејќи
постојано до него во очекување да добие нешто’: Ги раѓаш, ги гле-
даш, одвај ќе ги поставиш на нозе, а тие веднаш ќе ти се качат на
глава (Бум: 44), наведната глава сабја не ја сече ‘во многу ситуации

човек треба да биде покорен, послушен, за да не настрада': Знаеш ли ти, море дете, оти во силата правда нема? Наведната глава сабја не ја сече (БДЉ: 235), нема ни влакно од главата да му падне 'наполно е безбеден, заштитен': Вујко ти, Лика, е жив. Нема ни влакно од главата да му падне (ЗЕЗ: 196), ни за жива глава 'никако, по никоја цена': Да те викнам? Ни за жива глава! (Бум: 57), плати со глава 'загина, убиен е': Јадев трева и пиев снег и бев среќен да најдам камен за зглавје и да заспијам без страв дека за тоа ќе платам со главата! (ПарД: 23), покрив над глава му даде 'го згрижи, го обезбеди со дом': Сто години да ми поживееш, што им се најде на децава, та покрив над глава им даде (УЧС: 98), си ја загуби главата 'сам се уништи': Зошто да си ја загубам главата? Не сум шпион на проклетиот Добромир, за да ја губам главата (ЗЕЗ: 186), си ја носи главата на рамена 'живее, опстојува': Значи ли тоа дека отец Григориј уште ќе си ја поноси главата на овие рамења? (ЗЕЗ: 116), си уврте в глава 'си вообрази, измисли нешто што не е вистина': не сака да разговара со него, дека си увртел в глава како божем тој му е виновен за нешто (ПарД: 83), славата му удрила в глава 'премногу се прави важен со постигнатото': Да, ја кренал таа жена речиси од калта, мошне романтично, а тогаш славата му удрила в глава (ЧЕ: 105), со главата в сид 'настојува да постигне нешто невозможно; залудно се напрега': Не... јас не можам со главата в сид (ЧЕ: 59), сонцето му удрило в глава 'не му е сосем бистар умот': Всушност, сонцето ми удрило в глава, па зборувам штогоде (ЧЕ: 107);

ум/памет: го загуби умот 'се обезуми, полуде; збунет е': А ти веќе си го загубила умот (БДЉ: 222), го лаже умот 'се лаже, се заведува': Да не те лаже умот (БДЉ: 227), има златен ум 'многу е паметен': тој има златни раце, златен ум... ќе се снајде (ЧЕ: 106), му го заврте умот 'го залуде': Мажите не ми го завртеле умот како тебе (УЧС: 151), му падне/паѓа на ум 'му текнува, се сеќава, си помислува': Ако во меѓувреме ви падне на ум некоја нова идеја, не кршете ја главата околу тоа кому да му телефонирате. (ЧЕ: 103), Не ми падна на ум... Бев се занел во работата (ПрП: 186), му продава ум '(ирон.) се прави паметен, дава совети': А што те фатило тебе постојано да ми продаваш ум? (УЧС:101), се штукна од умот 'полуде, се обезуми': И таа се штукна од умот по него, знаш или не (БДЉ: 284), умот колку му сече '(ирон.) толку знае': Знаеш, умот колку што ми сече, мислев оти нашава држава го живее детството свое (ЗЕЗ 179), умот му го зеде 'го избеуми, го полуде': Господ

умот ти го зел, Тано мој златен (БДЉ: 265), умот му го сврте ‘го споулави’: Ох, деца, деца – умот ми го свртевте (УЧС 98), умот му штукна ‘го загуби умот, полуде’: А една убавина, господ да си ја прости, умот да ти штукне (УЧС: 134), соли памет ‘(ирон.) непотребно поучува, го наметнува своето мислење, знаење’: Сакате ли да сфатите нешто еднаш засекогаш? Не солете им памет на другите (ПарД: 97);

око/очи: отвора четири очи ‘внимава што прави, дејствува претпазливо’: му се случи, ете, се вљуби, а кога таквиот ќе се вљуби – чувајте се добро од него, отворете четири очи (ЧЕ: 76), му ги замачкува очите ‘го лаже со споредни работи за да не се види вистината’: На кого тоа му ги замачкуваш очите? Имаш ли составок? (ЧЕ: 90), му падне в око ‘забележи; привлече внимание’: Јас ја засолнив. Му паднала в око на Чаушот. (БДЉ: 293);

му погледне в очи ‘се соочи’: Зар нема да дојдете со мене? Еве ви прилика на животот веднаш да му погледнете в очи (ЧЕ: 36), на очите не им верува ‘многу е изненаден, вчудовиден’: Те гледам и на очиве не им верувам. Како им попадна в раце, жити бога? (ЗЕЗ: 135), око не затвори ‘воопшто не заспа’: ноќеска око не затворив (ПрП: 185), око нема да му трепне ‘воопшто не му е грижа, не се возбуждува поради она што го прави’: Ќе нè погуби, око нема да му трепне. (КлО: 38), очите му ги ископа ‘во многу лоши меѓусебни односи е, се кара, се тепа’: Чувајте се, момче, можам очите да ви ги ископам! (ЧЕ: 86), празник за окото ‘радост, задоволство поради нешто убаво’: Домета мој, како дете се радувам – па ова е празник за окото и празник за душата! (КлО: 49), раска в око му е ‘му претставува пречка’: Дури сме му раска в око на султанот (БДЉ: 231);

рака: в раце му е ‘располага со него, го има во своја власт; има доказ против него’: Ах, Добромире, сега си ми в раце (ЗЕЗ: 122), му подаде рака ‘понуди помош некому’: Треба да го сфатиме и да му подадеме рака. (ЧЕ: 47), Да му подадеме рака... тоа е одвај половината од тоа. (ЧЕ: 47), има златни раце ‘многу е вешт, вреден’: Тој е чесен, способен човек, тој има златни раце, златен ум. (ЧЕ: 106), има полни раце работа ‘многу е зафатен’: Ќе имаш полни раце работа, генералниот урбанистички план штотуку е завршен, има да ти пука во ушите од работа (ЧЕ: 28), крене рака на него ‘го удри, го нападне’: Никогаш не сум кренал рака на вас. Нејќам. (УЧС: 117), му поаѓа од рака ‘успева’: Признавам дека сум злобен, но понекогаш ми поаѓа од рака да си го гризнам јазикот (ЧЕ: 39),

си ја зема судбината в раце ‘сам одлучува за сопствениот живот’: Судбината мораме сами да ја земеме в раце (ЗЕЗ: 136), со своите раце и нозе, со својот ум ‘самостојно’: со своите раце и нозе, со својот ум и труд успеал да исплива пред сите од својата генерација (ПарД: 56);

врат/гуша/шија: до гуша потонат ‘до крајната граница’: логично ќе беше да го видиме до гуша потонат во неморал, да го видиме како разбива чаши по кафеаните (ПарД: 99), јажето му се стега околу вратот/шијата ‘му ја ограничува слободата, остава некого без избор’: Како ќе се извлечеш сега? Јажето ти се стега околу вратот, го чувствуваш ли? (ЗЕЗ: 123), Слепец низаеден, ти се стега јажето околу шијата, денеска или утре ќе квикнеш за последен пат, бог и душа! (ЗЕЗ: 184), му го свитка вратот како на петел ‘го покори; го уништи’: со задоволство би му го свиткал вратот како на петел (Бум: 47), му седи на врат/шија ‘го контролира, надгледува; му претставува голем товар’: Сиот живот ти мене ми седиш на врат. Надвор несреќо! (ПрП: 217), А кој господ нас нè определил да им седиме на шија? (ЗЕЗ: 171), му стои на вратот ‘му претставува голем товар; го загрозува’: Зар ја не гледам дека ти и Владо ми стоите не на патот, туку на вратот (Алекс: 333);

срце: го најде патот до неговото срце ‘најде начин да го придобие’: Мислам дека друга жена го нашла патот до неговото срце (ЗЕЗ: 149), има срце како градски автобус ‘има големо, широко срце’: Имаш срце како градски автобус – секогаш има место за уште еден (УЧС: 168), половно срце ‘слабо срце, срце со намалена виталност’: Изгледа дека сте испиле повеќе отколку што смеете. Мислам на вашето половно срце (ЧЕ: 109), симне камен од срце ‘почувствува олеснување, ослободување од мака, грижи’: Сакаш ли да ти го симнам каменот од срце, на тоа не надевај се (ЧЕ: 106), срцето му го кине ‘му нанесе голема болка, тага’: Денеска по вторпат сум сирак. Срцето ми го кинеш, жено (ЗЕЗ: 197), срцето му се кине ‘жал му е, страда’: Срцето ми се кине кога ќе помислам дека го оставам сам, како молец! (УЧС: 173);

нос: го влече за нос ‘го лаже; го изигрува’: Нема да дозволам и понатаму да ја влечете за нос (ЧЕ: 64), непоправлива добричина што може лесно да се влече за нос (ЧЕ: 83), го крене носот ‘се направи важен’: утре по некое чудо ќе завршиш и ќе го кренеш носот (УЧС: 160), му тутне под нос ‘сосем одблизу му покажува доказ за

вистинитоста; му укажува, упорно му споменува нешто’: Чекај син ти денеска ми ја тутна оваа книга под нос. (Бум: 43);

јазик: го влече за јазик ‘го предизвикува да каже нешто што не сака’: Зошто ме влечете за јазик да ве уверувам во ноторни нешта! (ЧЕ: 66), јазикот му го врза ‘го остави без зборови’: Вие ме фативте и страв јазиков ми го врза. Не знам што зборувам (ЗЕЗ: 191), камен му под јазик ‘клетва; Немој да кобиш’: Камен ти под јазик, да не си се штукнала (УЧС: 116), нема влакна на јазикот ‘отворено зборува, не заобиколува’: Па... можеби ги сакам луѓето немаат влакна на јазикот? (ЧЕ: 51), си го гризна јазикот ‘кажа нешто и се покаја’: Признавам дека сум злобен, но понекогаш ми поаѓа од рака да си го гризнам јазикот (ЧЕ: 39);

душа: го земе на душа ‘без вина обвини, унесреќи, упропасти’: Аман, Тануш, брате! Не земајте ме на душа (БДЉ: 289), душата му е во петици ‘многу се исплаши; се измачи’: Душата ми е во петиците (Бум: 12), мека како женска душа ‘многу мека; премногу добра’: ја превртуваш земјата со плугот, питома, црна, мека како женска душа (УЧС: 110), му ја вади душичката ‘многу го мачи; го уништува’: очите ќе ѝ светнат и ќе почне да му ја вади душичката (УЧС: 170), нема жива душа ‘нема никој’: Во Заводот и така нема жива душа (ПарД: 39), празник за душата ‘моменти на убаво расположение’: Домета мој, како дете се радувам – па ова е празник за окото и празник за душата! (КлО: 49);

прст: го врти на малиот прст ‘има големо влијание врз него, постапува со него како што сака’: Таа е ќерка на наш агент. Еден фустан го врти на малиот прст целиот полициски апарат. Ние куклен театар ли сме или што? (Алекс: 340), го замеша прстот ‘има скришен, таен удел во нешто’: За господ, фала му ако тој го замешал прстот (ЗЕЗ: 131), животот поминува како водата низ прсти ‘животот поминува многу брзо’: Едно утро ќе се разбудите и ќе забележите дека животот поминал така, низ вас, како водата низ прсти (ЧЕ: 74), покажува на него со прст ‘изложува некого на срам, на укор’: Првин ни пеете песни, ни ги симињате свездите, а кога ќе го добиете своето – покажувате на нас со прст! (ПарД: 58);

уво: ги отпетла ушите ‘внимателно се заслуша’: Љубов моја... што си ги отпетлал ушите? Ај, тргни се, жити мене (УЧС: 166), слушне со свои уши ‘сведок е на нешто или ги разбира работите на свој начин’: Вистина, вистина. Слушнав со овие уши (ЗЕЗ: 166),

му ги наполни ушите ‘изврши (лошо) влијание’: Од пилиштарец направиле – гениј, му ги наполниле ушите дека е од злато, дека е незаменлив, го оковале со свезди! (ЧЕ: 84), му ги полни ушите ‘постојано зборува некому за нешто или за неког’: Тоа таа ви ги наполнила ушите. Што ви рече уште за мене? (ЧЕ: 86);

нога: го постави на нозе ‘го оспособи за живот’: Ги раѓаш, ги гледаш, одвај ќе ги поставиш на нозе, а тие веднаш ќе ти се качат на глава (Бум: 44), одвај стои на нозе ‘изнемоштен е, премален’: Ајде, одвај стоиш на нозе. Појди, почини си (ЗЕЗ: 134), со своите раце и нозе ‘самостојно’: со своите раце и нозе, со својот ум и труд успеал (ПарД: 27), се дочека на нозе ‘снаодлив е во секаква ситуација’: Ене, Јанка, сета е на неа: способна, како да ја фрлиш – ќе се дочека на нозе (УЧС: 136);

кожа: го истера од кожа ‘направи да изгуби трпение, самоконтрола’: Да, ако тоа не го истера од кожа татко ти. Јас и така доста пијам – чашка помалку или повеќе (ПрП: 209), од своја кожа во друга не се влегува ‘не може ништо да се направи, не може да се избегне некаква неволја’: Од своја кожа во друга не се влегува (БДЉ: 285), се плаши за својата кожа ‘се плаши за својот живот’: Тогаш признајте дека се плашите за својата кожа! (ПарД: 35), влезе во кожа ‘се додвори некому’: Јас признавам дека не сум стручњак, но можете ли да ми влезете во кожа (ЧЕ: 56);

крв: од крв и од месо е ‘човек е, има и доблести и слабости’: Имаш невидена убавина, Весо мори, а јас сум од крв и месо (БДЉ 265), не е твоја крвна група ‘не е со неговите мисли и погледи, различен е, не си одговараат’: Зошто не сакаш да сфатиш? Тој не е твоја крвна група, тоа е сè! (ЧЕ: 103), усни како крв ‘многу црвени’: Знам... – ти имаше усни како крв... (ЧЕ: 30), му врие крвта ‘го обзема силна возбуда; полн со животна сила и енергија’: Деца, им врие крвта (КЛО: 75);

заб: му паѓа на заб ‘предизвикува гнев, лутина кај него’: Во мојот живот научив едно добро правило: не паѓај му на заб на оној што ти го дава лебот! (ПарД: 42), покажува заби ‘настапува остро’: Ако немаш јаки вилици – не покажувај ги забите (ПарД: 24);

грб: го фрли на грб ‘го победи, совлада’: нема да му дадам тој мене да ме фрли на грб. А-а ќе види тој со кого се фатил во ѓаволско оро (Бум: 47), и свртува грб на среќата ‘се повлекува, се откажува од неког/нешто’: Точно е дека ние, луѓето, почесто ѝ свртуваме грб на среќата, отколку таа нам (ПарД: 44), судбината

му го сврте грбот ‘го изневери’: Се гледа – судбината ми го свртела грбот (ЗЕЗ: 118);

колено: падне/паѓа на колена ‘моли за милост’: Што сакаш, таа да падне на колена, да те моли? (УЧС: 156), Нема да ви здодевам, нема да паднам на колена, сакам само да ви кажам дека ќе го поднесам и овој пораз (ЧЕ: 99);

нерви: му ги искине нервите ‘многу го нервира, му додева’: Таквата жена може... и да ти ги искине нервите (УЧС: 174), посвири на нерви ‘нервира, прави нешто што предизвикува нервоза’: Ако не ме лаже левово уво, ти сакаш да си посвириш на моите нерви (УЧС: 125);

Се среќаваат и фраземи со компонента **’рбет:** го витка ’рбетот ‘се покорува’: Заради лебот спуштај го погледот, виткај го ’рбетот (ЗЕЗ: 191), **дланка:** зборот на дланка ‘отворено’: И без заобиколување: зборот на дланка – тоа, тоа, тоа и тоа (ЧЕ: 90), **гради:** се чука в гради ‘многу се фали’: И дозволете да ви кажам, тогаш немаше да се чукате в гради (ЧЕ: 54), **образ:** му го обели образот ‘му го симне срамот; постапи праведно, чесно, подигне нечиј углед’: И-их, ми го обели образот, ме израдува (УЧС: 116), **уста:** Зборува уста да не е пуста ‘зборува колку да зборува’: Зборуваш штогоде. Зборува уста да не е пуста (ЗЕЗ: 179), **коска:** му втера страв во коските ‘многу го исплаши, го преплаши’: (ПрП: 183), Да не ми втеравте страв во коските, сега ќе ве бакнев за ова (ПрП: 195).

Зоонимски фраземи. Секојдневниот контакт на човекот со животните, како домашните, така и дивите, има свој одраз и во фразеологијата. Во македонската фразеологија зоонимските фраземи спаѓаат во побројните и од аспект на нивната употреба во делата на современите македонски писатели, па и во драмското творештво на Арсовски. Фраземиите со зооними се мотивирани од животинските особини, нивниот надворешен изглед, однесување, но и од односот кон човекот, како и односот на човекот кон животните. На животните им се припишуваат симболични значења и човечки особини, и тоа најчесто оние негативните. Од зоонимските фраземи во драмите на Арсовски како почести ги izdelуваме оние со компонента:

куче/пес: гладен како куче ‘многу гладен’: Ана... Гладна сум како куче (ПрП: 193), полн е со златници како песот со болви ‘многу е богат’: Не плаши се, полн е со златници како песот со болви (ЗЕЗ: 103), пес нема за што да го фати ‘сиромашен е’: Да ти се

плукнам на животецот, пес нема за што да ме фати, а јас се кријам (БДЉ: 271), сам како пес ‘осамен’: и мене ми пцовиса старата кучка и ме остави стар и сам како пес (ЗЕЗ: 108), уморен како пес ‘сосема уморен’: Ана, јас сум уморен како пес и сакам да спијам (ПрП: 208);

мачка: го претепа како мачка ‘премали некого од тепање’: Змиулче, знаеш ли дека ќе те претепам како мачка? (Бум: 82), Немој така... зашто ќе те претепам како мачка (ПарД: 55), како мачките има по девет души ‘се извлекува, се спасува и од најтешки ситуации’: Тоа е одвај првата. Велат дека вие, жените, сте како мачките: имате по девет души (Бум: 12), наводенет како мачка ‘многу наврнат, изводенет до гола кожа’: Мислам на дождов. Никогаш те немав бакнато наводенета како мачка (Бум: 12), се врти како мачка околу врела каша ‘посакува нешто што му е недостапно’: Тогаш не врти се околу мене како мачка околу врела каша (Си ја зема чантата) (ПрП: 209), се гали како маче ‘многу се гали, се милува’: итра е како лисица, а се гали како маче (УЧС: 174);

волк: гладен како волк ‘многу гладен’: Здрава сум како риба и гладна како волк. Кој од вас тројцата ќе ме води на вечера? (ПарД: 38), ние за волкот, а тој на врата ‘доаѓа токму во моментот кога се зборува за него’: Гледај! Ние за волкот, а тој на врата. (ЧЕ: 77), како волк в кафез е ‘беспомошен, збркан, немоќен’: Како волк в кафез. Како мува без глава е. (Бум: 60), волк во овча кожа ‘злобник, лицемер што се крие под маската на доброто однесување’: ќе видиш дека се само овци во волча кожа. Мислиш – волци во овча кожа? (Бум: 15);

мува: како мува без глава е ‘беспомошен, збркан, немоќен; без да размислува, стихиски’: Како волк в кафез. Како мува без глава е (Бум: 60), одлета како мува без глава ‘збркан излезе нагло’: Засвони телефонот и таа одлета како мува без глава (ЧЕ: 35), Пајакот не ја плете мрежата само за една мува. ‘поговорка’: Пајакот не ја плете мрежата само за една мува. Чувај се, чу? (БДЉ: 294);

овен/овца: глунав како овен ‘многу глунав’: навистина си глунав како овен (ЗЕЗ: 203), како заблудена овца ‘тргнал по лош пат’: И еве, ти се враќам како заблудена овца (Бум: 85), овца во волча кожа ‘човек со груба надворешност, но мирен и добар по душа’: Тие само креваат врева, а кога се ќе биде готово, ќе видиш дека се само овци во волча кожа. Мислиш – волци во овча кожа? Не, туку овци во волча кожа (Бум: 15);

чавка: му го испиле чавки умот ‘не е при здрава памет; не расудува паметно’: Не ни го испиле чавки умот! (Бум: 16), како наврната чавка е ‘за никаде е, исцеден’: Се сокрил како наврната чавка под дрвото кај споредниот излез (ЧЕ: 110);

риба: здрав е како риба ‘многу е здрав’: Здрава сум како риба и гладна како волк (ПарД: 38), ни риба ни месо ‘нешто неодредено’: Поет и осреден студент, инаку ни риба ни месо. (УЧС: 123);

свер: го мачи како свер ‘многу го мачи’: Нас само не мачеа како сверови (КлО: 26), како свер скокна на него ‘се нафрли, силно го нападна’: Предавникот се дочека на нозе и како свер скокна на него (ЗЕЗ: 214).

Среќаваме и фраземи со компонента **мравка:** направи од мравка слон ‘на нешто ситно, безначајно му дава преголемо значење, преувеличува’: Не говорете глупости. Ќе направат од мравка слон (Алекс: 317), **ластовичка:** има глас како ластовичка ‘има пријатен, милозвучен глас’: Таа има глас како ластовичка (УЧС: 174), **кокошка:** испартален како искубана кокошка ‘многу неспастрен, неуреден’: Кутрата. Како е испарталена, како искубана кокошка (Бум: 13), **лисица:** итра како лисица ‘многу итра, лукава’: итра е како лисица, а се гали како маче (УЧС: 174), **глушец:** како воден глушец ‘мокар, наводенет до гола кожа’: Дожд, разбираш ли? Водена бев како воден глушец! (Бум: 17), **бакалар:** се исуши како бакалар ‘многу пропадна, ослабе’: Се исуши како бакалар. Сосем ќе пропадне (Бум: 68), **врана:** се нафрли како врана на сокол ‘нападне некого неправедно, без причина’: Тогаш тие се нафрлија на свети Кирил наш како врани на сокол (КлО: 57), **гуштер:** се пече како гуштер ‘се мачи на голема горештина’: На овој камењар се печеме како гуштери, за еден касај леб (ЗЕЗ: 185), **еж:** како ежеви под кошула ‘боцкави, непријатни’: Брборам, брборам. Зборови како ежеви под кошулата (ЧЕ: 59), **змија:** со гола рака змија фаќа ‘оди во очигледна опасност; неподготвен оди кон некаква опасност’: Со гола рака ли змија ќе фаќате, република ќе правите? (БДЉ: 235), **кобила:** трча како кобила ‘многу брзо трча’: Ма запри, застани, трчај како кобила! (БДЉ: 219), **кукумјавка:** му седне на врат како кукумјавка ‘набљудува, надгледува, контролира некого’: Сте му седнале на врат како кукумјавки. (ПарД: 56), **лав:** на лавот шијата му станала лавовска зашто сам си прибавува што му треба ‘поговорка’: Кога го сретнував, имаше обичај да каже дека на лавот шијата му станала лавовска затоа што сам си го прибавува она

што му треба. (ПарД: 43), **мечка**: нежен како мечка ‘(ирон.) многу груб’: Нежен ли е? Како мечка. Кога ќе те гушне – коските ќе ти попукаат (Алекс: 327), **пеперутка**: облетува како пеперутка околу светилка ‘постојано се врти околу него’: Можеби му здодеало да облетува околу тебе како пеперутка околу светилка (УЧС: 169), **пиле**: пилци веде ‘долго спие, не станува’: Ајде квачки! Пилци ли ведете до ниедно време! (УЧС: 97), **птица**: лесен како птица ‘со духовен мир, спокоен’: Бев лесна како птица небесна и ете (ПрП: 199), **рис**: како рис му се фрли ‘ненадејно физички го нападна’: Како рис од дрво му се фрли, но Самоил силно го отфрли од себе (ЗЕЗ: 214), **свиња**: пијан како свиња ‘многу пијан’: Ти си пијан како свиња, а јас сум пијан од среќа (Алекс: 354), **молец**: сам како молец ‘сосем сам’: Срцето ми се кине кога ќе помислам дека го оставам сам, како молец! (УЧС: 173), **рак**: поцрвене како печен рак ‘многу е црвен (во лицето)’: За вас ќе биде подобро чашка добар вињак. Ќе поцрвените како печен рак. (ПрП: 194), **ут**: сам снове како стар ут ‘се движи наваму-натаму беспомошно’: Умре кучката и ме остави сам да сновам низ куќи како стар ут. (УЧС: 134).

Фитонимски фраземи. Фитонимските фраземи како компоненти содржат фитоними, односно називи за растенија, нивни делови и образувања од овие називи. И во драмското творештво на Арсовски се потврдува дека во одреден број фраземи фитонимите внесуваат и специфичен симболички и културолошки потенцијал, а тоа е повпечатливо, на пр., кај фитонимските компоненти што се однесуваат на видовите дрва, цвеќиња и украсни билки, овошје и зеленчук.

Ќе ги споменеме фраземите со компонента **дрво**: дрво неделкано ‘глупав, прост човек’: Море дрво едно дрвено неделкано, па да видиш! (УЧС: 114), **зумбул**: расцвета како зумбулче ‘многу се рашири’: Ајде квачки! Пилци ли ведете до ниедно време! Сте ми расцветале како зумбулчиња (Им ги гледа облеките) (УЧС: 97), **корен**: врзан како стебло за корен ‘силно, нераскинливо поврзан’: Бев врзан за тебе како стебло за својот корен, како тагата за осаменото срце (ПрП: 198), има подлабоки корени ‘длабока поврзаност’: Драшка навистина го сакав. Моите односи кон него имаат подлабоки корени и не беше само неговата способност и младост причина за сето тоа (ПарД: 27), ни корен да не остане ‘ништо да не остане, сè да се уништи’: Семејството ќе ти го сотрам, ни корен да не остане по тебе! (ЗЕЗ: 155), **овошје**: забрането овошје ‘нешто

што е недозволено и искушува’: Дали тоа опасноста те разубавува? Сласта на забранетото овошје? (ЧЕ: 92), презреано овошје е ‘не е веќе млад и убав’: Девојка од триесет и пет веќе е презреано овошје (ЧЕ: 30), **печурка**: никнат како печурки ‘се појавуваат брзо и во големо количество’: Никнат, проклетите, како печурки. (УЧС: 136), **плева**: пари како плева ‘многу пари’: Трупа пари како плева – што се за него сто и дваесет илјади? (Бум: 45), **плод**: дава плодови ‘донесува резултати’: А нашата словенска кауза сепак, еве, дава плодови (КлО: 76), **тиква**: носи две тикви под една рака ‘прави две работи одеднаш’: синоќа на сред корзо ми викна: Еве жена што носи две тикви под една рака (УЧС: 167), **трње**: пат послан со трње ‘трнлив, тежок пат’: Патот во високото општество, очигледно, е послан со трње. (ПрП: 192), **цвеќе**: убав како цвеќе ‘многу убав’: Убав е како цвеќе, девојчиња, има пламнато лице и полн е со добродетели (БДЈ: 226).

Хроматски фраземи. Имајќи предвид дека боите се присутни во сè што нè опкружува, во македонската литература се потврдени голем број фраземи што содржат една од боите како составна компонента, како и придавки што семантички упатуваат и на одредена боја или нијанса. Анализата ја потврдува симболиката на боите, што е вткаена и во драмското творештво на Томе Арсовски. На пр.: **бел**: бел како снег ‘многу бел’: Дали забележа, беше во нов костум. Кошула бела како снег и пеперуга на грлото што го задущуваше (ЧЕ: 101), бела коса ‘старосна мудрост’: Јас не можам да му замерам, но сакам да кажам – оваа бела коса не лаже (ПарД: 49), среде бел ден ‘дење, на дневна светлина’: Сите ја знаеме легендата за Диоген, кој среде бел ден со запален фенер одел по улиците барајќи го човекот (ПарД: 44), за белото вели црно ‘зборува за инает, тврдоглав е’: Не плашете се, не сме овде за да оцрнуваме некого и да бараме да ни кажат дека белото е црно и обратно (ПарД: 34), **црн**: црн како кадифе ‘многу црн’: Небото е црно како кадифе, а попрскано со блескави искри (УЧС: 157).

Онимиски фраземи. Анализата на фраземиите со компонента име ги опфаќа фраземиите во поширока смисла, односно сите зборовни состави коишто се карактеризираат со стабилна структура и целовитост, вклучувајќи и поединечни изреки, поговорки, клетви, благослови и сл. Ономастичките фраземи се дел од фразеологијата во кој е најсилно одразена националната специфика на еден јазик и култура. Во драмите на Арсовски ги бележиме: зар и ти сине Бруте

‘предавство од страна на некој близок’: И јас би му се смеела. Зар и ти сине Бруте? Ако ти е жал за него – брани го (УЧС: 168), изигрува Тартиф ‘лицемерен е’: Зар сакате до крај да изигрувате Тартиф? (ЧЕ: 64), го мачи како свети Архангел бабата ‘многу го мачи’: Не мачи ме како свети Архангел бабата, кога ѝ ја вади душата (ЗЕЗ: 104), се слуша преку Вардар ‘надалеку се слуша’: Кога ти е убаво – се слуша онаму, преку Вардар (БДЉ: 220), Сизифова работа ‘залудна тешка работа’: Добро, знам дека тоа е Сизифова работа, но да се обидеме уште еднаш (Бум: 68), изигрува Прометеј ‘се прави маченик’: Подобро ќе биде да се сетиш кој ни ја донесе, отколку да изигруваш Прометеј комушто му го колват цигерот (Бум: 80), наш Корбизје е ‘врвен архитект’: Тоа е наш Корбизје, со фантастични перспективи. Ќе речам – човек на иднината! (ПарД: 49).

Фразеологијата во драмите на Томе Арсовски ја потврдува улогата на фраземите во драмскиот дијалог и карактеризацијата на ликовите, нивната поврзаност со националната култура и народниот светоглед. Анализираниите фраземи им припаѓаат на различни лексичко-семантички групи, а со својата честота, но и со варијантноста се изделуваат соматските фраземи, како и зоонимските фраземи. Во анализата се опфатени 125 соматски фраземи кои почиваат на традиционалната симболика на деловите на телото, 48 зоонимски фраземи преку кои се истакнува важноста на симболиката за дефинирањето на фразеолошкото значење, додека значително помала е застапеноста, на пр., на фитонимските (13), онимиските (7), хроматските (5). И за фитонимските, како и за зоонимските фраземи е најкарактеристична споредбената структура, а тие се слични и според мотивациско-семантичките односи. Во анализираниот материјал се потврдени и варијанти, односно фразеолошки модификации на стандардните фраземи во функција на постигнување поголем стилски ефект и поголема оригиналност. Но, обично се менува структурата на фраземите, а поретко семантиката. Впечатлива е и употребата на поговорките. Фразеологијата во драмското творештво на Томе Арсовски ја збогатува стилската изразност, исто така го прави дијалогот појасен, поблизок до публиката и му дава живост и боја на драмскиот говор.

Користена литература

- Алексиев, А. 1988: Диогеновската потрага по човекот, Во: Томе Арсовски, *Празник на ѝѣициѣѣ*, Скопје: Наша книга, 227–247.
- Велковска, С. 2002: *Белешки за македонската фразеологија*, Јазикот наш денешен, кн. 8, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Велковска, С. 2008: *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, Скопје: авторско издание.
- Велковска, С. 2016: „Боите во балканската фразеологија“, Меѓународен научен собир „*Афирмација, иродлабочување и ироширување на вековниѣ културни врски меѓу Р. Македонија и Р. Србија*“, Битола, 45–49.
- Ѓурчинов, М. 1988: Новата македонска драма (1945 – 1980), Во: Томе Арсовски, *Празник на ѝѣициѣѣ*, Скопје: Наша книга, 261–263.
- Макаријоска, Л., Павлеска-Георгиевска, Б. 2020: *Прилози за македонската фразеологија*, Скопје.
- Макаријоска, Л., Павлеска-Георгиевска, Б. 2023: „Фразеологијата во македонското драмско творештво“, Зборник од XLIX научна конференција на LV меѓународен семинар за македонски јазик, лиѣература и култура, Скопје: Универитет „Св. Кирил и Методиј“, 165–187.
- Макаријоска, Л., Павлеска-Георгиевска, Б. 2024: *Фразеолошкоѣ боѓаѣство на современаѣ македонска лиѣература*, Скопје.
- Силјан, Р. 1980: *Македонска драма XIX и XX век*, Скопје: Македонска книга.
- Старделов, Г. 1988: Современоста пред судот на времето, Во: Томе Арсовски, *Празник на ѝѣициѣѣ*, Скопје: Наша книга, 248–253.
- Мршевић-Радовић, Д. 1987: *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Извори

- Алекс – Томе Арсовски, Александра, *Александра*, Наша книга, Скопје 1988.

- БДЉ – Томе Арсовски, Благот допир на љубовта, *Александра*,
Наша книга, Скопје 1988.
- Бум – Томе Арсовски, Бумеранг, *Празник на ѝѣициѣе*, Наша книга,
Скопје 1988.
- ЗЕЗ – Томе Арсовски, Залез над есетската земја, *Александра*, Наша
книга, Скопје 1988.
- КЛО – Томе Арсовски, Климент Охридски, *Александра*, Наша кни-
га, Скопје 1988.
- ПарД – Томе Арсовски, Парадоксот на Диоген, *Драми*, Култура,
Македонска книга, Мисла, Наша книга, Скопје 1981.
- ПрП – Томе Арсовски, Празник на птиците, *Празник на ѝѣициѣе*,
Наша книга, Скопје 1988.
- УЧС – Томе Арсовски, Убавината чекори сама, *Празник на ѝѣициѣе*,
Наша книга, Скопје 1988.
- ЧЕ – Томе Арсовски, Чекор до есента, *Чекор до есенѣа*, Мисла,
Скопје 1969.

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКАТА ДИМЕНЗИЈА И РАСЛОЈУВАЊА ВО ЈАЗИКОТ НА ПРАВОТО КАКО ЈАЗИЧЕН ПОТСИСТЕМ

Апстракт: Со продорот на јазичната анализа како нужност во правната теорија правните поими со нивната посебност стануваат предмет на истенчена анализа. Во средината на дваесеттиот век се случуваат теоретски вкрстувања помеѓу правната теорија и семантиката, прагматиката и филозофијата на јазикот, правниот нормативизам и логичкиот позитивизам, што резултираат со нови осознавања и истражувања, следствено и надминување на дотогашната рамнодушност кон овој јазичен потсистем, како изразено формализиран, технички, стручен социолект.

Модалитетите на јазично обликување на правните норми и раслојувањата во терминологијата како последица на семантички поместувања опфаќаат повеќе процеси. Имено, определени изрази и значења од општиот јазик се трансформираат, нивното значење се стеснува или проширува во смисла на семантичките компоненти од кои се сочинети, а еден слој вклучува изрази со потекло од друг јазик (најчесто од редот на јазиците кои низ историјата имале примат како референтни или доминантни јазици на правото). Дополнително, во толкувањето и определувањето на значењето на лексиката свој удел имаат и нормативните дефиниции, правничката пракса и науката.

Потпирајќи се на примери од македонскиот јазик, овој труд се обидува да ја нагласи релевантноста на лингвистичката перспектива во препознавањето, одбегнувањето и толкувањето на амбивитетната терминологија. Едновременно, ќе бидат опфатени и импликациите во однос на нивните преводни еквиваленти на англиски јазик.

Клучни зборови: јазична анализа, јазик на правото, двосмисленост, преводна еквиваленција

1. Особености на јазикот на правото како потсистем

Јазикот на правото претставува потсистем на општиот јазик од кого прима најголем дел од своите формални и значенски обележја. Сепак станува збор за еден специјализиран и технички социолект кој по многу особености се разликува од општиот јазик и од другите јазични потсистеми. Посебноста на јазикот на правото се манифестира на сите јазични рамништа. Во продолжение издвојуваме сегменти од нивото на лексиката како ниво што прет-

ставува нагласен предизвик и во толкувањето на внатрејазично ниво и во преведувањето.

Словите во јазикот на правото низ литературата се групирани во следните категории:

1. Лексика од општиот јазик – со непроменет опсег на значењето;
2. Лексика од општиот јазик – со елементи од општиот јазик, но со изрази и значења кои во нормативноправниот код и правни односи претрпуваат трансформација заради појмовна прецизност, односно го прошируваат или стеснуваат значењето по пат на дефиниција. Тие се делумно разбирливи бидејќи задржуваат дел од значењето од општиот јазик, но имаат дополнителна значенска компонента препознатлива само за стручните лица;
3. Стручни правни изрази и значења – во оваа категорија влегуваат и термини со метафоричен призвук – дух на законот, битие на законот, правно лице, извор на правото, правен лек и други слични изрази кои може да бидат испразнети од своето изворно значење и добиваат сосема ново техничко, стручно значење. Во овој ред влегуваат и термини и изрази, творба на нормативноправниот код (пр. секундарна правна норма, мерка на сигурност, барање за повторување на постапката...). Посебна подгрупа е сочинета од термини од туѓо потекло, веќе навлезени и во националната правна терминологија како: диспозиција, билатералност, конверзија, клаузула или пак, латински изрази во нивната изворна форма: *lex specialis*, *ius cogens*, *vacatio legis* и др.
4. Неправнички стручни термини од други области – политички, урбанистички и сл.

Под јазик на правото подразбираме јазичен потсистем употребуван од лица надлежни да изрекуваат норми, општи и поединечни, правници во нивната практична и научна работа, нормотворци. Особеностите на јазикот на правото издвоени во јазичната пракса ја наметнале потребата од насочена и систематизирана анализа.

Во почетните фази, вниманието било насочено кон системот на значенски елементи во нивната формална и синхрона димензија, а се занемарувала историската и функционалната димензија. По периодот на посредни, логички формалистички испитувања

на правната нормативност, јазичната анализа на правото добила целосен замав во средината на XX век, со вкрстување на правната теорија со семантиката и прагматиката во подем во американската лингвистика и со аналитичката филозофија на јазикот која се врзува за Витгенштајн. Овие теориски вкрстувања довеле до прекин на дотогашната рамнодушност кон проблематиката на јазичната и комуникациската компонента на правото и оттука се раѓа еден спектар на нови пристапи и истражувања во правната теорија. Тогаш се јавуваат повеќе центри, школи и јазично-аналитички струи во правната теорија со истражувања од логиката и правната аргументација.

Правничкиот јазик е јадро во правниот дискурс. Предизвикот лежи во фактот дека тој не е монолитна структура, туку се манифестира преку повеќе видови писмени текстови на закони, судски одлуки (пресуди, мислења, налози), документи, договори, тестаменти, ополномоштувања, како и усни форми: сведочења, изјави, искази на поротата и др.) Правните текстови се одликуваат со комплексност и опскурност. Причината делумно се објаснува преку преводите од латински јазик на Римското право, што се смета дека оставиле последици до денес. Со оглед на фактот дека правото регулира комплексни аспекти на реалноста, јазикот на правото (*legalese*) е комплексен и опскурен. Во нормата, како суштественост на правото е содржан логичко-јазичен исказ и оттука взаемната упатеност на лингвистичката анализа и правното толкување.

Во западната правна традиција стручниот јазик е оформуван преку Римското право и оттука влијанието на латинскиот и стилот на класичните закони. Идејата е да се создаваат прецизни и егзактни пишани текстови, со цел да се гарантира правна сигурност и извесност. Од друга страна, античките законодавци продуцирале правни текстови со комплексен стил, што обичниот читател тешко можел да го сфати.

И покрај начелната идеја законите да бидат напишани прецизно и недвосмислено, сепак, по своите својства се токму спротивното. Јазичното вообличување на намерата на творецот на правото пружа увид во неговиот логичко-мисловен простор.

Дури постои и компаративна правна лингвистика која ги опфаќа сите аспекти на соодносот меѓу јазикот и правото со кои се занимава правната лингвистика. Низ историјата како најважни правни јазици се сметале латинскиот, францускиот, германски-

от и англискиот и нивното влијание врз другите правни јазици и култури.

Продорот на јазичната анализа и денес се остварува првенствено во општата теорија на правото, а многу малку во посебни правни дисциплини или во правната догматика. Во повоена Европа најпознат центар за проучување на јазикот на правото била италијанската школа и нормативно-аналитичка теорија на правото. Други два центри се скандинавската и англиската школа. Напоредно се развива теорија позната како реалистичка теорија на правото, со тежиште на критика на метафизичкото во јазикот на правото (алудирајќи на комплексноста на одгатнување на значењата). Друг значаен центар бил Оксфорд познат по истенчените анализи на правните поими и обидот за синтеза на современата нормативна теорија со англискиот емпиризам. На овие доминантни јазичко-аналитички струи на правната теорија, во 60-тите години на XX век се интегрираат многубројни истражувања од логиката во правото и правната аргументација. Во Англија и Германија се јавуваат и други правци во инкорпиорирањето и на јазично-прагматичката проблематика на темелите на Остиновата теорија на говорни линови. Освен Полска, каде постоела традиција на логичко и лингвистичко истражување на правото, во другите социјалистички системи овој вид истражувања биле недоволно развиени.

Интегрирањето на лингвистичката анализа во контекст на правото овозможува длабинско разбирање на структурните и семантичките особености на правниот јазик. Синонимијата, која се јавува во различни степени и типови, ја нагласува суптилната разлика во конотациите на зборовите, додека двосмисленоста, резултат на полисемијата и синонимијата, го истакнува значењето на прецизната интерпретација на правните текстови. Правната комуникација функционира во рамки на јазични и контекстуални ограничувања со основна цел да се намали двосмисленоста, при што зборовите, иако блиски по значење, носат специфични конотациони и термилошки нијанси.

Во поновите истражувања не е застапено мислењето дека стручните јазици се варијанти на општиот јазик, ниту пак, се прифаќа строго одвојување на општиот јазик од стручните или посебните јазици. Земајќи ја когнитивната наука како поширока референтна рамка, стручниот јазик се разбира како составен дел од јазикот како целина во кој концептуализацијата е процес на раз-

бирање на поимите како дел од пошироките концептуални структури. Затоа, проучувањето на стручните јазици треба да се стави во когнитивен контекст што ги зема предвид и комуникативните и функционалните аспекти на јазикот.

Постои разлика во концептуализацијата на правните поими помеѓу експертите и неекспертите, и значително ја оптоварува комуникацијата и преносот на знаење меѓу нив. Подигнувањето на свеста за проблемот на концептуализацијата, како и за правното толкување кое се потпира на семантичко толкување, е првиот чекор во постигнувањето поефикасен пренос на знаење и успешна комуникација со неекспертите и пошироката јазична заедница.

2.Терминолошка варијабилност

Терминолошката варијабилност како појава, во последните години зазема истакнато место во терминолошките истражувања (Фернандез – Силва и Кереманс 2011, Темерман 2020). На варијабилноста се гледа како на непожелен феномен во јазикот на професијата, затоа што ја нарушува еднозначноста, која има клучна улога во стандардизација на професионалната терминологија. Имено, искоренувањето на двосмисленоста со цел постигнување прецизна комуникација во рамките на некои професии била една од основните цели на општата теорија на терминологијата (Вустер 1985). Сепак, денес емпиriskите истражувања ја потврдуваат терминолошката варијација во јазикот на професијата што се движи во распон од дури 15 до 35 % (Даиле 2005). Затоа, терминолошката варијабилност е прифатена во современата терминологија како функционален аспект на јазикот на професијата од една страна, а динамиката на концептите како повеќедимензионални единици на професионално знаење, од друга страна. Во овој контекст, се појавуваат и објаснувања според кои на варијабилноста се гледа како на „можност за пристап кон определен концепт од нова перспектива“ (Фернандез – Силва 2017: 155). Истражувањата засновани на терминолошки корпуси и анализа ориентирана кон описни и функционални пристапи придонеле кон прифаќање на варијабилноста како феномен што е присутен и чест и во јазикот на професијата иако појдовно не се очекувало. Варијабилноста се опишувала како нормален феномен, очекуван поради различните разбирања на категориите што се опишуваат, а не како отстапување

од стандардизираната форма, што е мотивирано од контекстот и комуникациската ситуација (Берговец 2020: 135). Објаснувањето на варијабилноста преку концептите како длабинска структура се потпираат на ставот дека концептите се повеќедимензионални, оттука варијантите се објаснувале како димензионални или аспекти варијанти кои активираат одредени аспекти на концептот во зависност од перспективата на набљудување (на пр., Даиле 2017). Модификациите на основните називи резултираат со функционални варијанти во кои се истакнува некоја инхерентна карактеристика на концептот мотивирана од определен контекст, регистар, различна концептуализација.

Реалноста не може да биде завршена, конечна, неменлива и оттука неможноста за достигнување постојана и фиксна кореспондентност во смисла на преводна еквиваленција.

Непрекинатите промени во правничкиот јазик доведуваат и до настанување на неологизми.

Друг извор на променливост е културолошката варијација и разлика на правни системи и традиции. Постои и варијација културолошка и во системи и овој јазик не е униформен, варира според правната традиција и пракса во различни системи.

Во областа на правото постојат концептуални празнини помеѓу јазикот и правото, кои се клучни за разбирањето на правната интерпретација и теоријата на правото. Историски и социолингвистички, правничкиот јазик се карактеризира со повеќе структурни и функционални вариетети, кои дополнително се нагласуваат преку синхрониските и дијахрониските разлики меѓу јазиците.

Внатре во рамките на секој национален правен систем постои јазична варијантност меѓу различните гранки на правото, како што се уставното, семејното, кривичното, финансиското и деловното право. Терминолошките разлики понатаму произлегуваат и од особеностите на правните семејства и традиции, вклучувајќи континенталноевропско, англоамериканско, муслиманско, социјалистичко и буржоаско право.

Класичната догматика се фокусира на логичната последователност на правните норми, обезбедувајќи дедуктивни деривации, сигурност и предвидливост на правните последици. Наспроти тоа, современите пристапи кон правната интерпретација го нагласуваат динамичниот и контекстуален карактер на толкувањето, во кој јазикот не се сфаќа како фиксна рефлексивна на објективната реал-

ност, туку како средство за пренесување на правните значења во специфичен социокултурен контекст. Разбирањето на јазичните нијанси е клучно за правилна интерпретација и ја зголемува јасноста и прецизноста на правните текстови.

Плурализмот на европскиот правен простор се одликува со повеќезначност и разноликост на јазици и правни системи. Во рамките на Европската Унија, овој плурализам е институционализиран преку режимот на правните јазици, кој ја гарантира почитта кон културната и јазичната разновидност. Истовремено, овој плурализам се огледува и во различните правни традиции и семејства, вклучувајќи континенталноевропски, англосаксонски и скандинавски правни системи.

2.1.Терминолошка варијација во правните текстови

Иако сè поголем број емпириски студии ја потврдуваат терминолошката варијација во правните текстови (на пр., Лончар 2020, Бајчиќ 2023), недоследната употреба на правниот термин се смета за непожелна бидејќи може да доведе до различни читања на значењата на два или повеќе термини што означуваат исто (т.н. псевдо дивергенција, Лончар 2020: 275). Негативниот став за варијацијата во правните текстови има основа во традицијата на правната херменевтика и номотехника, со оглед на тоа што упатствата за изготвување законски прописи (во согласност со) прописот бараат доследна употреба на правните термини. Гореспоменатиот принцип на терминолошка конзистентност се застапува во номотехничките упатства на национално ниво на поединечни земји, а особено во контекст на развојот на повеќејазични регулативи на ЕУ кои, со цел да се постигне правна сигурност, бараат хармонизација на терминологијата меѓу јазиците, но и во рамките на еден јазик.

Хармонизацијата на повеќејазичната терминологија е опишана како меѓујазична конкорданса кај Прието Рамос (2014: 137), или фигуративно, хоризонтална димензија на терминологијата на ЕУ, а интрајазичната хармонизација како вертикална димензија (Бајчиќ 2020).

Заедничкиот практичен водич на Европскиот парламент, Советот и Комисијата за лица вклучени во развојот на законодавството на Европската Унија во оваа смисла зборува за формална конзистентност како терминолошка конзистентност, што подразбира дека истите термини мора да се користат за истите концепти или

дека истите термини не смеат да се користат за означување на различни концепти. Единствените методолошко-номотехнички правила за составување акти опфаќаат и одредби за конзистентност на терминологијата. Во системите во кои со регулатива е опфатена примената на терминологијата, со фокус на доследната примена на терминологијата се наведува дека низ целиот текст на прописот, употребата на еден единствен израз (терминологија) мора да биде конзистентна, земајќи ги предвид важечките прописи во правниот систем. Терминологијата што се користи во одреден закон мора да биде конзистентна во самиот закон, но и усогласена со актите што веќе се во сила, особено оние во истата област. Во регионот оваа практика е присутна во Република Хрватска.

Слични упатства наоѓаме и во други земји членки на ЕУ, како што е Сојузна Република Германија. Општите упатства за изготвување правни прописи на Сојузна Република Германија детално ја пропишуваат употребата на правни термини кои мора внимателно да се изберат, недвосмислено да се опишат и доследно да се користат.

Според Страндвик (2012: 39), недостатокот на конзистентност во изготвувањето на повеќејазични правни прописи се смета за особено проблематичен бидејќи ја поткопува јасноста во повеќејазичното право кое се потпира на превод. Следствено, и покрај опишаните методолошки и теоретски промени во набљудувањето на термините во употреба и прифаќањето на термилошката варијација како дел од професионалниот јазик и препознавањето на неговиот потенцијал за динамиката на професионалниот дискурс, во јазикот на правото тоа претставува еден вид отстапување од принципот на конзистентност како основа и воспоставена практика на изготвување правни текстови, имајќи ја предвид важноста на конзистентната и униформна употреба на терминологијата за постигнување правна сигурност.

Примери на термилошки варијанти се среќаваат и во законските текстови на Европската Унија. Термилошките варијанти понекогаш се резултат на измени на претходни регулативи или на усвојување на последователни регулативи. На пример, Општата регулатива за заштита на податоци го користи терминот согласност на субјектот на податоци, додека претходната регулатива, Директива 95/46/ЕЗ, го користела терминот согласност на лицето чии податоци се обработуваат. Овие варијанти можеби не изгледаат про-

блематично, но, со оглед на тоа што термините не се променети на другите јазици на ЕУ (англиски *data subject's consent*, германски *Einwilligung der betroffenen Person*), постои недоследност во употребата на овој термин и во судските пресуди што се однесуваат и на директивата и на регулативата. Затоа, на истиот термин му се дадени различни имиња, спротивно на барањето за формална и суштинска конзистентност.

Други истражувања (Бајчиќ 2023) идентификувале слични дијахрониски варијанти на називите. На пример, правото на повлекување како новововеден правен институт во областа на европското потрошувачко право, се употребувале различни термини во постарите директиви на ЕУ: право на повлекување, право на еднострано раскинување на договорот и сл. И покрај фактот дека називот право на повлекување се користи денес во хрватските верзии на законодавството на ЕУ, некои хрватски закони сè уште користат варијанти од претходните директиви, како што е правото на еднострано раскинување на договорот (на пр., Законот за заштита на потрошувачите), што значи дека првото потврдено име не може да се земе како основно.

Овие примери илустрираат дека правните термини се исто така предмет на промена, но и дека во случај на правни варијанти не е лесно да се одреди основното име ниту со примена на критериумот за фреквенција ниту со критериумот за прво појавување на терминот во текстот. Исто така, потешко е да се разграничи дали одредени правни термини што коегзистираат во правните текстови се деноминативни или формални варијанти на ниво на име или концептуално.

2.2. Причини за варијација

Гледано низ призмата на повеќејазичното право на ЕУ, варијацијата е неизбежна последица од преводот од англиски јазик и од разликите меѓу официјалните јазици на ЕУ. Секогаш не постои однос „еден на еден“, бидејќи има случаи кога еден термин на еден јазик означува два концепта кои се изразени во два различни термина на друг јазик (Лончар 2020: 268). Иако преводот во ЕУ е стандардизиран, а конзистентноста на терминологијата игра централна улога во овој вид институционален превод (Бајчиќ 2020), поради таканаречениот институционален превод (Скот 2019) и доделувањето на преводите на вонинституционални пре-

ведувачи, постои поголема можност за варијација во изборот на термини или еквиваленти на превод (Биел 2023: 107). Претходните истражувања за терминологијата варијација го издвојувале преводот како причина за варијација (во целниот јазик), нагласувајќи ја важноста на стандардизирањето на термините (на пр., Прието Рамос и Моралес Морено 2019). Заедно со недостатокот на терминологишки ресурси, нестабилноста на термините и неразвиениот национален евролект, Биел и Кожбиал (2020: 87) заклучуваат дека синонимијата во изворните текстови е главната причина за терминологишката варијација. Може да се зборува и за когнитивни причини за варијација (Фреикса 2006: 64, Биел 2023: 113) што може да биде поврзано со когнитивна непрецизност (заматени граници на концептите) или разлики во концептуализацијата на концептот (пр., книга/запис). Овој тип на когнитивно мотивирана варијација е видлив во поновите области на знаење со нестабилни концепти и концептуални структури кои се повеќе изложени на варијација поради поретките збирки на претходно преведени текстови, а со тоа и поретките или непостоечки преведувачки мемории. Следствено, меѓуинституционалните терминологишки бази на податоци како што е IATE (**Interactive Terminology for Europe**) секогаш не ги содржат сите термини од поновите области или не содржат имиња на сите јазици.

Во исто време, базата на податоци IATE евидентира поголем број термини на поединечни јазици на ЕУ, што го нарушува принципот на хоризонтална хармонизација на терминологијата, но исто така сведочи за нестабилноста и недостатокот на систематизација на терминологијата, поради што преведувачите мора сами да го изберат најсоодветниот од неколку понудени термини. Поради оваа причина, базите на податоци за терминологија треба да обрнат поголемо внимание на елиминирањето на варијантите како предуслов за терминологишка хармонизација.

Покрај когнитивните причини за варијација, најчесто се споменуваат дијалектни, функционални, дискурзивни и меѓујазични причини (Фреикса 2006). Функционално предизвиканата варијација е поврзана со прилагодувања на јазичното ниво (канал, тема, цел, регистар).

3.Импликации за преведувањето

Преведувањето стручен текст ја наметнува неопходноста од совладување на предметниот метајазик и термилошко-појмовен апарат на јазикот на изворниот текст и на јазикот на кој се преведува. Термилошката варјабилност или невоедначена терминологија се среќава во различен степен во сите јазици. Термилошкото разгранување може да подразбира присуство на интернационализми во јазичните системи отворени за продор на зборови со туѓо потекло, но и инсистирање на термин на матичниот јазик како резултат на настроеноста кон јазичен пуризам во креирањето на определени јазични политики.

За прецизен превод е потребен увид и во внатрејазична анализа и во меѓујазична анализа. Интегрирање на лингвистичката анализа во контекст на правната интерпретација, претставувала и претставува теоретски предизвик и за филозофите и за правните стручњаци.

Лингвистичката перспектива подвлекува дека дури и кога зборовите се блиски, тие не се идентични за правниците и носат суптилни конотатиски разлики. Разбирањето дали синонимните варијации се арбитарни или не е клучно за преведувачите. Ова разграничување помага и за интралингвалното толкување на семантички поврзани термини и на интерлингвалната еквиваленција. Важноста на оваа перспектива е потврдена и преку фактот дека постои и компаративна правна лингвистика која ги опфаќа сите аспекти на соодносот меѓу јазикот и правото со кои се занимава правната лингвистика.

Низ историјата како најважни правни јазици се сметале латинскиот, францускиот, германскиот и англискиот и нивното влијание врз другите правни јазици и култури. Карактеристики и функции на правниот јазик. Проблематика на правна терминологија и толкување, судско толкување, правна интерпретација, форензичка лингвистика.

Постојат правни системи кои преземаат нормативни заштитни мерки против продорот на туѓа лексика. Во Франција биле пропишани принудни замени на многу англиски термини со соодветни француски за употреба во државните акти.

3.1. Регулирање на толкувањето на законот

Толкувањето на правото претставува сложен и хетероген процес, кој варира значително меѓу правните системи, од недоволно регулирано до експлицитно законски утврдено. Целта на правната интерпретација е да обезбеди правна извесност, конзистентност и намалување на двосмисленоста, преку јасни упатства и стандарди за толкување. Догматиката се фокусира на „внатрешниот“ поглед кон правото, додека херменевтиката ја интегрира социо-културната и јазичната димензија при определување на значењето на нормите. Современата правна пракса ја нагласува специфичноста на правничкиот јазик и укажува на потребата од развој на посебна дисциплина – јурислингвистика, која би се занимавала со јазичните и интерпретативните аспекти на правото.

Прецизното преведување на правните поими кои се интегрираат во домашниот правен поредок ја нагласува практичната улога на јазикот на правото, особено во примената и толкувањето на правните норми. Современите пристапи кон толкувањето ја истакнуваат динамичната и контекстуалната природа на интерпретацијата, во спротивност со традиционалната херменевтика која ја смета јазичната форма за фиксна и објективна. Разбирањето на јазичните нијанси овозможува поголема јасност на правните текстови, додека правниците, со препознавање на „кодираниот“ јазик на правото, најточно ја изразуваат целта на конкретниот правен акт и правната политика.

3.2. Преведување документи со законската регулатива на ЕУ

Во овој текст се потпираме на примери од законодавството на ЕУ како најилустративно за предизвиците со преведувањето и внатрејазичното толкување. Плурализмот на европскиот правен простор се одликува со плурализам на јазици и режим на правните јазици во Европската Унија, што е во согласност со нормативно утврдените цели дека Унијата ќе ја почитува својата богата културна и јазична разновидност. Таквата разновидност, се согледува и преку плурализмот на правните традиции, правните семејства и правните култури, и тоа континенталноевропски, англосаксонски, скандинавски.

Плурализмот на европскиот правен простор се одликува со плурализам на јазици и режим на правните јазици во Европската

Унија, што е во согласност со нормативно утврдените цели дека Унијата ќе ја почитува својата богата културна и јазична разновидност. Имено, сите официјални јазици имаат еднаква правна валидност, а документите што институциите ги упатуваат кон државите членки се доставуваат на официјалниот јазик на примачот, според Регулативата бр. 1/1958. Секундарните правни акти, прво составени на англиски или француски јазик, се преведуваат на сите други официјални јазици и сите верзии се сметаат за автентични за правна примена и толкување. Јазикот на судски случаи се определува според изборот на тужителот или официјалниот јазик на државата членка, при што се овозможува користење и на други јазици со согласност или со судски превод за експерти и сведоци.

Правната лингвистика во ЕУ има цел да обезбеди повеќејазичен пренос на иста правна порака, ист правен ефект и еднакво важење на правото. Меѓуинституционалниот водич за лингвистички стил (1997) го регулира унифицираното форматирање, структурата и нумерирањето на текстовите за полесно наоѓање на еквивалентни термини во различните јазични верзии. Примената на техника на „синџир-преведување“ овозможува превод преку поголеми правни јазици (англиски, француски, германски) за помали правни јазици, со конечна арбитража од Судот на правдата на ЕУ.

Европскиот правен систем се карактеризира како хибриден, воведувајќи нови концепти и термини, што создава предизвици при преводот. Најзастапен теоретски пристап е функционалниот, кој го разгледува текстот од социо-културна перспектива и го прилагодува на целната култура и реципиентот. Проблеми предизвикуваат новосоздадени термини или заемки од англискиот јазик што веќе се интегрирани во правната терминологија на ЕУ, што може да резултира со недоразбирања и погрешен превод.

Германската школа на правен превод од 1970 година се смета за најпрепорачувана, бидејќи ја третира преводната практика како определена од културниот и правниот систем од кој потекнува текстот. Историјата на правниот превод се протега од Римското право и латинските текстови до развојот на англискиот јазик, кој покажува значително латинско и француско влијание во вокабуларот, синтаксата и ритуалноста на правниот јазик.

Преводот на правни текстови бара прецизност, задржување на оригиналната правна ефективност и контекстуализација во културолошкиот контекст. Клучни предизвици се полисемијата (вна-

трешна и надворешна), синонимијата, антонимијата и двосмисленоста, при што контекстот одредува правилна интерпретација. Различни термини и колокации се употребуваат во различни правни области (на пр., *plaintiff, claimant, petitioner*), а правните фрази често содржат плеоназми или архаизми (*null and void, herein, thereof*). Граматичките структури, како прескриптивниот *shall* и пасивот, бараат внимателно прилагодување при превод.

При преведување на легислатива на ЕУ, клучни се правната извесност, униформноста на јазичните верзии и усогласената терминологија преку база како EurLex. Континуираното осовременување на терминологијата и насоките за синтаксичко поедноставување (Joint Practical Guide) се неопходни за јасност и достапност.

Современите предизвици вклучуваат и употреба на алатките за машински превод и вештачката интелигенција, која се предлага за забрзување и рационализација на преводниот процес на правото на ЕУ, иако е исклучително дискутабилно од аспект на потврденост преку повеќекратни проверки, односно тестираност и точност врз фонот на претходно изнесените компоненти.

3.3.Сложеноста на правниот дискурс наспроти машинските преведувачки алатки

Фреквенцијата на сложена терминологија и фразеологија во областа на правниот превод е главната причина за традиционалниот недостаток на сигурни алатки за правни преведувачи (Килман 2023а: 504). Всушност, терминолошката компетентност е клучна компетентност. По аналогија, ако алатката на машински превод направи грешки во процесот на генерирање законски текстови на националниот јазик на земја кандидат и/или (подоцна) земја членка, државата ќе биде одговорна за каква било штета што потенцијално може да настане.

Правото на ЕУ има воведено многу нови правни концепти кои не постоеле ниту во меѓународното право ниту во националните правни системи на земјите членки (на пр., право на основање, квалификувано мнозинство, договорена практика, комитологија, супрематија и др.). Од друга страна, новосоздадени термини од овој вид не постојат на јазиците на земјите кандидатки, како што се албанскиот, српскиот или украинскиот. Затоа, создавањето нови термини за концептите на правото на ЕУ е меѓу главните предизвици за земјата што пристапува кон ЕУ, со оглед на тоа што оваа

терминологија ќе стане дел од националниот правен јазик и националното законодавство по пристапувањето.

Концептуализацијата на поимите од правото на ЕУ на национално ниво подразбира нивна интеграција во националниот правен дискурс преку употреба на постојната национална терминологија, често преземена од различни правни области. Бидејќи правото на ЕУ се разликува од националните системи, ваквиот пристап претставува ризичен компромис што може да доведе до термилошки и концептуални несогласувања.

За појаснување на процесот на концептуализација вообичаено се разгледуваат прашањата поврзани со: идентификацијата на термините што припаѓаат на одредени правни области, класификацијата на интердисциплинарните концепти и начинот на справување со полисемични и синонимни изрази.

Ограничувањето на одредена правна област подразбира воспоставување јасни концептуални и термилошки граници. Тоа претставува предизвик, бидејќи одредени поими, како, на пример, принципот на супсидијарност, можат истовремено да припаѓаат на повеќе правни области. Таквите поими се означуваат како интердисциплинарни концепти. Иако тие често се изразуваат со ист термин, нивното значење може да варира зависно од контекстот на правната област. За надминување на тешкотиите при концептуализација и класификација неопходен е комбиниран термилошки пристап. Овој пристап е клучен за идентификација на проблематични концепти, за прецизно преведување на правните текстови на ЕУ и за обезбедување соодветни преводни еквиваленти.

Понатаму, преведувачите на законодавството на ЕУ треба да имаат предвид дека значењето на концептот понекогаш го одредува Судот и затоа треба да се консултираат со релевантната судска пракса. Покрај тоа, тие треба да го земат предвид фактот дека значењето на правните концепти не е фиксирано, туку „во постојана состојба на флукуација, редефинирано од законодавци, судии или научници (Кјаер 2007: 81).“ Судот на правдата има клучна улога во толкувањето на правните концепти на ЕУ. Неговиот пристап главно е телеолошки, насочен кон целта и волјата на законодавецот, наместо кон буквалното значење на нормите. Со тоа Судот располага со широка дискреција и може опсежно да ги дефинира поимите. Врз оваа смисла, се разликуваат лингвистичка, телеолошка и правна концептуализација на термините (како, на пример, при

дилемите околу надреденост/првостепеност, пропорционалност/сразмерност и сл.).

Бидејќи консолидираните верзии на Договорите за ЕУ и за функционирањето на ЕУ сè уште немаат официјален превод на хрватски, останува неизвесно кој термин ќе се утврди како официјален. Во меѓувреме, хрватската правна наука започнува расправа за новите концепти од Лисабонскиот договор, при што недостигот на унифицирана терминологија создава ризик од недоследности во употребата.

4.Лингвистичката перспектива во интердисциплинарната динамика

Во рамките на интердисциплинарните истражувања во кои лингвистиката зазема централна позиција, се развиле повеќе потполиња што се среќаваат под називите: *јурислингвистика*, *правна лингвистика*, *лингвистика во правото* и *форензичка лингвистика*. Предметот на нивните истражувања ја нагласува потребата од продлабочен увид во специфичностите на средствата на еден јазичен систем на сите негови рамништа – како при интерпретација на значењето во рамките на еден јазик, така и при негово пренесување и преведување на друг јазик.

Во двата вида анализа на текстот – и внатрејазичната и меѓујазичната – се јавува потреба од темелно совладување на терминолошко-појмовниот апарат. Оваа потреба е особено изразена при преведување на текстови од области што бараат висока прецизност и терминолошка конзистентност. Современите примери, како што е преведувањето на актите на Европската Унија во процесите на хармонизација на законодавствата, ја потврдуваат важноста на ова прашање, што е видливо и во прирачниците за унификација и стандардизација на правната терминологија.

И покрај настојувањата за постигнување недвосмислени формулации, правните текстови – без оглед на нивниот поддомен – се карактеризираат со значителна имплицитност, богати и сложени, но фиксни синтаксички структури, архаизирана лексика и специфични логички конектори. За успешно толкување на значењето, како и за создавање јасен и недвосмислен текст, неопходно е фокусирање кон повеќе јазични феномени кои претставуваат клучни алатки во јазичната диференцијација. Меѓу нив се полисемијата,

плезионимите, синонимијата, редукциските парафрази, синтаксичките трансформации и конотативното значење.

Методологиите на толкување на текстот зависат од доминантните лингвистички и правни школи, нивните постулати, како и од традициите и воспоставените практики на интерпретација во одделни правни системи. Во многу случаи, начинот на толкување е институционално регулиран преку конкретни упатства и акти.

За обезбедување соодветен превод, покрај интралингвалните компоненти, неопходно е и постојано следење на значенскиот опсег и можните семантички промени – стеснување или проширување на значењето – при преносот на термини од еден во друг јазик. Потпирањето исклучиво на двојазични или повеќејазични речници е недоволно без пошироко познавање на специфичните карактеристики на јазикот во дадената стручна област, неговите јазични белези и природата на предметот на дискурсот.

Меѓу дисциплините кои во своето суштинско делување се темелат на јазичните средства како основна алатка, особено место зазема лингвистиката, која применува лингвистички методи при анализа на говорен и пишан текст на сите јазични рамништа. Разбирањето на влијанието на јазичните нијанси врз толкувањето и комуникацијата придонесува за зголемување на јасноста и прецизноста на правните текстови.

Со оглед на тоа што правото претставува област во која јазичните средства имаат клучна улога, лингвистичкиот пристап – и во процесот на создавање и во процесот на толкување на текстовите претставува нужност во насока на овозможување дополнителна квалитативна димензија.

Користена литература

- Bajčić, Martina (2023a) „Assessing the Comprehensibility of Multilingual Online Forms: Decentering EU Legislative Texts to Empower EU Citizens” ILLA 2023, Law, Language and Legal Knowledge, Kraków, Poljska, 19. 9. 2023–21. 9. 2023.
- Bergovec, Marina (2020) „Prijedlog klasifikacije hrvatskih terminoloških varijanata”, Svijet od riječi. Terminološki i leksikografski ogledi, ur. Ivana Brač i Ana Ostroški Anić, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 135–159.

- Biel Łucja, Dariusz Koźbiał (2020) „How do translators handle (near-) synonymous legal terms? A mixed-genre parallel corpus study into the variation of EU English-Polish competition law terminology”, *Estudios de Traducción*, 10, 69–90.
- Biel, Łucja (2023) „Variation of legal terms in monolingual and multilingual contexts Types, distribution, attitudes and causes”, ur. Łucja Biel i H. J. Kockaert, *Handbook of Terminology: Volume 3. Legal terminology*, John Benjamins, Amsterdam, 90–123.
- Fernández-Silva, Sabela, Koen Kerremans (2011) „Terminological Variation in Source Texts and Translations: A Pilot Study”, *Meta*, 56, 2, 318–335. <https://doi.org/10.7202/1006179ar>.
- Freixa, Judit (2006) „Causes of Denominative Variation in Terminology. A Typology Proposal”, *Terminology*, 12, 1, 51–77.
- Killman, Jeffrey (2023)a. Machine translation and legal terminology: Data-driven approaches to contextual accuracy. In Kockaert & Steurs (Eds.), *Handbook of Terminology* (pp. 485–510). John Benjamins.
- Kjær, Anne Lisse. 2007. “Legal Translation in the European Union: A Research Field in Need of a New Approach.” In *Language and the Law: International Outlooks* edited by Krzysztof Kredens and Stanisław Goźdz Roszkowski, 69-97. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Lončar, Maja (2020) „Terminološka dosljednost u Ugovorima EU-a“, *Svijet od riječi. Terminološki i leksikografski ogledi*, ur. Ivana Brač i Ana
- Prieto Ramos, Fernando, Albert Morales Moreno (2019) „Terminological innovation and harmonization at international organizations: Can too many cooks spoil the broth?“, *Legal Translation. Current Issues and Challenges in Research, Methods and Applications*, ur. Ingrid Simonnæs i Marita Kristiansen, Frank & Timme, Berlin, 87–110.
- Scott, Juliette R. (2019) *Legal Translation Outsourced*. Oxford, Oxford University Press.
- Strandvik, Ingemar (2012) „Legal Harmonization Through Legal Translation: Texts that Say the Same Thing?“ *The Role of Legal Translation in Legal Harmonization*, ur. Baaij, C. J. W., Wolters Kluwer, Alphen aan den Rijn, 25–49.
- Temmerman, Rita (2020) „Terminology across languages: Researching neologisms and terminological variation in multilingual settings”,

- Svijet od riječi. Terminološki i leksikografski ogledi, ur. Ivana Brač i Ana Ostroški Anić, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 119–135.
- Wüster, Eugen (1985) Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie, Infoterm, Kopenhagen

проф. д-р Соња Новотни
Универзитет во Тетово, Филолошки факултет
sonja.novotni@unite.edu.mk
проф. д-р Михајло Марковиќ
Универзитет во Тетово, Филолошки факултет
mihajlomarkovikj@gmail.com
проф. д-р Мери Цубалевска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ при УКИМ
m.cubalevska@ukim.edu.mk

ЗА ПРЕЕМСТВЕНОСТА МЕЃУ ЛЕКСЕМИТЕ БЕЗАКОНЬННЕ, БЕСЪМРЪТНЕ, БЛАГОДАРЕННЕ, БЛЖДЪ И БОГАТЪ (СЛЕПЧЕНСКИ ПАТЕРИК, ОГЛЕДАЛО И РАЗЛИЧНА ПОУЧИТЕЛНА НАСТАВЛЕНИЈА)

Апстракт: Во овој прилог ја претставивме преемственоста на лексиката меѓу Слеч, Оглед и Различ. Посветивме внимание на фонетско-фонолошка анализа на избраните лексеми преку чијашто диференцијација и сличност на синхрониски и дијахрониски план дадовме приказ на континуитетот на македонскиот јазик од XIV век до XIX век. Го покажавме и развојот на македонската црковнословенска варијанта преку споредбата на секоја лексема со лексемата од стсл. Канон, каде што имаме и приказ на грчкиот еквивалент за стсл. лексичка единица. Во анализата, табеларно, во компаративни табели ги обработуваме ексцерпираниите лексеми (БЕЗАКОНЬННЕ, БЕСЪМРЪТНЕ, БЛАГОДАРЕННЕ, БЛЖДЪ И БОГАТЪ) од Слеченскиот патерик и нивната преемственост во делото „Огледало“ на Пејчиновиќ и делото „Различна поучителна наставленија“ на Крчовски.

Клучни зборови: преемственост, лексика, Слеченски патерик, Огледало, Различна поучителна наставленија.

Црковнословенскиот јазик во рамките на европската култура претставува одредена фаза во изградбата на современите словенски јазици. Интегрална компонента на даден историски или современ литературен јазик претставува и прашањето на неговата нормираност (Конески 1986: 9) која се реализира со апликација на одделни имплицитни и експлицитни постапки и правила во рамките на соодветните јазични рамништа и општественото опстанување. Присутноста на феноменот на јазичната норма во лингвистичката наука, на прагматички или на теоретски план, е регистрирана уште во епохата длабоко пред нашата ера (Dikro, Todorov 1983: 11–18). Слеченскиот патерик, чиешто настанување се врзува со крајот на

XIV в., бил засегнат од „јазичните револуции“ (Мошин 1964: 465–475), коишто на правописно рамниште започнале кон средината на XIV в., така што во него се одразуваат определени ресавски правописни узуси (Мошин 1964: 465–475). Едновременно, Слѣпченскиот патерик и временски е оддалечен од директниот контакт со политичкиот, економскиот, духовниот и со културно-книжевниот преслих на Охридската книжевна школа, можел да ја има поддршката на некој влијателен средновековен центар или феудален господар од поширокиот кратовско-злетовски регион (Угринова-Скаловска 1986: 52–55).

Врз основа на резултатите од присутноста и од уделот на соодветните лингвистички и вонлингвистички фактори и од функционирањето на првиот словенски книжевен јазик на фонетско, лексичко морфосинтаксичко, правописно, најверојатно и на правоговорно рамниште е дефиниран „старословенскиот канон“, кој, со соодветната условност и имплицитност, се сфаќа како општа старословенска јазична норма (Мошин 1986: 26). Црковнословенскиот јазик претставува втора фаза од словенската писменост која се карактеризира со квалитативно и квантитативно изменети соодноси во однос на канонскиот период и во однос на самиот опсег на црковнословенскиот јазик (Угринова-Скаловска 1969: 34–37). Така, наспрема некогашниот реален „старословенски канон“, јазичната норма во оваа втора етапа од словенската писменост се лоцира и се дефинира во рамките на иреалното „црковнословенско коине“, кое, како и секоја норма во постојаниот универзум, претставува само збир на идеални општи конструкции во коишто се синтетизирани типични појави апстрахирани од бесконечната разновидност на конкретни јазици (Мошин 1986: 26). Јазичната состојба на бројните книжевни споменици од одделните варијанти на црковнословенскиот јазик претставува одраз на степенот на расколебаноста на нормата на правописно, фонетско-фонолошко, морфосинтаксичко и на лексичко рамниште. Показателен пример за дезунификацијата на јазичната норма во рамките на текстовите од македонското „црковнословенско коине“ претставуваат и *Слѣйч*, *Оглед* и *Различ*. Сферата на ортографијата општо може да претставува и покомплицирана проблематика, којашто во рамките на современите стандардизирани лингвистички системи е регулирана и олеснета со соодносните облигаторни правила, дефинирани и фиксирани во соодветните правописи, а на историски план да

е отежната токму поради нивното отсуство и поради можни интерференции на фонетско-фонолошко и на правописно рамниште. Оваа констатација во поголема или помала мера, се однесува и на јужнословенските црковнословенски ракописи, но поизразито таа се манифестира во опсегот на текстовите од македонска провениенција, меѓу кои се вбројуваат и Слеч, Оглед и Различ коишто се одликуваат со повисок степен на општа јазична дезунифицираност (Угринова-Скаловска 1986: 51–55; Цонев 1905).

За општата дезунифицираност на правописната норма на црковнословенските текстови од македонска провениенција и за понискиот степен на нивната општа јазична и техничка оформеност (Мошин 1954: 22) придонеле и други бројни екстралингвистички и лингвистички фактори кои дејствувале во постојниот или во претходниот период и коишто условиле Слеч да претставува типичен израз на последиците од нивното дејствување на општојазично рамниште, на конкретно и на правописно. За разлика од Слеч, во Оглед и во Различ има силно лингвистичко и екстра лингвистичко влијание од Ресавската и Трновската книжевна школа, но во најголема мера го бележиме влијанието на определените влијателни варијанти и редакции за овој временски период, односно влијанието на руската црковнословенска варијанта. Во јазикот на К. П. Т. и на Ј. К. веќе се огледува силното влијание на народниот говор, односно дијалектната наслојка којашто е силно манифестирана во периодот кога овие македонски преродбеници и интелектуалци твореле литература која и денес е многу значајна за македонскиот јазик, но и влијанието на турскиот јазик и неговото долготрајно присуство и фреквенција на службен јазик во тогашната Отоманска Империја (Илиќ 1981; Угринова-Скаловска 1982: 135–140). Едновременно, дескрипцијата на вокалните и на консонантските состојби и пројави во старословенскиот и во црковнословенскиот јазик, односно во одделните текстови од овие кодови, по правило, се реализира на фонетско рамниште, покрај други причини, и поради одредени проблеми сврзани со дефинирањето на инвентарот на фонемите, на фонолошките матрици и на примената на бинарната идентификација (Jakobson 1966: 235–266).

Интерпретацијата на графијата во еден ракопис не е независна од компаративни проучувања, како со ракописите од блиските скрипторски центри, така и пошироко со текстови од други редакции (Брозовиќ 1970: 19–34). Покрај наведените компоненти, во

ракописите од подоцнежниот период има и подоцнежни елементи под влијание на подрачјето на кое се препишани. И покрај стремежот на препишувачите и редакторите да не го менуваат текстот што го имале пред себе, поради не секогаш точната претстава за нормите на литературно-писмениот јазик и правописот, тие сепак ги внесувале во новиот препис дијалектните особености на својот говор и на тој начин се нарушувал стариот систем (Новотни 2013: 55). Техничката обработка на споредбената табела се состои од следниве компоненти: 1. во колоните на споредбените табели ги даваме избраните лексеми коишто имаат најголема фреквенција во Слеч, Оглед и Различ заедно со контекстот на една избрана лексема, како и страницата (листот) и редот во којшто се наоѓа истата; 2. под секоја споредбена табела следи анализа на лексемите и нивните правописно-фонолошки промени; 3. во анализите на лексемите се водиме по редоследот: а) канонска (стара) форма на зборот (една или повеќе); б) грчкиот еквивалент на секоја збороформа; в) објаснување на значењето на дадената лексема во СМЈ; г) анализа на лексемата: 1. во Слеч; 2. во Оглед; 3. во Различ (доколку ја бележиме во сите ракописи)¹.

СЛЕПЧЕНСКИ ПАТЕРИК	ОГЛЕДАЛО	РАЗЛИЧНА ПОУЧИТЕЛНА НАСТАВЛЕНИЈА
БЕСЪМРЪТНАГО, БЕСЪМРЪТНІЕ (ѸАНАХЪ СЪМРЪТН, БЕСЪМРЪТНІЕ РАЗУМУѢХЪ. ЗРѢХЪ НИЖНІЕ СТРАЕТН, ПРИУНТАХЪ ВЫШНІЕ ПОУЪСТН) 77/13	БЕЗСМЕРТНАГО 12/7, БЕЗСМЕРТНОМЪ 13/18 (во ВОСПРІАТІЕ БЕЗСМЕРТНАГО ВЕСЕЛІА НАКО ДА НЗСѦНЕТЪ ОКРЕСТЪ МЕНЕ)	БЕЗСМЕРТІЕ 14/11 (НАПИСА ВЪ ВѢНѢ ОУ ѠБРѦУЕНІЕТО, БЕЗСМЕРТІЕ, ЦО СЕ НИКОГАСЪ НЕ ѦМНРА)

¹ оставаме простор и можност 5–7 % од лексемите да не се пронајдени, а да се среќаваат во Оглед и во Различ, односно да е направен превид при нивната ексерпција, бидејќи во ова истражување не се користени компјутерски техники за нивна ексерпција.

БЕЗАКОННІУЕ (ДАЖЬ МН ТРЕПѢ НІЕ І ПОБѢДОУ. Н ЦРЮУ ГЛШЕ. БЕЗАКОННІУЕ Н ІЩЕНѢ ЧТО ПРИ МНСЛН МНѢ СТРАНѢ Н ДВЦН) 15/19	БЕЗЗАКОННИЦЫ 117/6, БЕЗЗАКОНІА 12/13, БЕЗЗАКОНІЕ 59/9, БЕЗЗАКОНЮЩА 13/12 (Н ЗАТОВА ТЫА БЕЗЗАКОННИЦЫ, Н БЕЗВЕРНИЦЫ, Н ХѢЛНИЦЫ, Н ГРЕШНИЦЫ НЕПОКОАНИ)	/
БЛАГОДАРСТВѢ, БЛАГОДАРИТИ, БЛАГОДАРОУ (Н БЛАГОДАРОУ ДОБРОЕ ТВОЕ ПРѢАЛОЖЕНІЕ, ПОИЕЖЕ ЗИМОЮ ТАНУХ Н ПОКРЫ МЕ) 168/7	БЛАГОДАРЕНІЕ 58/2, БЛАГОДАРЕНЪ 59/3 (ДѢШЪ І ТѢЛЕСЪ НАШНХЪ, І ТЕБѢ СЛАВѢ, І БЛАГОДАРЕНІЕ, І ПОКЛОНЕНІЕ ВОЗСЫЛАЕМЪ)	БЛАГОДАРИШЪ 43/17 (Н ДА БЛАГОДАРИШЪ ТЫ БГА ЗА ТРИ РАБОТИ, ПЕРВО ЦЮ СИ ТИ ХРИСТІАНИНЪ А НЕ НЕВѢРНІИ, Н ВТОРОЕ ЗОЦЮ СИ ПРАВОСЛАВНИ)

БЛОУДНИЦА, БЛОУДНИЦН, БЛОУДНИКЪ, БЛОУДНОУЮ СТАРЦОУ, БЛОУДЪ (БЛОУДНИЦН ВЪ СХОТЪ. Н БЛОУДНИЦОУ ГЛЮ ІЕСТВО НАШЕ. НЪ ЧЛВКЪ ОУБѠ ЖЕЛАЕ БЛОУДНИЦН, БЛОУДНИКЪ БОУДЕТЬ. БЪ ЖЕ БЛОУДНИЦН ВЪ ЖЕЛЪ. ДА БЛОУДНИЦОУ ДВОУ СТВОРИТЬ ЧЛВУЬСКАЯ БО ПОХОТЬ, ПОГЫБѢЛЬ ЖЕЛАЕМОМОУ БЫВАЕЪТЪ) 86v/10	БЛѠДЪ 125/9, БЛѠДѠМЕ 67/17 (ДА НЕ СЕ ѠПИАМЕ, ДА НЕ БЛѠДѠМЕ, ДА НЕ ПІЕМО ВІНО БЕЗЪ МЕРА, ДА НЕ СКАКАМО ХОРОѠ КАКѠ БЕЗѠМНИ ЦТО СКАКАТЪ)	БЛѠДЪ 30/3, БЛѠДНИКЪ 129/23 (ПРЕЛЮБИ ДѢЕТЪ: СНРѢУЪ БЛѠДЪ ТВОРИТЪ Н ЕСТЬ НАВНЫЙ БЛѠДНИКЪ:)
БОГАТА, БОГАТЬ, БОГАТЬСТВО, БОГАТСТВА, БОГАТСТВО, БОГАТОУ, БОГАТСТВОМЪ (ТЫ ЖЕ ПОИМИ СЕ БѢ ЖЕНОУ СЛАВНОУ Н БОГАТОУ Н БЛГОРОДНОУ) 125v/9	БОГАТІѠТЪ 80/4, БОГАТОЮ 11/20, БОГАТЬ 79/17, БОГАТЫЙ 9/16 (УЕКАШ КОГА ЋЕ НСТРЕСЕ ТА ТРАПЕЗА НЗМЕѢАРИТЕ Ѡ БОГАТІѠТЪ)	БОГАТІЙ 24/1, БОГАТОЛЮБІЕ 59/4, БОГАТСТВО 14/14 (СВОБОЖДЕНІЕ, СЛОВОДА Ѡ ГРѢХА: БОГАТСТВО, НАХОЖДАНЪ: ПРАВДА)

Анализа:

Канонски: **БЕСЪМРЪТНЕ, -НА** п. $\phi qanas...a$; бесмртност; **БЕСЪМРЪТОВАТН, -ТОУЅ, -ТОУЕШН** ipf. е бесмртен; **БЕСЪМРЪТЪНЪ, -ЪН** adj. $\phi q\acute{e}natoj$; бесмртен; **БЕСЪМРЪТЪСТВНЕ, -НА** п. $\phi qanas...a$; бесмртност.

Во Слеч, Оглед и Различ за лексемава во еден пример следиме губење на ерот во слаба позиција (**ТН**) (**СМ**). Во Оглед од К. П. Т. и Различ (**БЕЗСМЕРТНАГѠ, БЕЗСМЕРТЇЕ**) од Ј. К. на граница на морфемите (префикс и корен) има појава во која два еднакви консонанти се дисимилираат, односно има употреба на **з** пред **с**. Во Различ Ј. К. го употребува и десеттеричното **ѣ** што упатува на влијание од руската цсл. варијанта и литературата со која авторот бил во допир и која ја користел при неговото школување и пишување. Во примерите на К. П. Т. и на Ј. К. следиме адаптирање на лексемата кон живиот (говорениот) јазик, односно лексема како што денес имаме во СМЈ.

Канонски: **БЕЗАКОНА** adv. **БЕЗАКОНЕННЕ, БЕЗАКОНЬННЕ, -НА** п. $\phi nom...a$; безаконие, нечестивост, престапништво, престап; **БЕЗАКОННЕ, -НА** п. $\phi nom...a$; безаконие, нечестивост, престапништво, престап, злосторство; **БЕЗАКОННЪ, -А** m. $\forall nomoj$; безаконик, безбожник, злосторник; **БЕЗАКОНОВАТН, -НОУЅ, -НОУЕШН** ipf. $\phi nome<n$; врши безаконие, постапува неправедно; **БЕЗАКОНЪ, -А** m. $\phi nom...a$; безаконие, престап; **БЕЗАКОНЬННЪ, -А** m. $\forall nomoj$; bezzakonik, bezbo`nik, prestapnik, zlostornik; **БЕЗАКОНЬНО** adv. $\phi nomwj$; без закон; **БЕЗАКОНЬНОВАТН, -НОУЅ, -НОЕШН** ipf. $\phi nome<n$; врши безаконие, постапува неправедно; **БЕЗАКОНЬНЪ, -ЪН** adj. $\forall nomoj$; незаконски, безбожен, нечестив, без закон.

Овој пример во Слеч го среќаваме непроменет, односно геминатите (**НН**) се чуваат со паерок (**БЕЗАКОНЬННЕ**). Во Оглед го среќаваме со две (**ЗЗ**) едно до друго, во кој по асоцијација се пренесува геминат на место каде што генетски не постоел, додека

во истиот пример (**nn**) имаме слевање на геминатите, како и честа употреба на десететерично **ï** (**БЕЗЗАКОННИЦЫ**). Во Различ не забележавме ваков пример. Геминатите во Слеч почесто се чуваат, во согласност со стремежот консонантските групи да се пишуваат етимолошки. Тоа од друга страна води кон реституирање на *правилните форми*, со што може да се поврзе засилената употреба на **-nn-** (**-нын-**).¹ Во оваа лексема К. П. Т. употребува ист правопис како во СМЈ, од што следиме дека ги прифаќа промените во живиот јазик и дава правописни решенија (приспособувања) на зборовите.

Канонски: **БЛАГОДАРЕННЕ**, **-нна** n. eÛcarist...a;
 заблагодарување; **БЛАГОДАРНЕ**, **-нна** n. eÛcarist...a;
 заблагодарување; **БЛАГОДАРНТИ**, **-рнж**, **-рншн** ipf. eÛcariste<n;
 благодари, велича; **БЛАГОДАРОВАТИ**, **-роуџ**, **роуешн** ipf.
 eÛcariste<n; благодари, велича; **БЛАГОДАРНЪ**, **-ын** adj.
 благодарен.

Во Слеч и во Различ имаме непроменета форма. Во Оглед забележавме вокализација на **ь** во **е** во наставката **-ынъ** што говори за мцсл. варијанта (**БЛАГОДАРЕН**). И во овој пример следиме поголема иновативност (чувство) за правописни решенија преку прифатливоста на живиот јазик кај К. П. Т.

Канонски: **БЛЖДТИ**, **-БЛЖЖДЖ**, **-дншн** ipf. plan@sqai,
 ™nedreÛein; грешн, е во заблуда, се лаже; **БЛЖДОДѢНСТВО**, **-а** n.
 блуд; **БЛЖДОЛЮБНЕ**, **-нна** n. разврат; **БЛЖДЪ**, **-а** m. ¢swt...a;
 распуштеност, разврат, прелюба; **БЛЖДЪ ТВОРНТИ**, **СЪТВОРНТИ**,
ДѢЯТИ (™k)porneÛein; блудствува; **БЛЖДЫННКЪ**, **-а** m.
 ¥swtoj, pòrnoј; блудник, развратник; **БЛЖДЫННА**, **-а** f.
 pòrnh; блудница, развратница; **БЛЖДЫНО** adv. ¢sîtwј; блудно,
 развратно; **БЛЖДЫНЪ**, **ЫН** adj. (tÁј) porne...aj; блуден,
 развратен; **БЛЖДЫНЫН СЫНЪ** Ð ¥swtoj; блуден син;

¹ С. Новотни, *Слоешѣички ѣаѣерик*, Скопје 2013, 112.

БЛЖДЪСТВОВАТИ, -СТВОУЖ, -СТВОУЕШИ ipf. (™k) porneŭein; блудствува; **БЛЖДЕННЕ, -НИ** n. plŭnh, porne...a, ŭkolas...a, lagne...a; заблуда, блудство, разврат.

Слепч покажува замена на носовката **Ж** со **ОУ/Ў**, што се случува под влијание на северните говори (**БЛОУДНИЦОУ**), а што и денес постои во северозападните македонски говори. Истото го забележавме во Различ и во Оглед (**БЛЎДЪ**). Заменувањето на **Ж** со **ОУ** и на **А** со **Е** кој е потврден со голем број примери е карактеристичен за северномакедонските говори, но од крајот на XIII и почетокот на XIV в. оваа појава се проширува и во другите јазични подрачја на Македонија бидејќи во тој период се засилува српската јазична редакција.² Процесот на деназализација се вршел постепено и неедновременно во нашите дијалекти (види: Видоески³). Користењето на укот (**Ў**) во делата на К. П. Т. и на Ј. К. сметаме дека се случува под влијание на користената литература од рсцл. редакција, а подоцна претставува правописен манир на авторите.

Канонски: **БОГАТЪ, -ЫН** adj. ploŭsioj; богат, обилен; **БОГАТЪНО** adv. ploŭsiwj; богато, обилно; **БОГАТЪНЪ, -ЫН** adj. ploŭsioj; богат, обилен; **БОГАТЪСТВНЕ, -НИ** n. ploàtoj, cr»mata; богатство, обилност; **БОГАТЪСТВО, -А** n. ploàtoj, cr»mata; богатство, обилност; **БОГАТЪТИ, -ТЪЖ, -ТЪЕШИ** ipf. ploute<n; (се) збогатува, е богат; **БОГАТНТИ (СА), -ЦЖ (СА), -ТНШИ (СА)** ipf. plout...zein; се збогатува.

Примеров во Слепч се поистоветува со канонот, додека во Оглед и Различ авторите напоредно употребуваат десеттерично **Ї** како и **Й** на крајот на зборот (**БОГАТЇЙ**) (рсцл. ред.). Во Оглед би ја истакнале членувана форма на примерот (**БОГАТЇЌОТЪ**), односно

² Б. Конески, Кн. *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија, Варијантите на црковнословенскиот јазик во Македонија во првата половина на XIV век*, Скопје 1975, 72–77.

³ Б. Видоески, *Кумановскиот говор*, Скопје 1962, 50–51.

чувството на К. П. Т. за приспособување на лексемата кон народниот (жив) јазик.

Заклучни согледби: *Слейченскиот ѝаџерик*, делото *Огледало* од Кирил Пејчиновиќ и делото *Различна ѝоучиџелна насџавленија* од Јоаким Крчовски претставуваат многу значајни ракописи не само за историјата на македонскиот јазик туку и за македонистиката воопшто. Трите текста претставуваат маркантни дела за македонскиот јазик поради македонската редакција со која се пишуваат, а особено евидентна е преемственоста којашто меѓу себе ја покажуваат овие ракописи, иако се работи за текстови од различен временски период (XIV – XIX в.), и покрај цезурата која ја има македонскиот јазик во историскиот развој на писмениот јазик, но и поради фактот што оваа тематика е оскудно истражувана. Преку споредбата која ја извршивме на 5 словенски лексеми, тргнувајќи најпрво од *Слейч* кого го зедеме како основен ракопис (со поархаична лексика), за подоцна истите лексеми да ги претставиме во компаративните табели како го продолжуваат континуитетот во поновото време на македонскиот јазик, народниот (*Оглед* и *Различ*). Во компаративните табели ги проследиравме нивните јазични карактеристики извршени со посредство на анализата на правописно, фонетско-фонолошко и лексичко рамниште, преку што ги опфативме заедничките и различните гласовни промени на синхрониски и на дијахрониски план во *Слейч*, *Оглед* и во *Различ*.

Постои поврзаност во општојазична и културолошка смисла помеѓу трите ракописи коишто се предмет на нашиот труд, а исто така постои преемственост на лексиката, што пак, укажува на чување на традицијата и докажување на оправданоста на преводот на Библијата во јазична, културна и религиозна смисла. Евидентно е дека македонскиот писмен јазик во XIX в. покажува континуитет со претходната црковнословенска писменост што се развивала на почвата на Македонија, а следствено на тоа може да се следи преемственоста на лексиката од текстовите од XIV в. (*Слепч*) со текстовите од првата половина на XIX в. (*Оглед* и *Различ*), и покрај значајното влијание на современата народна лексика.

ЛИТЕРАТУРА

- Конески Блаже 1986: Охридска книжевна школа, *Клименти Охридски, Сѣудии*, Скопје.
- Конески Блаже 1986: *Историја на македонскиот јазик*, Скопје.
- Мошин Владимир 1954: *Македонско евангелие на ѿѿ Јована*, Скопје.
- Мошин Владимир 1964: Револуције у историји српског правописа, *Библиотечар*, Београд.
- Мошин Владимир 1986: Палеографско-правописне нормe за јужнословенске рукописе пергаментног раздобља, *Клименти Охридски, Сѣудии*, Скопје.
- Новотни Соња 2013: *Слоешѿички ѿѿѿерик*, Скопје.
- Угринова-Скаловска Радмила 1986: За средновековните книжевни школи во Македонија. *Клименти Охридски, Сѣудии*, Скопје.
- Угринова-Скаловска Радмила 1979: *Старословенски јазик*, Скопје.
- Угринова-Скаловска Радмила 1982: Правописни одлики на црковнословенските ракописи од Македонија, *Предавање на XV семинар за македонски јазик, лиѿѿераѿура и кулѿура*, Скопје.
- Цонев Бeњо 1905: Класификация на българските книжовни паметници от найстаро време до края на XVI век, *Годишник на Софиския универсиѿетѿ, ѿ. I*, София 1905.
- Цонев Бeњо 1923: *Оѿис на славянскиѿѿ рѿкоѿиси в Софиската народна библиотѿка, ѿом II*, София.
- Brozović Dalibor 1970: O inventaru fonema starocrkovnoslavenskog jezika, *Симѿозиум 1100-годишнина оѿ смрѿѿѿа на Кирил Солунски 2*, МАНУ, Скопје.
- Dikro Osvald, Cvetan Todorov 1987: *Enciklopedijski rječnik, nauka o jeziku I*, Beograd,
- Jakobson Roman 1966: *Lingvistika i poetika*, Beograd.

ЕТИМОЛОШКА АНАЛИЗА НА НАЗИВИТЕ МАТИЦА, БРЗАК, СУК, ГЛАВА И ЦИФУН

Апстракт: Во трудот ќе бидат разгледани називите од тематската област *хидрографија* коишто го означуваат ‘оној дел во реката каде што има најмногу вода и каде што е таа најбрза’. Според *Прашалникој за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас*, во овој труд ќе ги обработиме лексичките единици *матица*, *брзак*, *сук*, *глава* и *цифун*. Врз основа на дијалектниот материјал од проектот *Македонски дијалектен атлас* при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, најпрво ќе дадеме географска дистрибуција на називите. Потоа ќе дадеме толкување на називите според *Толковниот речник на македонскиот јазик* и на крај ќе направиме етимолошка анализа на називите *матица*, *брзак*, *сук*, *глава* и *цифун*.

Клучни зборови: македонски јазик, етимологија, матица, брзак, сук, глава, цифун.

Хидрографијата, како поим, ја претставува врската помеѓу природата и начинот на кој луѓето го именуваат светот околу себе. Проучувањето на називите коишто ги именуваат природните појави, ја открива богатата лексичка традиција на македонскиот јазик, при што со етимолошката анализа се овозможува да се истражат историските корени на овие зборови и нивната семантика.

Во овој контекст, во трудот ќе се анализираат пет називи од областа *хидрографија*. Богатството на називите *матица*, *брзак*, *сук*, *глава* и *цифун* ќе го бараме во македонските дијалекти, а преку етимолошка анализа на називите ќе добиеме една генерална слика за потеклото и развојот на називите коишто го означуваат ‘оној дел во реката каде што има најмногу вода и каде што е таа најбрза’. Овие називи претставуваат одговор на прашањето бр. 8 од глава XXIV *Хидрографија од Прашалникој за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас* (Видоески 2000: 179).

1. Матица

На македонската дијалектна територија во поглед на прашањето бр. 8. ‘оној дел во реката каде што има најмногу вода и

каде што е таа најбрза' од тематското подрачје *хидрографија* (Видоески 2000: 179) најраспространет и доминантен е називот *мајица* којшто е забележан во седумдесет и пет пунктови со самостојна употреба.

Со паралелна употреба на други називи, називот *мајица* е евидентиран во два пунктови на македонската дијалектна територија и тоа во: северни говори во пунктот Огут (6) – *мајица, лава* и горнополошки говори во пунктот Печково (52) – *мајица, брза вода*.

Според Видоески (1999: 88), во *Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик* називот *мајица* е со значење 'средниот, најбрзиот дел во река; извор, вир', *мајица* 'корито на река' Раец Тиквешко, топ. *Мајица* 'река' Цер, *Мајицана* 'поток' Оздолени, *Мајицајта* 'тука се собира водата' Робово итн.

Во современиот македонски јазик називот *мајица* евидентиран е во *Толковниот речник на македонскиот јазик* со следново значење:

- Средица на речното корито каде што водната струја е најсилна и каде што водата е најдлабока.

Множина: *мајици*. (ТРМЈ III, 2006: 102)

Називот *мајица* потекнува од псл. *matъka* < *mati* со семантичко преместување 'главно/средишно'.

Споредбено:

стсл. *матица*, срп. *мајица* 'извор', 'пчела мајка', рус. *мајица* 'главна гредка', буг. *мајица* 'корито на река', пол. *matica*, чеш. *matice* 'матка', слов. *matica* 'корито на река'. (Фасмер II, 1986: 581; Bezlaј II, 171; ЭССЯ XVII, 1990: 259; БЕР III, 1986: 685-686).

2. Брзак

Називот *брзак* е вториот најфреквентен назив во македонските дијалекти којшто е застапен во западномакедонско наречје во централните говори во пунктовете во Кичевско Прострање (134), Вранештица (135), Попоец (137), Тајмишта (141) – *брзак, брзаци* и во тиквешко-мариовските говори во пунктот Ваташа (194) – *брзај*.

Според Видоески (1999: 24), во *Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик* називот *брзак* е со значење 'брз тек на вода; најбрзиот тек на водата на река', *брзак-ци*

Банско Петрич (БЕР I 1973: 102), С. Истевник, *брѣзак* Елешница, *брѣзак* ‘место каде што тече реката брзо’ Банско, *бѣрзак* Вевчани, топ. Брзак ‘село’ Кумановско, ‘вода на ридот’ Агино село, Кумановско. Називот *брзај* е со значење ‘место во река каде што водата е најбрза’, Дивјаци, *брзеј-брзеи* Скочивир, Витоиште, Поплжани, ‘брзеј на реката’ Банско, Петрич (БЕР I 1973: 102) итн.

Во современиот македонски јазик називот *брзак* евидентиран е во *Толковниот речник на македонскиот јазик* со следново значење:

- Место на река, на поток каде што водата тече брзо. *Рибариите се веќе излезени кај брзациите, со завршени ноџавици.*

Множина: *брзаци*. (ТРМЈ I, 2003: 181).

Називот брзак потекнува од псл. **bъrzъ* ‘брз’ + суф. *-(ъ)къ, -ак*.

Според Цветановски (МЕР 2025: 161) називот *брз* потекнува од псл. **bъrzъ(jъ)* ‘брз’. Според ПЕРСЈ (1: 85) псл. збор е најверојатно архаична придавка од *и*-основа, на што упатува стчеш. *brzky* ‘брз’, рус. (dial.) *борзко* (< псл. **bъzъкъ* со суфиксот *-къ*, којредовно ги проширува *и*-основите), но во ЭССЯ (III, 1976: 135) се реконструира како дијалектната дублетна форма **bъzdъ(jъ)*, сп. струс. *борзго*, блр. *борзгы*, за што има паралела во литв. *burzdus*. Блтсл. **burzd-* се изведува од пие. **b^heres-* ‘брз’, сп. и лат. *festināre* ‘брза’.

Споредбено: стсл. *бързъ*, срп. *брз*, рус. *борзый*, укр. *борзий*, хрв. *brz*, слов. *brz*, чеш. *brzy*, пол. *bardzo*, сродно со лат. *festināre* ‘брза’, литв. *burzdus* ‘активен’. (МЕР 2025: 161; Derksen 2008: 70; Skok I, 1971: 222; ПЕРСЈ 1: 85; Gluhak 1993: 153; Bezljaj 1971: 50; ЭССЯ III, 1976: 137–139; Аникин IV, 2011: 68; Boryś 2008: 21, ЕСЈС II, 1990: 84).

3. Сук

Називот *сук* на македонската дијалектна територија го среќаваме во три пункта и тоа во горнополошките говори во пунктот Жеровница (58), Г. Косоврасти (64) и Горенци (67).

Според Видоески (1999: 155), во *Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик* називот *сук* е со зна-

чење ‘најбрзиот дел во реката; матица’. Топ. *Сук Дере* ‘дол’ Пенуш, Штипско, *Сук Кајнак* ‘извор’ Чанаклија, Струмичко итн.

Во *Толковниот речник на македонскиот јазик* називот *сук* е толкуван со друго значење коешто не е поврзано со хидрографија. Тука се работи за називи коишто потекнуваат од ист етимон, но имаат различно семантичко значење.

Називот *сук* потекнува од псл. **sukati* ‘вртам, сучам’ → ‘вртолог, вител’.

Споредбено: срп. *сук*, рус. *сук*, укр. *сук*, пол. *sęk*, чеш. *suk*, буг. *сѹк*. (Derksen 2008: 463-464; Skok III, 1973: 358; Фасмер III, 1987: 798; Brückner 1927: 486; Boryś 2008: 542; БЕР VII, 2010: 660).

4. Глава

На македонската дијалектна територија називот *глава* го среќаваме во два пункта во северните говори и тоа самостојно во пунктот Кркља (2) и со паралелна употреба во пунктот Огут (6) *глава, матица*.

Според Видоески (1999: 40), во *Географската терминологија во дијалектот на македонскиот јазик* називот *глава* е со значење ‘1. глава на река, извор, 2. место од каде што се зема вода од река за наводнување или за воденица; извориште; почеток на воден ток’.

Во *Толковниот речник на македонскиот јазик* називот *глава* е толкуван со друго значење коешто не е поврзано со хидрографија. Тука се работи за називи коишто потекнуваат од ист етимон, но имаат различно семантичко значење.

Според Цветановски (МЕР I, 2025: 325) називот *глава* е наследено од псл. **golva* ‘глава’. Овој збор е балтословенски; сп. литв. *galva*, латв. *galva*, стпрус. *gallū, galwo*. Натамошната етимологија е неизвесна, но најчесто се доведува во врска со псл. **golъ*, под услов изворното значење на зборот да е ‘непокриена глава’ или ‘гола, ќелава глава’, сп. лат. *calvus* ‘ќелав’, *calva* ‘ќелава глава, череп’. Во ПЕРСЈ (I, : 197–198) се наведува уште едно толкување, кое исто така тргнува од тоа значење, но блтсл. збор се изведува од пие. **gh -lu-*, покрај **ghe-lu-* во називот за желка. (за семантиката сп. рус. *черей* ‘череп’ : *черейха* ‘желка’).

Споредбено: стсл. *глава*, срп. *глава*, рус. *голова*, хрв. *gláva*, слов. *gláva*, чеш. *hlava*, пол. *głowa*, сродно со лит. *galva*, латв. *galva*, лат. *calva*. (MEP I, 2025: 325; ПЕРСЈ I: 197–198; ERHJ I, 2016: 271; Snoj 2016: 202; ESJS 177; Derksen 2008: 176; Skok I, 1971: 566–567; Фасмер I, 1986: 429; Gluhak 1993: 230; Аникин XI, 2017: 127–130; Brückner 1927: 144; Borys 2008: 163; БЕР I, 1971: 244–245).

5. Цифун

Називот *цифун* го среќаваме само во еден пункт на македонската дијалектна територија и тоа во југоисточното наречје, нестрамско-костенариски говори во пунктот Марковенци (367) со паралелна употреба на *суда* *јолема*.

Според Видоески (1999: 169), во *Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик* називот *цифун* е со значење ‘тесен дел во реката каде што е водата најсилна и најбрза’, ‘матица во река’ Езерец, Костурско.

Во современиот македонски јазик називот *цифун* е евидентиран во *Толковниот речник на македонскиот јазик* со следново значење:

1. Тесна цевка низ која тече вода и сл.
 2. Долниот тесен дел на буката од воденицата за дотек на вода.
 3. Тесен дел од река каде што водата е најсилна и најбрза.
- Множина: *цифун*. (TRMJ VI, 2014: 324)

Називот *цифун* потекнува од старогрчки *σίφων* ‘водна цевка; водоскок’. Новогрчки *σιφούνι* < средновековно *σιφούνιν* од пододцнежното *σίφώνιον* < старогрчки *σίφων*. (Аргировски 1998: 287–288).

Според некои етимологијата не е едногласно решена и се изнесуваат неколку претпоставки.

1. Словенско потекло

Според Младенов (1941: 677) овој назив е од словенско потекло, односно од стсл. *цѣвъ*.

2. Контаминација

Таховски (1951: 52) смета дека во прашање е контаминација на словенскиот збор со грчкиот збор.

3. Грчко потекло

Според Филипова (1969: 172) овој назив е од грчко потекло и замената на $\sigma > \text{ц}$ ја објаснува со аналогича на старословенскиот збор *цѣвъ*. Промената на $\sigma > \text{ц}$ во некои зборови е нормална појава, посебно од туѓо потекло, коишто ја содржат консонантската група *пс*, пр. *цихула* < *ѣцихула*, *џојса* < *ѣсофиса* итн. Во останатите словенски јазици овој назив го среќаваме како *сифон*. срп. *сифон*, рус. *сифон*, буг. *сифон*, слов. *sifon*.

Од наведеново може да заклучиме дека преовладува мислење дека називот *цифун* има грчко потекло, а другите хипотези се секундарни.

На македонската дијалектна територија во поглед на прашањето бр. 8. ‘оној дел во реката каде што има најмногу вода и каде што е таа најбрза’ од тематското подрачје *хидрографија* (Видоески 2000: 179), дури во 117 пункта нема одговор на ова прашање.

Во овој труд се задржавме само на дел од називите што го означуваат ‘оној дел во реката каде што има најмногу вода и каде што е таа најбрза’. Во однос на дистрибуцијата на називите *маџица*, *брзак*, *сук*, *џава* и *цифун*, може да заклучиме дека називот *маџица* е најфреквентен, односно има широка распространетост на македонската јазична територија, додека останатите називи се распространети на помал дел од македонската јазична територија. Од сето ова може да заклучиме дека македонската дијалектна лексика успеала да го зачува македонското изворно богатство коешто претставува непресушен извор за збогатување на македонскиот стандарден јазик.

Користена литература

- Видоески Божидар 1999: *Географска терминологија во дијалектите на македонскиот јазик*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје.
- Видоески Божидар 2000: *Прашалник за собирање на македонскиот дијалектен аџлас*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Тополинска Зузана 1995: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*, кн. I, Синтакса I, МАНУ, Скопје.

Цветановски Гоце 2023: „Етимолошки речник на македонскиот јазик и Македонски етимолошки речник – концепција“, Etymologica Macedonica 1, 2023, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Цветановски Гоце 2024: Etymologica Macedonica 2, 2024, ИМЈ „Крсте Мисирков“ Скопје.

Речници

Abdulah Shkaljić 1966: Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Svetlost, Sarajevo

Аргировски Мито 1998: *Грцизмиите во македонскиот јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

БЕР: Български етимологичен речник, I–VII, 1971–2010, Българска академия на науките, София.

ERHJ: Etimoloski rječnik hrvatskom jezika II.2021. Svezak. O-Z. Institut za hrvatski jezik I jezikoslovje, Zagreb

Nişanyan Sözlü. Çağdaş Türkçenin Etimolojisi, <https://www.nisanyan-sozluk.com>

TPMJ: *Толковен речник на македонскиот јазик*, I–VI, 2003–2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Orel Vladimir 1998: Albanian Etymological Dictionary, Leiden.

Borys Wiesław 2008: Słownik etymologiczny języka polskiego, Krakow.

Skok Petar 1971: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I, JAZU, Zagreb.

Snoj Marko 2016: Slovenski etimološki slovar, Ljubljana: Založba ZRC, 2016.

Bezljaj, France 1982: Etimoloski slovar slovenskega jezika II K–O. Ljubljana: Institut za slovenski jezik.

Derksen Rick 2008: Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series; 4), Leiden, Boston: Brill.

Vasmer Max 1964–1973: in Oleg Trubachyov, transl., *Этимологический словарь русского языка* [Etymological Dictionary of the Russian Language] (in Russian), Moscow: Progress

Rix Helmut, editor 2001: Lexikon der indogermanischen Verben [Lexicon of Indo-European Verbs] (in German), 2nd edition, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.

КУЛТУРОЛОШКИОТ ПОГЛЕД НА ПОЈАВАТА НА СТАРОСЛОВЕНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во текстот се анализираат општата историска и културолошка ситуација во која се појавил старословенскиот јазик како прв книжевен јазик на Словените. На почетокот се дава опис на историскиот контекст на доселувањето на Словените на Балканскиот Полуостров, регионите во кои тие се населиле, периодот од нивното населување до појавата на најстарото словенско писмо. Потоа накратко се разгледува културолошкиот контекст од тоа време, тогашната општа јазична ситуација и византиските напори за културна и јазична асимилација на балканските народи од тој период. По овој дел следи краток опис на употребата на различни јазици во црковна, административна и говорна смисла и откако ќе се предаде целосната јазична слика од периодот на појавата на првата словенска книжевност, авторот се концентрира конкретно на појавата на првиот словенски пишан јазик во точно определениот историски момент во кој тој се појавил. Притоа, се дискутираат: изборот токму на тој историски, или политички момент, мотивите зад описменувањето, промената која уследила по воведувањето на првиот словенски пишан јазик итн.

Клучни зборови: Старословенски јазик, византиска јазична политика, меѓујазични контакти, јазици од престиж, канонски јазик

Вовед

Старословенскиот јазик претставува прв познат литературен јазик на словенските народи и одбележува клучен момент во нивната културна и духовна еманципација. Неговото појавување во 9 век не е случајно, туку резултат на специфични историски и културолошки околности. Појавата на овој прв словенски и нов религиозен јазик рефлектира специфичен културно-историски контекст, во кој словенските племиња се наоѓале во критична историска ситуација, испреплетена со различни културни влијанија и нивните стремежи за писменост и религиска автономија.

Овој труд има за цел да ја испита токму таа критична историска ситуација и да ја прикаже пошироката културно-историска рамка во која се појавува старословенскиот јазик. Истражувањето во него се фокусира на Византиската Империја, нејзината политика во тој момент и нејзината улога во појавата на овој јазик; освен тоа,

и на пошироката културно-историска рамка во која тој се оформил: населувањето на Словените и Бугарите на јужниот Балкан, јазичната ситуација во црковниот и административниот живот, како и транзицијата од латински кон грчки како престижен јазик. Притоа, ќе се осветлат и неколку аспекти од појавата на старословенскиот јазик кои досега останале во сенка на научниот интерес.

Културно-историска рамка

Како што е познато, *Словениите* дошле на *Балканот* околу 5. – 6. в. од *Средна Европа*. Според најнови топонимистички проучувања, рутата која првенствено ја следеле од западна страна била крајбрежјето на *Јадранското*, *Јонското* и *Егејското Море*. Со други зборови, првенствено се населувале покрај морињата – Јадранско, Јонско и Егејско. Од 6. до 7., некаде (на пр., на *Пелопонез*) и до 8. в., значи некаде еден, понекаде два века живееле во свои слободни кнежевства (Харанис Х 1972: 153). Тие кнежевства, колку што се знае, биле основани долж бреговите на споменатите мориња, вклучувајќи го и Пелопонез, а нивните имиња биле *Пајанија*, *Каналии*, *Захлумија*, *Диоклија*, *Травунија*, *Вајенетија*, *Друџубиетија*, *Версеија*, потоа и кнежевствата на *Ринхиније*, *Смолјаније*, *Велеџезиетије*, *Милинетије* и *Езеринетије* (Дворник 1956: 43). Сите овие кнежевства, според историските податоци, биле лоцирани по бреговите на Јадранско, Јонско и Егејско Море. Потоа биле освоени од *Византијциите* и станале дел од поданиците на *Империята* (Оболенски 1971: 76–78).

Буџариите, пак, од своја страна, дошле на *Балканот* откинувајќи се од други хунски групи во *Пониско-каспискиот* Регион и регионот покрај *Волга* во 7 в., значи околу еден век по доаѓањето на *Словениите*. Етнички му припаѓале на турскиот огранок *Оџури* и биле тјурски народ кој многу рано се населил најзападно од сите тјурски групи (Кафесоглу 2004: 198). Нивното етничко име, *Оџури*, се содржи во имињата на една од државите што ги основале на тој свој поранешен простор (*Оноџурија* – *OnOğur*, одн. „Десет огурски племиња“). Огурите пак, се дело од истата група како денешните *Турци* во денешна *Турција*. Разликата во нивните етноними, односно *Oğur* за средновековните Бугари и *Oğuz* за денешните *Турци* се должи на старата фонетска разлика во тјурските јазици (преод на $r > z$), која пак, самата е последица на

тоа што *Оџуриѝе* многу рано се откинале и се оддалечиле од своето етничко јадро (Текин 1987: 25).

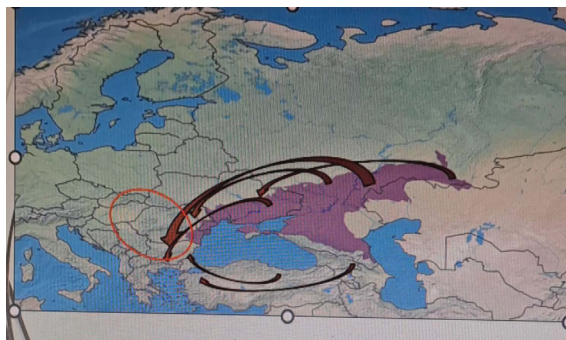
И како што е пак, познато, кога тие дошле на *Балканоиѝ*, прво освоиле мал дел од источнобалканската територија, а потоа освојувале сè повеќе и повеќе и станале моќно царство. Дел од *Словениѝе*, веројатно тие населените на тие простори (*Северјаниѝе*, т. е. *Седумѝе словенски ѝлемиња*) и можеби и дел од тие во непосредна близина (*Смолјаниѝе*, *Сѝрумјаниѝе*) потпаднале под нивна власт. Меѓутоа, некаде околу 11-тиот в. и тие биле поразени од *Византијциѝе*, нивната држава се распаднала и нив ги снемало како народ, претопувајќи се во големото мнозинство *Словени* околу нив.

На карта, словенските и бугарското населување споредбено би изгледале вака:

Словенските кнежевства на Балканскиот Полуостров – 6 – 8 в.

Извор: *The Slavs, Their Early History and Civilization*, Fransis Dvornik, American Academy of Arts and Sciences, Boston 1956, стр. 43

Доселувањето на средновековните Бугари на Балканскиот Полуостров – 7 в., според проф. Кафесолу, од понтските степи (Türk Milli Kültürü 2004, стр. 198) (илустрацијата е на авторот на текстот)

Со други зборови, *Словениите* се доселиле во 6 в., од *Средна* и *Северна Европа*, а *средновековните* *Буѓари* во 7. од *ионискиите* *стии* (*западна Азија*). Освен тоа, можно е и *средновековните* *Буѓари* да се доселиле во дел кој *Словениите* го оставиле ненаселен – крајниот источен агол од *Балканскиот Полуостров* покрај *Црното Море* (обележен со црвено на долната карта – приближно денешна *Добруџа*).

Потоа оттаму, се прошириле и покориле дел од словенските племиња од *централен Балкан*. Но подоцна и самите биле покорени од *Византијците*.

Краен резултат од целата таа ситуација бил тој што *Византијците*, покорувајќи ги *Буѓариите*, истовремено ги покориле и тие *Словени* што претходно биле под бугарска власт, со што на крајот и *Словениите* и *Буѓариите* се нашле под византиска доминација.

Тоа што е важно овде е перцепцијата на *Византиската Империја* за овие доселувања и на многубројните *Словени*, и на средновековните тјурски *Бујари*. И двете групи за неа биле само на-трапници врз кои требало да се воспостави контрола и кои требало да станат интегрален дел од нивната империја. Во таа смисла, тие прво требало воено да се покорат, а потоа, за и понатаму да не претставуваат проблем, да станат дел од поширокиот христијански народ на *Империјата* и со тоа да престанат да бидат потенцијална закана и во иднина.

Па така, освен во универзалниот контекст на доброто и на просветлувањето на сите народи, христијанизацијата и на *Словениите* и на средновековните *Бујари* од една страна веројатно треба да се гледа и во овој контекст: во намерата на *Византиската Империја* и едните и другите да ги подведе под своја контрола. Тоа значи дека византиската држава би требало да имала посебен план за двата овие народа. Меѓутоа, наш интерес во овој текст е старословенскиот јазик и ние понатаму ќе ја следиме појавата на овој јазик; со тоа што ќе појасниме овде дека појавата на првиот словенски книжевен јазик ќе ја гледаме во оваа рамка: можната намера на *Византиската Империја* да ги подведе *Словениите* под нејзина власт под свое културно влијание.

Тоа е историскиот контекст на појавата на првата словенска писменост. Да минеме на јазичниот.

Јазична рамка

Колку што ни е нам познато, истражувања поконкретно насочени на јазиците кои се користеле во *Византиската Империја* како посебна тема речиси воопшто и нема. Што се однесува пак, на јазикот или јазиците кои се користеле во словенските кнежевства за време на нивниот независен период (од 6 до 7 – 8 в.), би рекле дека не речиси, туку можеби и воопшто нема. Па сепак, одредени забелешки има и во таа смисла можеме да го наведеме следното.

Во однос на словенските кнежевства, речиси со сигурност може да се каже дека во нив се зборувал еден заеднички словенски јазик или различни дијалекти на словенските јазици од тоа време. Какви било податоци за тој јазик или тие јазици од тоа време, се разбира, нема. Во врска пак, со нивниот пишан јазик, бидејќи сепак биле кнежевства и некаква администрација, пишан јазик морало да имаат. Но пак, се разбира, никакви податоци ни од тоа нема.

зена хеленизација на *Имѣријата* и до некаде 8 – 9 в., официјален јазик на *Имѣријата* станал грчкиот, истиснувајќи го латинскиот.

И конечно, кај Оболенски (Оболенски 1971: 80) наоѓаме и податок дека во времето кога се подготвувала *Моравската мисија*, во Македонија во црковна употреба бил грчкиот јазик. Словенскиот книжевен јазик, како што споменавме погоре, бил наменет за *Словениите* во *Моравија*.

Тоа значи дека од 6 – 8 в. во независните словенски кнежевства се зборувало заеднички словенски јазик за сите нив, или различни дијалекти на словенските јазици, и можеби во пишана употреба било латинското писмо; од друга страна, официјален јазик на *Имѣријата* сè уште бил латинскиот, а во црковна употреба бил грчкиот. Но грубо од 7 в. натаму, грчкиот го заменил латинскиот и во официјална државна употреба, а од 8 в. како јазик на црквата почнал да се користи словенскиот и од тој момент на грчкиот му се губи секаква трага.

Тука се поставуваат неколку интересни прашања: *Словениите* цел еден или два века живееле во независни кнежевства. Зошто со христијанизацијата не се почнало во текот на тие еден или два века и зошто од тој период нема податок за ниеден јазик? Зошто првиот книжевен јазик на *Словениите* требало да биде изумен цели два века подоцна, кога потпаднале под византиска власт? И не можеле ли тие самите да си изумат свој книжевен јазик додека имале независни држави?

Политичка рамка

Познато е дека првиот словенски книжевен јазик се појавил од потреба за христијанизирањето пред сè на *моравските Словени*. Како што е познато, моравскиот кнез *Росѣислав*, за да се заштити од германското влијание околу себе, побарал неговиот народ да стане дел од православното христијанство и со тоа да ја добие заштитата од *Византиската Имѣрија*. За таа цел била изумена првата словенска азбука – глаголицата, биле преведени книги на неа, биле избрани луѓе и испратени на мисија во *Моравија*. Како што е познато, мисијата завршила како фијаско, голем број од просветителите биле ликвидирани или продадени како робови, само неколку се вратиле и продолжиле со својата работа меѓу *Словениите* на најјужниот дел од *Балканскиот Полуостров*.

Во тоа време тие *Словени*, заедно со нив и *Буџариие*, веќе биле под византиско културно влијание и дел од Византиската Империја. Меѓу нив дотогаш во црковна употреба се користел грчкиот јазик. Моравската мисија очигледно била организирана за и моравските *Словени* да влезат под истото влијание и со тоа уште еден дел од Европа да потпадне под византиско влијание.

Интересно прашање овде е – зошто меѓу тие *Словени* кои веќе биле дел од *Византиската Империја* сè уште се форсирал грчкиот јазик, додека за тие што уште не биле, се изумил словенски книжевен јазик и дури и се направил таков дипломатски подвиг да биде тој признаен како јазик на кој може да се проповеда христијанската вера. Ситуацијата појасно се гледа на карта: малата црвена точкичка покажува каде била *Моравија* (денешна *Словачка*) по местонаоѓање, а зацрвенетите делови ги покажуваат границите на *Византиската Империја* во тоа време, со горната (јужна) граница на протегањето на словенските народи и јазици во тоа време. Па сепак, според досегашните историски сознанија, јазикот е првично изумен за моравските, т.е. денешните словачки *Словени*.

Карта на Византиската Империја од 867 год.
Извор: [Historical maps of the Byzantine Empire 330-1453](#)

Тоа можело да биде така од причина што првите веќе биле дел од *Империјата* и кај нив требало да се засилува чувството на припадност кон неа, додека вторите уште не биле и тие требало да се вклучат во културната сфера на *Империјата*. А можеби на тој начин, вклучувајќи ги и останатите *Словени* во својата културна

сфера (западните и источните), *Имѣријата* можела да го прошири своето влијание и низ цела *Европа*, па во таа смисла моравските *Словени* можеле да послужат како мост за ширење на тоа влијание. Но мисијата пропаднала; а по признавањето на словенскиот како јазик на проповедта, кога мисионерите се вратиле во своите стари краеви, со оглед што тие биле населени од *Словени*, веќе немало потреба од грчкиот јазик; и словенскиот можел да ја врши истата улога. Тоа веројатно било решителниот удар што грчкиот јазик го примил како јазик на проповед меѓу *Словениите*. Мисионерите ја продолжиле својата просветителска мисија и меѓу византиските *Словени* и оттогаш грчкиот јазик се губи од црковната и, според тоа што речиси воопшто нема траги од него по приближно 10 в., од секаква употреба воопшто. Ова не им одело во прилог на *Византијците* и било еден вид можна контраиндикација од обидот да се подведат и моравските *Словени* под своето влијание. Па така, појавата на старословенскиот јазик како прв познат книжевен јазик на *Словениите* според нас, можеби треба да се гледа и како последица на византиска намера да ги подведе сите *Словени* под својата културна сфера. Имено, тој прв книжевен јазик и не можел да се користи во религиозна смисла сè додека не бил признаен од римските папи, а тоа се случило додека *Моравската мисија* траела; и меѓу јужните *Словени*, тој единствено можел да се користи како јазик на верата откако просветителите се вратиле од *Моравија*.

Заклучок

Заклучоците од целата претходна дискусија се следните.

Во однос на историскиот дел, произлегува дека *Словениите*, во околу 6. в. од н. е., ја освоиле цела средна и јужна *Европа* сè до *Пелопонез* и откинале и делови од *Источното Римско Царство* кои во тоа време грубо се совпаѓале со поранешните територии на Античка Македонија. Во 7 в. еден дел од тјурските степски племиња познати како *средновековни Буѓари* се доселиле на крајниот исток од *Балканскиот Полуостров* и оттаму, освојувајќи ги словенските племиња, ја прошириле својата територија низ *центиран Балкан*. Меѓутоа *Византијците* приближно во исто време ги покориле и словенските кнежевства и новосоздадената моќна тјурска бугарска држава и ја воспоставиле својата власт и над едните и над другите. Не е исклучено и тјурските *средновековни Буѓари* да

биле едноставно искористени од самите *Византијци* да ги ослабат и полека-полека да ги покорат *Словениџе*. Откако ги покориле воено, *Византијциџе* настојувале и да ги подведат под својата културна сфера, за да спречат понатамошни бунтови и востанија и во таа смисла настојувале да ги христијанизираат и едните и другите. И во рамките на таа христијанизација и да ги претопат *средновековниџе* *Буџари* во мноштвото *Словени*, за да се спасат од понатамошни проблеми од нив, но на тој начин што ќе останат бугарски, не словенски обележја, за и *Словениџе* понатаму да изгубат основа да креваат идни бунтови. А директна последица на потребата за христијанизација е првиот словенски книжевен јазик, на кој требало да се преведат богослужбените книги.

Што се однесува на јазичната ситуација во самата империја пред и за време на словенското присуство на Балканот, се покажува дека јазикот на *Источното Римско Царство* (односно *Византија*) до околу 6 в. бил, се разбира, латинскиот, но од тоа време тој полека почнува да му отстапува место на грчкиот, а од околу 9., и на словенскиот. По 6. в., откако *Словениџе* ги откинале териториите на *Западното Римско Царство* од *Источното*, латинскиот јазик изгубил секаква смисла, бидејќи во *Источното*, главниот дел од населението го сочинувале *Хелени*, грчкоговорно население. Така, во вековите од 6. до 9., *Империјата* полека се хеленизира и латинскиот му отстапува место на грчкиот како официјален државен јазик, додека *Словениџе* си го зборувале својот словенски јазик, од кој од тој период нема никакви пишани траги. Кон 9-тиот, поради потребата за христијанизација на новоосвоеното словенско население, кое во големото мнозинство не знаело ниту грчки ниту латински, туку си го зборувало својот сопствен јазик, се стандардизирал и словенскиот јазик и веднаш потоа се издигнал и на ниво на јазик на верата. Ова му го кренало и книжевниот и меѓународниот престиж и така во источните делови на *Империјата* се зборувал грчки, но во западните (*Балканот*) како јазик на верата и јазик за општа употреба останал словенскиот.

Во врска со политичкиот контекст на појавата на првиот словенски книжевен јазик, пак, и од фактот што тој од почеток бил наменет за моравските *Словени*, следува дека намената и директната причина за појавата на старословенскиот јазик можно е да била византиска намера да ги искористи *Словениџе* општо како европски народ за да го прошири и зацврсти своето влијание во источна,

и понатаму и во цела *Европа*; во основата на признавањето на словенскиот јазик како јазик на верата може да лежела токму таа намера: јазикот да се издигне на ниво на престижен книжевен и јазик на верата и преку него да се „културализира“ целото многубројно словенско мноштво, за така да стане дел од *Византискиот Комонвелт* и *Византија* на тој начин да го зацврсти своето влијание во еден значаен дел од *Европа*. Тоа во *Моравија* не успеало, учениците на Св. Кирил и Методиј продолжиле со својата просветителска мисија низ *Словениите* во јужниот дел од *Европа*, но и таму соочувалки се со опструкции и пречки.

Една интересна импликација од овој поглед е следната. Обично, христијанизацијата на *Словениите*, па и самата Моравска мисија во тие рамки, се гледаат низ призма на една единствена мисија, заедничка и за *средновековниите Бујари* и за средновековните *Словени*. Меѓутоа, анализите презентирани во оваа статија откриваат поинаква перспектива. Имено, јасно е дека во времето кога *Словениите* и *средновековниите Бујари* се доселувале на *Балканскиот Полуостров*, им припаѓале на сосема различни етнички групи. Од таа гледна точка можело да се работи само за покрстување на два различни, не на еден ист народ.

Од друга страна, додека за *Словениите* имало посебно мисии, се преведувале книги и сл., во бугарскиот случај, бил покрстен прво бугарскиот цар Борис; во дополнение, тој бил покрстен уште во текот на 7-от и почетокот на 8-от в., што е хронолошки порано од словенската христијанска мисија. Кратко потоа, но пред Преславскиот собор, имало бунт од страна на синот на царот Борис, познат како Владимир Расате, кој се обидел да го врати тјурското паганство. Овој бунт бил оневозможен од самиот цар Борис, кој го тргнал од власт Владимир и поставил друг свој син, Симеон (Оболенски 1971: 142–143, Острогорски 1969: 284–285). Потоа, на Преславскиот собор (893 год.), била воведена кирилицата како писмо за средновековните Бугари.

Спротивно на тоа, првото писмо на *Словениите* им било глаголицата. Ова писмо, глаголицата, било писмо на кое биле преведени првите богослужбени книги, на кое се вршела проповед меѓу *Словени* во *Моравија*, во *Македонија*, во *Босна*, во *Хрватска* итн. (на авторот не му е познато дали се најдени историски споменици пишувани на глаголица во или во близина на историските области во кои се смета дека била лоцирана средновековната бугарска др-

жава). Двете писма се изумени приближно во исто време: кирилицата пред Преславскиот собор (пред 893 год.), а глаголицата пред Моравската мисија (пред 863 год.). Не е познато која каде и кога точно била изумена и од кој автор, но со оглед што е јасно дека потфати како изумување нови азбуки, превод на книги на тие нови азбуки не можат да се случат за многу кратко време, логично е да се претпостави дека на двете нив се работело релативно долго време пред да се појават, а оттаму и дека целата просветителска работа, со сите детали, биле производ на добро разработени претходни планови.

Во однос на ставот дека автор на кирилицата бил Св. Климент, тоа е малку веројатно. Тој на *Моравската мисија* заминал многу млад (на околу 20 – 30 год.), и од 863 до 886 бил во Моравија; во 886 год. веќе бил испратен во *Охрид*, каде што го основал својот манастир и во следните седум години (886 – 893 год.), работел на „проповедта на Евангелието кон паганите“ (односно, локалното население) (Оболенски 1988: 25). Според овие податоци, тој и немал кога да се занимава со таков сериозен проект како изумување нова азбука.

Сето ова наведува кон претпоставката дека кирилицата била поконкретно измислена и наменета за *средновековниите Бујари*, додека писмото наменето за *Словениите* било глаголицата. Понатаму и дека христијанизацијата на *средновековниите Бујари* почнала порано од таа на *Словениите*², и за *средновековниите Бујари* била усвоена една азбука (кирилицата), додека за *Словениите* друга (глаголицата).

Сето тоа заедно, пак, наведува на заклучокот дека можеби се работело за две посебни мисии – една за *средновековниите Бујари*, друга за *Словениите*.

Од таа гледна точка пак, подоцнежното ширење на кирилицата на сметка на глаголицата може да се гледа и во светлината на намалувањето на силното просветителско влијание на глаголицата кое таа го имала меѓу *Словениите*, на унификација на јазикот и писмото на *Словениите* и *средновековниите Бујари* и на нивно слевање во еден единствен христијански елемент.

Во прилог на овој поглед дека се работело за два посебни настана и две посебни стратегии на христијанизација, оди и еден кус историски опис кој е присутен кај еден англиски историчар

² Бугарскиот владетел Борис-Михаил му припаѓа на период пред Св. Кирил

од крајот на 19-от в. (Едсон Кларк 1900: 324–325). Имено, според тој опис, сестрата на бугарскиот кан *Борис*³, која била воспитаничка на византискиот двор, бидувајќи на тој двор, ја прифатила христијанската вера и воодушевена од неа и од христијанските културни достигнувања, сакала нив да му ги претстави и на својот брат. *Борис* се заинтересирал што имала да му покаже неговата сестра и од византискиот двор бил испратен сликар по име *Методиј*, кој нацртал толку убава слика на *Денои на сѣрашнииот суд*, што бугарскиот кан се воодушевил и по убедувањата на својата сестра, решил и самиот да ја прими христијанската вера. Понатаму Кларк продолжува давајќи податок дека *Буџариите*, веројатно поради овој настан, генерално го опишуваат *Св. Методиј* со четка во рака, т. е. како цртач.

Ние досега не сме сретнале податок дека *Св. Методиј*, словенскиот просветител, бил и сликар, или дека некаде бил претставен и како сликар или уметник. Од овој опис на овој англиски историчар (за кој не знаеме каква подлошка користел), ние би рекле дека во овој случај се работи за различни личности кои се викале *Методиј*. Еден, *Методиј* кој во средновековниот бугарски случај бил уметник и друг, *Методиј* кој бил воин и словенски просветител. Но и самиот контекст на целата христијанизација е сосема различен; христијанизацијата на *средновековниот бугарски народ* течела преку покрстување на нивниот владетел, додека кај словенските народи се случила сосема поинаку.

Ако е овој опис точен, тој оди во прилог на мислењето дека христијанизациите на *средновековниите Буџари* и на *Словениите* биле различни настани; дека азбуките изработени за нив биле различни азбуки; дека подоцна, кога *средновековниите Буџари* биле поразени, тие самите се асимилирале во словенското мноштво, но сепак, во употребата претежноала кирилицата, азбуката која била наменета за нив, а не глаголицата, таа чија намена била за *Словениите*; тоа пак, се случило бидејќи глаголицата носела силен културен белег за *Словениите*, а тоа не им одело многу во прилог на *Византијците*. *Средновековниите Буџари* се изгубиле, се асимилирале во словенското мноштво, но *Словениите* останале тука. А ним не им било потребно ништо што можело да им ја потенцира самосвеста и културната различност на нивните поданици.

³ Кого Кларк го предава како *Боџорис*; се работи за *Михаил*, првиот покрстен бугарски владетел.

Па сепак, со оглед на тоа што претходно истите тие *Византијци* стоеле на страната на појавата на првиот словенски книжевен јазик и негово издигнување до ниво на јазик на верата, сметаме и дека прашањето сè уште не е добро истражено; дека остануваат уште аспекти кои треба да се расветлат. Имено, зошто прво би форсирале еден толку голем и важен проект, а потоа би застанале против неговата примена меѓу нивните поданици?

Користена литература

- Peter Charanis 1972: *Studies on the Demography of the Byzantine Empire*, Variorum Reprints, London.
- Fransis Dvornik 1956: *The Slavs, Their Early History and Civilization*, American Academy of Arts and Sciences, Boston.
- Dimitri Obolensky 1971: *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500–1453*, Weidenfeld and Nicolson, London.
- George Ostrogorski 1969: *History of the Byzantine State*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey.
- Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu 2004, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- Talât Tekin 1987: *Tuna Bulgarlari ve Dilleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Dimitri Obolensky 1988: *Six Byzantine Portraits*, Clarendon Press, Oxford.
- Петар Хр. Илиевски 1988: *Балканолошки лингвистички сѝудии, со ѱосебен осврѱ кон исѱорискиоѱ развој на македонскиоѱ јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Edson L. Clark 1900: *Turkey*, Peter Fenelon Collier & Son, New York.

д-р Давор Јанкулоски
Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје
jankuloski@manu.edu.mk

НАРАТИВНАТА ФУНКЦИЈА НА ИМА-ПЕРФЕКТОТ ВО РОМАНОТ *ЦРВЕНИОТ КОЊ* НА ТАШКО ГЕОРГИЕВСКИ¹

Апстракт: Рефератот се осврнува кон анализа на една македонска јазична специфичност, односно перифрастичната конструкција со глаголот *има* + *-н/-иѝ-* партицип во романот *Црвениот коњ* на Ташко Георгиевски. Претполагаме дека големата фреквентност на овие глаголски конструкции во романот *Црвениот коњ*, пред сè, се должи на неговата тематика, базирана на историски настани. Имено, перфектните парадигми со *има* + *-н/-иѝ-* партицип, дејството го сигнализираат како минат факт, без разлика на неговата засведоченост, за разлика од конструкциите со *сум* + *л-*форма, кои сè повеќе се поместуваат во модалната сфера на употреба. Се чини дека со употребата на овие конструкции, целта на авторот е што пообјективно и поверодостојно да ги претстави настаните што ги опишува, притоа споделувајќи ја својата концептуализација на светот преку сопствениот јазичен израз.

Клучни зборови: македонски јазик, глаголски систем, перифрастична конструкција со *habere*, фактивност

За застапеноста на глаголските конструкции со *има/нема* + *-н/-иѝ-* партицип во македонската уметничка литература досега се пишувало во неколку наврати (Паноска 1983; Велковска 1998; Јанкулоски 2023). Ова прашање првпат е разгледано на *Вѝорайѝа научна дискусија на Семинароѝи за македонски јазик, лийѝерайѝура и кулѝура*, одржана во 1975 г., при што се констатира дека повеќето македонски прозаисти во раното творештво скоро воопшто не ги употребувале. Паноска (1983: 81–82) забележува дека овие форми се афирмираат во подоцнежното творештво на автори како Живко Чинго, Димитар Солев, Бранко Варошлија, Божин Павловски и додава дека нивното прифаќање во уметничката литература „се должи и на стилистичката позасиленост која поживо се изразува со овие сложени форми, зашто за нив е карактеристично означувањето дека дејството се извршило воопшто до даден момент, без сврзувањето со определен момент“. Нивното значење на времен-

¹ Текстот е адаптиран според Јанкулоски (2022), презентираан по повод 90 години од раѓањето на акад. Ташко Георгиевски.

ски нефиксирано дејство воопшто до даден момент, значење кое кај наследениот перфект избледнува поради преоптовареноста со други значења, придонело за навлегувањето на овие конструкции во уметничката литература. Неупотребата на *има*-конструкциите кај дел од авторите во раното творештво (по стандардизацијата), може да се толкува како влијание на литературниот јазик, односно како (свесен) обид за реафирмација на наследените јазични средства. Подоцнежната позачестена употреба на ваквите конструкции во уметничката литература веројатно се должи на зачестената употреба на овие конструкции во литературниот јазик (особено во публицистичкиот стил), при што и самите автори чувствувале олабавување на стегата на литературнојазичната норма. Исто така, родниот говор природно наоѓа свој одраз во јазичниот израз.

Правејќи увид во фреквентноста на оваа конструкција кај извесен дел од македонските прозаисти во периодот на седумдесеттите и во осумдесеттите години на XX век, забележавме дека во македонската проза во овој период, за разлика од периодот на педесеттите и шеесеттите години, доаѓа до зачестување на употребата на сложените форми со *има/нема* (Јанкулоски 2023: 62). Особено големо присуство на овие конструкции регистриравме во романите на авторите кои потекнуваат од егејскиот дел на Македонија, како Петар Ширилов, Ташко Георгиевски, Паскал Гилевски и др. Иако тие пишуваат на македонски литературен јазик, од една страна, нивната дијалектна припадност влијаела на големата застапеност на конструкциите со *има* во нивните дела.² Од друга страна, во делата на овие автори преовладуваат историски теми и настани – како Граѓанската војна и прогонот на децата бегалци од Егејска Македонија – за кои и самите се сведоци или учесници, па се чини дека пресудно за честата употреба на перфектните пара-

² Според Видоески (1999: 148), во леринскиот говор формите за минато неопределено време со помошниот глагол *има/нема* се многу пофреквентни отколку оние со *сум* и глаголската *л*-форма. Овие конструкции, во поголема или во помала мера, се среќаваат и на ареалот на долновардарските говори. Присутни се во воденскиот, мегленскиот, кајларскиот, еницевардарскиот, кукушкиот говор итн. (сп. Бојковска 2006: 116–118, Дрвошанов 1993: 83–84; 2001: 52; Думев 1943: 65; Каранфиловски 2013: 165–166; Пеев 1987: 271–272). Во костурските говори, пак, сосема се загубила *л*-формата и сите сложени облици од класичната словенска конјугација што се образуваат со неа, а за сметка на тие форми „превладале облици со помошниот глагол *има/нема* во сегашно и во минато определено несвршено време + глаголската *н/иѝ* форма во среден род од свршени и несвршени и од предни и непередни глаголи“ (Видоески 1999: 93).

дигми со *има* е тоа што со нив се овозможува пренесување на информацијата како вистинита и веродостојна. Кај овие конструкции е најважно дека се работи за општа минатост (без оглед дали има релевантност во однос на моментот на зборување, во однос на временска определба или засведоченост), односно за минат факт и за неутрален (несубјективен) однос, наспроти формите на класичниот *л*-перфект чии значења се поместуваат кон модалната сфера на употреба. Во тој контекст, во продолжение ќе се осврнеме на нивната употреба во романот *Црвениот коњ* на Ташко Георгиевски.

Во романот *Црвениот коњ*, конструкциите со *има/нема* + *-н/-и̃*-партицип се употребени во повеќе од седумдесет примери. Во однос на фреквентноста на различните парадигми во анализираниот материјал, најзастапена е конструкцијата со *има* во имперфект и *-н/-и̃*-партиципот. По неа се среќаваат формите со *има* во презент, а во мал број примери се појавува и нефективната конструкција образувана од глаголот *има* во *л*-перфект.

Конструкцијата образувана од помошниот глагол *има* во презент и *-н/-и̃* партиципот, иако не е најфреквентната парадигма во нашиот материјал, е првата и основна парадигма меѓу оваа серија глаголски конструкции. Според Конески (2021 [1952–1954]: 440), оваа парадигма служи за искажување дејство извршено воопшто во минатото до моментот на соопштувањето. Минова-Ѓуркова (2007: 280) смета дека основното значење на *има*-конструкциите е резултативното, односно дека станува збор за актуелен резултат на конкретно, или пак, на обопштено дејство. Фридман (2009: 63) подвлекува дека ваквите форми означуваат сегашна резултативна состојба. За нивниот резултативен карактер во македонските дијалекти во Егејска Македонија пишува Тополињска (1995) и потенцира дека на југозападниот ареал резултативноста е само една од функциите на ваквите конструкции кои ги презеле сите функции на стариот словенски перфект.

Да ги разгледаме примерите:

1. *Држи се за мојот ремен Ванче, му викам на Вани, јас имам цайано ѓо ѓакви ѓрамади од вода, ич да не ми се ѓлашииш!*

2. *А ако сакаџе да знаеџе и мене не ми беше сеедно иако ја **имам љоминаџо**целана Евроџа, оџи коџа Германецоџи сџаџна во Франџија мене ме најдоа како орам на нива џа ни џеџи ни шесџи ме исџоџориџа џред џевкиџе на џуџикиџе.*
3. *Сџрико џи Борис со џамџур џо **има џаџано**...*
4. *Само да знаеш шџо **има џреџрџано**, мислам сџе џри... без маџка и без џаџко...*
5. *Борис **има донесено** џроа сирмиџа шџом кукаџа ја џра-ви!*
6. *Е, си велам, нешџо се **има случено** шџо се насобрал џол-ку свџи!*
7. *Го **имааџ месено** малку како ми се џули...*
8. *...сиџурно и неџо џо **имааџ џуџџено**како и мене, со ливче.*

Меѓу примерите во материјалот најзастапени се формите за третото лице, почесто во еднина. Со овие форми најчесто се ис-кажуваат описи, констатации итн., а покрај тоа третото лице има способност да предава дејства со нежив предмет, како и безлични значења. Најмалку застапени се формите на второто лице, кое се јавува во примерот:

1. *Свеџоџи џеш џо **имаш одено**, ниџде нишџо не можело да џе врзе – и сеџа џака!*

Ретката појава на второто лице не е неочекувана, а се должи на неговата ситуацииска обусловеност – директно обраќање.

Покрај тоа, во примерот 9 среќаваме паралелна употреба на двете перфектни парадигми. Со *има*-перфектот во првата дел-реченица информацијата се пренесува како веродостојна. Ограниче-носта на *има*-конструкциите за образување од модални глаголи во македонскиот литературен јазик не овозможува употреба на оваа парадигма и во втората дел-реченица.³ Да проследиме уште еден пример со паралелна употреба на *л*- и *има*-перфектите:

1. *И одозџора, уџџе од кај џлемниџе зауџил дека едно чудо свџи **се има насобрано** џред моџоџи двор џа ја исџуџил кобилаџа и џо боднал коњоџи.*

³ Денес во охридскиот говор може да се сретнат форми од типот *имаџ можено* (в. Markovikj, Topolińska, 2016: 50).

Од примерот 10 забележуваме дека носечка временска парадигма при раскажувањето во извадокот е *л*-перфектот. Дејствата опфатени со оваа парадигма се однесуваат на еден ист вршител, а ги подразбираме како неконфирмативни, покрај нивната неопределеност на планот на минатото. Појавата на различен вршител и притоа употребата на перфектната *има*-конструкција придонесуваат тоа дејство да го разбереме и како поверодостојно во однос на дејствата искажани со *л*-перфектот, без разлика на неговата засведоченост, конфирмативност итн. Се чини дека изразувањето силна увереност, односно фактивност и неутралност (несубјективност) се главните особености на перфектната конструкција со *има* и *н/и̃* партицип.

Во однос на конструкциите со *има* во имперфект и *н/и̃* партицип, Конески (2021 [1952–1954]: 441) подвлекува дека означуваат дејството кое се извршило до одреден момент во минатото. Велковска (1998: 55) смета дека тие добро го пазат значењето на предминатост, додека Фридман (2009: 76) маркирањето за таксис кај овие конструкции го смета за ирелевантно и забележува дека ја опишуваат минатата состојба како резултат од некое друго претходно дејство во минатото. Во нашиот корпус најдовме на неколку примери во коишто антериорноста, формализирана со плусквамперфектот со *има* е изразена, односно ја подразбираме од контекстот.⁴ Сп.:

1. *И не можејќи да ѝојоди на шѝо мислам, се сврѝе кон Шујде, ама Шујде **имаше леїнаѝо** на две шѝици...*

Во примерот и покрај тоа што антериорноста не е експлицитно изразена, прво се именува настанот што претставува ориентациона точка (...се сврѝе кон Шујде...), а по него – состојбата за

⁴ Плусквамперфектот е време со кое се означува дејство кое е извршено или, пак, вршено пред некое друго минато дејство, односно „се воспоставува однос помеѓу две или повеќе минати дејства при што со посебни форми се нагласува нивната антериорност, односно постериорност“ (Гајдова 2002: 96). Плусквамперфектот во македонскиот јазик може да се изрази со две различни форми – едната образува од имперфектот на помошниот глагол *сум* и глаголската *л*-форма, додека другата – од имперфектот на помошниот глагол *има* и *н/и̃* партиципот.

којашто сметаме дека била извршена пред овој настан.

Покрај плусквамперфектното значење, во примерот парадигмата со *имаше* и *н/иѝ* партицип, пред сè, ја потенцира фактивността на дејството, што претставува и причина повеќе за изборот на авторот на оваа парадигма пред онаа со *беше* + *л*-формата, која не гарантира за веродостојноста на информацијата. Во современиот македонски јазик, парадигмите со *беше* + *л*-формата мошне ретко се употребуваат и претставуваат еден вид стилска разновидност на перфектот со *сум* + *л*-форма, што значи дека на темпорален план го губат плусквамперфектното значење и се сведуваат на мината неопределеност. Во романот *Црвениот коњ* на Ташко Георгиевски соодносот на овие две парадигми е 5 : 47 во полза на формите со *имаше*.

Примери:

1. ...соноѝ мене ми уиѝе од бродоѝ...
2. ...ѝој ѝа му иѝраше комар, мноѝу ѝари...
3. ...ѝа ѝо десетѝмина како волци...
4. ...карѝиѝе му во семкаѝа.
5. ...ама неѝѝо во мене...
6. Ама една, две ѝодини и ѝаричкиѝе ѝѝо ѝи исѝекоа...
7. Ама си не ѝризнавам ѝаѝсување, и ѝака цело леѝо – ка-мењаѝа ѝи урна в, месѝоѝо ѝо расѝребив.

Во однос на категоријата вид, од примерите забележуваме дека преовладуваат образувањата на партиципот од свршени глаголи. Според Тофоска (1995: 110), примерите со *има* и партицип од глаголи од свршен вид се семантички побогати зашто даваат еднозначна и сигурна информација, независна од контекстот.

Во романот *Црвениот коњ* детектираме и конструкција од несвршен глагол:

1. Еднаш и нам ни заѝинаа едни кошови со ѝчели иако ѝаѝко ѝи со ѝел...

Судеки според контекстот и во примерот со основен глагол во несвршен вид имаме завршеност, заокруженост на дејството. Разликата е во тоа што кај конструкциите со глаголи од свршен вид подразбираме дека се работи за еднократни дејства, додека оние

од несвршени глаголи ја потенцираат повторливоста на дејството во минатото или неговото траење во одреден заокружен временски интервал, без прецизна временска локализација.

Заклучок

Големата фреквентност на перфектните парадигми со *има* во делото *Црвениот Коњ* на Ташко Георгиевски, особено наспроти конкурентните парадигми на *л*-перфектот, пред сè, ја лоцираме во тематиката на романот, чие дејство се темели на историски настани. Имено, класичниот *л*-перфект во современиот македонски јазик добива една подзасилена димензија на непреземање одговорност за искажаното, дистанцирање, т. е. на прв план избива значењето дека преносителот на информацијата не сака да преземе никаква одговорност за тоа што е кажано ниту за последиците кои би произлегле од тоа. За разлика од овие форми, перфектните парадигми со *има* му овозможуваат на авторот да изрази неутрален, објективен однос кон настаните, без да изнесе личен став. *Има*-конструкциите, сами по себе, не ја суспендираат фактивната на дејството, туку напротив го сигнализираат дејството како факт без разлика на неговата засведоченост, конфирмативност итн., а на темпорален план изразуваат неопределена минатост.

Литература

- Бојковска, Стојка. 2006: *Меѓенскиот јовор*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Велковска, Снежана. 1998: *Изразување на резултативността во македонскиот стандарден јазик*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Видоески, Божидар. 1999: *Дијалектните на македонскиот јазик*, т. 2. Скопје: МАНУ.
- Гајдова, Убавка. 2002: *Темпоралната карактеристика на финитивните глаголки конструкции во југоисточните македонски јовори*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Дрвошанов, Васил. 1993: *Кајларскиот јовор*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Думев, Велко. 1943: „Воденскиот јовор“, *Македонски преглед*, 13, кн. 3. София.

- Јанкулоски, Давор. 2022: „За една јазична особеност во делата на писателите кои потекнуваат од Егејска Македонија“, *Прилози МАНУ – Одделение за лингвистика и литературна наука*, XL-VII, 1, 161–176.
- Јанкулоски, Давор. 2023: „За афирмацијата на конструкциите со *има* и *н/и* партицип во македонската литература“, *Зборник на трудови од VII меѓународна научна конференција „Македонскиот јазик – извор на научни истражувања“*, 55–70. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Каранфиловски, Максим. 2013. *Еницевардарскиот јовор*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Конески, Блаже. 2021 [1952–1954]: *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*, Целокупни дела на Блаже Конески, Критичко издание, том 11. Скопје: МАНУ.
- Минова-Ѓуркова, Лилјана. 2007: *Грамајтика на македонскиот стандарден јазик за странци*. Скопје.
- Паноска, Ружа. 1983: „Глаголските конструкции со *има/нема* во македонската уметничка литература“, *II научна дискусија (Охрид 19–21 август 1975)*, 78–85. Скопје: УКИМ, Семинар за македонски јазик, литература и култура.
- Пеев, Коста. 1987: *Кукушкиот јовор*, кн. 1. Скопје: Студентски збор.
- Тополињска, Зузана. 1995: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*, кн. I, Синтакса I. Скопје: МАНУ.
- Тофоска, Станислава-Сташа. 1995: „За семантиката на *има-перфектот* во македонскиот јазик во зависност од глаголскиот вид“, *Славистички студии*, 6–7, 104–111. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Фридман, Виктор А. 2009: *Делото на академик Виктор Фридман*, прир. Вера Стојчевска-Антиќ, едиција *Македонија во светската наука*. Скопје: Абакус Комерц.
- Markovikj, Marjan, Topolińska, Zuzanna. 2016: “An insight into the history of Balkan Slavic languages Macedonian perspective”, *Linguistica Copernicana*, vol 13, 35-65. <http://dx.doi.org/10.12775/LinCop.2016.002>

Извори

Електронски корџус на македонски книжевни текстови, Дигитални ресурси на македонскиот јазик, <http://drmj.manu.edu.mk/>

ЦРКОВНОСЛОВЕНИЗМИТЕ ВО ТВОРЕШТВОТО НА ВЛАДИМИР КОСТОВ

Апстракт: Предмет на нашето истражување се црковнословенизмите во богатото прозно творештво на авторот Владимир Костов. Костов често ја употребува црковнословенската лексика во неговото творештво тогаш кога изнесува моменти од религијата, но и тогаш кога сака да постигне поголема експресивност и впечатливост во искажувањето. Тој користи богат спектар на црковнословенизми, а еден дел од нив се: антиминос, багреница, вдахновение, возвишение, искап, јазбина, јастие, мигум, немушт, ништ, плашт, почест, прелест итн. Опфатени ќе бидат и сложенките кои припаѓаат на црковнословенската лексика. Лексемите ќе бидат анализирани од зборообразувачки аспект, а ќе биде наведен и контекстот во кој се употребени. Во однос на зборообразувачкиот дел, ќе бидат наведени најпродуктивните префикси и суфикси кои авторот ги употребува.

Клучни зборови: црковнословенизми, лексика, зборообразување, префикси, суфикси.

ЦРКОВНОСЛОВЕНИЗМИТЕ ВО ТВОРЕШТВОТО НА ВЛАДИМИР КОСТОВ

Владимир Костов е автор чие творештво е многу значајно за нашата литература. Во неговото творештво среќаваме најразлични ликови, па така имаме: натрапници, грешници, луѓе недоволно разбрани во својата средина, заблудени по кариера итн. Со оглед на ваквата разноликост во претставувањето на ликовите, се очекува и богатиот избор на лексика која произлегува од самите нив. Како добар познавач на религијата, Владимир Костов во своите книги често ѝ отстапува место на црковнословенската лексика.

Присуството на црковнословенските елементи во современата македонска литература главно се однесува на лексиката и на зборообразувањето. Некои лексеми се составен дел на македонскиот стандарден јазик, а се izdelуваат и оние што се чувствуваат како архаизми (Макаријоска 1995: 138).

Изборот на одделни црковнословенски зборообразувачки елементи може да се заснова на потребата од стилска диференција-

їразно шише како со кадилница (СМ: 212),

мигновено: Сеїто їоа їака брзо, мигновено се случуваше (ЦЧМБ: 153); Дури ойкоџа осїїана сам, неџо џо зафайї сїїрав од дрскосїїа на їланоїї шїїо мигновено џо смисли, а сеџа їребаше да џо сїроведе на дело. (ЦЧМБ: 155); Тоџаш сє се оввиваше мигновено, но и їака вїечайїливо шїїо на секој миџ и на секоја їодробносїї їочно се секаваше. (ЦЧМБ: 444)

МОЛИТВЕНИК: Тоџаш Чумаїїа – ойкоџа најнайїред ја зайвори враїїаїїа на собаїїа, їа и їрозорецоїї, ойкоџа џо сїушїїи и їердеїїо на неџо, се качи на сїїол и џо зайїали кандилоїїо їред иконаїїа. Поїїоа, земајки џо молиїївеникоїї ойїїаму, му џо їодаде на Чумчеїїо. (Чум: 52)

МОШТИ: Оїїворениоїї џроб со мрїїовецоїї во неџо и со мошїїиїїе на неџовиїїе їреди молеа шїїо їобрџу да бидаїї їокриени со земја. (Чум: 42)

Со значење болест, слабост, изнемоштеност, Костов ја користи лексемата немошїї:

немошт: Поїїоа на Некїїарие Биїїолски, Клименїїов ученик, народен лекар, шїїо їо шїїиїїел од їїелесни немошїїи. (ЦЧМБ: 253),

ништ: Смейїајки се како човек „нишчи духом“ (Ќ: 276),

одежда: А и самиїїе се облекоа во злаїїни одежди (Вка:88),

поение: Месїїо црковно їоение, ќе їеаїї їїаму радија, ќе ечи деїїска їесна и смеа. (БиїїХр:108)

покајаница: Се їрашуваше: Нема ли, доколку їој јавно се анїїажира околу їїаа црква, нема ли їїаа да се смеїїа за црква-їокајаница, со оїїлед врскиїїе на син му со Џишка? (ЦЧМБ: 183); но коїїа деїїїеїїо ја їосочи мајка си и коїїа їој ја виде неа како їокајница, їїрїїаїїа їонасїїрана од їруїїаїїа, небаре недосїїојна да биде смешана со луїїе, веднаш сфайїи во шїїо е рабоїїаїїа (Чум: 42),

помаза: А Марија, чиј браїї Лазар се разболе, їо їомаза Гос-їода со миро и їи избриїїа нозеїїе Неїїови со својаїїа коса (Вка: 15).

причест: Како да зеде нафора и се найїи їричесїї. (ЦЧМБ: 484)

причесна: со їрическа дојден на овој свеїї, їричесїїен и їо найїушїїи (Вка: 170),

спасител: „Соїїир – му їишуваше – значи сїїасиїїел, искуїїи-

УПОКОЕН: соїласно реченоїю во Еванїелиейю: „И іробови се оїтворија, и мноїу шїела на уїпокоени оживеа.“ (Вка: 45)

искап: И го испїи ѿја̀локоѿ од чашиѿа на искаї. (ЦЧМБ: 481)
мигум: Излегувајќи на дневнаѿа свеѿлина, ѿој мрак мигум соѿоруваше, се нишѿеше. (ЦЧМБ: 489)

НЕМУШТ: *Јас сум овде за да го констатирам она што ти, ѱоради својата немущи, не си можело да ми го ѱоптвердиш (ГЗ: 124), О, чавки! – им се обрати Тане во ѱоејско расѱоложение. Кои ништо не разбирајте, или разбирајте сѐ, но сѿе немущи, ве жалам! (Т: 109), Забележувајќи го жив и здрав, не сакаш како него, макар и тој чиниш сенка од човек, иако немущио, кучеио скоро викна ѱо него: – Шами! (Паѱ: 98); Но бидејќи немущи, тој не можеше на друго начин да му каже, освен со ѱогледои. (Паѱ: 100)*

ПЛАШТ: намерата ѝ беше јасна, но сепак не докрај отворена,
шуку покриена со ровиен плашт (ГЗ: 91),

помор: Се чинеше дека ќе се ошкорне, ќе се истркала и ќе ја љоклоји цела Бишкола, ѝа ќе настиане во неа стџашина љоморија. (ЦЧМБ: 499)

Од зборообразувачки аспект се забележува употреба на суфиксните образувања со *-ние, -ие, -ник, -иџел, -иџелен*.

Во славистичката наука доста е проширена практиката лексемите на *-ние* да се поврзуваат со рускиот јазик (Мирчев 1963: 94–95). Тие неоспорно се бројни, продуктивни, и својствени лексички модели на рускиот современ литературен јазик, но во него навлезени преку црковнословенскиот јазик, и само фонетски адаптирани во рускиот јазик. Во текстовите на нашите книжевници од 19 век, пред сè во текстовите на Јоаким Крчовски, се навлезени од печатените руски црковнословенски книги, а не од рускиот литературен јазик. Во нашиот народен јазик суфиксот *-ние* е непознат, во современиот јазик овој суфикс е непродуктивен (Конески 1965: 158), лексемите со овој суфикс се малубројни, што не значи дека некои од овие лексеми не се фреквентни, актуелни, и доста анга-

минаѿо, дека неочекувано и ѿој се расчувсѿивувал. (ЦЧМБ: 37); Насѿпроениеѿо на Викѿор со секој миѿ расѿиеше. (ЦЧМБ: 121); Но ѿо ѿоѿиснаа сѿрадоѿи, и ѿродолжувајќи да се обѿле-
дувааѿи со заѿленувачки ѿоѿлеги, всуѿносѿи ѿродолжија да се
ѿредизвикувааѿи за да дојдаѿи до врвно насѿпроение. (ЦЧМБ: 121); Насѿана една ѿиѿина која во собаѿиа, ѿоради ѿрису-
сѿивоѿио на мрѿовецоѿи, сѿворуваше ѿособно насѿпроение, ѿо
мноѿу неѿиѿа болезливо. (Чум: 27); својаѿиа инфериорносѿи
ја надомесѿуваше со својаѿиа надмож во ѿубовниѿе ѿѿри
– неѿиѿо ѿиѿо ѿаа всуѿносѿи му ѿо доѿуѿиѿаше, дури и ѿи
ѿоѿиѿикнуваше ѿаквиѿе неѿови најѿолеоновски насѿпроенија
(Т: 131), Од ѿосѿојано ѿлачно насѿпроение, очѿиѿе му беа
вирвенѿиѿи. (Т: 191); Тој или ѿо крие својоѿи висѿѿински лик од
ѿаѿѿко си – ѿомисли М. – или ѿак ѿед малку имаше најад на
некое лошо насѿпроение кое ѿо мина како облак. (НовУм: 101)
погрешение: Човекоѿи е ѿрешен и со „ѿоѿрешенија“ се исѿол-
нува неѿовиоѿи живоѿи. Но исѿовремено и со „ѿокајанија“. (Ќ: 302); Може две ѿоѿешенија да се ѿокријаѿи со едно оѿро-
ѿиѿение. Дури и ѿѿри. (Ќ: 303); Владико, ѿросѿи беззаконија
наѿиѿи и ѿоѿрешенија волних и неволних! (Ќ: 356)поздравле-
ние: До наѿеѿо скоро видување. Прими ѿубезно ѿоздравле-
ние од ѿвоеѿио браѿе Чкаѿро. (Ќ: 54)
покајание: Со ѿокајание да им се враѿиѿиѿе и ѿак да ѿи
возѿубиѿе. (Вуј: 13); Денови се на ѿосѿови и ѿокајание – му
рече (ЦЧМБ: 422); Човекоѿи е ѿрешен и со „ѿоѿрешенија“ се
исѿолнува неѿовиоѿи живоѿи. Но исѿовремено и со „ѿокаја-
нија“. (Ќ: 302); Прочѿиѿај ми некоја моѿиѿва за ѿокајание.
(Чум: 52)
поклонение: Меѿу ѿрвиѿе ѿиѿо дојдоа на ѿоклонение кај За-
харија беше и сваѿоѿи Цевро. (ГЗ: 157)
сказание: Сказанијаѿиа од Библијаѿиа рабоѿѿеа на неѿо. (Т: 85)
спасение: Дека хрисѿѿијанскаѿиа идеја на мајка му за сѿасе-
ние е длабоко човечна. (ЦЧМБ: 298); И како корабоѿи ѿиѿо
ѿи носи ѿаѿниѿиѿе низ бурноѿо море кон сѿасѿѿѿелен бреѿ,
ѿака и црква со ѿаков налик ѿи води хрисѿѿијаниѿе кон сѿасе-
ние, кон мирен и блажен живоѿи. (ЦЧМБ: 180)
целивание: Но и со молбиѿе до боѿа ѿоѿоѿи заврѿи. Го најаѿи
„ѿоследноѿо целивание“. (Т: 78)

Во следниве случаи имаме образувања со суфиксот *-ие*: безверие: Во сѝорови со мене, ѝоради моеѝо безверие, ме колнеше (Вка: 82), за долгогодишноѝо ѝвое безверие (Вка: 158)

бесчестие: морално засеѓнаѝ од нејзиноѝо бесчестѝие, за цело време мрмореше „да ве земе маѝнаѝа“ (Вка: 126),

величие: Да ја ѝочувсѝвува Богородица како милосѝива и блажена, ѝечесна и ѝпрекрасна, со божесѝвено величие, а ѝред сѝ девсѝивена и бладодаѝна, бладословена меѓу жениѝе. (БиѝХр: 45)

лицемерие: Кај чичко Рисѝо и ѝеѝка Каѝа немаше лицемерие. (ГЗ: 82)

милосрдие: И ѝи им си се давал, од милосрдие (ГЗ: 186); Од чистѝо милосрдие! На ѝоа ѝограчје владее ужасна ѝиранѝја, ѝерор и мракобесие! (СМ: 262); дека од милосрдие ѝреба да се ѝресече во нејзиниѝо зачеѝок (Ќ: 20), Сѝоред зборовиѝе иѝѝо ѝи изговараше, ѝој беше за ѝредлодоѝ, ама сеѝак усѝеа да осѝава ѝѝечайѝок како да зборува ѝроѝив соѝсѝивеноѝо уверување, од милосрдие. (НовУм: 20)

насилие: Ја заѓрозуваше факѝоѝ иѝѝо врз светѝосѝа на Биѝола, ѝрад со седумдесетѝ и две цркви – ѝоради иѝѝо ѝо носел имеѝо Обиѝел, а од Турциѝе наречен Манасѝѝир, се извршило сѝрашно насилие (ЦЧМБ: 283),

неприличие: Драѓиѝа, ѝак, – виновникоѝ за ова неѝриличие – и ѝој сѝеснаѝ и обесхрабрен од чувсѝивоѝо на вина, коѓа ѝи виде сѝѝе расѝоложени и самиѝѝ се расѝоложи и ѝолку се охрабри, иѝѝо ѝочна сѝрема Кики да сѝанува наѝасѝлив. (Чум: 117); Драѓиѝа, ѝак, – виновникоѝ за ова неѝриличие – и ѝој сѝеснаѝ и обесхрабрен од чувсѝивоѝо на вина, коѓа ѝи виде сѝѝе расѝоложени, и самиѝѝ се расѝоложи и ѝолку се охрабри, иѝѝо ѝочна сѝрема Кики да сѝанува наѝасѝлив. (Чум: 117)

причестие: ѝриѓоѝивена да ѝо ѝрими своѝѝо ѝричесѝие (Вка: 158),

разногласие: Како и ѝри оѝелоѝо, во кое зборовиѝе со кои се ѝреѝорачуваше ѝокојнаѝа ѝред боѓа во разноѓласие се ѝовѝоруваа ѝовеќе ѝаѝи... (Т: 81)

ухлебие: А ѝаа беше една од оние кои, речиси малоумни, наоѓајќи ухлебие во едно семејсѝво, силно се ѝриврзувааѝ за неѓо. (ЦЧМБ: 467); И уѝѝе, можеби, сѝараѝа свеѝонедел-

ска малоумничка Невена, заруменейѿа во образиѿе како мома, која нашла ухлебие во црквѿиѿа и која сеѣа истѿо ѿѿака беше во близинѿиѿа на ѣробоѿѿи иѿѿѿо се каеше. (ЦЧМБ: 255)

Со црковнословенската традиција се поврзува и продуктивноста на именскиот суфикс *-џел*:

искупител: „Сойтир – му йишуваше – значи сйасийтел, искуйи-
тел на човешийвойю.“ (ЦЧМБ: 408)

ОВОПЛОТИТЕЛ: на крин кој ѝо земањетѝо на ѝричеснаѝа од сѝрана на неѝовиоѝ овоѝлоѝиѝел, ќе заруменее (Вка: 159), ѝоѝ не верува ѝолку во неѝзиниѝе доброчиниѝелски намери сѝрема Ѓорѝи (Ќ: 171);

свидетел: *Сиџана свидетел на една сцена која ѝ сеина (Вка: 53), Ќе бидеш свидетел на такава сцена во оригинал, ин ља-транџи. (Вка: 63), Момир и Џишка, свидетели на тој наџан, свидетели на победата ос виделината над џемнината, како ѝо доѝвор тој моменти ја прекинаа работата. (ЦЧМБ: 230); Неколку миџа ѝоџоа сиџана свидетел на морничава љейка: жена облекуваше мрѝовец. (ЦЧМБ: 184); Ги ѝовикаа младоженџиџе и свидетелиџе да влезат, и џиџе влеѝа во една свечена сала, со џаџеџирани сиџови (ЦЧМБ: 502).*

Во прилог на црковнословенската традиција е и употербата на придавскиот суфикс *-ѡелен*:

соблазнитель: со цел да ја покаже постојаноста на својата мрша која беше извајана во соблазнительни димензии (Вка: 19) во согласност со соблазнительната разроленост и ласцивно формулираниот изјави (Вка: 27); Со чантата преку рамо, пресветлата во фустанот, вишка во половина и шенка, а во нозете изразита, соблазнительно делуваше на околината. (ЦЧМБ: 97); таа го виде ликот на сиренецот во една соблазнительна сцена, но брџу ја погледна таа слика (Чум: 16), Пред таа соблазнительна слика, тој сѐееше маџејсан. (Т: 130); Тоа појдејствува врз Карашевите луѓе соблазнительно, вознемирувачки. (Буј: 32)

Како продуктивен суфикс се јавува суфиксот *-сѣво* и на него се гледа како на типичен и својствен старословенски суфикс.

блаженство: Нејовата нежност Најка ја прими како блаженство. (ЦЧМБ: 77); Мислата дека Џирика е совладана, ставена во окови, на Герасим му носеше блаженство (ЦЧМБ: 148); Така е! – ѝотврди и точно ѝо изнесе библиско-

ио блаженство (ГЗ: 165); Мислаи дека иоаи сеа кај неа му носеше блаженство. (ЦЧМБ: 414); ќе почувствуваише дека и иаа се спреми кон неа, кон мајка си и иаико си, кон своите иредци со радост и блаженство (ЦЧМБ: 248).

блудство: со винойо ойровно на своето блудство ии найои сиие народи (ГЗ: 209),

добročинство: сакајки да ја утврди во намераи да ио најрави добročинството кое ио замислила (Ќ: 171),

првосвештенство: но иреиерано најласено му се обраќаше со „ваше ирвосвештенство“ (ГЗ: 93)

Кај префиксните образувања се изделува употребата на префиксите: без- (беззаконие, бесчестие); у- (уважение); воз- (возвишение, воскресение); ио- (иоирешение, иоздравление, иокајание). А примерите дадени во контекст се:

беззаконие: Владико, ирости беззаконија наших и иоирешенија волних и неволних! (Ќ: 356) бесчестие: Таа насмевка иокажуваише дека иој е спремен да ја поддржи неа во замислаи да дојде до чест иреку бесчестие. (ЦЧМБ: 59)

возвишение: на едно возвишение иокрај кое иечела рекаи Драјор (ЦЧМБ: 333); Последен иаи од иоа месито можеше да се види коа се искачи на возвишението кај Турскиите иробиии. (ЦЧМБ: 252); Аиеле влезе во ииоит и веднаш ио иоитера со иолема брзина во насока спрема возвишението. (ГЗ: 255)

воскресение: И за сасоит на вашата сесира Каиџерина Иванова – Цишка која живее со ера и надеж во воскресение! (ЦЧМБ: 152); мирно ја дочека смртии со уверувањето на мајка му во Христивойо воскресение и во воскресението на сиие мриви ио нејовоито витор иришестивие (Вка: 69),

погрешение: Владико, ирости беззаконија наших и иоирешенија волних и неволних! (Ќ: 356); Човекоит е ирешен и со „иоирешенија“ се исиолнува нејовоит живоит. Но исиовремено и со „иокајанија“. (Ќ: 302)

поздравление: До нашето скоро видување. Прими љубезно иоздравление од ивоеито браие Чкаиро. (Ќ: 54)

покајание: Човекоит е ирешен и со „иоирешенија“ се исиолнува нејовоит живоит. Но исиовремено и со „иокајанија“. (Ќ: 302); Денови се на иоситови и иокајание – му рече (ЦЧМБ: 422).

уважение: Таа и ќе ие блаислови. Толку, со иолно уважение.

Образувањето на сложенките е карактеристично за јазикот на Владимир Костов. Тие функционално се вклопуваат во текстот и претставуваат стилистичко средство со кое се постигнува поголема економичност, но и експресивност, зашто забележуваме сложенки кои со голема креативност се создадени од самиот автор и претставуваат негови авторски неологизми. Сложенките можеме да ги забележиме во најразлични делови: кога се именуваат конкретни предмети, чувства, состојби итн. Сето ова ги вклучува и сложенките од црковнословенско потекло.

Како интересна појава во анализата на лексиката во делата на Костов ја забележавме таа во којашто една иста лексема може да се употреби како основа или прва компонента во сложенката, а притоа да се образуваат различни видови зборови: именки, придавки, глаголи.

Според структурата, најмногубројни се сложенките чии компоненти се поврзуваат со интерфикс кој е формален показател на овој тип зборообразување.

Забележлива е поголемата честота на сложенките, коишто се мошне експонирани во црковнословенскиот јазик, на пр. со прва компонента *блаї-*, *бої-*, *крв-*, *мил-*, *чесї-*, *човек-*, *чудо-* и др.:

благовест: *Еванџелие значи Благовесїѣ, сїоред бла҃гаїѣа и радосна весїѣ која ѿреку арханџелоѣ Гаврил ѿ беше ѿренесена на бла҃годаяїѣнаја Марија (Вка: 158),*

благодатен: *Бо҃жородица како милосїѣива и блажена, ѿречесна и ѿрекрасна, со божесїѣвено величїе, а ѿред сѣ девсїѣвена и бла҃годаяїѣна, бла҃гословена межу мажїѣѣ (БХ: 41); Се надевам дека, со бла҃гословоѣѣ шїѣо го добив од деѣо ми и баба ми, како и со божїѣ бла҃гослов, но кїѣа ќе ни биде бла҃годаяїѣна. (Вка: 156)*

благонаклоност: *Оїшїѣо земено, во не҃говїѣѣ ѿсесїѣѣ, вклучувајќи ги шїѣука и ѿсесїѣѣѣ шїѣо ѿ ги ѿравеше на Мара, сїѣѣ гледаа со бла҃гонаклоносїѣ како шїѣо во ѿаїѣријархалнїѣѣ времиња еїархијанїѣѣ бла҃гонаклоно гледаа на ѿсесїѣѣѣ од својоїѣ бла҃гочесїѣѣѣ ѿѣѣ (СМ: 11),*

благороден: *Таа беше убава, образована, каракїѣерна и бла҃городна. (ГЗ: 206)*

благотворен: *Кои се шїѣѣ, освен шїѣо се добри, бла҃городни,*

човекољубива? (ГЗ: 84), Кирко јасно почувствува дека организмот му го прима, дека на нешто делува благодетворно. (ГЗ: 66)

благочестив: Во моментот се отвора вратата и со ситомачиот најпрво влегува Методија – „благочестивиот“, „идеалниот“ и го посветува своите заблудени овци“. (СМ: 136)

богољубен: Што ситиш на сонце, богољубен? – му се обрати. (Вка: 139),

богословец: нов доказ против богословот во мене дека не Евреите, а идеите го расинаа Христос (Вка: 83),

богоугодник: Тој јавен богоугодник и човекољубец – а итаен женољубец – да ти бил и кебајољубец (Вуј: 141),

богочовек: Или ќе го прифатиме бог и со бог во себе ќе ситиме богочовеци, или ќе се вратиме итаму од каде што се дојдени – во нивнавило. (ЦЧМБ: 325)

крволук: Од идејата му насипаа ножеве и илтиери. Крволук. (ЦЧМБ: 53)

крвопиец: Во младоста крвопиец, а сега мршојадец. (К: 223); И не е Шалом крвопиец на христијаниите, не се Евреите какви што ги прикажуваа идеите ујдисани со чорбациите (ЦЧМБ: 228); Во младоста крвопиец, а сега мршојадец (К: 223),

крвопролитие: Што знаат тие невини, тие заблудени, мамени, тие овци на Христовото сито, не идеми од Фимчо, со овчари што ги повеле кон колез, кон крвопролитие за свитата причесна? (ЦЧМБ: 160)

милоблаг: Лицето ѝ доби милоблаг изглед. (ЦЧМБ: 152)

милолик: Беа милолики во својата убавина (ГЗ: 77), На идеен цвет и идејствование – милолик и нежен, чист и идеен. (ГЗ: 97); Го изгледа Виктор идејствана: нежен, милолик, а идеен силен. (ЦЧМБ: 40); Таа беше Славка Бацова, средовечна жена, милолика, слабуњава, но идеава. (ЦЧМБ: 185); Во моментот влезе снаа му, милолика, идеина и идевка како сенка. (ЦЧМБ: 198)

милосрден: беше калуѓерски скром, глабоко набожен, милосрден и идеен од јавниот живот. (ЦЧМБ: 137)

милосрдие: И ти им си се давал, од милосрдие. (ГЗ: 186)

честољубив: Всушност само монаси можат и смеат да земат в раце оружје, само оние со чисти души, честољубиви,

Заклучок

Како што можевме да забележиме, често ја среќаваме црковнословенската лексика во книгите на Владимир Костов. Црковнословенизмите ги употребува не само кога сака да пренесе некои религиски и црковни моменти, туку и тогаш кога сака да постигне еден повисок и возвишен степен во неговото изразување. Оваа лексика ја среќаваме со употреба на лексеми од постариот период, но се среќаваат и понови образувања, односно образувања со карактеристични црковнословенски префикси и суфикси.

Покрај бессуфиксните образувања, како: мигум, немушт, плашт, помор, прелест, следа, страд, како најчести суфикси ги среќаваме: *-ние, -ие, -ник, -иџел, -иџелен*. Кај префиксните образувања се изделува употребата на префиксите: *без-, у-, воз-, ѝо-*.

Кога станува збор за сложените зборови, односно сложенките, забележуваме дека Владимир Костов често ги употребува. Со употребата на сложенките коишто припаѓаат на црковнословенската традиција, Костов уште еднаш докажува дека е добар познавач на црковнословенската лексика, а со употребата на оваа лексика постигнува поголема впечатливост, возвишеност во искажувањето, а преку тоа се збогатува и стилската вредност на неговите дела.

Користена литература

- Велева Славица 2006: *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*, Скопје.
- Видоески Божо 1951: „За сложенките“, *Македонски јазик* II 6, Скопје, 131–140.
- Владова Јадранка 1995: „Религиската литература на македонски јазик“, *Językistwianskie 1945–1995*, Opole, 87–94.
- Гилова Мирјана 1977: „Црковнословенската лексика во македонските народни приказни“, *Македонистика*, бр. 1, 149–180.
- Конески Блаже 1965: *Историја на македонскиот јазик*, Скопје.
- Конески Кирил 1995: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје.
- Макаријоска Лилјана 1995: „Црковнословенските елементи во лексиката на македонската проза“, *Македонскиот јазик од 1945 до 1955*, Скопје, 131–139.

- Макаријовска Лилјана 2006: „За структурата на сложенките во македонските црковнословенски ракописи (XII–XVI)“, *Славистички студии*, Скопје, 121–128.
- Макаријовска Лилјана 2009: „За сложенките во македонските средновековни ракописи (од структурен и семантички аспект)“, *SLOVO*. sv. 59. Загреб, 167–187.
- Макаријовска Лилјана 2013: „Црковнословенските лексички елементи во романите на Драги Михајловски“, *Сјектар*, бр. 62/2013, Институт за македонска литература, Скопје, 49–61.
- Макаријовска Лилјана 2009: *Студии од историскојто зборообразување*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Макаријовска Лилјана, Ѓорѓиоска Жаклина 2016: „Црковнословенските лексички елементи во поезијата на Михаил Ренцов, *Зборник на трудови/Прва меѓународна научна конференција филологија, култура и образование*, Штип, 18–19.
- Марков Борис 1978: „Типови именски сложенки во современиот македонски јазик“. *Предавања на XI Семинар по македонски јазик*, Скопје, 45–60.
- Марков Борис 1979. „Именски сложенки без составен вокал во македонскиот јазик“. ЛЗБ. XXVI. 4. Скопје, 3–12.
- Минова-Ѓуркова Лилјана. 2003: *Стилистика на современиот македонски јазик*, Скопје.
- Мирчев Кирил 1963: *Историческа граматика на българския език*, София.
- Угринова-Скаловска Радмила 1999. „Архаизирање на јазикот во романите на Славко Јаневски“, *Српски језик*, год. IV, бр. 4/1–2, Белград, 689–694.
- Црвенковска Емилија 2001: „Црковнословенската традиција во македонската литература“, *Слободата на јазикот во јворештвојто*, МАНУ, Скопје, 89–96.
- Македонистика 4, Индекс кон Речникот на македонските библски ракописи, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 1985.

Извори

- Владимир Костов, *Свадбајта на Мара*, 1980. Мисла, Скопје.
- Владимир Костов, *Црквичејто Чешириесет маченици во Бишпола*, 1984. Мисла, Скопје.

Владимир Костов, *Грешниот Захарија*, 1986. Мисла, Скопје.
Владимир Костов, *Келешот*, 1993. Мисла, Скопје.
Владимир Костов, *Сениитѐ во ѓрад Бийола*, 1994. Мисла, Скопје.
Владимир Костов, *Воденичен камен*, 2008. Матица македонска,
Скопје.

ЛЕКСЕМИТЕ *ВИСОЧИНКА*, *ВИСОЧИНА*, *ВИС* ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК – ДИЈАХРОНИСКА АНАЛИЗА

Апстракт: Предмет на анализа на овој труд е лексемата *вис* заедно со нејзиниот дериват *височина*. Трудот претставува дијахрониска анализа на овие лексеми во македонскиот јазик. Нашата цел е да се утврди јазичното потекло на овие лексеми како и да се претстават на историско, етимолошко, дијалектолошко и современо рамниште. За потребите на оваа лексема ексцерпираме материјал од Картотеката на Одделението за црковнословенски јазик од македонска редакција, од Картотеката на Одделението за дијалектологија на македонскиот јазик како и од разни речници.

Целта на мојот труд ќе биде да се истражи дали оваа лексема се среќавала од црковнословенскиот период и дали таа низа се задржила до денес, како и за тоа дали коренот на овие зборови имаат старословенско, балканско или индоевропско потекло.

Клучни зборови: вис, височинка, височина, дијахрониска анализа, синхрониска анализа, историја на јазик.

Лексемите *височинка*, *височина*, *вис* во македонскиот јазик – дијахрониска анализа

Според Топољинска, јазикот е комплексен систем од знаци и форми, живо битие кој постојано се менува, постојано еволуира, а со самото развивање расте и бројот на носителите на јазикот, се менува светот околу нас, се појавуваат нови технологии, нови предмети, нови поими, а јас ќе додадам само дека покрај развивањето на јазикот некои лексеми остануваат такви какви што се од памтивек, па до денес. Низ вековите, воопшто, јазикот побрзо се развивал особено ако се наоѓал во една многулингвална средина како што е македонскиот јазик, а со самото тоа се поставуваат нови барања, се развива и менува и самата теорија на јазикот.

Низ историјата лексиката векови наназад била предмет на истражување и лингвистичка анализа од повеќе аспекти, пред сè огромен интерес побудувале црковните книги од периодот од IX до XIX век во разни центри на препишување. Значаен е фактот дека овие стари текстови се огромен извор на лингвистички, гео-

графски и етнографски податоци, коишто понатаму ни служат за подетално да се запознаеме со културата на еден народ.

Ракописното наследство што е пронајдено на наше тло претставува основа за истражување на зборообразувачкиот и лексичкиот систем на црковнословенскиот јазик. Напишаните текстови изобилуваат со богат илустративен материјал од богати лексичко-семантички групи, што овозможува нивна анализа од повеќе аспекти.

Со самото проучување на лексиката, ние се збогатуваме со сознанија за историјата и културата на еден јазик.

Предмет на обработка на овој труд ќе биде детална анализа на лексемата **вис** заедно со дериватите **височина**, **височинка** што се дел од лексемите што означуваат релјеф и геолошки состав на земјата, потврдени во македонските црковнословенски ракописи експерпирпирани за проектот од Речник на македонските црковнословенски текстови на одделението за историја на македонскиот јазик при ИМЈ „Крсте Мисирков“ – Скопје.

Овие лексеми спаѓаат во групата на називи на испакнати ридести земјишни форми коишто се однесуваат на сите природни возвишенија и површината на земјата, од најниските форми (ридови, планини, гори и сл.).

Лексемата *висота* во црковнословенските споменици од македонска редакција

Во Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција (том II, 2023: 401) е обработена лексемата **висота** со неколку значења. Првото значење се јавува како **висина** со значење на мерна единица; *ни висота ни глѣбина ни етера тварз ина не възмоаѣте постигнѣти съ вѣѣми сѣаѣтьими что широта и дългота и глѣбина и висота* ЕЗ,18 Karp Slep;

Второто значење е **висина**, **височина**, **врв**, значење коешто е тема на обработка за ова истражување; *ѣако въз рѣцѣ его конѣци зѣми и висотѣ горѣ того сѣтѣ* Ps94,4 Bon Pog Rdm Dĉp; *ѣацѣмъ ѣ шѣразомъ прѣѣде съѣодаѣи въ глѣбинѣ ѣако да шѣраѣѣтъ мноѣоцѣнныи висѣрь егоѣ шѣрѣѣтше абѣѣ съ многымъ троѣдомъ на висотѣ възходитъ* 147v22Les.

Во рамките на ова значење се среќава и значењето ‘небески височини’: *ѣакоѣ во невѣзможно ѣлоѣѣѣакоѣ измѣрѣити висотѣ*

НЕБЕСНЫМ ТАКО НЕВЪЗМОЖНО УМОУ УЛОВѢУЮ ВЕЛИЧЬСТВА ПОСТИГНѢТИ
 БОЖИНА УЛОВѢКОЛЮБИНА ЕДЕ СТВОРИ НА УЛОВѢЦѢ comPs 102,11 Pog
 Bon; ИСКОНЗУАСТѢ БО ШУИ МОИ ВЪЗІРАЖШТОУ МИ НА ВЪСОТЖ НЕБЕСНЖЖ
 Is38,15/Ct Bon;

Со фигуративно значење: врази г-сподни ѱдовѣ егда во мнѣша
 лѣдеж оудолѣвше са х-ристоу и на висотж побѣды възлѣзше тѣгда
 ѱко дымз ичезнѣша comPs,36,20 Pog Bon; висота добродѣтели
 ѱставише доушѣ моа къ глѣбинѣ бо грѣховнѣи снидѣ 33r11Hlud
 107c10rb.

Во црковнословенските примери истата лексема *висота* оз-
 начува и апстрактни особини. Такво е третото значење '*возви-
 шеносѣ, величесѣвеносѣ, совршеносѣ*'. Пример: и людѣи мон
 оузратз славж г-сподѣна и висота б-жиа Is35,2 Grig Vtš:

Четвртото значење е *наоменосѣ, вообразеносѣ*. На совре-
 мен план проф. Кирил Конески истакнува дека со суфиксот -ина,
 а денешната форма на оваа лексема е изведена со тој суфикс (ви-
 сочина) се изведуваат деривати мотивирани, главно, од качествени
 придавки: *бисѣрина, близина, височина и висина, ѱолемина, дебе-
 лина* и сл. со кои меѓу другото се означува и апстрактна особина
 (Конески К. 1995: 44–45).

Етимолошка анализа на лексемата *височина*

Лексемата *височина* е изведенка од основната форма *висок*
 која според Сној потекнува од прасловенската форма **vysokъ* со
 значење '*висок*' кое се развило од **ūpsō-kō*, формација од ие. **ūpsō*
 што е дополнително поврзано со стир. **úasal* '*висок*'. Се среќава и
 во срцслов. *vysokъ*, хрв., срб. *visok*, рус. *vysókij*, чеш. *vysoký* (Сној,
 823).

Според БЕР, лексемата *висок* потекнува од ие. ** ūps-ōk-os*.
 Со протетично *и* пред *у<Ū*. Сродно е со грчкото *ὑψος* '*височина*'
ὕψηλος '*висок*'. Се среќава и во срхр. *visōk*, словен. *visok*, рус.
высокий, чеш. *высок*, словач. *vysoky*, пол. *wysoki*, гор. луж. *wusoki*,
 дол. луж. *wusoki*, *husoki*. (БЕР, том 1, 152)

Дијалектолошка анализа на лексемата *височина*

Во *Прашалничој за собирање маѣеријал за Македонски-
 ој дијалектѣен аѣлас* од Б. Видоески (2000: 174), како прашање

бр. 6. во главата XXII се јавува прашањето како се нарекува ‘височко место’. Како одговор на ова прашање главно е добиена лексемата *височина* со сите нејзини формални фонетски разлики.

Ќе ги напоменеме пунктовете во кои се појавува основната лексема *височина*, а понатаму ќе ги нагласиме и пунктовете во кои оваа лексема се јавува во специфична дијалектна форма.

Лексемата *височина* се среќава во следниве пунктови: Габер (4), Луке (5), Ранковце (8), Ш. Рударе (15), Четирице (18), Романовце (24), Павлешенци (26), Немањинци (29), Кнежје (30), Превод (31), Дивле (32), Белимбегово (33), Црешево (36), Бардовци (38), Кучково (39), Брезно (42), Ротинце (44), Галичник (61), Гари (68), Ефловец (71), Цепиште (73), Луково (78), Глобочица (82), Ботун (88), Оровник (93), Којнско (95а), Љубаништа (100), Лескоец (101), Љубојно (103), Претор (107), Царев Двор (108), Крушје (113), Речица (114), Драгош (117), Скочивир (123), Паралово (124), Путурос (127), Тополчани (128), Слечче (130), Прострање (134), Вранештица (135), Кнежино (136), Лешница (138), Букојчани (142), Туин (143), Н. Брезница (151), Нерези (152), Драчево (156), Црквино (166), Извор (170), Стровија (172), Богомила (176), Прилепец (180), Дуње (183), Подлес (184), Градско (185), Праведник (186), Витолиште (187), Барово (193), Марена (197), Клиусура (198), Конско (200), Стојаково (201), Пирава (205), Николич (206), Габрово (211), Вељуса (220), Конче (221), Дукатино (222), Радовиш (226), Љуботен (227), Никоман (228), Штип (230), Богословец (233), Соколарци (235а), Злетово (236), Припечани (239), Гратче (240), Калиманци (248), Лаки (250), Требениште (255), Берово (261), Двориште (262), Раздол (267), Г. Белица (267а), Попадија (344), Поп’лжани (355), Горенци (361), Хрупишта (365), Добродолишта (368), Езерец (369), Крчишта (376), В’мбел (377), Ошчима (383), Гломбочани (385), Леска (386), Пустец (386а), Л’к (387), Нивици (388), Шулин (389), Граждено (390), Бобошчица (391) и Слимница (392).

Во дел од пунктовете наместо лексемата *височина* се среќава лексемата *височинка*, и тоа во: Олут (6) *височинка* (=возвишение), Кратово (10), Д. Стубол (12), Думановце (23), Орашац (25), Теарце (43), Пожаране (51), Куново (54), Маврово (57), Горенци (67), Ефловец (71), Ржаново (79), Ростуше (90), Пештани (96), Трпејца (99), Ѓавато (110) *височинка* мала, Крушовјани (129), Попоец (137 *високо месѝо*), Тајмишта (141), Катланово (159), Стровија (172), Никодин (177), Конопиште (192), Ново Село (210), Стинек (214),

Робово (216), Нивичино (218), Дреново (238), Блатец (249), Пехчево (260). Истата форма на лексемата **височинка** само со фонетски промени се сретнува и во Муртино (209 **висучинка**), С'ботско (326 **висрчинка**), Тресино (340 **висучинкѝ**), Липинци (348а **висучинка**).

Во пунковите Жегљане (17), Четирце (18), Мл. Нагоричане (височин(к)а) (19), Кучково (39), Раотинце (44) „на онѝ висина“, Слепче (173), Старавина (190), Дедино (225), Судик (232), место стандардната форма **височина** се среќава лексемата **висина**.

Формата **висучина** се среќава во следниве пунктови: Дојран (207), Костурино (208), Негован (307), Мутулово (311), Патарос (313), Крецово (314), Тушин (325), Лукавец (337), Емборе (349), П'теле (353).

Во Струпино (342) и Г. Пожарско (343), наместо **височина** ја сретнавме лексемата **висрчинка**, во Обоки пак, пункт број (59) се среќава формата **ѿолѝн'а**.

Во Бујковци (24а) наместо основната форма **височина** ја среќаваме лексемата **риѿѝ**, додека пак во Рамне (95) и Чука (257) се јавува **риѿѝче**.

Во пунктот 199 во село Миравци ја сретнавме формата **ѿр-нинка**, во пунктот Обоки (59а) се среќава **ѿолана**, во село Буф (357) имаме форма **вишинка**, додека пак, во Нивици (388) се јавува лексемата **височи:на** со долг вокал **и:**.

При обработка на материјалите сретнавме и двојни форми на лексемата **височина**, па кај пунктот Боровец (80) и Живојно (122) се среќаваат формите **височина//височинка**, во пункт (109) во Ресен имаме **височина//ѿумба**, во Дихово (116) среќаваме **височина//високо**, во Тиолишта (362) среќаваме форми **височина//вис**, во пунктовете Г. Косоврасти (64), Кукуречани (121), Здуње (150) и Карабуниште (164) се среќава формата **височина//висина**. Кај пунктот со број 120 во село Буково ја сретнавме двојната форма **високо//брек**, во Башино Село (163) се среќава **височинка//висина**, додека пак, во село Стеблево пункт број (74а) се среќава **мала ѿумба//височинка**, и во Марковец (367) имаме **високо месѿѿо//височина**. Во пунктот Шлегово (11) среќаваме двојна форма **височинка//височина**.

Во Картотеката на МДА на дел од пунктовете место основната форма се среќава формата **високо** (супстантивизирана придавка), во следниве пунктови: Струга (85), Стење (102), Држалово (158), Лесново (237), Костин Дол (234), Савек (300), Амар Ќој

(315), Градобор (316), Зеленич (352). Во пунктот со број 323 во село Гуменце се среќава лексемата **високр**.

Како синтагматски назив **високо место** се среќава во пунктот: Вратница (40), Тројаци (173) и Г. Котари (356).

Како тројни форми ги сретнавме следниве форми: **високо место//чукар//џурника** во пунктот Фурка (203), формите **високо место//висучинка//висина** се јавуваат во Чегран пункт број (341), додека пак во пунктот 86 во село Радожда среќаваме тројна форма, па наместо основната форма ги среќаваме формите **вис, џумба, вџрф**.

Според информаторите во пунктовите Ваташа и Смоларе, лексемата **височина** не се среќава, но таквите високи места се опишуваат описно со придавка; *малце е високо* (Ваташа 194), *на џва високојо* (Смоларе 213).

Сретнавме и пунктови каде што не се среќава никаква форма на лексемата **височина** и тоа во: Д. Реки (2), Псача (9), Страцин (13), Клевовце (22), Теарце (43), Волковија (50), Жерноница (58), Баништа (65), Клење (74), Модрич (75), Вевчани (81), Волино (87), Смилево (115), Д. Дивјаци (131), Ракотинци (155), Зелениково (157), Рожден (191), Подареш (219), Долни Балван (229), Лезово (234), Спанчево (235), Каменица (247), Црнешево (328), Ранци (347).

Семантика на лексемата височина во современиот македонски јазик

Во современиот македонски јазик лексемата во *Толковниот речник на македонскиот јазик* се јавува со неколку значења:

1. Висина воопшто, висина како вертикална димензија, висина. Падна од неколку метри височина.

2. Вертикално растојание од земјата или од некоја друга хоризонтална површина, висина. Дојранското Езеро се наоѓа на 148 метри надморска височина.

3. Просторот далеку од земјината површина, небо. Гулабот се вивна во височините.

4. Не многу високо, издигнато место; рид. Извидниците се собраа на една височина, кај едно трло.

Во *Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик* од Божидар Видоески лексемата **височина** се среќава со следното значење ‘возвишение, висок дел на планина’

РМЈ, височина ‘месност издигната над одредена површина’ Езерец (Кос), височина с. Истревник (Дел) *висучинá* Мутулово (Кук), Раздол (Сан), (Видоески 1999: 31).

Како што може да видиме лексемата **височина** од семантичкото поле релјеф и геолошки состав на земјата во ТРМЈ се јавува со четири значења и тоа: како висина воопшто, како вертикално растојание од земјата или од некоја друга хоризонтална површина, како простор оддалечен од земјината површина, небо, како не многу високо, издигнато место; рид, додека пак, во Картотеката на РЦЈМ оваа лексема се среќава исто така со четири значења, и тоа: првото значење се јавува со значење на мерна единица, второто значење е *висина*, *височина*, *врв*, третото значење се јавува како *возвишеносѝ*, *величесѝвеносѝ*, *совршеносѝ*, додека пак, четвртото значење е *надменосѝ*, *вообразеносѝ*. Етимолошка анализа на лексемата **вис**

Лексемата **вис** потекнува од ие. **(v)-ūpsis*, којшто во БЕР се јавува со значење ‘планински врв; врв на дрво’. Во срхр. лексемата *vīc* се јавува со значење ‘височина, планински врв’ рус. *высь* ‘височина’ (БЕР, том 1, 152).

Дијалектолошка анализа на лексемата **вис**

Лексемата **вис** е обработена како посебно прашање од главата XXII во Картотеката за Македонскиот дијалектен атлас и оваа лексема како основна се среќава во следниве пунктови: Габер (4), Луке (5), Огут (6), Псача (9), Кратово (10), Страцин (13), Ш. Рударе (15), Мл. Нагоричане (19), Думановце (23), Бујковци (24а), Орашац (25), Дивле (32), Белимбегово (33), Црешево (36), Бардовци (38), Кичево (39), Брезно (42), Сараќино (46), Милетино (47), Челопек (48), Волковија (50), Печково (52), Ростуше (60), Галичник (61), Г. Косоврасти (64), Баништа (65), Горенци (67), Гари (68), Модрич (75), Луково (78), Ржаново (79), Боровец (80), Вевчани (81), Глобочица (82), Струга (85), Радожда (86), Волино (87), Оровник (93), Којнско (95а), Пештани (96), Трпејца (99), Љубаништа (100), Лескоец (101), Стење (102), Арвати (106), Претор (107), Ѓавато (110), Речица (114), Дихово (116), Драгош (117), Буково (120), Скочивир (123), Паралово (124), Тополчани (128), Крушовјани (129), Слечче (130), Прострање (134), Вранештица (135), Кнежино (136), Попоец (137), Лешница (138), Тајмишта (141), Туин (143), Светорача (144),

Г. Белица (149), Здуње (150), Нерези (152), Ракотинци (155), Драчево (156), Зелениково (157), Лугунци (162), Извор (170), Стровија (172), Слепче (173), Богомила (176), Никодин (177), Тројаци (178), Подлес (184), Градско (185), Праведник (186), Витолишта (187), Старавина (190), Конопиште (192), Барово (193), Клиусура (198), Габрово (211), Подареш (219), Дукатино (222), Дедино (225), Судик (232), Припечани (239), Градче (240), Лаки (250), Киселица (253), Попадија (344), Ранци (347), Буф (357), Тиолишта (362), Езерец (369), Крчишта (376), Леска (386), Нивици (388), Шулин (389), Слимница (392).

Лексемата **вис** во различни пунктови се јавува со различно значење, и тоа, со значење на *брег* се јавува во пунктовите Жедиово (1), Д. Стубол (12), Нивичино (218), Спанчево (235), Злетово (236), Саса (246), Црнешево (328), Пăтеле (353), со значење на *меѓа* меѓу нивите се јавува во пунктот Д. Река (2). Во пунктовите Ранковце (8), Тумчевиште (49), Печково (52), Никодин (177), Гуменца (323), лексемата **вис** се јавува со значење на *возвишение*, додека пак во Куново (54) и Путурос (127) лексемата **вис** се јавува со значење *највисокиот дел на височинката*; *врв*.

Во пунктот 237 Лесново, лексемата **вис** се јавува со значење на *ировалија*, во Костин Дол (243) имаме *се ѝо висѝо*, во Луковец (337) лексемата **вис** се јавува со значење на *обесено месѝо*, додека пак во Тресино пункт број (340) се јавува со значење *брег, возвишение*.

Во Вевчани (81) ја среќаваме лексемата **вис** со значење *сѝрмна сѝрана од ѝланинаѝа*, во Д. Дивјаци (131) лексемата **вис** се јавува со значење на *сѝрмолија месѝо, сѝрмно*, додека пак, во Конче пункт (221) се среќава со значење *ѝојас ѝокрај ниваѝа кој ќе се ора*. Во пунктот (222) во Дукатино лексемата **вис** се јавува со значење *ѝолем рид*, во Радовиш (226) лексемата се јавува со значење на *осѝра сѝрана на рид*, додека пак, во Лезово (234) се среќава формата *висѝо ридо ѝоре, висѝо*.

При обработка на материјалите сретнавме поголем број лексеми каде што лексемата **вис** не се употребува, и тоа во: Жегњане (17), Четирце (18), Клевовце (22), Романовце (24), Орашац (25), Превод (31), Вратница (40), Лешок (41), Теарце (43), Маврово (57), Жерноница (58), Ефловец (71), Цепиште (73), Клење (74), Стеблево (74а), Струга (85), Ботун (88), Рамне (95), Љубојно (103), Царев Двор (108), Крушје (113), Смилево (115), Живојно (122), По-

поец (137), Н. Брезница (151), Зелениково (157), Катланово (159), Карабуниште (164), Црквино (166), Прилепец (180), Дуње (183), Пожден (191), Ваташа (194), Марена (197), Миравци (199), Вељуса (200), Стојаково (201), Фурка (203), Пирава (205), Николич (206), Дојран (207), Костурино (208), Муртино 209, Стинек (214), Робово (216), Вељуса (220), Љуботен (227), Никоман (228), Долни Балван (229), Штип (230), Богословец (233), Винаца (242), Каменица (247), Калиманци (248), Блатец (249), Тработевиште (255), Ст. Истевник (256), Мачево (257), Пехчево (260), Берово (261), Двориште (262), Негован (307), Мутулово (311), Патарос (313), Крецово (314), Амбар Кој (315), Градобор (316), Тушин (325), Чеган (341), Г. Пожарско (343), Ранци (347), Тремно (348), Литинци (348а), Емборе (349), Зеленич (352), Поп'лжани (355), Г. Котари (356), Горенци (361), В'мбел (377), Пустец (382а), Граждено (390), Бобошчица (391).

При обработка на материјалот наместо лексемата **вис** среќаваме друга лексема, па во пунктовите Ресен (109) и Кукуречани (121) се среќава лексемата **висина**, во Букојчани (142) среќаваме **врф**, во Држилово (158) **вор**. Во пунктовите Раотинце (44), Ошчима (383) место лексемата **вис** ја среќаваме формата **висина**. Место **вис** ја среќаваме лексемата **бреџ** во пунктовите Милетино (47), Пожаране (51) и Ново Село (210), лексемата **џумбе** се среќава во Глобочени (385), додека пак, формата **височина** ја среќаваме во пункт 72 во Голем Папрадник.

Во пунктот Руља (382) значењето на **вис** е дадено описно '**меѓу два ридови**'.

Во пунктовите Г. Белица (267а), С'ботско (326), Струпино (342), Марковени (367) наместо лексемата **вис** ја среќаваме формата **високо**, додека пак, во Савек (300) имаме форма **вйсоко**.

Во Црешево (36) покрај **вис** се употребува и лексемата **височина**. Двојна форма на **вис**/**висина** среќаваме и во Башино Село (163).

Во пунктовите Волино (87), Смоларе (213), Станчево (235), Злетово (236) и Црнешево (328), лексемата **вис** се јавува со значење **бреј**, додека во пунктовите Хрупишта (365) и Добродолишта (368) формата **вис** се јавува со значење **шкaмѝ oсѝар како sug**.

Семантичка анализа на лексемата *вис* во современиот македонски јазик

Лексемата *вис* во Толковниот речник на македонскиот јазик се среќава со две значења, и тоа:

1. Висина, просторот далеку над земјината површина. Капите ги фрливме во вис.
2. Височина, издигнат дел од планински масив. Висот под селото.

Според Божидар Видоески, во *Географската терминологија во дијалектните на македонскиот јазик*, лексемата *вис* се среќава со значење ‘планински врв’ РМЈ, ‘стрмен брег’. Оваа лексема се среќава и во стсл. *visъ*, сх. *vis*, буг. *вис*, рус. *выс*.

Заклучок

Од ексцерпираниот материјал можеме да констатираме дека лексемата *вис* заедно со нејзиниот дериват *височина* се стари прасловенски лексеми, односно припаѓаат на прасловенскиот, односно на општословенскиот лексички фонд. Исто така констатиравме дека овие лексеми на дијахрониски план континуирано се среќаваат од периодот на црковнословенските ракописи со македонска редакција, со тоа што суфиксот во цел. јазик суфиксот е -ота: *висоѿа*, а денешниот суфикс е -ина, или е бессуфиксното *вис*. Лексемата *височина* со сите дијалектни форми, изведени на различни начини или само со фонетски разлики, застапена е и на целата дијалектна територија. На стандарден план лексемата *височина* има 4 значења.

Во поглед на семантиката, можеме да констатираме дека второто значење на *висоѿа* во РЦЈМ (издигнато место) се совпаѓа со четвртото значење на *висина* и *височина* во ТРМЈ (1: 250, 253), односно се совпаѓа со второто значење на лексемата *вис* во ТРМЈ (1: 250). Значењата што се преносни, на современ план се дадени само кај заглавниот збор *висина*.

Користена литература

Аргировски Мито 1998: *Грцизмиите во македонскиот јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

- Богдановиќ Недењко 2008: *Земљојисна и сродна лексика Југоисточне Србије*, САНУ Београд.
- Видоески Божидар: 1999. *Географска терминологија на дијалектите на македонскиот јазик*, МАНУ, Скопје.
- Видоески Божидар 2000: *Прашалник за собирање дијалектен материјал за Македонскиот дијалектен атлас*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Влаић-Поповић Јасна 2002: *Историјска семантика глагола ударана у српском језику – преко етимологије до модела семантичкој речника*, Библиотека Јужнословенског филолога, Н.с. књ. 21, уредник Милка Ивић, Београд.
- Десподова Вангелија 1997: *Студии за македонската средновековна лексика*, Скопје – Прилеп.
- Десподова Вангелија 2000: *Студии за македонското средновековно книжевно наследство*, Прилеп – Скопје.
- Десподова Вангелија, Рибарова Зденка 1985: *Методите за обработка на лексичката граѓа*, Македонистика 4, ИМЈ Скопје, 3–20.
- [Десподова Вангелија, Рибарова Зденка]; Аргировски Мито, Бицевска Кита, Георгиевски Георги, 1985. *Индекс на Речникот на македонските блиски ракописи*, Македонистика 4, ИМЈ Скопје.
- Илиевски Петар 1972: *Криниски дамаски*, Стари текстови III, ИМЈ Скопје.
- Илиевски Петар 1988: *Балканолошки лингвистички студии*, Посебни изданија 14, ИМЈ, Скопје.
- Јовановиќ Владан 2010: *Деминутивне и аугментативне именице и српском језику*, САНУ, Београд.
- Конески Блаже 1975: *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*, Скопје.
- Конески Блаже 1983: *Руското јазично влијание врз македонските текстови од XII–XIV век*, Реферати на македонските слависти за IX меѓународен славистички конгрес во Киев, Скопје, 25–28.
- Конески Блаже 1996: *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.
- Конески Блаже 1999: *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје.

- Костовска Весна 1997: *Лингвистичка анализа на Македонскојо четвороеванџелие*, (ракопис), Скопје.
- Лаброска Веселинка 2016: „Согледувања за етимолошкиот речник на македонскиот јазик (врз примери од лексичкиот материјал од Македонскиот дијалектен атлас)“ *Зборник од конференциија „Денови на Блајоја Корубин“*, 28.2. – 2.3.2014 година на Пелистер, Битола, Скопје, стр. 131–138.
- Лаброска Веселинка 2017: *Називиие за ласица и лисица на македонската дијалектна територија*, Македонистиката меѓу традицијата и современите предизвици : зборник на трудови од Меѓународната научна конференција одржана на 21 и 22 ноември 2013 година во Скопје, гл. ред. Г. Цветановски, Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, стр. 249–258.
- Макаријоска Лилјана 2003: *Лексиката на материјалната култура во македонските црквенословенски ракописи*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје. <https://www.academia.edu/72610819>.
- Макаријоска Лидија, Црвенковска Емилија 2012: *Шафариков приод* – лингвистичка анализа, авторско издание, Скопје 244 стр. <http://www.academia.edu/37973278>
- Макаријоска Лидија, Павлеска Бисера 2013: Македонската лексика низ вековите, авторско издание, Скопје.
- Макаријоска Лидија, Павлеска Биаера 2021: *Лексиката на средновековните моливеници*, авторско издание, Скопје.
- Пандев Димитар 2000: *Тиквешкиот зборник – лингвистичка анализа*, Македонистика 6, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје, 3–90.
- Поп-Атанасова Стоја 1999: *Лексиката на македонската црковна поезија, докторска дисертација одбранета на Филолошкото факултет при УКИМ*, Скопје.
- Рибарова Зденка 1997: *Црквенословенските текстови како извори за историја на македонскиот јазик*, Педесет години на македонската наука за јазикот, Скопје, 51–56.
- Рибарова Зденка 1998: *Лексиката на тријариие во Григоровичевиот примерник*, Tematy. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin profesora Leszka Mowzyńskiego, Gransk, 180–186.
- Рибарова Зденка 2005: *Јазикот на македонските црквенословенски текстови*, МАНУ, Скопје.
- Трајкова Катица 2008: *Номина инструменти во македонските црквенословенски текстови*, Скопје.

- Угринова–Скаловска Радмила 1977: *Лексикаџа на црковнословенскиџе ракоџиси во Македонија, Предавање на X семинар за Македонски јазик, литература и култура*, Скопје 22–28.
- Цветановски Гоце 2023а: „Етимолошки речници на македонскиот јазик – од концепција до реализација (врз примери на фитонимни, орнитонимни и зоонимни одредници)“, *Меѓународен научен собир: Од збор до речник*, ИМЈ.
- Цветановски Гоце 2023в: „Етимолошки речник на македонскиот јазик и Македонски етимолошки речник – концепција“, *Etymologica Macedonica* 1, 2023, 101–106.
- Цветановски Гоце 2023г: Македонски етимолошки речник, *Etymologica Macedonica* 1, 2023, 107–174.
- Цветановски Гоце 2011: Дијалектите и усвојувањето на стандардниот јазик во предучилишните установи, *Књижевност за деца и њена улога у васпиџању и образовању деца љредшколској узрасџа*, Врање.
- Цветановски Гоце 2015: Кон етимологијата на неколку лексеми од занаетчиството во македонските и српските дијалекти, *Дијалекџи српској језика: испраживања, настава, књижевност*, Лесковац.
- Црвенковска Емилија 1999: *Зајребски џриод*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Црвенковска Емилија 2006: *Јазикот и сџилоџи на џприодот*, Менора, Скопје.
- Црвенковска Емилија, Макаријоска Лилјана 2010: *Орбелски џриод*, Стари текстови, кн. X, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ Скопје.
- Толстој Никита Илич 1969: *Славјанска џеоџрафическа џтерминологија*, Академия наук СССР, Москва.

Речници

- Аргировски Мито, Андријевска Наталија., Ѓуркова Александра, 2003. *Речник на џрчко-црковнословенски џпаралели*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Бџларски еџимолоџичен речник*, I – IV, 1971 – 2010, Група автори, ред., Георгиев Владимир, София: Академично издателство проф. Марин Дринов.

- Макаријоска Лилјана 2016: *Речник на македонскиот традиционална култура*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Мургоски Зозе 2011: *Толковен речник на современиот македонски јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Конески Блаже 1961–1966: *Речник на македонскиот јазик*, I–III, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Толковен речник на македонскиот јазик*, I–VI, 2003–2014. гл. ред. К. Конески, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Трубаџев Олег 1977 – 1990: *Этимологический словарь славянских языков*, вып. 4. – вып. 25, ред., Издательство «Наука», Москва.
- Boryś Wiesław 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Krakow: Wydawnictwo Literackie.
- Derksen, Rick 2008: *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden, Boston: Brill.
- Matasović Ranko, Pronk Tijmen, Ivšić Dubravka, Brozović Rončević Dunja 1997: *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*. 1. svezak. A – Nj., Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016.
- Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, 7: kuditi – luna, hlavní red. Adolf Erhart, Nakladatelství Akademie věd České Republiky, Praha.
- Skok Petar 1971: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga I, JAZU, Zagreb.
- Skok Petar 1972. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga II, JAZU, Zagreb.
- Snoj Marko, 2009. *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana, Založba Modrijan.
- Sławski Franciszek 1979. *Słownik prasłowiański*, III, PAN, Wrocław.

проф. д-р Никита Шекутковски
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ при УКИМ во Скопје
nikita@pmf.ukim.mk

КОНВЕРГЕНЦИЈА: ЈАЗИК, ПИСМО И ТЕРИТОРИЈА НА МАКЕДОНИЈА

Апстракт. Македонскиот и ерменскиот јазик се единствените индоевропски јазици кои во минатото или сега имаат троен член позициониран на крајот од зборот. Објаснета е суштинската интеракција со која е настанат денешниот македонски јазик.

Направена е паралела помеѓу писмото употребувано во Македонија и Ерменија, и релацијата на Македонската Империја во Азија, и Царството Ерменија, во времето кога се непосредни соседи.

Презентирано е првото обележување на територијата на Македонија со емисијата на монети во времето на Филип V.

Клучни зборови: Троен член од македонски тип, тројна показна замена, македонски јазик, кирилско писмо, Македонија, македонски штит

1. Вовед

Троен член од македонски тип на крајот на зборот, со корени (Т, Н, В), човекот/ човекон/ човеков/, и тројниот систем показни замени: овој, оваа, ова, овие // оној, онаа, она, оние // тој, таа, тоа, тие //, е една од основните карактеристики на македонскиот јазик. Тројниот систем дава поголема нијансираност на изразување на растојанието (деиктичка нијансираност) од колку повообичаениот двоен систем.

Во минатото тројниот член се појавува во средновековните кирилски и глаголски ракописи на многу пошироко подрачје, со корени (Т, Н, С). Преминот од С во В настанува претежно во 18. век

Во трудот (Шекутковски) е анализирана појавата на троен член од македонски тип во средновековните кирилски и глаголски ракописи и појавата на троен член од македонски тип со корени (Д, Н, С) во ерменски ракописи веднаш по создавањето на ерменската азбука во 405/406 година.

Ова несомнено наведува дека тројниот член во двата јазици датира намалку од времето на Македонската Империја во Азија која трае 250 години, кога Ерменија е непосреден сосед. Стану-

ва извесно дека во Македонија во антиката и раниот среден век, е присутен палеобалкански древен македонски јазик близок со ерменскиот.

Древноста на јазикот ја потврдува широката просторна раширеност на тројниот член (Т, Н, С) во кирилските и глаголските ракописи, на македонска, бугарска и српска територија, но и денешната распространетост на тројниот систем показни заменки: овој, оваа, ова, овие // оној, онаа, она, оние // тој, таа, тоа, тие //, во македонскиот јазик, во малку изменета форма во македонските дијалекти и во поранешното т.н. српско-хрватско говорно подрачје.

Ерменски е индоевропски јазик кој е сам во својата група, како денешниот грчки или албански.

Македонскиот и ерменскиот јазик се единствените индоевропски јазици кои во минато или сега имаат троен член позициониран на крајот на зборот.

Заради сето ова ќе дадеме некои паралели на писмото и јазикот во Македонија и Ерменија.

Трудот е организиран во:

1. Вовед
2. Конвергенција
3. Писмо
4. Јазик
5. Територија
6. Додаток

Во 2. е наведено дека математичките модели на динамички системи и поимите кои се појавуваат таму имаат смисла и во лингвистиката. Во 3. е направена паралела на користењето на писмото во Македонија и Ерменија. Во 4. е објаснета суштинската интеракција со која, по мислењето на авторот, е настанат денешниот македонски јазик и се дадени примери на блиски зборови во македонскиот и ерменскиот јазик. Во 5., е дадено првото означување на територијата на Македонија со емисијата на монети на Филип V. Во 6. се проширени фактите за релациите на Македонската Империја во Азија и Ерменското царство презентирани во (Шекутковски).

2. Конвергенција

Математичките модели на динамички системи се применливи и во лингвистиката, како што се применуваат во физика, природни науки, медицина, економија, ... На пример, промената на имињата на градовите со текот на времето, Скупи во Скопје, Астибо во Штип, покажува блискост на старото и новото име.

Нека X е состојбата на системот, и нека по правилото на системот Φ , по временски интервал состојбата преминува во нова состојба $\Phi(X)$. Тогаш по два временски интервала ќе биде во состојба $\Phi(\Phi(X))$ и така натаму.

Во случајот на лингвистика се работи за долги временски периоди, години, децении, или столетија, ако во физика најчесто се мали величини, како секунди.

Една од наједноставните карактеристики е конвергенција во динамички систем. Поимот за конвергенција е објаснет со следниов едноставен математички пример. Ако системот е определен на реалните броеви и правилото на системот е $\Phi(X) = X^3$, тогаш првобитната состојбата $X = 0,5$ по временскиот период преминува во $0,125$, по два временски периода во $0,015625$, и така натаму е сè поблиску и поблиску до 0 , т. е. конвергира кон 0 .

Ќе го споменеме и поимот на рекурентна состојба X , состојба која по конечен број состојби кои не мора да се блиски со почетната, $\Phi(X)$, $\Phi(\Phi(X))$, ..., доаѓа во блиска состојба со првобитната.

3. Писмо

На сликата во 4 колони е претставен развојот на симболите од феникиското писмо (прва колона) до симболите од алфabetот (четврта колона).

Α	Β	Γ	Δ	α	β	γ	δ	ni
Ε	Ζ	Η	Θ	ε	ζ	η	θ	ksi
Ι	Κ	Λ	Μ	ι	κ	λ	μ	omikron
Ν	Ξ	Ο	Π	ν	ξ	ο	π	pi
Ρ	Σ	Τ	Υ	ρ	σ	τ	υ	sampi
Φ	Χ	Ψ	Ω	φ	χ	ψ	ω	koppa
α	β	γ	δ	α	β	γ	δ	rho
ε	ζ	η	θ	ε	ζ	η	θ	sigma
ι	κ	λ	μ	ι	κ	λ	μ	tau
ν	ξ	ο	π	ν	ξ	ο	π	upsilon
ρ	σ	τ	υ	ρ	σ	τ	υ	phi
φ	χ	ψ	ω	φ	χ	ψ	ω	chi
								psi
								omega

Се разбира, постојат повеќе јазици на Балканот во времето пред наша ера.

Во Мала Азија делумно се познати јазици и дури се наведуваат и азбуките за овие јазици базирани главно на симболите од сликата. Меѓутоа по македонско-хеленистичкиот период (времето на Македонската Империја) во употреба останува само алфabetот, а јазиците веќе не се појавуваат по IV век. Со доаѓањето на Римјаните доаѓа и латинското писмо и јазик.

Во 405/406 година се појавува ерменското писмо, кое е сосема различно од алфabetот, се преведува Библијата, и понатаму се користи на монетите од ерменските владетели.

Пред тоа, во Ерменија почнувајќи од крајот на III век пр. н. е. (повеќе од шест века), на царскиот двор и на монетите, официјално се користат алфabet и јазикот коине, како и во целата Македонска Империја за време на нејзиното постоење.

Сега да ја погледнеме денешната македонска азбука, следните симболи се скоро исти со алфabetот:

А	В	Г	Д	Е	К	Л	М
О	П	Р	С	Т	Ф	Х	

Овде е додаден симболот С затоа што се среќава во натписите скоро секаде во нашата ера наместо Σ кој најмногу се користи во елинските градови.

4.Јазик

Како што наведува (Пандев, Мак. хрест.), една од морфолошките особености на Асемановото евангелие, од крајот на X или почетокот на XI век, се токму „зачетоци[те] на членувани форми кај именките од машки род во позиција на крајот на именката“ Членуваните именки завршуваат на една од согласките (Т, Н, С).

Ова може да се протолкува преку ерменскиот јазик кој не познава род и затоа членот се формира со додавање на една од буквите (Д, Н, С) на крајот на зборот, така што членуваниот збор секогаш завршува на согласка.

Се разбира мора да има членување на именките од женски род кои завршуваат на А, самогласка што го дефинира женскиот род, и кои мора да завршуваат на А и по членувањето. Во (Црвенковска, Макаријоска) се наведени примери дека се јавува постпозиционо поставување на показна замена од женски род кај именките од женски род, По понатамошното спојување со именката станува невозможно членуваниот збор во женски род да се менува во падежи со менување на крајот од зборот. Слично е и со именките во среден род и множината на именките.

Решението природно се наметнува: исчезнуваат падежните форми со менување на крајот од зборот (синтетички падеж) и падежите се формираат со предлози пред зборот (аналитички падеж).

Времето на овој процес може да го сметаме за време на настанувањето на македонски јазик 2.0

Ќе наведеме неколку примери од кои се гледа од кој вид е сличноста помеѓу зборови во македонскиот и ерменскиот јазик, според Речникот на зборови од (<https://lrc.la.utexas.edu/eieol/armol>, Classical Armenian Online), кој е со образложение, кој збор во која книга напишана на класичен ерменски се појавува:

МАКЕДОНСКИ	ДРЕВЕН ЕРМЕНСКИ
срце	сирт
глава	глхавор
н	она
с	ова, овде
јас	јас, јес
ти	ту
мајка	мајр

палат	палата
зи	за, заради

и уште неколку примери од современиот ерменски. Постојат многу вакви примери:

зима	дзмер
крава	ков
месо	мис
слива	салор
краток	картч
глава	глух

5. Територија

Во времето на долготрајното владеење на Филип V Македонски од 221 до 179 пр. н. е., дошло до Првата македонско-римска војна (215 – 205 пр. н. е.), која завршува поволно за Македонија.

Втората македонско-римска војна (200 – 197 пр. н. е.) завршила со пораз. Филип Петти морал да се откаже од сите освоени територии надвор од Македонија (Македонска енциклопедија).

Во следните години, со цел да ја стабилизира и зајакне својата земја, Филип V презел голем број реформи, меѓу кои и фискални преуредувања (по 188/87 п. н. е.) што им овозможиле на некои области и градови во Македонија да започнат автономно производство на монети во новоотворените или постоечките ковници, а тоа било под контрола на кралот.

Филип V е претставен на монетата на македонски штит. Штитот е национална гордост и се користи како обележје на етничкиот идентитет. (Hadji-Maneva).

Следнава впечатлива монета е претставена во (Kremydi). Монетата е од 196 – 168 пр. н. е., со натпис МАКЕДОНОН АМФАКСИОН = рамнинската област која се простира после Демиркаписката Клисуре (Амф + Аксиос, старото име на Вардар). На монетата е претставен македонски штит со шестокрак вител во средината.

Во (Kremydi) не се споменуваат монетите од Охрид/Лихнидос, кои се во Колекцијата на антички монети на Народна банка, како и многу други од истата богата колекција. Од таа колекција е следнава монета со натпис ЛИХНИДИОН – на Лихниѓаните (Hadji-Maneva) или Лихнидски.

Од изложбата на антички монети на Народна банка е следната монета со натпис МАКЕДОНОН и кораб, и македонски штит со четирикрак вител во средината.

<https://www.youtube.com/watch?v=QNi3oPJVVGQ>

Од 168 пр. н. е. Македонија е под власта на Рим. Монети со натпис МАКЕДОНОН, во Македонија има се до крајот на IV век н. е., веројатно и заради визионерските реформи на Филип V Македонски. Во Римско време најчесто со означување на провинцијата, на пример МАКЕДОНОН ПРОТЕС (на Македонија прва).

Натписот МАКЕДОНОН се појавува само во Македонија. Постојат и два града во областа Лидија, Мала Азија, со монети од II и III век со натписи БЛАУНДЕОН МАКЕДОНОН и УРКАНОН МАКЕДОНО (Mazzini).

6.Додаток.

Почетоците на Царството Ерменија се во Сатрапијата Ерменија на Персиската Империја. Сатрапијата станува царство по заземањето на Персија од Александар III Македонски.

Ерменија е северен сосед на Македонската Империја во Азија на Селевк I кој владее од 312 – 281 пр. н. е., а потоа неговите наследници. Со експанзијата на Рим на Исток и јакнењето на Арсакидското Царство во Иран, империјата се намалува и се сведува приближно на територијата на Сирија. Во 84 – 83 пр. н. е.,

заради постојаните борби околу престолот, една од страните го повикува ерменскиот цар да биде вистинскиот владетел (Enciklopedia Iranica), и со тоа ги презема и градовите изградени од Селевк I, пристаништето Селевкија Пиерија и престолнината Антиохија, Лаодицеа, Апамеа, именувани соодветно според таткото, мајката и сопругата на Селевк. Антиохија е денешна Антакија во Турција на границата со Сирија, а Лаодицеа е денешното пристаниште Ла-такија во Сирија. Градови со овие имиња, кои понатаму ги носат многу цареви и принцези од династијата, се изградени по целата империја, меѓу нив и Лаодицеа во областа Лидија во Западна Мала Азија, во која се наоѓа една од првите 7 цркви на христијанството од првиот век на нашата ера. Меѓу овие 7 градови, во областа Лидија е и градот Тијатир, родното место на Св. Лидија Македонка, првата христијанка на европско тло.

„Античкиот град Тијатир, познат како еден од градовите споменати во Книгата на Откровението, денес постои како современиот град Акхисар. На почетокот на III век пр. н. е., Селевк I Никатор го обновил (и преименувал) градот и во него сместил македонски војници.“ (Fant. Reddish)

Од 301 г. Ерменија е првата држава во која христијанството е државна религија.

На северот на Сирија, се и градовите Едеса, Берија (Бер) и Еуропа именувани од Селевк I според местата во Македонија. Познато е дека во областа Бојмија околу денешна Гевгелија, во македонско време пр. н. е., постоел град со име Еуропа, родното место на Селевк.

Постојат силни аргументи дека Еуропа е античкиот македонски град на Вардарски Рид покрај Гевгелија:

1. Градовите според местата во Македонија, како Едеса, Бер, Еуропа се именувани врз база на сличноста на географските карактеристики во татковината. (Coloru 2013). Еуропа е на рид покрај река, како и градот на Вардарски Рид покрај Гевгелија.
2. Во археолошкото наоѓалиште на Вардарски Рид до Гевгелија, во засидан (!) керамички сад се пронајдени 51 сребреник, повеќето на Александар III и два на Селевк I (Археолошки локалитети 2008)), за кои се претпоставува дека се од роднините на Селевк во Македонија.

Литература

- Археолошки локалитети, серија Македонско културно наследство, Скопје, 2008, објавена со поддршка на Регионалното биро на УНЕСКО во Венеција, за наука и култура во Европа
- Изложба на антички монети на Народна банка <https://www.youtube.com/watch?v=QNi3oPJVVGQ>
- Македонска енциклопедија, глсвен уредник Блаже Ристески, МАНУ, септември 2009
- Пандев Димитар: Македонска хрестоматија. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2011
- Црвенковска Емилија и Макаријоска Лилјана 2018: „Заменските форми во црковнословенските ракописи од македонска редакција“, Во: Реферати на македонските слависти на XVI меѓународен славистички конгрес во Белград, Република Србија, август 2018 година (специјално издание), 5–28. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Шекутковски Никита, Македонскиот јазик е наследник на старомакедонскиот јазик, Зборник на 51. Меѓународната научна конференција на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при УКИМ во Скопје, стр. 391–400, Охрид, 30 — 31.8.2024
- Coloru, Омар Seleukid Settlements: Between Ethnic Identity And Mobility Electrum, Journal of Ancient History Vol. 20: 37–56, 2013
- Encyclopaedia Iranica. Founding editor Ehsan Yarshater, First published 1982 <https://referenceworks.brill.com/display/db/eiroOnline> by Brill Academic Publishers
- Fant Clyde E., Reddish Mitchell G., A Guide to Biblical Sites in Greece and Turkey, chapter Thyatira, p. 329 – 331, November 2003, Oxford Ubiversity Press
- Hadji-Maneva Maja, Macedonia - Coins and history, Guide through permanent museum exhibition at National Bank of Republic of Macedonia, Published by National Bank of Republic of Macedonia, Skopje 2008
- Kremydi Sophiai, ‘Autonomous’ Coinages under the Late Antigonids, Meletemata, vol. 79, Book series, 406 p. Athens 2018

Mazzini Luca, Triggered identity - The use of Macedonian ethnic
by Blaundos in confrontation with the Roman Empire, Book
Editor(s):Aaron W. Irvin, First published: 02 October 2020 ,
Wiley Online Library <https://doi.org/10.1002/9781119630746.ch2>
<https://lrc.la.utexas.edu/eieol/armol> , The University of Texas in Austin,
Linguistics Research Center | College of Liberal Arts, Classical
Armenian Online.

Борјан Саздов, Факултет за електротехника и информациски технологии при Универзитет „Свети Кирил и Методиј“ во Скопје
Стефан Крстески, Факултет за електротехника и информациски технологии при Универзитет „Свети Кирил и Методиј“ во Скопје
Матеа Ташковска, Факултет за електротехника и информациски технологии при Универзитет „Свети Кирил и Методиј“ во Скопје
Христијан Ѓорески, Факултет за електротехника и информациски технологии при Универзитет „Свети Кирил и Методиј“ во Скопје
проф. д-р Бранислав Геразов, Факултет за електротехника и информациски технологии при Универзитет „Свети Кирил и Методиј“ во Скопје

КОН СЛЕДЕЊЕ НА ГЛОБАЛНИТЕ ДИГИТАЛНИ ТЕХНОЛОШКИ ТРЕНДОВИ – ГОЛЕМ ЈАЗИЧЕН МОДЕЛ И КОРПУС НА ТЕКСТОВИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Во денешната ера на глобална дигитализација, големите јазични модели отвораат нови хоризонти во примената и проучувањето на јазиците. Македонскиот јазик, како јазик со ограничени дигитални ресурси, сè уште е недоволно застапен во оваа сфера. Во овој реферат го претставуваме најголемиот јавно достапен дигитален корпус на текстови на современ македонски литературен јазик, кој содржи повеќе од 3,5 милијарди зборови. Дополнително, претставуваме колекција од културолошки прилагодени инструкции, дизајнирани за креирање на голем јазичен модел со способност да води дијалог на литературен македонски јазик. Големiot јазичен модел се состои од 8 милијарди параметри и покажува подобри перформанси од досегашните модели во неговата категорија. Според спроведената анкета со говорници на македонскиот јазик, моделот е оценет како граматички точен и културолошки усогласен, надминувајќи значително поголеми модели по број на параметри. Со слободен пристап до сите ресурси, овој труд поставува цврста основа за понатамошни истражувања и примена на македонскиот јазик во современите дигитални технологии.

Клучни зборови: македонски јазик, вештачка интелигенција, голем јазичен модел, дигитализација, трансформација

1. Вовед

Со развојот на технологијата, вештачката интелигенција, а особено појавата на големите јазични модели, светот кој нè опкружува се трансформира со огромна брзина. Речиси секоја сфера од животот е опфатена од оваа промена: од секојдневните активности, како што се пребарувањето информации, пишувањето извештаи и е-пошта до сложени административни и индустриски процеси

во различни сектори. Овие промени во голема мера се овозможени токму со појавата на големите јазични модели, алгоритми од областа на вештачката интелигенција и податочната наука, кои се обучени да разбираат, генерираат и обработуваат текст. За развој на големите јазични модели потребни се големи количини податоци и пресметковни ресурси. Најчест и најлесно достапен извор на податоци е интернетот, кој претставува главен извор на податоци за тренирање (обучување) на овие модели. Сепак, застапеноста на интернет-содржините е далеку од рамномерна и е значително повеќе концентрирана кон јазиците со пошироко говорно подрачје. На слика 1 е прикажана распределбата на интернет-содржините според јазик. Како што може да се забележи, англискиот јазик доминира со приближно 49,2 % од вкупната интернет-содржина, додека останатите јазици се претставени со значително помал удел. Македонскиот јазик зазема помалку од 0,1 % од вкупната интернет-содржина што укажува на недостигот на дигитални ресурси на нашиот јазик.

Слика 1. Распределба на интернет-содржините според јазик

Како последица на ова, придобивките што ги носат големите јазични модели се непропорционално концентрирани кон јазиците со многу ресурси (Joshi et al., 2020). Иако во светот се зборуваат повеќе од 7 000 јазици, најголемиот дел од нив се недоволно застапени во податоците користени за тренирање на познатите големи

јазични модели, како што се генеративните модели (анг. Generative pre-trained models – GPT) развиени од компанијата OpenAI. Со ова се ограничува пристапот до вештачката интелигенција за милијарди луѓе ширум светот (Blasi et al., 2021).

И покрај развојот на повеќејазични варијанти на моделите, создадени со цел да се намали оваа нерамномерност, и понатаму постојат значителни предизвици за јазиците со помалку ресурси. Овие модели често немаат доволна длабочина на разбирање на јазикот, која е потребна за висококвалитетни резултати на сите јазици кои тврдат дека ги поддржуваат. Овој проблем е особено изразен кај јазиците со помал број говорители, како што е македонскиот јазик, кој припаѓа на групата на јужнословенски јазици и брои повеќе од два милиони говорници. Според основната врска помеѓу количината податоци и перформансите на моделите, јазиците со ограничена застапеност во текстуалните корпуси користени за тренирање на моделите, неизбежно добиваат послаби резултати (Kaplan et al., 2020). Дополнително, недостатокот на стандардизирани множества за евалуација на перформансите на моделите на јазикот од интерес ја отежнува проценката на напредокот.

Во овој научен труд презентираме сеопфатен пристап за унапредување на македонскиот јазик во технолошкиот свет во ерата на вештачката интелигенција преку развој на следниве ресурси:

1. Најголемиот македонски корпус досега, кој содржи над 3,5 милијарди зборови собрани од четири постоечки и осум нови извори.
2. Инструкциско податочно множество наменето за прилагодување (анг. fine-tuning) на модели кое вклучува повеќекратни дијалози од различни области.
3. Голем јазичен модел – domestic-yak на македонски јазик со 8 милијарди параметри кој ги надминува постојните модели од својата класа.
4. Стандардизирано евалуациско множество создадено за процена на перформансите на моделите на македонски јазик на повеќе задачи меѓу кои и логичко размислување и разбирање на текст.

Резултатите покажуваат дека развивањето на голем јазичен модел специфично за еден јазик може значително да ги подобри перформансите. Со тоа што сите ресурси создадени во рамките на овој труд ги правиме јавно достапни, се надеваме дека ќе придо-

несеме кон развојот на вештачката интелигенција на македонски јазик и областа на обработка на природен јазик.

2. Поврзани истражувања

2.1 Повеќејазични текстуални корпуси

Еден од клучните фактори за успехот на големите јазични модели на англиски јазик е достапноста на обемни и висококвалитетни текстуални ресурси. Истражувањата покажуваат дека квалитетот и големината на корпусот се правопрпорционални со перформансите на моделот (Kaplan et al., 2020). Големите корпуси на англиски јазик, како што се Common Crawl, The Pile (Gao et al., 2020) и C4 (Raffel et al., 2020), претставуваат основа за развој и создавање понапредни модели. Овие збирки содржат големи количини текст од различни домени и стилови, што ги прави особено корисни за моделите да можат суштински да ги научат карактеристиките на еден јазик.

За разлика од тоа, многу од јазиците немаат толку големи и сеопфатни податочни множества, што претставува сериозна пречка за развој на јазични модели од сличен размер. Но, во последните години, се појавуваат иницијативи за намалување на овој јаз преку создавање повеќејазични корпуси, кои обединуваат содржини од различни јазици и овозможуваат моделирање на глобално ниво. Некои од најпознатите примери се mC4 (Xue et al., 2020), OSCAR (Suárez et al., 2020), Fineweb (Penedo et al., 2024b) и HPLT-v2 (Burchell et al., 2025). Овие ресурси овозможуваат создавање модели кои подобро ги опфаќаат различните јазични и културни карактеристики. Сепак, дури и во рамки на овие повеќејазични корпуси, застапеноста на јазиците не е рамномерна. Јазиците со поголем број говорници и поголема дигитална активност доминираат, додека останатите меѓу кои и македонскиот, остануваат недоволно претставени, и по обем и по квалитет на податоците. За да придонесеме кон намалување на оваа нерамномерност во рамките на ова истражување го презентираме најголемиот јавно достапен текстуален корпус на македонски јазик.

2.2 Пристапи во моделирањето на јазик

Достапноста на повеќејазични текстуални корпуси овозможува премин од англиски-центрирани кон повеќејазични модели. Современите системи, како GPT-4o и LLaMA-3 (Grattafiori et al., 2024), поддржуваат над сто јазици. Паралелно со тоа, се развиваат и поефикасни стратегии за проширување на постојните модели кон јазици со ограничени ресурси. Еден од ваквите пристапи се параметарски ефикасните методи, како што е MAD-X (Pfeiffer et al., 2020), кои овозможуваат пренос на знаење без потреба од целосно тренирање на моделот. Друг пристап е континуираното преттренирање на големи размери, кое овозможува вклучување на стотици нови јазици истовремено и постигнување подобра генерализација. Пример за тоа е EMMA-500 (Ji et al., 2024), обучен на 546 јазици, кој постигнува значајни подобрувања без дополнително прилагодување.

Покрај општите повеќејазични модели, постојат и проекти насочени кон групи на блиски јазици, кои ги искористуваат нивните структурни и лексички сличности. Така, CroSloEngual (Ulčar & Robnik-Šikonja, 2020) е модел обучен на хрватски, словенечки и англиски јазик. Слично, YugoGPT (Aleksa, 2024) е модел со 7 милијарди параметри, обучен за босански, хрватски и српски јазик, додека BERTić (Ljubešić & Lauc, 2021) е развиен врз основа на босански, хрватски, црногорски и српски, кои припаѓаат на плурицентричниот српско-хрватски јазик и делат значителна граматичка и лексичка блискост. Овие пристапи покажуваат дека сличната јазична структура може да придонесе за поефикасно искористување на ограничените ресурси. Сепак, кога постои доволно квалитетен корпус, еднојазичните модели сè почесто се покажуваат како подобра алтернатива. На пример, кај виетнамскиот јазик, дополнителното преттренирање врз повеќејазична основа, проследено со прилагодување со инструкции, води до значителни подобрувања во повеќе задачи (Truong et al., 2024). Слични резултати се забележани и кај новите еднојазични модели за италијански (Orlando et al., 2024), арапски (Koubaa et al., 2024) и фински (Luukkonen et al., 2023). Македонскиот јазик, останува недоволно развиен во оваа сфера, со само еден јавно достапен јазичен модел досега¹. Во рамки на ова истражување, го надминуваме овој недостаток со развој на нов, голем јазичен модел за нашиот јазик.

¹ <https://huggingface.co/trajkovnikola/MKLLM-7B-Instruct>

3.Податочни множества

Во оваа секција ги опишуваме податочните множества создадени во рамките на ова истражување. Имено, го претставуваме корпусот од македонски текстови кој се користи за тренирање на големиот јазичен модел и множеството од инструкции кое се користи прилагодување на истиот. Во продолжение следува детален опис на нивните карактеристики и методологијата на нивното собирање и подготовка.

3.1 Македонски текстуален корпус

За да го создадеме досега најголемиот јавно достапен текстуален корпус на македонски јазик, искombиниравме веќе етаблирани извори со нови извори кои досега не беа користени во истражувањата од областа на обработка на природен јазик. Овие нови извори вклучуваат академски публикации, образовни материјали (од средно до високо образование) и разни други документи на стандардизиран македонски јазик достапни на интернет. Користените извори се претставени во табела 1.

Табела 1.Извори и распределба на зборови во македонскиот корпус

Извор	Зборови (милијарди)	Процент
HPLT-2	1,49	42,21 %
FineWeb2	1,33	37,66 %
MaCoCu-mk 2.0	0,49	13,92 %
Документи	0,14	4,07 %
Википедија	0,07	1,96 %
SETimes Corpus	0,004	0,13 %
Common Voice	0,002	0,05 %
Вкупно	3,53	100,00 %

FineWeb2 (Penedo et al., 2024b) е еден од најпопуларните достапни множества на податоци добиени со пребарување на веб-содржини за јазици надвор од англискиот. Податоците се извлечени од 99 CommonCrawl архиви во периодот од 2013 до 2024 година и имаат поминато низ процес на дедупликација и филтрирање на квалитетот. За нашите потреби, го користиме **само македонскиот дел** од ова множество.

HPLT-v2 (Burchell et al., 2025) е уште еден вреден ресурс во нашиот корпус. Оваа колекција вклучува 193 јазици и е добиена

од веб-пребарувања, со слична обработка како FineWeb2. И во овој случај, го издвојуваме само македонското подмножество.

MaCoCu-mk 2.0 (Bañón et al., 2023) претставува уште еден добро познат ресурс добиен со веб-пребарување. Македонскиот поткорпус е изграден со пребарување на македонскиот интернет домен „.mk“ во 2021 година.

Конверзија на документи во текст. Историски, податоците за тренирање на македонските јазични модели главно потекнуваат од веб-извори (web crawls), како што е случајот со претходно наведените колекции. За да ги надминеме овие ограничувања, во овој труд **придонесуваме со нови извори на податоци** кои досега не беа искористени. Во поново време се појавија неколку алатки за конверзија на документи во чист текст, меѓу кои и mmore (Sallinen et al., 2025). Во нашиот труд ја користиме оваа алатка за да извлечеме висококвалитетен текст од различни типови документи, со посебен фокус на научни трудови, образовни материјали, официјални владини документи и други дигитализирани ресурси. Изворите кои ги користевме за да ги извлечеме овие документи, се претставени во табела 2.

Табела 2. Извори на новите стандардизирани документи на македонски јазик

Извор	Веб-адреса
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје	https://ukim.edu.mk/en/
Македонска академија на науките и уметностите (МАНУ)	https://manu.edu.mk/
Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола	https://uklo.edu.mk/?lang=en
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип	https://www.ugd.edu.mk/en/home/
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“	http://imj.ukim.edu.mk/
ЈП Службен весник на Република Северна Македонија	https://www.slvesnik.com.mk/

Википедија. Како стандарден ресурс во јазичното моделирање, го вклучуваме македонскиот („mk“) дел од Википедија, со последно ажурирање од јануари 2025 година.

SETimes Corpus (Ljubešić and Stojanovska, 2023), е паралелен корпус на новинарски статии на балканските јазици. Во овој труд го користиме комплетниот македонско-англиски пар (207.777 реченици) и ја задржуваме само македонската страна.

Common Voice (Ardila et al., 2019) е повеќејазичен збир на податоци со отворен код, првично развиен за апликации за препознавање говор. Содржи транскрипции во форма на текстуални искази за говорителите. Ние ги извлекуваме само македонските транскрипции, кои се состојат од реченици валидирани од луѓе. Иако првично не е замислен како текстуален корпус, овој извор нуди неконвенционален, но висококвалитетен приказ на говорниот јазик.

Вкупниот составен корпус првично броеше 3,53 милијарди зборови. Меѓутоа, свесни за значителното преклопување на содржини во веб-изворите и водени од сознанијата дека филтрирањето и дедупликација (отстранување на дупликати) директно ги подобруваат јазичните способности на моделите (Lee et al., 2021), имплементиравме повеќекратен пристап за прочистување на текстот. Овој пристап, базиран на методологијата на FineWeb2 (Penedo et al., 2024b), вклучуваше неколку клучни чекори:

1. Отстранување лични податоци за идентификација заради приватност.
2. Филтрирање содржини со низок лингвистички квалитет (на пр., редови со помалку од три збора).
3. Идентификација на јазик, за да се задржи исклучиво текст на стандарден македонски јазик.
4. Отстранување на дупликати на ниво на реченица и на ниво на цел документ, со цел да се отстранат повторливите содржини.

По овој темелен процес на филтрирање, добивме финален, висококвалитетен корпус од 1,47 милијарди зборови.

3.2 Множество од инструкции

Множеството од инструкции се користи за прилагодување на моделот кон одговарање на прашањата на корисниците и следење инструкции. Повеќето вакви постоечки множества на македонски јазик се потпираат на директен (наивен) превод од англиски јазик што покрај фактот што се внесуваат јазични артефакти (буквализми), овие преведени содржини не се културолошки усогласени. За

да ги надминеме овие ограничувања, користевме хибридна методологија која комбинира прочистување на овие преведни инструкциски множества со помош на модели на вештачка интелигенција пропратени со човечки надзор. Поточно, ги уредувавме преведените примери користејќи го моделот GPT-4o-mini (OpenAI, 2024), со насоки граматички и правописно да ги прочисти преведените реченици, по што следеше човечка верификација за филтрирање на примероците со низок квалитет. Дополнително преведовме и нови извори кои претходно не беа достапни на македонски јазик. Преводот беше извршен со помош на Google Translate, пропратен од корекции од страна на голем јазичен модел и човечки надзор. Дополнително, за да ја зачуваме граматичката структура при преводот на прашањата со повеќекратен избор, применивме стратегија за превод заснована на шаблони. За разлика од наивниот (буквален) превод на изолирани прашања, кој често дава граматички неточни резултати, нашиот пристап го зачувува синтаксичкиот интегритет. Подолу е илустриран еден ваков пример.

Пример: српски – македонски
Оригинално (српски): Hladnokrvne životinje su često
Опции (српски): brze, velike, bez dlake, spore

Директен превод (неточно)
Превод (македонски): Често се ладнокрвни животни
Опции (македонски): брзи, големи, без влакна, спори

Шаблонски превод (точно)
Превод (македонски): Ладнокрвните животни често се ____
Опции (македонски): брзи, големи, без влакна, спори

Претставено е едно прашање со четири можни избори. Можеме да забележиме дека при директен превод на овој пример редоследот на зборовите во реченицата е грешен. За да го надминеме овој проблем, на крајот на секоја реченица воведуваме шаблон (____) на местото на зборот кој треба да се избере. Со овој метод се задржува граматичката точност на преведените примероци.

Дополнително покрај преведените инструкциски множества, создадовме и културолошки усогласени синтетички инструкции генерирани со помош на големи јазични модели. Целокупниот процес ни овозможи да изградиме побогат, културно соодветен збир од инструкции, сведувајќи го „преведувачкиот шум“ на минимум. Нашето финално податочно множество се состои од неколку извори, секој избран да поддржи специфични способности, кои ги опишуваме во детали подолу, со резиме достапно во табела 3.

Табела 3. Распределба на извори во македонското инструкциско множество

Извор	Зборови (милиони)	Процент
Alpaca	13,01	16,95 %
Ultrachat	34,14	44,48 %
Carpybara	22,63	29,48 %
Databricks Dolly	3,38	4,40 %
Open Platypus	1,80	2,34 %
Синтетички податоци	1,80	2,34 %
Вкупно	76,76	100,00 %

Општо следење инструкции. За поддршка на широк спектар на задачи, ги вклучивме Alpaca (Taori et al., 2023) и Databricks-Dolly (Conover et al., 2023), две добро познати инструкциски множества. Тие првенствено вклучуваат примери за следење инструкции, како што се бура на идеи, класификација, одговарање на затворени и отворени прашања и генерирање, извлекување и сумаризација на информации. Бидејќи и двете множества се создадени со помош на постари модели (на пр., GPT-3) и преведени автоматски, беше неопходно претходно споменатото прочистување за да се решат проблемите со флуентноста и културната несоодветност.

Разговорни способности. За моделот да може да води дијалог со корисниците, ги вклучивме UltraChat 200k (Ding et al., 2023) и Carpybara (Daniele and Suphavadeeprasit, 2023) инструкциските множества. Фокусот на овие две множества е ставен на дијалози во стилот на асистент-корисник низ различни сфери. Овие извори придонесуваат за разговорните способности на моделот.

Логичко расудување. За да вклучиме способности за расудување, преведовме дел од множеството Open Platypus (Lee et al., 2023), кој се фокусира на подобрување на вештините за логичко размислување кај јазичните модели. Ова множество главно се сос-

тои од математички проблеми кои имаат за цел да ги подобрат способностите за расудување на моделот.

Културолошко прилагодено податочно множество. За да го надминеме недостигот од содржини специфични за Македонија и да обезбедиме културна релевантност над она што можат да го понудат преведените податочни множества, создадовме множество од синтетички податоци. Користејќи го јазичниот модел GPT-4o-mini, создадовме 3.400 парови (прашање – одговор) од области како географија, историја, образование, наука, религија итн. Овие примери потоа беа дополнително обработени и рачно прегледани за да се обезбеди висок квалитет.

Крајното инструкциско множество создадено со спојување на претходно набројаните се состои од 106.993 примери со вкупно 76,76 милиони зборови. Ова множество претставува богат ресурс кој овозможува прилагодување на моделот на различни задачи, како што се: одговарање прашања, пишување есеи, водење разговор, решавање математички проблеми и пишување на програмски код. Притоа, моделот е прилагоден кон македонската култура и карактеристиките на нашиот јазик.

4.Тренирање на македонски јазичен модел

Процесот на тренирање на нашиот модел се одвиваше во две главни фази претставени на дијаграмот на слика 2.

Слика 2. Процес на развивање на македонскиот голем јазичен модел

Првата фаза е преттренирање (анг. pretraining), каде што моделот ги учи темелите на јазикот, а втората е прилагодување (анг.

fine-tuning), каде што се специјализира за извршување задачи, водење разговор и следење инструкции.

4.1 Преттренирање (Создавање основен модел)

Во оваа почетна фаза, целта е моделот да ги научи фундаменталните јазични правила, лексиката, граматиката, семантиката и општото знаење за светот преку македонскиот јазик. Ова се постигнува така што моделот се обучува на едноставна, но моќна задача: да го предвиди следниот збор (токен) во реченицата, врз основа на сите зборови што му претходат. Наместо да го обучуваме моделот „од нула“ (што е процес кој бара огромни ресурси), ние примениме пристап на дополнително преттренирање (анг. *continued pretraining*). Како почетна точка го зедовме веќе постоечкиот модел Llama 3.1 8B развиен од компанијата Мета. Предноста на овој пристап е што го искористуваме неговото претходно вградено повеќејазично знаење. Ова е особено ефикасно за јазици со помалку ресурси, како што е македонскиот, бидејќи моделот не мора повторно да ги учи универзалните јазични концепти. Во оваа фаза, моделот беше обучуван врз целиот македонски корпус (опишан во секција 3.1). Резултатот од оваа фаза е основен модел кој има длабоко разбирање на македонскиот јазик и може да генерира граматички точен и кохерентен текст, но сè уште не знае да ги следи инструкциите на корисниците или да одговара на прашања.

4.2 Прилагодување на основниот модел

Откако основниот модел ги научи карактеристиките на македонскиот јазик, втората фаза беше да го научиме да ги следи барањата на корисникот и да води разговор. Ова се постигна преку процес на прилагодување на основниот модел (анг. *Supervised Fine-Tuning* или *SFT*), користејќи го множеството од инструкции што го подготвивме (опишано во секција 3.2). За да добиеме поквалитетен и културно порелевантен модел, при овој процес дадовме приоритет (во сооднос 2 : 1) на примерите кои беа рачно надгледувани и на новите, синтетички генерирани податоци, наспроти автоматски преведените примери. Преку оваа техника на прилагодување, моделот се трансформира од генератор на текст (основниот модел) во корисен асистент (четбот). Тој учи да ги препознава намерите на корисникот и да дава релевантни, корисни и безбедни одговори, со што се завршува процесот на тренирање на моделот.

5. Систем за евалуација на македонски јазични модели

Еден од најголемите предизвици во развојот на јазични модели за јазици како македонскиот, е недостигот на стандардизирани множества за евалуација. Без нив, тешко е објективно да се измери перформансот на моделите и да се спореди нивниот напредок.

За да го надминеме овој проблем, во рамките на ова истражување создадовме систем за евалуација на македонски јазични модели кој се состои од неколку евалуациски множества на податоци. Бидејќи овие множества не се достапни на македонски јазик, потребно беше истите да бидат преведени. Соочени со истите последици од директниот превод опишани во секција 3.2, ја искористивме истата методологија за надминување на истите. Во овој случај, наместо да ги користиме евалуациските множества на англиски јазик, искористивме постоечка висококвалитетна адаптација на овие множества за српскиот јазик (Gordi'c, 2023). Тргувајќи од јазична и културна сродност меѓу македонскиот и српскиот јазик (како јужнословенски јазици), го преведовме и адаптиравме српското множество на македонски. Ова ни овозможи да го задржиме природниот јазичен израз и да обезбедиме поголема веродостојност на евалуацијата.

На овој начин, составивме систем од седум различни евалуациски множества, кои ги користиме за квантитативно мерење на перформансите на моделот. Овие множества покриваат две клучни категории:

1. **Логичко расудување:** HellaSwag (Zellers et al., 2019), Wino-Grande (Keisuke et al., 2019), PIQA (Bisk et al., 2020), OpenbookQA (Mihaylov et al., 2018), ARC-Easy, ARC-Challenge (Clark et al., 2018).
2. **Разбирање при читање:** BoolQ (Clark et al., 2019).

Множествата за логичко расудување ја вреднуваат способноста на моделот да применува секојдневни, човечки претпоставки кои не се експлицитно наведени во текстот (на пр., HellaSwag, WinoGrande, PIQA, OpenbookQA, ARC). Од друга страна, тестовите за разбирање при читање ја проценуваат способноста на моделот да обработи даден текстуален пасус и потоа да одговори на конкретни прашања кои се однесуваат на содржината на тој пасус. Преку комбинацијата на овие два вида тестови, добиваме квантитативна слика за лингвистичките и способностите за размислување на моделот во рамките на македонскиот јазик.

6. Резултати

По процесот на тренирање на моделот на македонски јазик и создавање на системот за евалуација, следен чекор беше да го оцениме перформансот на моделот. За таа цел спроведовме квантитативна анализа преку користење на системот за евалуација, како и квалитативна анализа преку анкета со говорници со македонски мајчин јазик. Во оваа секција ќе ги претставиме резултатите од двете анализи.

6.1 Квантитативна анализа

Во овој дел ги споредуваме перформансите на нашиот модел, domestic-yak (8B), со осум други постоечки модели. Перформансите се мерат на седумте множества за евалуација кои се дел од нашиот систем. Резултатите се прикажани во Табела 4.

Табела 4. Споредба на перформансите на различните јазични модели на седумте множества за евалуација на перформансот на македонски јазик.

Модел	Големина	PIQA	OBQA	WinoG	ARC-E	ARC-C	BoolQ	HSwag	Просек
Помали модели									
Llama 3.2	1B	0.539	0.162	0.509	0.231	0.190	0.573	0.270	0.353
Phi-3.5-mini	3.8B	0.526	0.164	0.519	0.289	0.188	0.603	0.263	0.364
Споредлива големина (7B–8B)									
Qwen2.5	7B	0.560	0.216	0.535	0.391	0.253	0.779	0.339	0.439
Mistral	7B	0.578	0.218	0.561	0.463	0.287	0.759	0.372	0.462
Llama 3.1	8B	0.587	0.252	0.568	0.445	0.282	0.764	0.374	0.467
MKLLM	7B	0.642	0.294	0.615	0.503	0.300	0.788	0.433	0.510
domestic-yak	8B	0.692	0.302	0.627	0.547	0.336	0.787	0.448	0.535
Поѓолеми модели (12B–70B)									
Mistral Nemo	12B	0.607	0.242	0.606	0.472	0.319	0.809	0.400	0.493
Llama 3.3	70B	0.660	0.282	0.609	0.581	0.369	0.851	0.466	0.545

Овие модели ги поделивме во три категории според бројот на параметри: помали (1 милијарда – 4 милијарди), модели во иста класа (7 милијарди – 8 милијарди) и поголеми (12 милијарди – 70 милијарди). Според резултатите претставени во табелата, може да се забележи дека нашиот модел (domestic-yak) постигнува најдобри резултати во секоја од седумте задачи во споредба со сите модели од неговата класа (7B-8B). Понатаму, нашиот модел (со 8 милијарди параметри) е подобар дури и од значително поголеми модели. Ги надминува перформансите на Mistral Nemo (12 милијарди параметри) и е подобар од Llama 3.3 (70 милијарди параметри) на три од седумте теста, иако е речиси десетпати помал. Дополнително, нашиот модел претставува добар напредок во однос на претходниот македонски модел, MKLLM, постигнувајќи повисока точност на шест од седумте тестови.

Со ова се потврдува фактот дека користењето на македонскиот корпус заедно со множеството инструкции му овозможија на моделот подобро да ги совлада јазичните карактеристики.

6.2 Квалитативна анализа

Покрај квантитативната евалуација, спроведовме и анкета каде што квалитетот на одговорите на моделот го оценуваа говорници со македонски како мајчин јазик. Спроведовме директна споредба помеѓу нашиот модел (domestic-yak) и квантитативно најсилниот модел Llama 3.1 (70 милијарди параметри). Анкетата беше организирана во 10 оригинални прашања кои опфаќаат повеќе задачи (на пр., разбирање изрази, давање совети, пишување неформални пораки, прашања за локални институции). Во прилог се претставени прашањата користени во анкетата:

Прашања за анкета за оценување на македонски јазичен модел

Што значи кога некој ќе каже „Не ми оди од рака“?
Колку години е задолжително образованието во Македонија?
Ме боли глава, какво апче да се напијам против главоболка?
Кажи ми добра шега.
Кажи ми некоја македонска изрека.
Напиши краток е-маил со кој се одложува средба со професор поради оправдани причини.
Како би му одговорил на пријател кој те кани на кафе, но си зафатен?
Што треба да направиш ако изгубиш лична карта?
Кои се најпознати туристички атракции во Македонија?
Ако автобусот доцни, а имаш важен состанок, што е најпаметно да направиш?

Вкупно 35 учесници ги оценуваа одговорите од двата модела, кои беа анонимизирани (Модел А vs. Модел Б).

Учесниците го избираа подобриот одговор и ја образложуваа својата одлука, наведувајќи причини како: подобра граматичка доследност, поприродна фразеологија или повисока културна соодветност. Учесниците можеа да бираат повеќе од една причина. Дополнително, тие ја оценуваа и граматичката точност и релевантноста на одговорите на скала од 1 до 5. Во прилог е претставен пример од едно прашање со одговори од двата модела:

Кажи ми некоја македонска изрека.

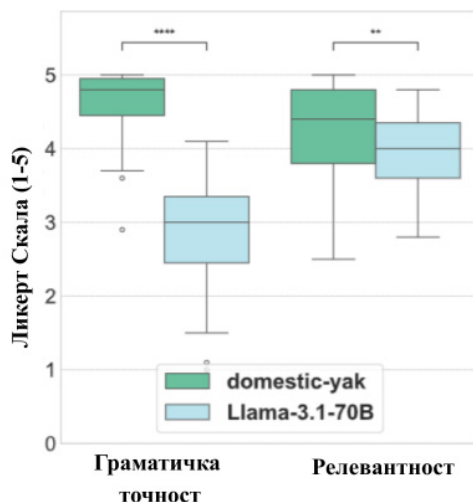
domestic-yak:

Една позната македонска изрека е: „Кој рано рани, две среќи граби“.

Llama 70B Instruct:

Една поговорка која ми доаѓа на ум е: „Молчи и слушај, пајакот на сидот чувај.“ Оваа изрека значи дека човек треба да биде внимателен и да слуша, а не само да зборува. Слично на тоа, и другата изрека вели: „Ушите најпрво чујат, а потоа устата зборуваат.“ Овие изреки ни потсетуваат на важноста на слушањето и вниманието во нашиот секојдневен живот.

Според резултатите од анкетата, нашиот модел беше избран како подобар во 64,2 % од случаите, наспроти 27,1 % за Llama 3.1 (70B). Во 8,7 % од случаите, одговорите од двата модела беа оценети како еднакви. Причините поради кои учесниците го избраа нашиот модел за подобар беа: подобра граматичка доследност (81,6 % од случаите), поприродна фразеологија (60 %) и повисока културна соодветност (37 %). Оценките за граматичка точност и релевантност се претставени на слика 3.

Слика 3. Просечни оценки за флуентност и релевантност (скала од 1-5). Нашиот модел (domestic-yak) значително го надминува Llama 3.1 (70B) во двете димензии, со висока статистичка значајност (**** $p \leq 10^{-4}$).

Може да се забележи дека нашиот модел има значително поголеми оценки за граматичка точност (просечна оценка 4,6 наспроти 2,8 за Llama) и релевантност (4,26 наспроти 3,9 за Llama) што се потврдува и со спроведените статистички тестови.

Иако Llama 70B постигна повисоки резултати на некои од квантитативните тестови (табела 4), нашиот модел беше убедливо префериран помеѓу говорниците на македонски јазик во квалитативната евалуација. Ова покажува дека квантитативните тестови секогаш не ја доловуваат целата слика, т. е. реалниот квалитет на моделот специфичен за јазикот. Со тренирање на висококвалитетни податоци и прилагодување со инструкции кое вклучува културно усогласени содржини, нашиот модел успеа да ги научи јазичните и културните карактеристики на македонскиот јазик. Квалитативни-

те резултати потврдуваат дека нашиот модел, преку јазична и културна адаптација, може да надмине модел кој е речиси десет пати поголем, особено во поглед на граматичката точност и природност на јазикот.

7.Заклучок

Овој труд го пополнува досегашниот јаз во обработката на македонскиот јазик преку воведување на множество на клучни јазични ресурси. Како дел од овој труд, го објавуваме најголемиот јавно достапен македонски корпус досега, заедно со неговата прочистена верзија, како и ново множество на инструкции и систем за евалуација на перформансот на големите јазични модели на македонски јазик. Користејќи ги овие ресурси, го создадовме моделот *domestic-yak*, кој не само што ги надминува сите постоечки модели за македонски јазик во неговата категорија, туку се покажа како еднаков или супериорен во однос на модели кои се и до десет пати поголеми.

Два клучни наоди се од особена важност. Прво, нашите анализи покажуваат дека квалитетните податоци на еден јазик (преку преттренирање на истиот јазик) носат поголеми придобивки отколку самото прилагодување на инструкции. Второ, човечката евалуација ги зацврсти овие наоди: говорителите на македонскиот јазик конзистентно го претпочитаа нашиот модел пред Llama 3.1 (70B), оценувајќи го како значително подобар во однос на граматичката точност и културната релевантност. Нашите резултати докажуваат дека таргетираниот развој на ресурси и адаптацијата на еден јазик им овозможуваат на помалите модели да ги надминат поголемите повеќејазични системи во реална, практична употреба.

Иако овој модел претставува одлична основа за општа намена, свесни сме за одредени ограничувања кои ги дефинираат и нашите идни насоки. Имено, моделот не е специјализиран за тесни стручни домени (како право или медицина) и има ограничување на должината на контекстот. Понатаму, иако вложивме труд да создадеме квалитетно множество за евалуација, истото сепак се потпира на преводи. Затоа, идната работа ќе биде насочена кон проширување на овие множества со изворно македонски содржини и подобрување на способноста на моделот за работа со подолги текстови.

Сите ресурси развиени во рамките на ова истражување се јавно достапни. Се надеваме дека со ова не само што ќе го забрзаме истражувањето и развојот на практични апликации, туку дека се отвора пат за напредок на македонскиот јазик во новата ера на вештачката интелигенција.

Користена литература

- Aleksa Gordić 2023: „First Serbian LLM Evaluation“, Report.
- Aleksa Gordić 2024: „YugoGPT – an open-source LLM for Serbian, Bosnian, and Croatian languages“, Project report.
- Ardila Rosana, Megan Branson, Kelly Davis, Michael Henretty, Michael Kohler, Josh Meyer, Reuben Morais, Lindsay Saunders, Francis M. Tyers & Gregor Weber 2019: „Common Voice: A massively multilingual speech corpus“, arXiv preprint arXiv:1912.06670.
- Bañón Marta, Malina Chichirau, Miquel Esplà-Gomis, Mikel L. Forcada, Aarón Galiano-Jiménez, Cristian García-Romero, Taja Kuzman, Nikola Ljubešić, Rik van Noord, Leopoldo Pla Sempere et al. 2023: „Macedonian–English parallel corpus MaCoCu-mk-en 2.0“, Dataset.
- Bisk Yonatan, Rowan Zellers, Ronan Le Bras, Jianfeng Gao & Yejin Choi 2020: „PIQA: Reasoning about physical commonsense in natural language“, Proceedings of the AAAI-20.
- Blasi Damian, Antonios Anastasopoulos & Graham Neubig 2021: „Systematic inequalities in language technology performance across the world’s languages“, arXiv preprint arXiv:2110.06733.
- Burchell Laurie, Ona de Gibert, Nikolay Arefyev, Mikko Aulamo, Marta Bañón, Mariia Fedorova, Liane Guillou, Barry Haddow, Jan Hajič, Erik Henriksson et al. 2025: „An expanded massive multilingual dataset for high-performance language technologies“, arXiv preprint arXiv:2503.10267.
- Clark Christopher, Kenton Lee, Ming-Wei Chang, Tom Kwiatkowski, Michael Collins & Kristina Toutanova 2019: „BoolQ: Exploring the surprising difficulty of natural yes/no questions“, Proceedings of NAACL 2019.
- Clark Peter, Isaac Cowhey, Oren Etzioni, Tushar Khot, Ashish Sabharwal, Carissa Schoenick & Oyvind Tafjord 2018: „Think you have solved question answering? Try ARC, the AI2 Reasoning Challenge“, arXiv preprint arXiv:1803.05457.

- Conover Mike, Matt Hayes, Ankit Mathur, Jianwei Xie, Jun Wan, Sam Shah, Ali Ghodsi, Patrick Wendell, Matei Zaharia & Reynold Xin 2023: „Free Dolly: Introducing the world’s first truly open instruction-tuned LLM“, Technical report (Databricks).
- Daniele Luigi & Suphavadeeprasit 2023: „Amplify-Instruct: Synthetically generated diverse multi-turn conversations for efficient LLM training“, arXiv preprint (in preparation).
- Ding Ning, Yulin Chen, Bokai Xu, Yujia Qin, Zhi Zheng, Shengding Hu, Zhiyuan Liu, Maosong Sun & Bowen Zhou 2023: „Enhancing chat language models by scaling high-quality instructional conversations“, arXiv preprint arXiv:2305.14233.
- Gao Leo, Stella Biderman, Sid Black, Laurence Golding, Travis Hoppe, Charles Foster, Jason Phang, Horace He, Anish Thite, Noa Nabeshima, Shawn Presser & Connor Leahy 2020: „The Pile: An 800GB dataset of diverse text for language modeling“, arXiv preprint arXiv:2101.00027.
- Grattafiori Aaron, Abhimanyu Dubey, Abhinav Jauhri, Abhinav Pandey, Abhishek Kadian, Ahmad Al-Dahle, Aiesha Letman, Akhil Mathur, Alan Schelten, Alex Vaughan et al. 2024: „The Llama 3 herd of models“, arXiv preprint arXiv:2407.21783.
- Ji Shaoxiong, Zihao Li, Indraneil Paul, Jaakko Paavola, Peiqin Lin, Pinzhen Chen, Dayyán O’Brien, Hengyu Luo, Hinrich Schütze, Jörg Tiedemann et al. 2024: „EMMA-500: Enhancing massively multilingual adaptation of large language models“, arXiv preprint arXiv:2409.17892.
- Joshi Pratik, Sebastin Santy, Amar Budhiraja, Kalika Bali & Monojit Choudhury 2020: „The state and fate of linguistic diversity and inclusion in the NLP world“, arXiv preprint arXiv:2004.09095.
- Kaplan Jared, Sam McCandlish, Tom Henighan, Tom B. Brown, Benjamin Chess, Rewon Child, Scott Gray, Alec Radford, Jeffrey Wu & Dario Amodei 2020: „Scaling laws for neural language models“, arXiv preprint arXiv:2001.08361.
- Koubaa Anis, Adel Ammar, Lahouari Ghouti, Omar Najar & Serry Sibae 2024: „ArabianGPT: Native Arabic GPT-based large language model“, arXiv preprint arXiv:2402.15313.
- Lee Ariel N., Cole J. Hunter & Nataniel Ruiz 2023: „Platypus: Quick, cheap, and powerful refinement of LLMs“, arXiv preprint.
- Lee Katherine, Daphne Ippolito, Andrew Nystrom, Chiyuan Zhang, Douglas Eck, Chris Callison-Burch & Nicholas Carlini 2021:

- „Deduplicating training data makes language models better“, arXiv preprint arXiv:2107.06499.
- Ljubešić Nikola & Davor Lauc 2021: „BERTić – the transformer language model for Bosnian, Croatian, Montenegrin and Serbian“, arXiv preprint arXiv:2104.09243.
- Ljubešić Nikola & Biljana Stojanovska 2023: „Macedonian linguistic training corpus SETimes MK 0.1“, Dataset (CLARIN.SI).
- Luukkonen Risto, Ville Komulainen, Jouni Luoma, Anni Eskelinen, Jenna Kanerva, Hanna-Mari Kupari, Jenna Kanerva, Filip Ginter, Veronika Laippala, Niklas Muennighoff, Aleksandra Piktus et al. 2023: „FinGPT: Large generative models for a small language“, arXiv preprint arXiv:2311.05640.
- Mihaylov Todor, Peter Clark, Tushar Khot & Ashish Sabharwal 2018: „Can a suit of armor conduct electricity? A new dataset for open-book question answering“, Proceedings of EMNLP 2018.
- OpenAI 2024: „GPT-4o System Card“, arXiv preprint arXiv:2410.21276.
- Orlando Riccardo, Luca Moroni, Pere-Lluís Huguet Cabot, Simone Conia, Edoardo Barba, Sergio Orlandini, Giuseppe Fiameni & Roberto Navigli 2024: „Minerva LLMs: The first family of large language models trained from scratch on Italian data“, Proceedings of CLiC-it 2024, 707–719.
- Penedo Guilherme, Hynek Kydlíček, Vinko Sabolčec, Bettina Messmer, Negar Foroutan, Martin Jaggi, Leandro von Werra & Thomas Wolf 2024b: „FineWeb2: A sparkling update with 1000s of languages“, Technical report / dataset.
- Pfeiffer Jonas, Ivan Vulić, Iryna Gurevych & Sebastian Ruder 2020: „MAD-X: An adapter-based framework for multi-task cross-lingual transfer“, arXiv preprint arXiv:2005.00052.
- Raffel Colin, Noam Shazeer, Adam Roberts, Katherine Lee, Sharan Narang, Michael Matena, Yanqi Zhou, Wei Li & Peter J. Liu 2020: „Exploring the limits of transfer learning with a unified text-to-text transformer“, Journal of Machine Learning Research 21(140): 1–67.
- Sallinen Alexandre, Stefan Krsteski, Paul Teilletche, Marc-Antoine Allard, Baptiste Lecoeur, Michael Zhang, Fabrice Nemo, David Kalajdzic, Matthias Meyer & Mary-Anne Hartley 2025: „mmore: Massive multimodal open RAG & extraction“, Proceedings of ICML 2025 (to appear).

- Ortiz Suárez Pedro Javier, Laurent Romary & Benoît Sagot 2020: „A monolingual approach to contextualized word embeddings for mid-resource languages“, arXiv preprint arXiv:2006.06202.
- Taori Rohan, Ishaan Gulrajani, Tianyi Zhang, Yann Dubois, Xuechen Li, Carlos Guestrin, Percy Liang & Tatsunori B. Hashimoto 2023: „Stanford Alpaca: An instruction-following LLaMA model“, GitHub project (tatsu-lab/stanford_alpaca).
- Truong Sang T., Duc Q. Nguyen, Toan Nguyen, Dong D. Le, Nhi N. Truong, Tho Quan & Sanmi Koyejo 2024: „Crossing linguistic horizons: Finetuning and comprehensive evaluation of Vietnamese large language models“, arXiv preprint arXiv:2403.02715.
- Ulčar Matej & Marko Robnik-Šikonja 2020: „FinEst BERT and CroSloEngual BERT: less is more in multilingual models“, In: Text, Speech, and Dialogue (TSD 2020), LNCS 12284. Springer.
- Xue Linting, Noah Constant, Adam Roberts, Mihir Kale, Rami Al-Rfou, Aditya Siddhant, Aditya Barua & Colin Raffel 2020: „mT5: A massively multilingual pre-trained text-to-text transformer“, arXiv preprint arXiv:2010.11934.
- Zellers Rowan, Ari Holtzman, Yonatan Bisk, Ali Farhadi & Yejin Choi 2019: „HellaSwag: Can a machine really finish your sentence?“, Proceedings of ACL 2019.
- Sakaguchi Keisuke, Ronan Le Bras, Chandra Bhagavatula & Yejin Choi 2019: „WinoGrande: An adversarial Winograd Schema Challenge at scale“, Proceedings of AAAI-20.

м-р Јован Иловски
Универзитет за информатички науки и технологии „Св. Апостол
Павле“, Охрид¹
jovan.ilovski@cse.uist.edu.mk

проф. д-р Мерсиha Исмaјлoскa
Универзитет за информатички науки и технологии „Св. Апостол
Павле“, Охрид
mersiha.ismajloska@uist.edu.mk

ГЕНЕРАТИВНА ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА КАКО СРЕДСТВО ЗА ЗАШТИТА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА ЈАЗИЧНОТО НАСЛЕДСТВО

Апстракт: Во ера на генеративна вештачка интелигенција, технологијата добива нова димензија во однос на зачувувањето, истражувањето и интерпретацијата на националното, културно и јазично наследство. Овој реферат има за цел да илустрира една иновативна примена на вештачката интелигенција, иреку развој и адаптација на апликација која овозможува интеракција со симулирани ликови на значајни македонски писатели од XIX век – Константин Миладинов и Григор Прличев. Се врши анализа на јазичната структура, дијалектната основа и стилстичките карактеристики на текстовите од Миладинов и Прличев, со цел прецизно реплицирање во моделот. Целта е да се покаже дека технологијата не само што служи како алатка за реконструкција на минатото туку и како средство за интерактивен дијалог и современо разбирање на културното наследство.

Клучни зборови: Генеративна вештачка интелигенција, културна интерпретација, Дијалектна разновидност, Интерактивен дијалог, симулација

1. Вовед

Во време кога технологијата сè повеќе навлегува во нашето секојдневие, генеративната вештачка интелигенција (ВИ) почнува да се користи во сè повеќе области. Ова отвора нови можности за зачувување и повторно откривање на културното и јазичното богатство – особено таму каде што традиционалните извори се веќе изгубени, недостапни или едноставно заборавени и стилот што ги прави препознатливи.

¹ Универзитет за информатички науки и технологии „Св. Апостол Павле“, Охрид, 6000, Република Северна Македонија

Ваквите истражувања, книжевната наука во Република Северна Македонија, ја доближуваат до светските трендови каде ВИ е алатка во збогатување на читателското искуство и сместување на книжевноста во еден технички контекст, несвојствен за неа, на ваков начин. Тоа ни дава за право да размислуваме за една нова парадигма на книжевноста, нов книжевно теоретски правец кој би се занимавал со законите на генеративната вештачка интелигенција како една од алатките на читањето на далечина или т.н. Distant Reading, концепт многу битен за дигиталните-хуманистички науки или т.н. Digital Humanities.

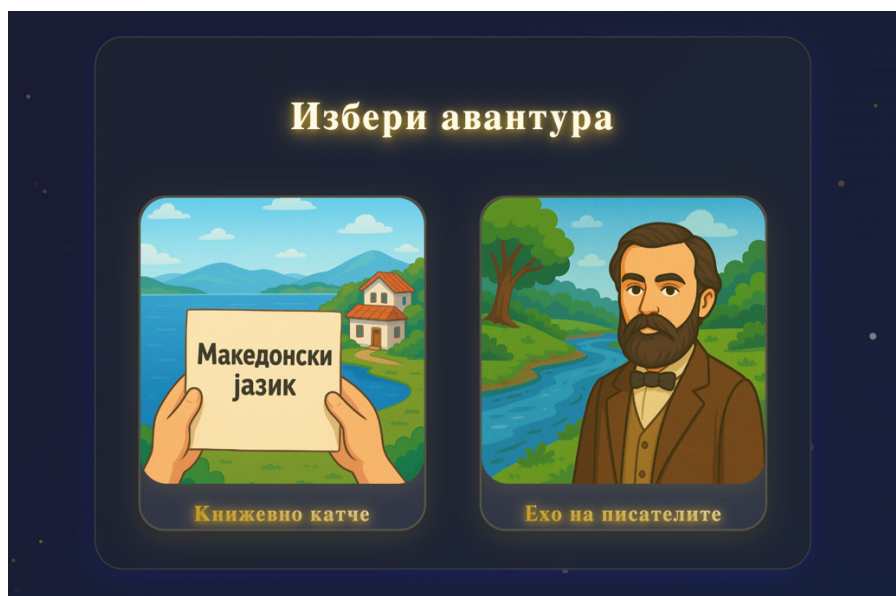
Целта на овој труд е да се истражи потенцијалот на генеративната ВИ како алатка за интерпретација на македонското јазично наследство преку дигитална реконструкција на ликовите на Константин Миладинов и Григор Прличев – двајца клучни автори од XIX век чие творештво го одразува богатството на народниот говор и културниот контекст на своето време. Тој дава критичка проценка на можностите и ограничувањата на генеративната ВИ во контекст на симулација на дијалектна разновидност и културна автентичност. Преку практична имплементација и анализа на резултатите, ќе се оценат степенот на прецизност, флексибилноста на моделот и етичките аспекти.

2. Стилистички универзум на македонската романтичарска поезија: дијалектна основа и модерна анализа преку вештачка интелигенција

Македонската романтичарска поезија, особено творештвото на Константин Миладинов и Григор Прличев, претставува драгоцен дел од нашето книжевно и културно наследство. Разбирањето на нивните слоеви бара внимателна анализа, но денес благодарение на напредокот на технологијата, можеме да ѝ пристапиме на оваа поезија на нов и подлабок начин. Миладиновци и Прличев се вбројуваат меѓу најзначајните претставници на македонската преродба, особено во контекст на собирањето и публикувањето народни умотворби (Makedonski jazik 2021).

2.1. Книжевно катче: дигитална алатка за современа интерпретација

Како составен дел од овој реферат, беше создадена дигитална алатка наречена „**Книжевно катче**“, со идеја да се понуди поинаков, посовремен начин на доживување и разбирање на македонската романтичарска поезија. Поттикната од желбата да им се пристапи на старите текстови на нов и поблизок начин, алатката нуди пријатна, визуелно лесна за користење платформа преку која секој љубител на литературата може да ги истражува делата на Константин Миладинов и Григор Прличев. Интерфејсот од почетната страница на алатката може да се види на слика 1.

Слика 1. Почетен екран на дигиталната алатка²

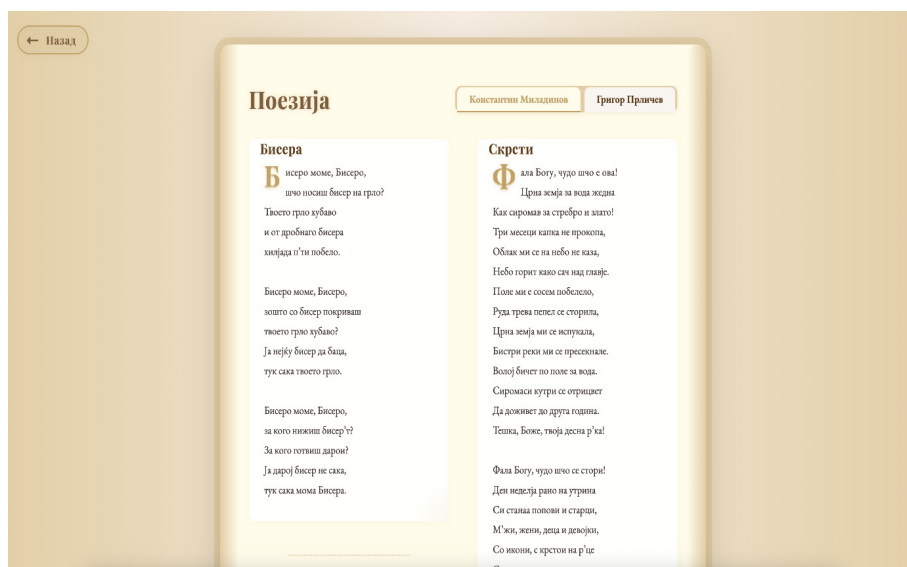
Во делот „**Книжевно катче**“, поезијата е организирана по автор, при што секоја е претставена со можност да се отвори во модален прозорец за подетално читање и анализа.

Она што ја издвојува апликацијата е вградената функција за **анализа со генеративна вештачка интелигенција**, каде корисникот може да постави прашање или да побара појаснување на стилските, јазичните или дијалектните елементи од поезијата. Со ваквиот пристап, се нуди сосема нов начин на читање – каде што

² <https://distant-reading.x10.bz/entry.php>

поетскиот текст не е „затворен“ и завршен, туку напротив, станува **жив, отворен за дијалог и продлабочено анализирање.**

Интерфејсот за делот „Книжевно катче“ може да се види на **слика 2.** Создавањето на „Книжевно катче“ беше обид да се приближат старите стихови до современиот читател. Алатката не нуди само читање, туку и можност за дијалог поврзан со делото, за интеракција и размислување. Таа ја носи книжевноста во дигиталната ера без да ѝ ја одземе душата. Наместо тоа, ѝ дава нов контекст – каде екранот не е пречка, туку прозорец кон стихот.

Слика 2. Интерфејс за делот „Книжевно катче“³

2.2. Јазична анализа на поезијата преку вештачка интелигенција

Во овој дел од рефератот се фокусираме на начинот на кој генеративната вештачка интелигенција може да се користи како алатка за анализа и продлабочено разбирање на поетски текстови, особено оние кои се богати со дијалектни, архаични и стилски слоеви. За таа цел, во апликацијата „Книжевно катче“ беа вклучени следните песни од Константин Миладинов: „Т’га за југ“, „Бисера“, „Голапче“, „Желание“, „Шупељка“, „Думание“, „Клетва“, „Скрсти“, „Побратимство“, „Сираче“ и „На с’нце-

³ <https://distant-reading.x10.bz/k-katche.php>

то“. За потребите на ова истражување, песните на Константин Миладинов се преземени од електронскиот ресурс „Македонски јазик“ (Makedonski jazik 2015).

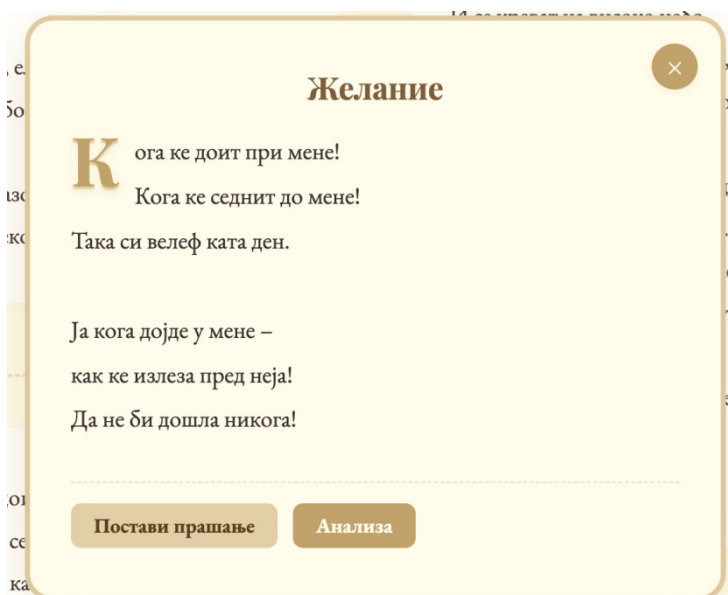
Од Григор Прличев е застапена епската поема „Сердарот“, која е исто така вклучена како дел од дигиталната апликација, и е преземена од порталот „Македонски јазик“ каде е достапна во целост. Нејзината структура послужи како одлична основа за анализа на епскиот израз преку вештачка интелигенција (Makedonski jazik 2015).

Секоја од овие песни е поставена како засебна единица во алатката, со можност за нејзино читање во модален прозорец и директна интеракција преку прашања до вештачката интелигенција. Кога корисникот ќе постави прашање во апликацијата, системот во позадина автоматски ја испраќа песната заедно со прашањето до генеративен модел на вештачка интелигенција. Така, моделот не одговара „на празно“, туку има целосна слика за содржината на текстот.

Во позадина е интегриран моделот **Џемини (Gemini)**, напреден генеративен систем развиен од Гугл, кој овозможува контекстуално обработување на долги и сложени текстови, како што се поетските дела на Миладинов и Прличев. Благодарение на неговата способност да „чита“ цели пасуси и да разбере јазични нијанси, Џемини овозможува поинтелигентен и пофокусиран одговор што го збогатува читателското искуство (Google DeepMind 2024).

Највпечатливо е тоа што ваквата интеракција ја прави поезијата „жива“ и таа веќе не е само нешто што го читаме, туку нешто со кое можеме да зборуваме. Стиховите стануваат прашања, повици за толкување, можности за ново разбирање. Наместо вештачката интелигенција да ја замени нашата интерпретација, таа помага, ни отвора нови погледи.

На слика 3 се гледаат двете опции што му се нудат на корисникот кога ќе избере песна. Првата е „Анализа“, каде можеш да добиеш објаснување за начинот на пишување – како е составен текстот, кои зборови и дијалектни форми се користени, што го прави стилот посебен. Втората опција е „Постави прашање“, каде што, преку вештачка интелигенција, можеш да започнеш разговор за песната.

Слика 3. Модален прозорец со опции за анализа на поезијата со помош на ВИ

Промптот претставува инструкции или насоки што ѝ се даваат на вештачката интелигенција за да се добие посакуваниот излез, било да е тоа анализа, објаснување или креативен одговор (AI Gender [б.г.]). Искуството беше навистина интересно. Одговорот што го врати вештачката интелигенција не само што ги следеше сите барани точки, туку и сама „додаде“ тематска анализа и заклучок, како некој што не само што разбрал што го прашуваме, туку сака и дополнително да помогне. Тоа можеме да го видиме подетално на табела 1. Одговорот беше убаво структуриран, прецизен, со примери од песната и јасен начин на изразување. Најважното е што ваквиот пристап не ја заменува човечката анализа, туку само ја олеснува и отвора простор за подлабоко разбирање. Особено е корисен за оние што сакаат да навлезат во поезијата, ама можеби не се сигурни како. Со оваа алатка, стиховите стануваат поразбирливи, а разговорот со текстот пореален и поблизок.

Табела 1. Промпт и ВИ одговор – структурна споредба

Елемент	Промпт	Одговор од ВИ	Забелешка
Фокус	Јазичен израз, дијалектни особености, стилски автентичности	Одговорот е структуриран според трите барани категории, плус додава тематска анализа и заклучок.	Моделот не само што ги следи точките од промптот, туку го проширува со дополнителна тематска длабочина.
Јазичен израз	Детално да се анализира	Анализира архаизми, синтакса, вокабулар, ритам, повторувања и лирска едноставност.	Одговорот нуди конкретни примери (на пр. „велеф“), што ја прави анализата применлива и корисна за читање и интерпретација.
Дијалектни особености	Да се нагласат	Опфатени се струшки дијалект, изговори, честички и фрази карактеристични за западниот дијалект.	Ги лоцира јазичните белези поврзани со географскиот и историскиот контекст.
Стилски автентичности	Да се објаснат	Третирани се влијанијата од народната поезија, лирскиот карактер, емоционалната искреност, интроспекцијата, антитезата.	Стилистичката анализа е богата и добро артикулирана, што покажува дека моделот ги препознава основните елементи на романтичната лирика.

Елемент	Промпт	Одговор од ВИ	Забелешка
Контекстуалност	Непосредно поврзана со содржината на песната	Да – анализата не е општа, туку директно произлегува од текстот на песната.	Потврдува дека моделот го „разбира“ контекстот и реагира релевантно.
Јасност и стил на одговорот	/	Јасен, логички структуриран, со поднаслови и курзив/болд за нагласување.	Одговорот е лесен за читање, едукативен и неформално-пристапен.
Додадена вредност	/	Додава тематска анализа и заклучок, кои не беа побарани директно во промптот.	Тоа покажува способност за „автономно проширување“ на темата во насока што може да биде корисна за читателот.

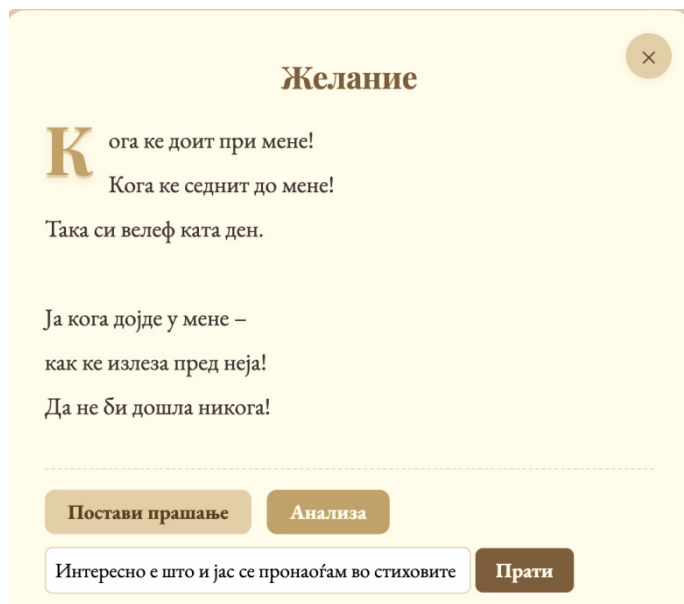
Поголемиот дел од одговорот што го генерираше ВИ е прикажан на слика 4 подолу, за да може читателот да ја согледа и содржинската, не само структурната длабочина на анализата.

дијалектните особености и стилската автентичност. ****Јазичен израз:**** Јазикот во песната е типичен за периодот на преродбата и е претставен во неговиот народен облик. Миладинов се стреми кон едноставен и разбирлив јазик, користејќи зборови кои се блиски до говорниот јазик на народот. Ова е дел од преродбенската тенденција за создавање литература која ќе биде достапна и релевантна за широките народни маси. • ****Архаизми и дијалектизми:**** Во песната се забележуваат архаични зборови и форми кои се карактеристични за дијалектот од кој потекнува Миладинов (струшкиот дијалект). На пример, употребата на глаголската форма "велеф" (велев) наместо стандардното "велем" или "зборувам" е јасен показател за дијалектниот израз. Исто така, употребата на зборот "ката" (секој) е карактеристична за западномакедонските дијалекти. • ****Едноставност на речникот:**** Речникот е релативно едноставен, а зборовите се конкретни и директни. Ова е во согласност со стремењот кон јасна и некомплицирани комуникација. • ****Синтакса:**** Синтаксата е исто така едноставна и директна, со кратки и јасни реченици. Ова придонесува за чувството на непосредност и искреност во изразот. ****Дијалектни особености:**** Како што споменавме, песната е богата со дијалектни карактеристики, што е типично за творештвото на Миладинов. • ****Струшки дијалект:**** Најизразена е присутноста на струшкиот дијалект. Ова се гледа во: • Глаголските форми како "велеф" наместо "велем/зборувам". • Употреба на зборови специфични за регионот, како што се локални синоними или изрази. • ****Западномакедонски карактеристики:**** Употребата на зборовите "ката" (секој) е типична за западните дијалекти. Овие дијалектни елементи не се само декоративни, туку се интегрален дел од идентитетот на песната и на авторот. Тие ја поврзуваат песната со конкретен географски регион и со специфичен начин на говор и размислување. ****Стилски автентичности:**** Стилски, песната се карактеризира со неколку важни елементи: • ****Лирска едноставност:**** Песната се одликува со едноставност и директност во изразот на чувствата. Искреноста и непосредноста се главните стилски обележја. • ****Психолошки реализам:**** И покрај едноставноста на јазикот, песната нуди длабок психолошки увид во состојбата на лирскиот субјект.

Слика 4. Анализа на песната „Желание“ од Константин Миладинов според јазични, дијалектни и стилски особености

Покрај можноста за автоматска анализа, апликацијата нуди уште една корисна опција – „Постави прашање“. Со неа, корисникот не добива само готово објаснување, туку може сам да го трасира текот на интеракцијата. На пример, ако нешто не му е јасно во стихот, може директно да праша – „Што значи овој израз?“ или „Зошто е користена токму оваа форма?“ и да добие одговор кој е поврзан со самата песна.

Слика 5 го прикажува екранот од алатката „Книжевно катче“ во моментот кога корисникот ја користи функцијата „Постави прашање“. Како што може да се види, едниот дел е резервиран за текстуалниот разговор со вештачката интелигенција, додека другиот ја прикажува самата песна. Овој распоред овозможува корисникот истовремено да ја чита поезијата и да поставува прашања. Интеракцијата е едноставна и пријатна: доволно е да се внесе прашање, а моделот веднаш одговара.

Слика 5. Поставување прашање за песната „Желание“ од Константин Миладинов

Табела 2 го прикажува одговорот што го даде вештачката интелигенција кога ѝ беше поставено прашањето од слика 5 за анализа на песната „Желание“ од Константин Миладинов. Наместо да даде само краток опис, моделот понуди целосна и многу смислена анализа – како да ја рецитира песната со разбирање и емпатија. Во табелата се разгледани сите важни елементи од одговорот: како е обработена темата на песната, на кој начин се опишани емоциите, како се објаснети структурата и јазикот, и зошто стиховите лесно допираат до читателот. Важно е што ВИ не се држи строго до промптот, туку нуди повеќе и вклучува заклучок и објаснување зошто некој би се пронашол во стиховите.

Овој одговор е добар пример за тоа како генеративната вештачка интелигенција може да помогне во толкувањето на по-

езија – не со тоа што ни ја одзема нашата мисла, туку со тоа што ни дава свежа перспектива и помага да ги видиме емоциите што стојат зад зборовите. Токму оваа способност да понуди длабочина без се да наметнува и да анализира, ја прави ВИ особено корисна алатка во литературната интерпретација. Наместо да добиеме сув, механички одговор, добивме текст што изгледа како да е напишан од внимателен читател кој се обидува да ја разбере поезијата со срце, а не само со логика.

Вештачката интелигенција не ја заменува нашата мисла, туку станува партнер во читањето – некој што секогаш е тука за да понуди уште една гледна точка, уште еден слој на разбирање.

Табела 2. Анализа на одговорот од ВИ за песната „Желание“

Аспект	Содржина (одговор од ВИ)
Вовед	Се разбира, со задоволство ќе ти ја анализирам песната „Желание“ од Константин Миладинов и ќе ја разгледам причината зошто се пронаоѓаш во неа. Оваа кратка, но моќна песна, е одличен пример за емоционалната искреност и едноставност кои се карактеристични за поезијата на Константин Миладинов. Иако е напишана во 19 век, нејзината тема е универзална и лесно препознатлива и денес.
Тема	Основната тема на песната е желбата и нејзината двојна природа. Станува збор за копнежот за близина со некој, но истовремено и стравот од таа близина. Оваа амбивалентност е клучна за разбирање на емоционалната сложеност на лирскиот субјект.
Структура и јазик	Песната е составена од две строфи. Првата ја изразува надежта и исчекувањето, додека втората го открива стравот и несигурноста. Јазикот е едноставен, разговорен, близок до народниот говор. Користењето на формите „велеф“, „ке доит“, „ке седнит“ е карактеристично за дијалектниот израз на Миладинов, што придонесува за автентичноста и искреноста на песната.

Аспект	Содржина (одговор од ВИ)
Амбивалентност	Ова е срцето на песната. Првата строфа е полна со исчекување и надеж: „Кога ќе доит при мене! / Кога ќе седнит до мене! / Така си велелф ката ден.“ Се чини дека лирскиот субјект копнее по присуство на некој. Но, втората строфа прави целосен пресврт: „Ја кога дојде у мене – / как ќе излезе пред неја! / Да не би дошла никога!“ Овде се открива стравот од исполнување на желбата.
Значење на прашањето	Прашањето „как ќе излезе пред неја!“ го открива најдлабокиот страв на лирскиот субјект. Тој/таа се прашува како ќе се претстави пред саканата личност. Овој страв може да потекнува од несигурност во себе, од страв дека нема да биде прифатен/а, или од страв дека ќе биде разочаран/а. Тоа е страв од ранливост и од откривање на себеси.
Пронаоѓање во песната	Причините зошто се пронаоѓаш во стиховите можат да бидат многубројни, бидејќи темата е универзална: сите луѓе понекогаш доживуваат амбивалентни чувства кон своите желби. Присутен е и стравот од ранливост, несигурност, копнеж за нешто, но и страв од разочарување. Едноставноста и искреноста на песната ја прават блиска и разбирлива.
Заклучок	„Желание“ е кратка, но длабока песна која ја доловува комплексноста на човечките емоции. Нејзината универзална тема и едноставен јазик ја прават релевантна и денес. Фактот што се пронаоѓаш во стиховите покажува дека си способна/способен да се поврзеш со длабоките емоции на лирскиот субјект. Тоа е доказ за моќта на поезијата да допре и инспирира.

Дополнително, со цел да се оствари поширока анализа и да се направи споредба меѓу различни генеративни модели, поема-та „Сердарот“ од Григор Прличев беше обработена и преку Чет

ГПТ (**ChatGPT**), алатка базирана на моделот ГПТ 4o (GPT-4o) развиен од компанијата OpenAI (OpenAI 2024). Иако на платформата, во делот „Книжевно катче“ поемата е достапна во целост за читање и е дел од корпусот за анализа, нејзината **големина и комплексна структура** не се соодветни за ВИ-интеракција во истиот формат како и пократките лирски песни. Затоа, беше одлучено анализата да се направи **надворешно**, преку ChatGPT, за да се добие поширок увид и можност за споредба со резултатите добиени од моделот Џемини, кој се користи на самата платформа.

Анализата добиена преку ChatGPT се покажа како богата и ја покрива **јазичната архаичност, дијалектните особености и стилските средства** карактеристични за Прличев, со јасна структура и прецизен јазик. Особено впечатливо е тоа што моделот покажа разбирање на **емоционалната длабочина и митолошката нарација** во поемата, нудејќи и детална тематска интерпретација. Од аспект на споредба, може да се каже дека Џемини е попрецизен при идентификување на лингвистички структури во пократки текстови, додека ChatGPT покажа **поголема интерпретативна широчина**, што е особено корисно кај епски текстови со повеќе слоеви.

Целиот одговор од анализата на ВИ е прикажан на табела 3.

Табела 3. Промпт и целосен ВИ одговор – анализа на поемата „Сердарот“

Елемент	Содржина
Промпт	Детално анализирај ја поемата „Сердарот“ од аспект на јазичен израз, дијалектни особености и стилски автентичности.
ВИ-одговор	Анализа на поемата „Сердарот“ од Григор Прличев <i>Јазичен израз:</i> Поемата користи богат, возвишен и архаичен јазик, со: • Епска реторика и патос („На јуриш!“, „О, зошто немав сабја јас...“) • Поетски слики и метафори („пајажина танка риза“, „јунак славен“) • Универзални симболи: крст, сонце, темјанка, облека • Долги, сложени реченици со варијации во ритмот

Елемент	Содржина
ВИ- одговор	<i>Дијалектни особености</i> • Западномакедонски дијалектни форми („фати“, „ке го тажеа“, „в гора“) • Архаизми и старобалкански лексика („еринија“, „кадука“, „в темел“) • Присуство на црковнословенски влијанија • Грчко-словенски влијанија, карактеристични за образованието на Прличев <i>Стилски автентичности</i> • Епско-херојски стил: митски ликови, високи идеали • Лирска нишка преку женските ликови • Сценски, драмски тон – подготвено речиси како театарска пиеса • Морална и духовна вертикала (чест, клетва, жртва) <i>Заклучок:</i> „Сердарот“ е пример за книжевна зрелост и патриотски дух. Го користи македонскиот јазик пред неговата стандардизација, внесува митолошка тежина, емотивна длабочина и историска релевантност. Поемата останува жива врска меѓу литературата, историјата и националниот идентитет.

2.3. Од анализа до симулација: заклучоци од анализата и примена во промпт инженерингот за „ехо на писателите“

Работејќи со генеративна вештачка интелигенција, увидовме дека овие алатки не се само иновативна технологија, туку и потенцијални помошници во разбирањето на поезијата. Со внимателно напишани промптови, како насоките што ѝ ги даваме на ВИ, моделите како Gemini и ChatGPT успеаја да препознаат многу од важните јазични и стилски особености во делата на Константин Миладинов и Григор Прличев. Тие ги идентификуваа архаичните зборови, дијалектите, ритмот, па дури и емоциите што се провлекуваат низ стиховите. Тоа покажа дека ВИ може да биде вистинска поддршка во анализата, и тоа не како замена за човекот, туку како партнер кој нуди дополнителна перспектива.

Секако, сè не беше совршено. Кога се работеше со подолги и посложени текстови, како епската поема „Сердарот“ – се пока-

жа дека моделите понекогаш се губат во контекстот или даваат премногу општи одговори. Но токму овие искуства ни помогнаа да разбереме како најдобро да ги насочиме. Тука доаѓа улогата на **промт инженерингот** – начинот на кој ги формулираме прашањата и насоките за ВИ, за да добиеме одговор што е верен на стилот, духот и јазикот на оригиналниот автор. Колку е подобро поставено прашањето, толку е поквалитетен и посоодветен одговорот што го дава моделот, па тоа не е само техничка вештина, туку и комбинација од креативност, лингвистичка чувствителност и разбирање на начинот на кој ВИ ги процесира информациите – нешто што се покажува како клучно при симулирање на автори со јасно изразена јазична и стилска индивидуалност (PELANET.mk 2023).

Овие сознанија ќе ги искористиме во следниот дел од проектот – „Ехо на писателите“, каде што ќе се симулираат разговори со самите автори. Целта ни е не само тие да одговараат на прашања, туку да звучат како себе си – со јазикот што го зборувале, со изразот што ги одликува, со став и мисла што наликуваат на нивните дела. Благодарение на досегашната анализа, знаеме каде треба да внимаваме: кои зборови да ги користиме, каков тон да зададеме и како да го одржиме чувството дека зборуваме со вистинскиот Миладинов или Прличев.

3.Ехо на писателите: оживување на книжевните гласови преку вештачка интелигенција

Во романтичарскиот роман „Франкенштајн“ од Мери Шели, оживувањето на нешто мртво е симбол на човечката амбиција и страв од непознатото (Шели [б.г]). Таму, доктор Франкенштајн создава суштество кое станува живо, но останува изолирано и неразбрано. Денес, во сосема поинаков контекст, кога зборуваме за „оживување“ на книжевните гласови со помош на вештачка интелигенција, не мислиме на чудовишта – туку на текстови кои повторно прозборуваат, на автори кои нè повикуваат на дијалог преку технологијата.

Овој процес не значи дека ВИ ја презема улогата на авторот, туку дека создава простор каде што нивниот јазик, мисла и стил можат да се разберат на нов начин. Како што ехото ја продолжува песната и откако гласот ќе стивне, така и овие книжевни ехо-анализи го продолжуваат животот на делата.

Често ги гледаме целите како нешто што треба да се достигне – крајна точка, линија што ја преминуваме и потоа продолжуваме понатаму. Но во пракса, вистинските цели се почеток на нешто ново. Кога ќе ја постигнеме вистинската цел, таа почнува да живее свој живот – се менува, се шири, нè менува и нас. Во контекст на овој труд, целта не беше само да се дигитализираат песни или да се направи техничка алатка. Целта беше да се создаде простор каде што поезијата ќе може да проговори со нов глас, каде што љубопитноста ќе биде водилка, а не пречка.

Во тоа лежи и суштината на овој проект: не само да се зачува поетското, туку да му се даде нова форма, ново „сега“. Ќе разгледаме и како вештачката интелигенција не само што анализира, туку и симулира книжевни гласови, поттикнувајќи интеракција меѓу читателот и текстот. Наместо статично читање, добиваме дијалог, каде што поетите не се минато, туку соговорници.

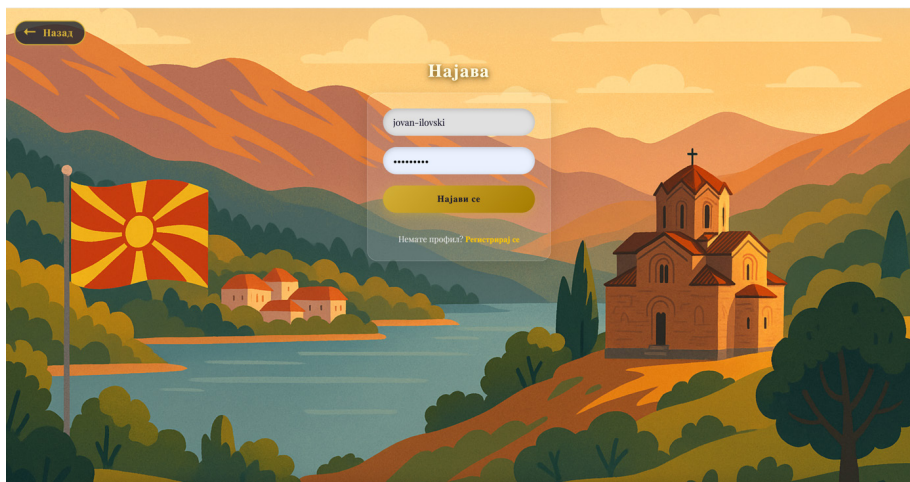
3.1. Од анализа до глас: зад кулисите на книжевната симулација

Откако анализите беа завршени и ги разбравме стилските и јазичните особености на Миладинов и Прличев, следниот логичен чекор беше – да им дадеме глас. Но не буквално, туку преку симулација што ќе овозможи тие да одговараат на прашања и да реагираат како што би реагирале во свој стил, со свој речник и дух. За таа цел, беше изработен систем во кој клучна улога имаат т.н. „промптови“ во улога на внимателно составени инструкции што ѝ кажуваат на вештачката интелигенција *како* да одговори, а не само *што* да одговори.

Секој автор има свој посебен промпт, базиран врз анализите: Миладинов со својот лирски, емотивен, дијалектно обоен стил; Прличев – со епска возвишеност, историска тежина и идеали. Овие промптови ѝ помагаат на ВИ да се внесе во ликот на авторот. Сè започнува со гласовно прашање – го изговараш она што те интересира, а апликацијата го претвора во текст. Потоа, тој текст заедно со внимателно составен промпт се испраќа до Gemini – модел на вештачка интелигенција кој „влегува во кожата“ на авторите. Ако прашањето е до Миладинов, тој ќе одговори поетски, со слики од природа и со јазик што потсетува на народна песна. Ако е до Прличев, одговорот ќе биде со епска тежина, драматичен и исполнет со патриотски тон. Кога моделот ќе го врати одговорот, тој

не останува само како текст – туку се претвора во жив глас преку синтеза на говор на македонски јазик. За таа цел, апликацијата користи алатка за претворање на текст во говор од платформата *Speechhactors*, која овозможува природна и емоционално обоена дикција (*Speechhactors* [б.г]). Така, корисникот добива чувство дека навистина му зборува некој од тие двајца великани – тивко, но блиску, во својот препознатлив стил. Во моментот се користи моделот со машки македонски глас наречен „Александар“, кој иако има свои слабости, како, на пример, понекогаш неправилно акцентирање или неприродна интонација во подолги реченици, сепак, во голем дел точно ги изговара зборовите и создава добро искуство.

Пред да се пристапи до функционалноста „Ехо на писателите“, корисникот е пречекан од екран за најава, каде на едноставен и визуелно пријатен начин може да се најави со своето корисничко име и лозинка, како што е прикажано на слика 6. Доколку сè уште нема профил, може лесно да креира нов преку опцијата за регистрирање. Овој чекор овозможува персонализирано искуство и зачувување на разговорите со писателите. По најавувањето, корисникот се префрла во делот каде што може да води разговор со симулираните книжевни гласови на Миладинов и Прличев.

Слика 6. Екран за најава со можност за регистрација на нов корисник⁴

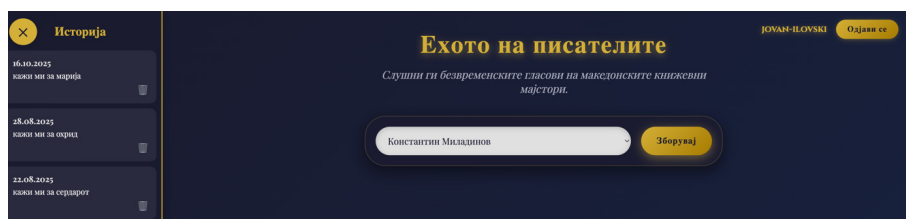
⁴ <https://distant-reading.x10.bz/login.php>

Секоја средба со „Ехото на писателите“ започнува на главниот екран, каде се одвива разговорот со симулираните книжевни гласови. По успешна најава, корисникот се пречекува со интерфејс кој е едноставен, но внимателно изработен за да го задржи духот на автентичност. Во центарот се наоѓа мени каде можат да се изберат достапните автори – Константин Миладинов или Григор Прличев. Корисникот избира чиј поетски свет сака да го чуе, чиј тон да го „оживее“ преку сопственото прашање.

Со притискање на копчето „Зборувај“, започнува дијалогот. Прашањето што корисникот го поставува, се испраќа до генеративниот модел, кој враќа одговор во стилот на избраниот автор – или со емотивната едноставност на Миладинов, или со драматичната епска интонација на Прличев. Левиот дел од екранот е резервиран за историјата на разговорите, каде секое прашање е уредно зачувано по датум, а можноста за бришење дава чувство на контрола и приватност.

Во горниот десен агол стојат корисничкото име и опцијата „Одјави се“, додека дизајнот со темни нијанси и жолти акценти создава атмосфера што е топла, а сепак возвишена – како внатрешност на стара библиотека каде одекнува ехо од минати времиња, како што е прикажано на слика 7. Сето ова е направено за да го поттикне корисникот да не биде само читател, туку учесник во еден нов, жив книжевен дијалог.

Кога корисникот ќе постави прашање до еден од писателите, на пример, до Константин Миладинов, одговорот не се појавува само како обичен текст на екранот, туку како оживеан. Екранот се претвора во поетски простор, каде зборовите се испишани со нежно стилизирана типографија, поставени на светла позадина, а во средината се појавува портретот на авторот.

Слика 7. Ехо на писателите – почеток на дијалогот со книжевните гласови⁵

⁵ <https://distant-reading.x10.bz/makedonski.php>

Важно е да се разбере дека не се работи за обично пребарување или шаблонски одговор. Секоја интеракција е уникатна – моделот размислува контекстуално, го зема предвид прашањето, стилот, па дури и емоцијата што сакаме да ја добиеме. Над текстот стои насловот „Ехото на Константин Миладинов“, со што уште пред да го слушнеме гласот, се создава чувство на свеченост.

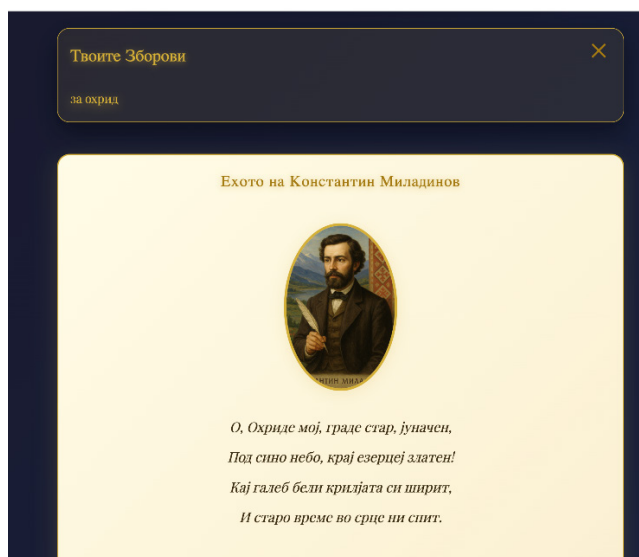
Потоа започнува рецитацијата, каде гласот е топол и изразен, внимателно диктиран, со паузи на вистинските места, оставајќи впечаток како да зборува човек, а не машина. Тонот е смирен, но проникнат со емоција, со речиси автентичен македонски изговор. Се добива впечаток дека самиот Миладинов, од некое друго време, ти одговара на прашањето – со поезија, со слика, со чувство.

Овој момент на интеракција не личи на класично пребарување податоци, туку на тивок, интимен разговор со духот на книжевноста. По поставување на прашањето „за Охрид“, како што е прикажано на **слика 8**, апликацијата „Ехото на писателите“ го враќа следниот одговор, со гласот и стилот инспириран од Константин Миладинов:

„О, Охриде мој, граде стар, јуначен,
Под сино небо, крај езерцеј златен!
Кај галеб бели крилјата си ширит,
И старо време во срце ни спит.
Од планини високи, снегој бели,
Долж брегот твој, ветрој пеат цели.
Рибарски чунови по водна шир пловат,
За стари приказни душа ни соноват.
Од планини високи, снегој бели,
Долж брегот твој, ветрој пеат цели.
Рибарски чунови по водна шир пловат,
За стари приказни душа ни соноват.
Од планини високи, снегој бели,
Долж брегот твој, ветрој пеат цели.
Рибарски чунови по водна шир пловат,
За стари приказни душа ни соноват.
Свети Климент, над тебе бдиет,
Од векови стари, молитви си виет.
Дејцата наши, с’вера си растат,
За Македонија, с’душа си мастат.

О, Охриде, ти си ми душа и сон,
 За тебе ми биет срцево, бел ден.
 Дошчо да бидит, ти вечно ќе стоиш,
 Со својта убајна, свето ќе го кроиш.
 Ах, езеро бистро, тајни шо чуваш,
 Од векови стари, душа ни ја дуваш.
 Нек' светлина божја над тебе греит,
 И името наше вечно да пеит!"

Композицијата користи **архаични форми** како „биет“, „дошчо“, „бидит“, „пеит“, кои веднаш нè префрлаат во XIX век и во емоционалниот тон на преродбенската поезија. Темите се типично Миладиновски: природната убавина на Охрид, духовното наследство (особено преку спомнувањето на Свети Климент), врската меѓу минатото и иднината, и љубовта кон татковината.

Слика 8. Ехо на писателите – одговор на прашање од Константин Миладинов

3.2 Креирање на книжевниот тон: дизајнирање промптови за разговор со минатото

Создавањето на промптовите за „Ехото на писателите“ беше процес на внимателно интерпретирање на поезијата, разбирање на нејзиниот глас и обид тој глас да се претвори во жива комуника-

ција. Претходните делови на „Книжевно катче“, особено анализата на дијалектите, стилските особености и тематските нијанси во делата на Миладинов и Прличев, ни беа водилка. Токму тие анализи ни покажаа што го прави секој од овие автори препознатлив – дали е тоа струшкиот дијалект и тагата во стиховите на Миладинов, или возвишениот епски тон, охридскиот говор и драматичната национална свест во поемите на Прличев.

Табела 4. Карактеристики на промптовите за симулација на книжевните гласови на Миладинов и Прличев

Автор	Стил и тон	Јазични особености	Тематика	Форматирање
Константин Миладинов	Лирски, фолклорно-инспириран, со емоции и слики од природата и традицијата	Струшки дијалект, дијалектни форми од XIX век	Природа, копнеж, чувства, традиција	Поезија со правилни редови и строфи, нов ред за секој стих, празни редови меѓу строфите
Григор Прличев	Епски и романтичен, со драматика, национална гордост и херојски мотиви	Охридски говор, возвишен речник, архаизми	Борба, национална свест, емоционална длабочина	Поезија со правилни редови и строфи, нов ред за секој стих, празни редови меѓу строфите

И двата промпта беа структурирани да бараат поетски одговори – со строфи, нови редови за секој стих и паузи меѓу нив. Намерата беше не само одговорот да звучи поетски, туку и да изгледа како вистинска песна.

4.Заклучок и идна работа

Истражувањето ни покажа нешто многу важно – дека генеративната вештачка интелигенција може да биде вистински сојузник

кога станува збор за зачувување и повторно оживување на нашето јазично и културно богатство. Преку алатката „Книжевно катче“ и нејзината посебна функција „Ехо на писателите“, успеавме да покажеме дека гласовите на македонските поети од XIX век – особено на Константин Миладинов и Григор Прличев можат да прозборат повторно, но овој пат во дигитална форма, без да изгубат многу од својот стил, дијалект и дух. Со помош на напредни ВИ модели како моделите на Gemini и ChatGPT, видовме дека технологијата не само што може да препознае дијалектни зборови и поетски стилови, туку и да ги „врати во живот“ на начин што звучи автентично и допира до емоциите. Се покажа и дека колку појасно и попаметно ги формулираме нашите барања (т.н. промптови), толку подобар и посполнет ќе биде одговорот. Токму затоа, промпт инженерингот може да се гледа како вистинска уметност што ги спојува технологијата и љубовта кон јазикот. Преку оваа комбинација од анализа, симулација и звучна интерпретација, создадовме простор каде книжевните класици не се само нешто што се чита, туку нешто со што може да се зборува. Нивните зборови добиваат ново значење, а читателот станува учесник во еден жив дијалог. Тоа отвора нови можности, и тоа не само во образованието, туку и за тоа како ќе го чуваме и пренесуваме нашето јазично наследство на идните генерации.

Во следната фаза планираме да го прошириме делот „Книжевно катче“ со дела од повеќе македонски автори од XIX и XX век, да вклучиме различни дијалектни форми за побогата јазична слика и да ја прилагодиме алатката за едукативна употреба. Дополнително, планираме да направиме подобрување (fine-tuning) на моделот Gemini за да биде уште попрецизен и поблиску до стилот на авторите, како и да му овозможиме да учи од претходните разговори со корисниците и со текот на времето да станува сè поавтентичен и почувствителен (Google Cloud 2024). Веруваме дека со ваков пристап, вештачката интелигенција не ја заменува традицијата, туку ѝ дава нов живот, помагајќи ни да ја разбереме, сочуваме и пренесеме на нов начин.

Користена литература

- Makedonski jazik 2021: „Преродбата во Македонија“, makedonskijazik.mk, достапно на: <https://makedonskijazik.mk/2021/11/преродбата-во-македонија.html> (пристапено на: 20.08.2025).
- Makedonski jazik 2015: „Песни од Константин Миладинов“, makedonskijazik.mk, достапно на: <https://makedonskijazik.mk/2015/04/песни-од-константин-миладинов.html> (пристапено на: 20.08.2025).
- Makedonski jazik 2015: „Сердарот од Прличев – целата поема“, makedonskijazik.mk, достапно на: <https://makedonskijazik.mk/2015/04/сердарот-од-прличев-целата-поема.html> (пристапено на: 20.08.2025).
- Google DeepMind 2024: „Gemini: A new era of AI“, deepmind.google, достапно на: <https://deepmind.google/technologies/gemini/> (пристапено на: 22.08.2025).
- AI Gender [б. г.]: „Што е промпт?“, aigender.net, достапно на: <https://aigender.net/index.php/qa/> (пристапено на: 23.08.2025).
- OpenAI 2024: „ChatGPT: AI conversational model based on GPT-4“, chat.openai.com, достапно на: <https://chat.openai.com> (пристапено на: 24.08.2025).
- PELANET.mk 2023: „Промпт инженеринг – занаетот на иднината“, pelanet.mk, достапно на: <https://pelanet.mk/?p=73695> (пристапено на: 24.08.2025).
- Шели, Мери [б. г.]: Франкенштајн, Ѓурѓа – Бела Гулабица, Скопје. ISBN 978-608-201-264-3.
- Speechactors [б. г.]: „Realistic text to speech voice generator“, speechactors.com, достапно на: <https://speechactors.com/> (пристапено на: 25.08.2025).
- Google Cloud 2024: „Supervised tuning for Gemini models“, cloud.google.com, достапно на: <https://cloud.google.com/vertex-ai/generative-ai/docs/models/gemini-use-supervised-tuning> (пристапено на: 27.08.2025).

ПРЕДАВАЊЕ НА КУЛТУРЕМИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ПРЕВОД НА РОМАНОТ *LA FORMA DELL'ACQUA* (ОБЛИКОТ НА ВОДАТА) ОД АНДРЕА КАМИЛЕРИ

Апстракт: Тесната поврзаност меѓу јазикот и културата на еден народ е изразена преку *културемии*, културоспецифични елементи кои ретко имаат свој кореспондент во лингвокултурата-цел бидејќи се составен дел од општествени и културолошки факти на одредена реалност. Културоспецифичните елементи во јазичниот израз на еден писател произлегуваат од неговото културно потекло и се манифестираат преку лексиката (зборови, жаргонски или фразеолошки изрази поврзани со одреден контекст итн.), синтаксата (реченични структури што го одразуваат начинот на размислување или говорење во одреден регион или на одредена личност) и др. Тие препознатливи особености можат да опфатат специфични изрази, регионални варијации и упатувања на традиции, обичаи или културни производи, со што се создава уникатен и лесно препознатлив идентитет во авторовиот стил на пишување.

Цел на истражувањето е идентификување на културемите во јазичниот универзум на италијанскиот писател Андреа Камилери низ примери ексцерпирани од романот „*La forma dell'acqua*“ (Обликот на водата) и анализа на македонските преводни еквиваленти. Во рамки на јазичните културемии се анализираат преводните решенија на јазичните варијанти, дијалекти и социолекти, кои имаат одредена културна вредност, како и одредени фразеолошки изрази. По кусиот преглед на теориските размисли за преведување на културемите, се осврнуваме на карактеристиките на јазичниот универзум на Камилери, на преведувачките методологии применети од страна на одредени преведувачи за потоа да се посветиме на анализа на македонските преводни решенија на јазичните варијанти и јазични деформации на Камилери.

Клучни зборови: преведување, јазични културемии, италијански јазик, македонски јазик

1. Теориски размисли за преведувањето на културемите

Процесот на преведување претставува операција преку која преведувачот му дава нов живот на еден текст, создаден во одредена лингвокултура, со помош на негово пресадување во друга лингвокултура, овозможувајќи му на вториот читател (од целната лингвокултура) да открие нови културни хоризонти. Тесната поврзаност меѓу јазикот и културата на еден народ е изразена преку

културеме кои францускиот традуктолог Мишел Балар (Ballard, 2005: 126) ги дефинира како јазични знаци што упатуваат на културни референти: „Културниите означители, или културеме, се знаци што упатуваат на културни референти, односно елементи или обележја чие збирно постоење ја сочинува една цивилизација или култура“¹ (наш превод). Во дигиталниот терминологски речник на францускиот јазик ја среќаваме следнава дефиниција: културоспецифични изрази кои се составен дел од општествени и културолошки факти на одредена реалност кои тешко можат да се пренесат во друга култура без да претрпат промени.² (наш превод)

Студиите за преведувањето со **социокултуролошки фокус** одат во насока на она што Ампаро Уртадо Алвир го нарекува **комуникативен социокултуролошки пристап**, кој го дефинира како: „приспад кој, на еден или на друг начин, става акцент на комуникативната функција на преводот, земајќи ги предвид контекстуалните аспекти кои го опкружуваат преводот, укажувајќи на важноста на културните елементи и на рецепцијата на преводот“ (Albir 1996: 152) (наш превод). Меѓу теоретичарите кои го ставаат фокусот на културолошките аспекти и начинот на кој тие се третираат во процесот на преведување, се издвојуваат, меѓу другите: **Најда, Њумарк, Влахов, Флорин, Рајс, Фермеер, Норд и др.**

Културемите или културоспецифичните елементи во јазичниот израз на еден писател произлегуваат од неговото културно потекло и се манифестираат преку употреба на специфични изрази, регионални варијации и упатувања на традиции, обичаи или културни производи, со што се создава уникатен и лесно препознатлив идентитет во неговиот стил на пишување.

Цел на ова истражување е идентификување на културемите во јазичниот универзум на Андреа Камилери низ примери ексцерпирани од романот „La forma dell’acqua“ (*Обликот на водата*) и анализа на македонските преводни еквиваленти. Во рамки на јазичните културеме се анализираат преводните решенија на јазичните

¹ Les désignateurs culturels, ou culturèmes, sont des signes renvoyant à des référents culturels, c’est-à-dire des éléments ou des traits dont l’ensemble constitue une civilisation ou une culture» (Ballard, 2005:126)

² “Élément de signification propre à une culture, qu’il est difficile de transposer dans une autre culture sans en altérer l’essence. Grand dictionnaire terminologique”
<https://vitrinelinguistique.oqlf.gouv.qc.ca/fiche-gdt/fiche/17069416/cultureme>

варијанти, дијалекти и социолекти, кои имаат одредена културна вредност, како и одредени фразеолошки изрази ексцерпирани од романот „Обликот на водата“ и јазични деформации.

2.3а животот и делата на Андреа Камилери и за неговиот јазичен универзум

Андреа Камилери е познат италијански писател, сценарист, театарски режисер и драматург и книжевен татко на славниот ин-спектор Салво Монталбано, главен лик на криминалистичката се-рија „Монталбано“. Роден е во 1925 година во Порто Емпедокле, во Сицилија. Ја започнува својата кариера како романсиер откако долго време работел во Рим како режисер за телевизија, за радио и театар. Неговиот прв роман, *Il corso delle cose* (*Текоџ на нешџа-џа*), завршен во 1968 година, ќе биде објавен дури десет години подоцна, откако повеќе издавачи го одбивале поради тешкотиите со разбирање на неговиот книжевен јазик обоен со локални дијалекти и лични јазични креации. Неговиот втор роман, *Il filo di fumo* (*Нишка чаг*), објавен во 1980 година од издавачот Гарсанти, ќе доживее голем успех. Сепак, стравувајќи дека ќе наиде на отпор кај читателите поради дијалектните изрази во јазикот на Камилери, издавачот го принудува авторот да додаде глосар на крајот од романот. Дури од средината на деведесеттите години од минатиот век Камилери почнува да се смета за вистински книжевен феномен. Всушност, токму со романот *La forma dell'acqua* (*Обликоџ на водаџа*), првиот криминалистички роман од серијата за Монталбано, објавен во 1994 година, сицилијанскиот автор стекнува светска слава и е преведен на повеќе од 30 јазици.

Јазикот на Камилери стана предмет на проучување на лингвисти од целиот свет бидејќи претставува вистински пример на „плурилингвизам“ во кој коегзистираат најразлични говори од кои тој создава сосема нов јазик. Камилери на многу дијалектни зборови им доделува значења различни од вообичаените, пресмислувајќи ја нивната јазична употреба. Тој многу вешто го применува т.н. „code switching“, преминување од еден јазичен код на друг, но таа мешавина од јазични кодови и стилови сепак никогаш не ја губи од вид потребата за разбирливост за секој оној што го познава италијанскиот јазик. Таа јазична мешавина се состои од три главни кода: националноџ иџиталијански, со својата пале-

та на јазични регистри и карактеристики на усниот говор, *сицилијанскиот дијалект* и *регионална италијанско-сицилијанска варијанта* креирана од самиот автор. Одредени зборови, како глаголот *taliava*, кој произлегува од спојот на дијалектниот збор *taliàri* (гледа) со италијанскиот завршеток за трето лице од минато време, постојано се повторуваат во сите негови романи како лајтмотив кој читателот веднаш го прифаќа и го вклучува во својот речник. Лексиката е често сицилијанска, додека морфологијата е речиси целосно италијанска. Крајниот резултат е италијанизиран сицилијански јазик, збогатен со авторовите јазични креации, понекогаш со изрази од други италијански дијалекти но и со јазични деформации. Во едно интервју Камилери ќе изјави: „*Јас не пишувам на дијалект, пишувам на јазик кој не постои, но кој читателот сепак го разбира.*“³ Изборот на јазичните кодови Камилери го прави во зависност од различните книжевни потреби: од комуникативната ситуација, темата, соговорникот, како и од социјалните и културните разлики. Покомплексни и поразновидни, пак, се деловите во кои зборуваат ликовите, особено во директниот говор, секој со својот сицилијанизиран идиолект. Секој лик е карактеризиран и дијафазично и дијастратски, што резултира со полифонија на говори која во дијалозите го наоѓа својот највисок израз, менувајќи се од бирократскиот стил на високите државни службеници до неформалниот јазик на помалку образованите ликови (Guerriero 2001, 225).

Од погоре наведеното произлегува дека преведувањето на јазичните варијанти, присутни во романите на Андреа Камилери, претставува голем предизвик за секој преведувач⁴. Францускиот преведувач, Серж Кадрупани, прибегнува кон зборови и изрази од дијалектите на југот на Франција. Стивен Сартарели, преведувачот задолжен за англофонската област, прибегнува кон употреба на сленг, типичен за североисточниот дел на Америка, особено кога станува збор за пцости, вулгарности и поговорки. Преведувачот пак, на германски јазик, Моше Кан, ги истакнува проблемите со преведување на еротскиот јазик со кој избобилуваат романите на Камилери. Онаму каде што не постојат дијалекти, преведувачите, се разбира, не можеле да се послужат со нив. Преведувачката Си-

³ “*Io non scrivo in dialetto, scrivo in una lingua che non esiste, ma che il lettore capisce.*” in Marcello Sorgi. *La testa ci fa dire. Dialogo con Camilleri* Sellerio editore, Palermo, 2011, pp. 120–121.

⁴ За преведувачките стратегии применети од повеќе преведувачи, види: <https://www.vigata.org/traduzioni/bibliost.shtml>

монета Нето има преведено 27 романи од серијата за Монталбано на португалски јазик најчесто со прибегнување кон разговорен стил додека речениците на чист дијалект ги остава во оригинална форма со објаснувања во фусноти. Во преводите на унгарски јазик, преведувачката, Маргит Лукачи, создава имагинарен и вештачки јазик во кој вметнува архаични зборови со цел да предизвика кај читателот ефект на „необичност“ (Quaderni caimilleriani 10, 2020).

2.1. За стратегиите при преведување јазични варијанти

Уште од самите почетоци на појавата на традуктологијата, околу '60-тите и '70-тите години, најзначајните експерти во сферата на преведувањето се занимавале со преведувањето на јазичните варијанти, вклучувајќи го и географскиот дијалект, но без посериозно да се задлабочат. Мунен (Mounin, 1963), на пример, преведувањето на географскиот дијалект го смета маргинален проблем, кој треба да се решава само доколку тој елемент е јасно перципиран од читателот. Сепак, го остава отворено тоа прашање без да понуди некакво решение од теориски или практичен аспект. Њумарк (Newmark, 1988)⁵ смета дека секој обид за преведување дијалект би делувал исклучително вештачки, додека Ампаро Уртадо Албир (Hurtado Albir, 2001) е против неутрализирање на јазичните варијанти, бидејќи тоа би повлекло елиминирање на одредени јазични сигнали кои вршат определена функција во оригиналот. Иако е свесна за тешкотијата да се пронајде директен јазичен еквивалент, таа прецизира дека *во секој случај преведувачот треба да се зајраша која е целта на таа употреба и која, каде и како може да ја маркира во својот превод*. (Hurtado 2001: 583)⁶

Од прегледот на стратегиите применувани од страна на познатите преведувачи на делата на Камилери може да се заклучи дека, во зависност од карактеристиките на сопствената лингвокултура и сопствениот избор, преведувачите прибегнуваат кон примена на најразлични преведувачките стратегии меѓу кои:

- користење изрази кои во преведениот текст покажуваат припадност кон некоја јазична варијанта, но кои не се строго поврзани со конкретна географска област;

⁵ Newmark Peter 1988: *A Textbook of Translation*. Londres, Prentice Hall.

⁶

[https://books.google.it/books?id=0qj9CQAAQBAJ&pg=PA74&lpg=PA74&dq=Hurtado+Albir+2001:+583&Hurtado+Albir,+2001\):+Traducción+y+Traductología.+Introducción+a+la+Traductología.+Madrid,+Cátedra.](https://books.google.it/books?id=0qj9CQAAQBAJ&pg=PA74&lpg=PA74&dq=Hurtado+Albir+2001:+583&Hurtado+Albir,+2001):+Traducción+y+Traductología.+Introducción+a+la+Traductología.+Madrid,+Cátedra.)

- неутрализирање на јазичните варијанти и преведување на текстот на стандардниот јазик на целниот јазик;
- создавање јазик со специфичен речник придружен со белешки од преведувачот со цел да го олеснат разбирањето на текстот;
- замена на оригиналната варијанта со варијанта која е во употреба во целниот јазик.

Италијанскиот лингвист Гаetano Беруто (2010) ги посочува следниве можности за предавање на јазичните обележја од социо-географски тип:

- наоѓање еквивалент во целниот јазик кој припаѓа на истата оска на варијација (дијатописка, дијастратска или дијафазна);
- наоѓање еквивалент во целниот јазик кој не припаѓа на истата оска на варијација, но кој ќе биде перципиран како маркиран во целниот јазик.
- преведување на стандарден јазик, при што ќе се означат социолингвистичките разлики во целниот текст преку метајазични забелешки (на пр. „тој зборува на дијалект...“);
- откажување од пренесување на варијациски елементи и преведување на целиот текст на стандарден јазик.

3.Анализа на преводните решенија

3.1.Објаснувачки стратегии на Камилери

Преведувањето текст во кој коегзистираат дијалекти, регионализми, идиолекти, социолекти и технолекти, помешани со новостандардниот италијански јазик, како и одредени јазични деформации и лични автори јазични креации, претставува голем предизвик за секој преведувач. Камилери, свесен за сложеноста на својот јазичен универзум присутен во неговите дела, прибегнува кон стратегии кои го олеснуваат разбирањето на текстот. Во понатамошниот текст ќе наведеме само дел од тие стратегии: воведување на еквивалентот на дијалектниот збор на стандарден италијански јазик, вметнување на метајазично објаснување и објаснување со интрадијалошки глоси.

3.1.1. Воведување еквивалент на стандарден италијански јазик за дијалектниот збор

Сицилијанските зборови понекогаш можат да предизвикаат тешкотии во разбирањето и кај италијанскиот читател, така што самиот Камилери, свесен за можната тешкотија при толкувањето на некои изрази чиешто значење не е лесно препознатливо од контекстот, прибегнува кон одредени стратегии за да го објасни на стандарден италијански јазик значењето на сицилијанскиот збор. Една од најчестите стратегии што ја применува, е вметнување на еквивалент на стандарден италијански за дијалектниот збор веднаш по него. Преведувачкиот предизвик се состои во тоа да се најде македонска дијалектна форма во ретка употреба по којашто ќе следи нејзин еквивалент на стандарден македонски, со цел да се сочува оригиналниот дух и специфичност на изворниот текст. Во примерот бр. 1, за сицилијанскиот глагол *mi feti* се предлага, како преводен еквивалент, изразот *орли бабиџи*, преземен од охридскиот дијалект, кој не ѝ е познат на пошироката македонска читателска публика, придружен со неговиот кореспондент на стандарден македонски јазик. Во преводот се запазува преминот од еден во друг јазичен код. Во примерот бр. 2 го среќаваме сицилијанскиот глагол *babbiare* со значење ‘се шегува’. И во овој случај, со цел да постигне промена на јазичниот код, го употребуваме изразот *си иџра шенџуле*, од разговорниот стил, придружен од неговиот стандарден еквивалент ‘се шегува’. Именката *sfagliamento*, изведена од дијалектизмот *sfaglio* (ненадејно отскитување), претставува јазична креација на Камилери кој ја употребува со значење на ‘моментално одлетување со мислите’. Во преводот таа јазична иновација е предадена со архаизмот ‘пајдосување’ (од ‘пајдосува’), во ретка употреба во разговорниот јазик, како синоним на ‘исчезне’, ‘се губи’, што и во овој случај овозможува запазување на промената на јазичниот код од изворниот текст.

1. “Lo sbirro sei tu. Ad ogni modo, per farti piacere, ti dico che la cosa mi feti, mi puzza. ” (56)	„Па нели ти си цајкан. Како и да е, се сложувам со тебе, работава орли бабиѝ , многу смрди. “ (41)
2. La donna obbedì e, subito, l'automobile si riempì del profumo che al commissario era già noto. «Dove si va?» ripeté la donna. Ora non babbiaa, non scherzava più, da femmina di gran razza, aveva avvertito il nervosismo dell'uomo. (135)	Жената послуша и автомобилот веднаш се исполни со мирисот кој веќе му беше познат на инспекторот. „Каде ќе одиме?“ повтори жената. Овој пат не си иѓраше шенѓуле со него, не се шегуваше повеќе. Како жена со исклучителна интелигенција, ја забележа неговата раздражност. (102)
3. E ogni volta, ne era sicuro, Livia si era accorta di quel momentaneo sfagliamento, di quell'assenza, e l'aveva taliato senza dire niente. (182)	И секојпат беше сигурен дека Ливија го забележуваше тоа негово моментално ѝајросување , тоа негово одлетување со мислите , и го гледаше без збор да каже. (137)

3.1.2 Вметнување метајазично објаснување

Во некои случаи Камилери вметнува вистинско метајазично објаснување што функционира како глосар, давајќи опис на сицилијанскиот збор или пак, на конотирани зборови и изрази. Таков е случајот со глаголот *tambàsiare* (пр. 4), каде ликот кој го употребува сицилијанскиот збор, му го објаснува значењето на соговорникот, информирајќи го истовремено и читателот. Глаголот *tambàsiare* не може да се сретне во ниеден речник на италијанскиот јазик, се работи за сицилијански архаизам кон кој прибегнува Камилери, а кој во македонскиот превод го предаваме со глаголот *се ашка*, од разговорниот јазик. Во примерот бр. 5 пак изразот *mettere in mobilità* е негативно конотиран и е употребен со значење на ‘колективно отпуштање’ на работници. Во преводот е употребен изразот „*сѝава на располагање*“, чија негативна конотираност се открива преку објаснувањето на значењето на стандарден македонски јазик.

4. Ora mi metto a tambàsiare , pensò, appena arrivato a casa. Tambàsiare era un verbo che gli piaceva, significava mettersi a girellare di stanza in stanza senza uno scopo preciso, anzi occupandosi di cose futili. (166)	Сегга ќе почнам да се ашкам , помисли кога стигна дома. Се ашка беше збор што многу му се допаѓаше, значеше да се моташ од соба во соба без некоја посебна цел, односно да се занимаваш со небитни работи. (125)
5. Appena in ufficio, Fazio gli comunicò che gli operai della fabbrica del sale, che erano stati tutti messi in mobilità , pietoso eufemismo per dire che erano stati tutti licenziati , avevano occupato la stazione ferroviaria. (180)	Кога стигна во канцеларијата, Фацио му соопшти дека работниците од соланата, кои биле сџавени на расџолаѓање , милозвучен еуфемизам за тоа дека биле отпуштени , ја окупирале железничката станица. (136)

3.1.3 Вметнување објаснувачки глоси во дијалог

Особено интересни се глосите во самиот дијалог кога некој од ликовите во романот сам бара објаснување за одреден збор или израз. Во примерот под број 6, Ингрид, Швеѓанка по потекло, не е во состојба да го долови конотираното значење на зборот *ufficiosa* и бара од Монталбано објаснување.

(6) [I]“Che cosa vuole dire ufficiosa ? Non conosco la parola”. [M] “Significa che quello che mi dirai resterà tra te e me ?” (137)	[И]„Што значи неслужбено ? Не ми е познат зборот.“ [М] „Значи дека тоа што ќе ми го кажеш ќе остане меѓу тебе и мене . “(104)

3.2. Преведување јазични варијанти

Како што веќе напоменаваме, изборот на најсоодветниот преведувачки пристап за јазичните варијанти сè уште предизвикува големо внимание од страна на теоретичарите кои многу често имаат сосема спротивставени ставови. Четирите најчесто користени пристапи за преведување јазични варијанти се споменати во параграф 2.1. Во понатамошниот текст се поместени примери ексцерпирани од изворниот текст и преводните решенија понудени во македонската верзија. Примерите се групирани според категориите: *дијафазични*, *дијасџрайски* и *дијатџојиски* јазични ва-

ријации. Освен нив, се анализираат и преведувачките предизвици поврзани со категоријата *фразеолошки изрази*.

3.2.1. Преведување дијафазични варијации

Дијафазичната варијација, позната и како ситуациона или функционална варијација, претставува начин на кој говорителот го прилагодува својот јазик во зависност од комуникацискиот контекст, степенот на формалност и соговорникот. Таа се изразува преку изборот на јазичен регистар, кој може да варира од најформален (како возвишениот стил) до најнеформален (како семејниот говор), и исто така го вклучува користењето на поткодови како што се техничко-научниот или жаргонскиот јазик. Одличен пример за дијафазична варијација може да се добие преку набљудување на ликот на инспекторот Монталбано, кој, како централна фигура во приказната, се појавува во многубројни комуникациски ситуации. Инспекторот располага со широк јазичен регистар, што го прилагодува не само на комуникациската ситуација во која се наоѓа, туку и според потребата да постигне лични цели. Така, може да се забележи дека, во разговор со своите соработници, инспекторот користи полустручен јазик со елементи од полициската, правната или медицинската област. Во пр. 7, во дијалогот со судскиот лекар, инспекторот користи технички медицински термин со повисок формален регистар и во преводот се прибегнува кон употреба на медицински термин.

(7) Sul corpo c'erano altri segni?... ecchimosi , iniezioni? (40)	„Имаше ли некакви траги на телото?... ехимози , убои од инјекции?“ (29)

Со претпоставените, Монталбано користи формален јазик, но често тоа не се должи на вистинска почит кон лицето, туку на прикриен начин да му се потсмева, како што може да се заклучи од примерот бр. 8. И во преводот се користи иронично обоен формален јазик.

(8) “La mia richiesta, signor prefetto...è dettata da una volontà di trasparenza, allo scopo di troncare sul nascere ogni malevola illazione su una possibile intenzione della polizia di non acclarare i risvolti del fatto e archiviare senza i dovuti accertamenti.” (44)	„Моето барање, господине префект... е поттикнато од желбата за транспарентност, со цел веднаш да се прекине секоја злонамерна претпоставка за можна намера на полицијата да не ги разјасни сите аспекти на случајот и да го затвори без соодветна истрага.“ (33)

Една од карактеристиките на јазикот на инспекторот е и честата употреба на вулгаризми, понекогаш во комуникација со близок соговорник, а понекогаш користени за да се наметне врз колегата, често на шеговит начин, како во примерот под број 9. Дијалогот се одвива меѓу Монталбано и неговиот колега Јакомучи, кој не е многу почитуван во полициската станица. Во италијанскиот јазик зборот *uccello*, со основно значење на ‘птица’, се користи како еуфемизам во италијанскиот разговорен стил за да го означи машкиот полов орган. И во преводот е употребен еуфемизам, нестандартна јазична лексема која припаѓа на разговорниот стил. Во примерот бр. 10, вулгаризмот ‘fottere’, со значење ‘има сексуални односи’, е употребен со неговото преносно значење ‘наштетува, уништува’ и во македонскиот превод е употребен еквивалентен вулгаризам со истото преносно значење. Вулгаризмот ‘leccare il culo’ (пр. 11) со значење на ‘се однесува сервилно кон некого со цел да добие некаква корист’ се среќава во повеќе јазици, а по пат на калкирање присутен е и во македонскиот разговорен јазик.

(9)[M]“Avete finito con la macchina di Luparello? Che avete trovato?”. [J]“Dentro, niente di rilevante. Ma...” [M] “Ma... aveva le sospensioni scassate”. [J]Come fai a saperlo?”. [M] “Me l’ha detto il mio uccello .” (77)	[M] „Завршивте со колата на Лупарело? Што најдовте?“ [J] „Внатре, ништо значајно. Ама...” [M] „... ама амортизерите се скршени.“ [J] „Кој ти кажа?“ [M] „Ми кажа мојов стојко ...” (58)

(10) “Si è sentito trascurato, ha l'intenzione, me l'ha fatto capire, di scommunicarti. Sei fottuto. ” (47)	„Се почувствувал запоставен и, колку што сфатив, има намера да ти фрли анататема. Си наебал. “ (35)
(11) “Tu lecchi il culo alla gente per ambizione o per natura?”. (47)	„Им лижеш г'з на луѓето од амбиција или таков си по природа?“ (35)

Во примерот бр. 12. промената на јазичниот код во изворниот текст се реализира со употреба на изразот *zara zabara* кој претставува јазична иновација на Камилери, создадена со помош на итерација, на која авторот ѝ доделува значење на *mutatis mutandis*. Во преводот, промената на јазичниот код е запазена со употреба на израз од разговорниот јазик ‘врти-сучи’ и со задржување на латинизмот од изворниот текст.

(12) “Su «Retelibera», la voce dell'opposizione di sinistra, c'era Nicolò Zito, l'opinionista più seguito, che spiegava come qualmente, <i>zara zabara</i> per dirla in dialetto o <i>mutatis mutandis</i> per dirla in latino, le cose nell'isola, e nella provincia di Montelusa in particolare, non si cataminavano mai, magari se il barometro segnava tempesta.” (86)	„На <i>Ретелибера</i> , гласник на левичарската опозиција, беше Николо Сито, најследен аналитичар, кој објаснуваше дека, кажано народски <i>врѝи-сучи</i> или на латински <i>mutatis mutandis</i> , на островот, а особено во Монтелуза и околината, работите никогаш не се менуваат, дури и ако барометарот навестува бура.“ (64)

3.2.2. Дијастратски варијации

Дијастратијата претставува социолингвистичка варијација која зависи од општествено-културната положба на говорителите, од возраста, полот, нивото на образование итн. Андреа Камилери го користи дијалектот, меѓу другото, и за да ја означи социјалната или културната положба на одреден лик. Ликовите се карактеризирани преку нивниот начин на зборување, често нараторот не ги ни опишува. Во примерот под број 13. Монталбано ѝ се обраќа на една стара жена од Сицилија која зборува на чист сицилијански дијалект дури и во присуство на службено лице кое

користи новостандарден јазик. За зачувување на полифонскиот опсег на дијалогот, во преводот се алтернира стандарден македонски јазик со охридски дијалект во кој го пронајдовме сличниот ритам од изворниот јазик.

(13) [M] «Mi perdoni, signora, cercavo i signori Montaperto». “Signuri Montaperto? Ca quali signuri! Chiddri munizzari vastasi sunnu!” Non doveva correre buon sangue fra le due famiglie. “Lei cu è?” [M] “Sono un commissario di pubblica sicurezza.” La donna s’illuminò in volto, pigliò a fare voci con note acute di contentezza. “Turiddru! Turiddru! Veni di cursa ccà!” “Chi fu?” spiò appearing un 3vecchio magrissimo. “Chistu signuri un commissario è! Vidi ch’aviva ragiuni!? Vidi ca i guardii i cercanu? U vidi ca eranu gente tinta? U vidi ca sinni scapparù pi nun finiri in galera?” [M] “Quando se ne sono scappati, signora?” “Mancu mezz’ura, havi. Cu u piccilidru. Si ci curri appressu, capaci ca li trova strata strata.” (163)	[M] „Простете, госпоѓо, ги барам господата Монтаперто.“ – „Господа Монтаперто ? А бре какви господа! Ам тие ѓубреции не знат ништо!“ Односите меѓу двете фамилии очигледно беа закрвени. „Кој си бре ти?“ [M] „Ја сум инспектор за јавна безбедност.“ На жената ѝ светнаа очите и фати да вреска со писклив глас од радост: „Туриду! Туриду! Елај брзо вamu.“ „Шчо е мор?“ се појави едно човече, целото кожа и коски. – „Господинов бил инспектор! Ам виде, заш бев во право? Виде дека цандарите ги барет? Виде дека биле погани љуѓе? Виде заш му е летнаја, дан завршат в’апс?“ [M] „Кога побегнаа, госпоѓо?“ – „Немат ни полсат. Со детишчето. Заш не повјасате, ки најдите по цадето.“ (123)

Во романите посветени на инспекторот Монталбано честопати се среќаваат и емигранти кои зборуваат на деформиран ита-

лијански јазик. Во примерот под број 14., Монталбано разговара со една проститутка на име Фатма, од туниско потекло, за да добие информации за случајот на кој работи. Во преводот, со цел да се постигне истиот ефект, се користи деформиран македонски јазик.

(14) [M] “Non ti spaventare” disse il commissario. [F] “ Io non spavento. Io molta sfortuna ” [M] “E perché?” [F] “ Perché se tu aspettare qualche giorno, io non era più qua. ” [M] “E dove volevi andare?” [F] “ C’è signore di Fela, me affezionato, a lui io piacere, domenica detto me sposare. Io credo lui. ” (64)	[M] „Не плаши се“, рече инспекторот [Ф] „ Ја не плаша. Ја многу несреќа. “ [М] „Зошто?“ [Ф] „ Пошо ако ти чека еден ден, ја не овде. “ [М] „А, каде планираше да одиш?“ [Ф] „ Господин од Фела, тој многу свиѓа, недела жени мене. Ја верува тој. “ (47)

3.2.3. Дијатопски варијации

Како што може да се заклучи од претходните примери, во италијанскиот јазик дијастратска варијација и дијафазната варијација се речиси нераскинливо врзани за дијатописката варијација. Сепак ќе приложиме уште неколку примери во кои среќаваме употреба на дијалектизми како и соодветни преводни решенија за маркирање на тие елементи. Во примерот бр. 15, Џеџе, поранешен школски другар на Монталбано, го употребува сицилијанскиот регионализам *scantarsi* кој претставува архаизам присутен во неколку италијански региони со главно значење ‘се очикли, стана снаодлив’ (ДРМЈ), но само во сицилијанскиот дијалект има значење на ‘многу се исплаши’. Во преводот е употребен изразот *ја фатиле фуфки*, преземен од кичевскиот дијалект, додека интензитетот на архаизмот од изворниот текст го засилуваме со додавање на тетовскиот архаизам *се изванџелоса*. Во примерот бр. 16, Монталбано и Саро ги употребуваат сицилијанизмите *spiare* и *оти* кои во македонскиот превод се предадени со дијалектните форми *оџиџа* и *чојк* со поширока географска распространетост. Со примена на таквата постапка, барем до одредена мера, се пренесува комуникативната намера на авторот.

(15) [G] “Dunque, potevano essere le dieci, le dieci e mezzo, quando Milly, che stava travagliando, ha visto i fari di un’automobile che (...) si dirigeva, correndo, alla mannara. Si scantò ”. (52)	[Ц], „Значи, околу десет-десет и пол, Мили, работејќи, забележала светла на автомобил кој доаѓал (...) и со голема брзина се движел кон Козарник. Ептен се вангелосала .“ (38)
(16) [M] “E qualcuno è venuto a spiarti se avevi trovato una collana così e così?”. [S] “Sissi. Filippo di Cosmo, che è omu di Gegè Gullotta ”. (71)	[М], „А некој дојде да те праша дали си нашол ваков и ваков ѓердан?“ [С], „Да, да. Филипо ди Козмо, чоек на Џецета Гулота.“ (52)

3.3. Преведување фраземи

Преведувањето фраземи претставува мошне сложена задача во преведувачката практика. Причина за тоа е што фраземи не се само комбинација од зборови со стабилно значење, туку носители на културни, историски и емотивни конотации кои често се длабоко вкоренети во јазикот на изворната култура. Многу јазици не поседуваат фраземи кои по форма, значење и стилска функција целосно одговараат на фраземи од изворниот текст. Дури и кога постои приближно сличен израз, тој може да се разликува по интензитет, регистар или конотација. Во преводот треба да се задржи не само логичката смисла, туку и тонот, дали изразот е ироничен, груб, поетски, хумористичен итн. Губењето на конотативната компонента може да ја наруши стилската рамнотежа на текстот. Романот *Обликои на водата* изобилува со фразеолошки изрази, за чиј превод се користени следниве постапки:

Преведување фразема со фразема

Овој вид превод овозможува да се задржат сликите врз кои се создаваат реторичките фигури и во преведената верзија. Во примерот под број 17, фраземата *essere un ripo*, со значење на ‘послушник, односно човек кој е контролиран и манипулиран од некој’, е преведена како ‘е марионета’ што претставува еквивалент како од формален така и од аспект на конотативно значење што овозможува задржување на стилската вредност од изворниот текст. И италијанските фраземи од примерите 18 и 19 се предадени со македонски фраземи еквивалентни по форма и по значење. Станува всушност збор за т.н. европски (интернационални) фраземи коишто претставуваат заедничко наследство и кои се јавуваат во

форма на калки или семантички адаптации во многу јазици. Во себе ја содржат истата заднинска слика и референтна вредност.

(17) “Dunque, tanto tu quanto io sappiamo che l'onorevole Cusumano è un pupo ... Che è un pupo nelle mani dell'ingegnere Luparello.” (17)	„Значи и ти и јас знаеме дека Кузумано е обична марионета ... дека е играчка во рацете на инженерот Лупарело.“ (10)
(18) “ Sono nella merda fino al collo , Anna.” (45)	„До гуша сум во гомна , Ана.“ (33)
(19) “La cosa finisce in una bolla di sapone , mi creda.” (177)	„Целата работа ќе пукне како меур од сапуница .“ (134)

Преведување фразема со нефразеолошки израз или парафраза

Изворниот текст содржи и фраземи кои немаат свој еквивалент во македонскиот јазик. Во примерот бр. 20 среќаваме две синонимни фраземи ‘a pelle’ и ‘a fiato’ со значење на ‘стекнување впечаток за некој човек, без некаква рационална проценка, впечаток немотивиран од објективни причини’, кои немаат свој фразеолошки еквивалент во македонскиот јазик, па така и нивниот превод го губи експресивниот набој од изворниот текст. Италијанската фраза *farsi le ossa* (буквален превод ‘си ги прави коските’), во примерот 21 е преведена со монорематска форма која, сепак, во голема мера ја задржува експресивноста на фраземата од изворниот текст.

(20) Ma a pelle, a fiato , Pino capì che c'era qualcosa che non quatrava. (32)	Инстинктивно, интуитивно , Пино сфати дека нешто не штимаше. (23)
(21) Cattolico praticante, aveva in politica seguito le idee del nonno che era stato acceso sturziano (...) e si era fatto le ossa alla Fuci... (34)	Како католички верник, ги следел политичките идеи на дедо му кој бил страстен поддржувач на Стурцо (...) и политички се челичел во Фучи...(24)

Иновирање фраземи

Во недостиг на целосен фразеолошки еквивалент за предавање на италијанската фраза *cuocersi nel suo brodo* со значење на ‘остава некого да се извлекува од непријатна ситуација што

самиот ја предизвикал’, одлучивме да понудиме делумна фразеолошка иновација во македонскиот јазик, потпирајќи се на веќе постоечка фразема со иста заднинска слика *свари каша* со значење на ‘создаде замрсна ситуација’ (ДРМЈ) која е лесно разбирлива за македонскиот читател. Со таквата постапка се задржува стилската вредност на изворниот текст.

(22) “Montalbano non gli rispose subito, lasciò l’altro a cuocersi tanticchia nel suo brodo. ” (95)	„Монталбано не одговори веднаш, туку го остави другиот да се вари малку во сојсџивениој сос. “ (71)

Монорематска единица со фразема

Постапката преведување монорематска единица со фразема може да се примени само кога тоа наоѓа своја оправданост, како што е случајот со глаголот *sciamare* со општо значење ‘масовно напушта, се оддалечува’, но кој Камилери го употребува со значење на ‘расипува односи’ за луѓе кои претходно имале заеднички интереси. Во преводот е употребена фраземата ‘расипува калимера’ со која се постигнува еквивалентен ефект во целниот текст иако тоа имплицира формални разлики во однос на изворниот текст.

(23) “E che ne sappiamo? Capace che negli ultimi tempi si erano sciarriati ” si consolò Pino.” (18)	„А, од каде да знаеме? Можеби во последно време ја расијале калимерата , се утеши Пино.“ (11)

Заклучок

Анализата покажува дека јазикот не е само средство за пренесување содржина, туку и основна алатка за градење карактери, атмосфера и културен контекст. Камилери користи јазична хибридноста со цел да ја истакне сложеноста на своите ликови, пред сè на главниот лик Монталбано. Од прегледот на стратегиите за предавање на јазичните култури застапени во македонскиот превод на романот „La forma dell’acqua“ („Обликот на водата“), од италијанскиот писател Андреа Камилери, може да се заклучи дека се применети следните преведувачки стратегии меѓу кои:

- наоѓање еквивалент во целниот јазик кој припаѓа на истата оска на варијација (дијатописка, дијастратска или дијафазна);
- наоѓање еквивалент во целниот јазик кој не припаѓа на истата оска на варијација, но кој ќе биде перципиран како маркиран во целниот јазик;
- неутрализирање на јазичните варијанти и преведување на текстот на стандардниот јазик на целниот јазик;
- замена на оригиналната варијанта со варијанта која е во употреба во целниот јазик.

Го делиме ставот на Ампаро Уртадо Алвир (2001) која смета дека е неприфатливо неутрализирањето на јазичните варијанти, бидејќи тоа подразбира елиминирање на јазични сигнали кои имаат одредена функција во оригиналниот текст. Ќе додадеме дека при секое преведување неопходно е да се направат јазични и културни компромиси, особено кога станува збор за автор со јасно изграден јазичен идентитет како што е Камилери.

Користена литература

- Ballard, Michel 2005: “ Les stratégies de traduction de référents culturels ”, in Ballard M. (dir.), *La traduction, contact de langues et de cultures* (1) Artois Presses Université. 125-151.
- Brandimonte Giovanni 2015: “Tradurre Camilleri: dall’artificio linguistico alle teorie traduttologiche”, in «*Lingue e Linguaggi*», n. 13, 35–54. <https://www.camillerindex.it/wp-content/uploads/2018/01/Quaderni-camilleriani-4.pdf>
- Brandimonte Giovanni 2017: “Analisi del prestito come tecnica per tradurre Camilleri”, in G. Caprara (a cura di), *Quaderni camilleriani/4. Tradurre il vigatès: ¿es el mayor imposible?*, Grafiche Ghiani, Cagliari, 37–63.
- Briguglia Caterina 2011: “Comparing two polysystems: The cases of Spanish and Catalan versions of Andrea Camilleri’s *Il cane di terracotta*”, in F. M. Federici (a cura di), *Translating Dialects and Languages of Minorities. Challenges and Solutions*, Peter Lang, Berna, 109–125.
- Camilleri Andrea 2011: *La forma dell’acqua*, Sellerio, Palermo.
- Eco Umberto 2010: *Dire quasi la stessa cosa*, Bompiani, Milano.

- Hurtado Albir Amparo (2001): *Traducción y Traductología. Introducción a la Traductología*. Madrid, Cátedra.
- <https://books.google.it/books?id=0qj9CQAAQBAJ&pg=PA74&lpg=PA74&dq=Hurtado+Albir+2001:+583&Newmark> Peter 1988: *La traduzione. Problemi e metodi*, Garzanti, Milano.
- Quadruppani Serge 1998 : “Andrea Camilleri, la langue paternelle”, Prefazione a *La forme de l’eau*, traduzione francese de La forma dell’acqua, Fleuve Noir, Paris.
- Quadruppani Serge 2004: “Il caso Camilleri in Francia. Le ragioni di un successo”, in *Il caso Camilleri*, Sellerio, Palermo, 200–205.
- Sartarelli Stephen 2004: “L’alterità linguistica di Camilleri in inglese”, in *Il caso Camilleri*, Sellerio, Palermo, 200– 219.
- Sorgi Marcello, 2000, La testa ci fa dire. Dialogo con Andrea Camilleri, Palermo, Sellerio.
- Vittoz Dominique, 2004, “Quale francese per tradurre l’italiano di Camilleri? Una proposta non pacifica”, in AA.VV., 2004, pp. 187–99.
- Андреа Камилери, 2026, *Обликој на водајџа*, Издавачки центар ТРИ, Скопје.

Речници

- <https://vitrinelinguistique.oqlf.gouv.qc.ca/fiche-gdt/fiche/17069416/cultureme>
- <https://www.vigata.org/traduzioni/bibliost.shtml>
- Nuovo vocabolario siciliano – italiano https://archive.org/details/bub_gb_g3hRYCA1qyYC

ИНКЛУЗИВНОСТА ВО ОДНОС НА РОДОВОТО УРАМНОТЕЖЕНО ИЗРАЗУВАЊЕ ВО СЛОВАЧКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Родово чувствителниот или инклузивен јазик во последните децении проникнува во комуникацијата низ различните стилови, но во најголема мерка се појавува во административниот и во публицистичкиот стил. Некои форми (феминативите во македонскиот јазик) проникнуваат во јазикот, ги копираат општествените промени и последователно се кодифицираат, други (особено разделувањето – *splitting* или употребата на графички знаци како што се коса црта или ѕвездичка во словачкиот јазик) се шират врз позадината на психолингвистичките истражувања поврзани со генеричкиот машки род, иако ставот на лингвистичките авторитети е притоа негативен (Германија, Франција, Италија). Предметниот текст врши споредба на лингвистичката инклузивност (во однос на видливоста на жените во јазикот) меѓу словачкиот и македонскиот јазик. Констатираме дека словачкиот јазик содржи повеќе феминативи отколку македонскиот јазик, додека разделувањето (*splitting*), кое сè почесто се забележува во некои словачки медиуми, не се користи во македонскиот јазик.

Клучни зборови: инклузивен јазик, родово урамнотежен јазик, генерички машки род, феминатив.

Темата на инклузивниот јазик и на инклузивноста сè повеќе почнува да се промовира во современите научни размислувања за лингвистичките, но исто така и за екстралингвистичките феномени. Инклузивноста како лингвистички концепт има многу облици, кои се условени од спецификите на конкретниот јазик, па затоа формите на инклузивност се разликуваат во зависност од морфолошките и од лексичките варијанти што ги нуди дадениот јазик. Формите на инклузивност во јазикот се резултат на промените во општеството и на влијанието на некои, првенствено феминистички, мисловни струи врз јазикот. Така можеме да видиме како во некои јазици почнаа да преовладуваат спарени, удвоени именувања (во германскиот јазик, на пример, *Zuschauern und Zuschauerinnen*¹,

¹ Германскиот јазик е во таа насока мошне креативен, затоа што покрај наведувањето на женската и на машката форма на именката се користи и т.н. *Binnen-I* (средно *i*), кое се вметнува во зборот пред завршетокот од женски род (*ein/e*

гледачи и гледачки), или почнаа да се промовираат лингвистички стратегии за ослободување на јазикот од родовите ознаки, односно за отстранување на личните конструкции што го изразуваат граматичкиот род (на пример, машки род со второстепено значење)².

Инклузивното изразување во сегашноста, сепак, не укажува само на свеста и на истакнувањето во говорниот чин (*parole*) на мажите и жените (ако зборуваме за најчестата форма на инклузивниот јазик, станува збор за дуплирање или парно именување на лица – *lekári a lekárky na Slovensku*/лекари и лекарки во Словачка, или за т.н. неутрално изразување (од гледна точка на родот, недиференцираниот *policajný zbor/полициски собор* наместо генеричкиот машки род *policaji/полицјајци*). Ваквиот начин на изразување, всушност, често ги конотира и политичките убедувања на говорникот или на медиумот во кој се користи (обично на оската конзервативен/либерален).

Инклузивниот јазик и нејовите облици

Дефинирањето на концептот на инклузивниот јазик не е едноставно, бидејќи се работи за релативна новина во размислувањата за јазикот. Заради комплетноста на дефиницијата треба да се нагласи дека инклузивноста во јазикот има најмалку две нивоа. Првото ниво е начинот на изразување и комуникација што е разбирлив за сите учесници; така се елиминира разликата меѓу „лаиците“ и „упатените“ преку разбирливоста (која се заснова врз принципите на едноставност, транспарентност, соодветна должина на текстот или пораката и динамичност). Во однос на *erudita perspicuitas* од Еразмо Ротердамски станува збор, значи, за симплификација, но не поедноставување, со цел да им се овозможи на сите да се вклучат.

LehrerIn). Освен тоа, се користат и графички знаци како на пример gender-gap, односно родовиот јаз, т. е. подвлечената црта за род – Lehrer_innen, или родовата ѕвездичка – Lehrer*innen. Сепак, проблем не претставува читањето на таквите знаци. Затоа германските покраини Хесен и Баварија во 2024 година одлучија дека во службената администрација и во училиштата нема да ја користат ваквата форма на родовиот јазик. ([Germany's Bavaria cracks down on gender-sensitive language – DW – 03/20/2024](#)).

² 1. RAČÁKOVÁ, Anita: *Hybridizácia v prekladoch textov z oblasti rodovej rovnosti (na príklade analýzy vybraných termínov)*. In HUŤKOVÁ, Anita, DJOVČOŠ, Martin: *Preklad a tlmočenie 12*, Banská Bystrica: Belianum, 2016, s. 120.

чат (*includere*) во комуникацијата³. Во второто значење, изразот „инклузивен јазик“ особено во англофонскиот културен контекст означува такво изразување кое се претставува како респектирачко. *Inclusivity language* или *sensitive language* ги израмнува или ги елиминира изразите што се сметаат за експресивни и што определени групи луѓе може да ги сметаат за навредливи⁴; меѓу пошироката јавност ваквото еуфемистичко изразување е познато како т.н. „политичка коректност“⁵. Најпосле, инклузивниот јазик означува такво изразување кое ги прави и мажите и жените видливи преку машкиот и женскиот граматички род, или преку изборот на некои изрази со неутрален граматички род. Во словачкиот контекст, за означување на таквото изразување се користи попрво неговиот назив, кој е калк од англискиот – што значи родово чувствителен или балансиран јазик (*gender balanced language*), а најново и *gender neutral language* (родово неутрален јазик).

Идејата за родово избалансиран јазик произлегува од феминистичките напори за тоа жените да бидат повидливи во јазикот, што би ја одразило нивната променета позиција во општеството⁶.

³ 2. Спореди ORGOŇOVÁ, Oľga. *Používanie jazyka v digitálnej ére. Aspekty inkluzívneho jazyka*. In: *Slovakistika v súvislostiach. Tradície a perspektívy*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie 19. - 21. 4. 2023 v Belehrade (v tlači / во печат), s. 3.

⁴ 3. Како пример може да се спомене прирачникот за инклузивно изразување што им беше даден на 1 500 вработени во Градскиот совет на Лондон во април 2023 година. Според упатството, треба да го избегнуваат терминот „нелегален мигрант“ и да го заменат со изразот „човек со неизвесен имиграциски статус“ или „човек без документи“. Исто така, за да бидат сигурни дека административните текстови на Градското собрание на Лондон не ги исклучуваат т.н. небинарни луѓе, службениците треба да ја избегнуваат употребата на ознаките „жени“ и „мажи“ и треба да го користат изразот „луѓе“ или „Лондончани“. Подеднакво несоодветно е да се зборува за „неанглиски говорници“ („non-English speaker“ – лице кое не го владее англискиот јазик), бидејќи тоа е „дефективно и деградирачко“, туку за „Лондончани со потреби за англиски јазик“ („Londoners with English Language needs“). Повеќе на: <https://europeanconservative.com/articles/news/londons-inclusivity-guide-drop-men-women-and-illegal-migrants/>.

⁵ 4. И тоа има, исто како инклузивниот јазик во смисла на родово избалансирано или родово неутрално изразување, корени во левичарско-феминистичките струи што навлегоа во Европа од англофонскиот свет во седумдесеттите години на дваесеттиот век. Спореди: MOYŠOVÁ, Stanislava. *Koncept politickej korektnosti vo frankofónnom mediálnom a politickom priestore*. In *Jazyk a politika: na pomedzi lingvistiky a politológie* 5, Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2020, s. 261–269.

⁶ 5. Urbancová, s. 42.

Во словачкиот јазик, се работи главно за именки што означуваат лица, како и за настојување да се редуцира употребата на генеричкиот машки род во множина (*občania, lekári, politici/ġraġani, лекари, љолиџичари*, кои, според сегашните лексиколошки правила, се однесуваат на целата професионална заедница, т. е. и на мажи и на жени). Според некои студии, впрочем, родот на именката влијае врз претставите на корисниците на јазикот за процентот на мажи и жени застапени во дадениот израз⁷.

Словачкиот јазик, македонскиот јазик и феминативите

Додека во областа на современата словачка лингвистика се водат дискусии и истражувања за инклузивното изразување во првото дефинирано значење⁸ (на пример, инклузивна стилистика), како и во третото споменато значење (испитувањето на функционалноста на замената на генеричкиот машки род со другите форми, т. е. со разделување или со именка од среден род), во македонската лингвистика сè уште се води дискусија за присуството на феминативите во македонскиот јазик. Веќе од педесеттите години на дваесеттиот век, меѓу лингвистите се води дебата за обидот за феминизирање на функциите или на титулите што дотогаш фигурирале во речниците само во машки род. На ова ниво на инклузивност (родова рамнотежа), состојбата во македонскиот јазик, во суштина, е во корелација со состојбата во францускиот или во италијанскиот јазик, каде што напорите за феминизирање на функциите и титулите се исто така во тек од деведесеттите години на дваесеттиот век⁹. Слично како во комуникацискиот простор на македонскиот јазик, и во францускиот јазик, всушност, феминативите почнуваат сè повеќе да навлегуваат во административниот или во публицистичкиот стил. Ставот на јазичните авторитети (значи на Француската академија, која од 1635 година се грижи за стандардизацијата и за регулирањето на состојбата на францускиот јазик) се менуваше со текот на времето. Уште во деведесеттите години на дваесеттиот век, таа строго ја отфрлаше феминизацијата на титулите, специја-

⁷ 6. Во случајот со германскиот јазик на пример BRAUN, Frederike, SCZESNY, Sabine, STAHLBERG, Dagmar. *Cognitive effects of masculine generics in German. An overview of empirical findings*. In: *Communications*, 2005, 30, s. 1–21.

⁸ На пр.: Orgoňová, 2024, Kazharnovich 2022 и Bohunická 2022.

⁹ Спореди Moyšová, Vertánová Bondarenko, 2025: Podoby inkluzívneho vyjadrovania v románskych jazykoch, zborník Jazyk a politika, v tlači (во печат).

лизациите и професиите (на пример, изразот *le ministre*, според извештајот на Академијата од 1991 година, е од гледна точка на природниот род – неутрален, се однесува и на жените и на мажите). Сепак, официјалниот извештај од 2017 година веќе признава дека феминативите како *auteure, professeur, rectrice* влегле во лингвистичка употреба и се согласува со нивната постепена, но не и општа кодификација.

Македонскиот како јужнословенски јазик диспонира со различни наставки за зборообразување, при што најчестата наставка за создавање женски форми на именки е наставката -ка¹⁰. Иако ваквата постапка на зборообразување е вообичаена за повеќето словенски јазици, вклучувајќи го и словачкиот, македонскиот јазик и неговите корисници го перципираат машкиот граматички род како неутрален во случајот со мноштвото функции, професии и специјализации (така словачкиот пар *volič/volička* има пандан во македонскиот израз *žlascac*, слично како *fotograf/fotografka* – *фотограф* или *riaditel'/riaditel'ka* – *директор*). За потребата од феминативи во македонскиот јазик се дискутира од педесеттите години на дваесеттиот век, што значи од времето кога македонското општество, слично како и словачкото, почнува да претрпува значајни промени¹¹. Симон Саздов во својата студија од 1999 година за феминативите во публицистичкиот стил наведува дека зголеменото мноштво на женски форми што означуваат професии или титули е предизвикано од променетата општествена состојба и од положбата на жените во општеството. Ги посочува причините за тоа зошто феминативите имале отежнат пат во македонскиот јазик, како и причините за тоа зошто се тие функционални и добродојдени. Меѓу оние првите се наоѓаат морфолошките и фонетските пречки (на пример, зборот *архиџекџка* бара многу повеќе напор за правилно изговарање отколку *министџерка*), меѓујазичните влијанија, редундантноста (сигурно притоа мисли на паровите во множина, т. е. на разделувањето/splitting) и екстрајазичните фактори (туѓоста на неологизмите). Од друга страна, присуството на феминативите во македонскиот јазик може да биде поттикнато од природните зборообразувачки својства на македонскиот јазик

¹⁰ Види исто така и Stanojoski, Taneski 2024: *Macedónčina pre Slovákov / Македонски јазик за Словацци (Vysokoškolská učebnica / Универзитетски учебник)*. Bratislava: Vydavateľstvo Stimul – Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, s. 22.

¹¹ Спореди Јованова-Грујовска, Додевска, 2025, стр. 68.

и нивната функционалност (јасно е дури и без да се спомене сопственото име дали станува збор за маж или за жена)¹². На сличен начин го аргументираат истиот факт и Елена Јованова-Грујовска и Македонка Додевска (2025) во својата студија каде што врз основа на одломки го испитуваат присуството на феминативите во Речникот на македонскиот јазик и во Речникот на македонската народна поезија. Авторките, на крајот, изразуваат желба за тоа во Новиот правописен речник на македонскиот јазик – феминативите да бидат оптимално застапени.

Словачкиот јазик спаѓа во редот на јазиците со значително разликување на формите според природниот род. Најчестите наставки за флексија (т. е. за создавање женски род кај именките) во системот на словачкиот јазик се наставката *-ka* (absolventka, cyklistka, mliekarka, choreografka, kapitánka, občananka, učiteľka/апсолвентка, велосипедистка, млекарка, кореографка, капетанка, граѓанка, учителка) и наставката *-ička* (chirurgička, filologička/хирургичка, филологичка), што ја објаснува високата рецептивност на образецот *žena*; Наставката *-yňa* (bežkyňa, sudkyňa, svedkyňa/тркачка, судијка, сведокиња) се користи помалку при создавањето феминативи¹³. Во словачкиот јазик, феминизацијата на титулите, професиите и функциите во реалниот јазик започнала уште во втората половина на 19. век (на пр.: *učiteľka*, *poštárka*/учиџелка, поштиарка). Тоа беа претежно професии што денес ги сфаќаме како традиционални, но во минатото, на почетокот од дваесеттиот век, поголемото мнозинство професии ги извршуваа мажи, па затоа жената која предаваше во училиште или разнесуваше пошта, беше исклучителен феномен. Првата кодификација на функциите и професиите што можеме да ги наречеме урбани (бидејќи се развивале во градовите на претежно руралната Словачка), се случила во триесеттите години на дваесеттиот век. Правилата на словачкиот правопис¹⁴ од 1931 година во речничкиот дел наведуваат неколку феминативи, при што формулацијата на речничката одредница укажува на флукутирачката употреба што речникот се обидува да ја исправи. На пример, во речничката одредница *doktor* (доктор) се наведува и пример за неправилна употреба на колокацијата на

¹² Саздов, 1999, стр. 334.

¹³ Спореди Miloslava Sokolová, 2007, s. 26.

¹⁴ Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom, Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1931.

женското осноување (“slečna”/„госпоѓица“) и професијата (во машки род): **doktor**, *m*, doktorka; slečna doktorka, nie slečna doktor”/ **доктор**, *м*, докторка; госпоѓица докторка, не госпоѓица доктор¹⁵. Речникот ги наведува феминативите при одредниците *volič* – *volička* (џласач – џласачка), *predseda* – *predsedníčka* (џреџсегавач – џреџсегавачка), наспроти тоа одредниците *poručík*, *dôstojník*, *lekár*, *advokát*, *inženieer*/џоручник, *госџојник*, *лекар*, *инженер* (денес веќе архаична форма), *profesor*/џпрофесор фигурираат само во основниот, машки облик.

Другиот кодификациски прирачник, кој бил објавен во 1940 година (значи за време на меѓувоената словачка држава, кога Словаците првпат добиле независност) се фокусираше првенствено на наведување и отстранување на чешките изрази во форма на т.н. варијанти и влијанија од чешкиот правопис. Феминизацијата на словачкиот јазик во споредба со првиот кодификациски прирачник не напреднала, освен при одредницата *inžinier/inžinierka* (инженер/инженерка).

Знаеме дека кодификацијата на јазикот секогаш ги одразува јазичните промени, кои се тесно поврзани со општествените промени. Тоа може да се констатира и во случајот со словачкиот јазик, кога по промената на режимот во Чехословачка во 1948 година (национализацијата на приватната сопственост и воведувањето на комунистичкиот режим), жените почнаа во голема мерка да навлегуваат на пазарот на трудот и да заземаат работни позиции кои претходно ги извршувале мажи. И така во кодификацискиот прирачник *Pravidlá slovenského pravopisu/Правила на словачкиот џправопис* од 1953 година (кој ги заменува претходните *Pravidlá slovenského pravopisu/Правила на словачкиот џправопис* од 1940 година) се наведуваат веќе именките и од женски и од машки род од цивилната, ама и од воената област како што се, на пример, *poručík/poručíčka*, *dôstojník/dôstojníčka*, *lekár/lekárka*, *inžinier/inžinierka*, *predseda/predsedníčka*, *profesor/profesorka*, *volič/volička*. Наспроти тоа, пак, ова издание не ги наведува женските пандани на именките *dekan*, *prezident*, *rektor*, па дури ни од типичните машки професии како што се *elektrikár* (електричар), *murár* (сугар) или *automechanik* (авџомеханичар)¹⁶. Може да се претпостави дека

¹⁵ Tamže, s. 114.

¹⁶ Pravidlá však v slovníkovej časti uvádzajú heslo *traktorista* aj so ženským náprotivkom *traktoristka*, ako aj *zootechnik* a *zootechnička*.

кодификацискиот прирачник се стремел да ја приспособи употребата на јазикот во која се одразиле новите општествени промени.

Во последниве години, регистрираме значително движење во речниците насочено кон зголемена мерка на наведување феминативи (Súčasný slovník slovenského jazyka/Современ речник на словачкиот јазик, 1997, 1998). Во машки облик се наведуваат неологизмите како, на пример, *boss*, *kouč*. Краткиот речник на словачкиот јазик (Krátky slovník slovenského jazyka, 2023) ги наведува веќе не само феминативите како што се *dekanka*, *rektorka*, *prezidentka* (геканка, ректорка, прејдсегателка), туку и *automechanická*, *elektrikárka*, или *turárka* (автомеханичарка, електричарка или сигарка).

Во последнава деценија, во некои комуникациски ситуации (особено во медиумите, но и во определени институции) се забележува обидот за заменување на генеричкиот машки род во множина со двојна форма (разделување/splitting), т. е. со именка и во машки и во женски род, при што на прво место се става женскиот род. Така, на пример, статијата посветена на темата за платите на учителите во националниот весник Denník N се објави со разделување/splitting во насловот („Regionálne príspevky pre učiteľky a učiteľov: dobrý úmysel, bezzubé riešenie“/„Регионални надоместоци за учителките и учителите: добра намера, решение без заби“), додека другите периодични изданија го користеа генеричкиот машки род *učitelia*/учители (SME: „Učiteľom áno, asistentom nie“/„На учителите да, на асистентите не“; Pravda: *Učitelia si prílepsi*/Учителите ќе приспелачат, Hospodárske noviny: *Učiteľom sa finančne prílepsi*/Учителите финансиски ќе се подобрат“)¹⁷. Бидејќи од стилистичка гледна точка станува збор за редундантност, некои субјекти, веројатно под влијание на германскиот јазик, почнаа да употребуваат компресирани форми на машки и женски род во административни текстови (најави, статуси на социјалните мрежи и сл.) користејќи графички знаци, особено свездички: *Stojíme v bode, keď skúsení, rešpektovaní profesionáli*ky, akademici*čky, umelci*kyne, pedagógovia*ičky, kurátori*ky a kultúrni pracovníci*čky* čelia obvineniam z toho, že propagujú hodnoty, ktoré ohrozujú budúcnosť detí na Slovensku. /Се наоѓаме во точка каде што искусните, почитувани *професионалци*кињи, академици*ч-*

¹⁷ Presné referencie a výskyt inkluzívneho jazyka vo forme splittingu pozri Moyšová 2024.

ки, *уметници*чки и културни работници*чки* се соочуваат со обвинувања за промовирање вредности што ја загрозуваат иднината на децата во Словачка [...] *Hrdo sa hlásime k umelcom*kyniam*, a vážime si všetkých našich *návštevníkov*čky, ktorí*é* nás podporujú (status Kunsthalle/статус Kunsthalle: Гордо се приклонуваме кон *уметнициите*чкии* и ги почитуваме сите наши *посетителите*ки, кои* не поддржуваат). За (не)функционалноста на овој тип инклузивен јазик во практичната комуникација сведочи фактот што сите словачки медиуми, вклучувајќи ја и Словачката информативна агенција (Tlačová agentúra Slovenskej republiky), кои го презедоа таквиот статус, го претставија во изменета верзија со генерички машки род (*profesionáli, akademici, umelci/професионалци, академици, уметници* итн.).

Заклучок

Феминативите во македонскиот јазик (најпосле и во словачкиот) се карактеризираат со функционалност, бидејќи пренесуваат информација за тоа дали во дадениот говорен чин се работи за жена или за маж. Иако тие ги одразуваат промените во општеството, склони сме да веруваме дека нивната употреба во јазикот нема влијание или корелација со положбата на жените во општеството, односно дека нивното присуство во јазикот не ги одразува или продлабочува социјалните нееднаквости меѓу мажите и жените. Постојат јазици кои немаат граматички родови, како што е, на пример, унгарскиот, но положбата на жените во унгарското општество (во контекст на родовата еднаквост или нееднаквост) е многу слична со положбата на жените во Словачка или во Чешка, т. е. во земјите каде што се користат словенски јазици, кои имаат граматички род, наставки што го означуваат родот и располагаат со многу поголеми можности за создавање форми на т.н. инклузивен јазик. Со тоа сакаме да кажеме дека без разлика на тоа дали ќе се користи или нема да се користи женската форма или разделувањето/splitting наместо генеричкиот машки род – не се врши влијание врз објективната позиција на жените во општеството.

Што се однесува до разделувањето или splitting (заменувањето на генеричкиот машки род во множина со женски и машки род), што претставува една од сегашните форми на инклузивно или родово избалансирано изразување во словачкиот јазик, од ин-

формативна гледна точка е редувантно (особено во случајот на набројување функции во подолг текст, во правниот и во административниот јазик).

Пречка при создавањето и ширењето на феминативите во македонскиот јазик е нивната субјективна перцепција од страна на корисниците на јазикот, имено нивната вознемирувачка или хумористична природа, или нивната туѓост¹⁸. Причината (а тоа важи и за множината од генеричкиот машки род во словачкиот јазик) е индексноста на ваквите изразни средства и нивната конвенционалност. Индексот е заменлив знак во јазикот што функционира меѓу корисниците на јазикот – комуникаторот знае дека ако го употреби терминот „učitelja“/„учители“, тоа значи дека мисли на луѓе од двата пола, а така и го разбираат другите учесници во комуникацијата. Сепак, многу е дискутабилно дали конвенционалноста или укотвеноста на одредени индекси во јазикот може да се отстрани со регулативи „одозгора“, како што тоа го прави, на пример, Планот за родова еднаквост (Plán rodovej rovnosti), усвоен од Универзитетот Комениус во Братислава во 2022 година¹⁹, каде што се препорачува „избегнување на генеричкиот машки род, бидејќи генеричкиот машки род е една од најштетните форми на родово неурамнотежена комуникација на симболичко ниво“. Покрај информациски редувантното и стилистички честопати вознемирувачко разделување/splitting (zamestnankyne а zamestnanci/вработени жени и мажи/работнички и работници), Филозофскиот факултет на споменатиот универзитет почна да го заменува генеричкиот машки род во својата комуникација со друг индекс, впрочем, со неологизмот во неутралниот род *zamestnanectvo* (*работништво*)²⁰. Идните истражувања ќе треба да ја проверат неговата функционалност и фреквенција во административната комуникација. Промените во јазикот ќе се случат само тогаш ако се функционални и ја разјаснуваат и ја олеснуваат комуникацијата, а не ја комплицираат. Инаку ќе останат само на нивото на обиди за јазично инженерство.

¹⁸ Janusheva, 2023, s. 115.

¹⁹ [Plán rodovej rovnosti UK](#).

²⁰ Спореди го соодветниот пандан во Толковниот речник на македонскиот јазик: <https://makedonski.gov.mk/corpus/1/rabotnishtvo-sr>. Види исто така: *Толковен речник на македонскиот јазик. Том V. (P – C)*. Ред. Светлана Велковска – Кирил Конески – Живко Цветковски. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2011, стр. 11.

Користена литература

- Bohunická Alena 2022: *Občianska rétorika a sociálna inklúzia*. In *Jazykovedný časopis*, roč. 73, č. 1, (2022), s. 51-64.
- Велковска, Снежана – Конески, Кирил – Цветковски, Живко (Ред.) 2011: *Толковен речник на македонскиот јазик*. Том V (Р – С). Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Janusheva Violeta 2023: *The gender-specific nouns denoting profession/role - the Macedonian case*. In: *LTT Journal: A Journal on Language and Language Learning*, Roč. 26, č. 1, April 2023, s. 115-133.
- Јованова-Грујовска Елена, Македонка Додевска 2025: *Месџоџо на феминативитије во два џолковни речници на македонскиот јазик*. In 51. Меѓународна научна конференција на меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при УКИМ во Скопје, Скопје 2025, стр. 67–76.
- Kazharnovich Maryna 2022: *Štylistický potenciál mediatizácie*. In *Slovenská reč*, roč. 87, č. 1 (2022), s. 22-36.
- Krátky slovník slovenského jazyka 2023. Matica slovenská, Martin.
- Moyšová Stanislava 2024: *Inkluzívny jazyk v slovenskom mediálnom priestore*. In *Jazyk a politika: na pomedzí lingvistiky a politológie* 9. Ekonóm, Bratislava, s. 233–242.
- Moyšová Stanislava, Silvia Bondarenko Vertánová 2025: *Podoby inkluzívneho jazyka v románskych jazykoch*. In *Jazyk a politika: na pomedzí lingvistiky a politológie* 10. Ekonóm, Bratislava, v tlači (во печат).
- Orgoňová Oľga 2024: *Aspekty sociálnej inklúzie a používanie slovenčiny vo verejnom priestore*. In *Jazyk a politika: na pomedzí lingvistiky a politológie* 9. Ekonóm, Bratislava, s. 282–291.
- Pauliny Eugen 2000: *Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania*. Ed. S. Ondrejovič. In *Spisy slovenskej jazykovednej spoločnosti, suplement* n. 2.
- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom 1931. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom 1940. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin.
- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným a gramatickým slovníkom 1953. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava.

- Sokolová Miloslava 2007: *Nový deklinačný systém slovenských substantív*, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov.
- Саздов Симон 1999: Феминативите во македонскиот стандарден јазик низ призма на публицистичкиот стил. In *Stylistika VIII*, Uniwersytet Opolski, Opole, p. 325–334.
- Саздов Симон 2007: Феминативите во македонскиот јазик, Мено-ра, Скопје.
- Stanojoski Igor, Taneski Zvonko 2024: *Macedónčina pre Slovákov / Македонски јазик за Словаци (Vysokoškolská učebnica / Универзитетски учебник)*, Vydavateľstvo Stimul – Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava.

проф. д-р Ирина Бабамова
Филолошки факултет „Блаже Конески“ при УКИМ во Скопје
irina_babamova@flf.ukim.edu.mk

ЗА ПРЕВОДОТ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК НА ПОВЕСТА *КРЕНКБИЈ* ОД АНАТОЛ ФРАНС ОБЈАВЕН ВО 1947 Г.

Апстракт: Трудот претставува анализа на првиот книжевен превод од француски на македонски јазик – делото *Кренкбиј* од Анатол Франс, изработен од Георги Шоптрајанов и објавен во 1947 година во издание на Државното книгоиздателство на Македонија. Овој превод е значаен не само од културен аспект туку и од аспект на документирањето на „ликот“ на македонскиот јазик во непосредниот период по Втората светска војна и по извршената кодификација.

Анализата во трудот тргнува од теоријата на полисистемот на Итамар Евен-Зохар. Таа има за цел да фрли светлина на поширокиот општествено-јазичен контекст во кој се појавуваат првите книжевни преводи од француски на македонски јазик и да придонесе кон проучувањето на преведувачката практика како чин на јазично обликување, на примената на јазичната норма, и на историјата на преведувањето во поширок македонски културно-јазичен контекст. Јазичната анализа опфаќа морфолошки, лексички и синтаксички и правописни аспекти на македонскиот јазик во преводот, со осврт на преводни решенија применети од страна на преведувачот.

Трудот покажува дека раните преводи од француски јазик имаат значајна улога во процесот на стабилизирање на македонскиот стандарден јазик и во формирањето на неговиот ран книжевен репертоар.

Клучни зборови: преведување, македонски јазик, француски јазик, *Кренкбиј*, Анатол Франс

Вовед

Осумдесетгодишниот јубилеј од кодификацијата на македонскиот јазик претставува соодветен повод за навраќање кон преведувањето за кое може да се каже дека е една од најрано афирмираните јазични и културни дејности со директен придонес во раната фаза на оформување на неговата стандардна варијанта. Особено поттикнувачка во таа насока е блискоста на годините на кодификацијата (1945 г.) и на објавувањето на првите преводи од француски на македонски јазик (1947 г.), која нуди уште една можност за согледување на улогата на преведувањето, во најширока смисла, во повоениот период во Македонија.

Во овој контекст, вниманието го привлекува преводот од француски на македонски јазик на повеста *Кренкбиј* од францускиот писател Анатол Франс, изработен од Георги Шоптрајанов¹ и објавен во 1947 г. од страна на Државното книгоиздателство на Македонија (в. сл. 1). Овој превод го дели приматот на објавување со преводот на *Тартиарен Тарасконец* од Алфонс Доде², исто така преведен од Георги Шоптрајанов и објавен во истата година.

Слика 1 – Насловна страница на преводот на македонски јазик³

Двата превода се дел од напливот преводна продукција што се јавува во првите повоени години. За тогашната интензивна преведувачка активност постојат и бројни записи и сведоштва (Андреевски 1991, Корубин 1994) кои го истакнуваат преведувањето не само како културен чин, туку и како чин со важна јазикотворечка улога за новостандардизираниот македонски јазик.

¹ Георги Шоптрајанов (1906–2001) бил професор по француски јазик и литература на Филозофскиот факултет во Скопје. Својата докторска дисертација под наслов *Étienne Tabourot des Accords (1549 – 1590). Étude sur sa vie et son œuvre littéraire* ја одбранил на Универзитетот во Дижон (1935 г.).

² Јазичните особености на преводот на македонски јазик на *Тартиарен Тарасконец* од Алфонс Доде веќе биле предмет на анализа од аспект на историјата на македонскиот литературен јазик (Сф. Пандев 2012).

³ За целите на овој труд го користевме архивскиот примерок од преводот на македонски јазик на повеста *Кренкбиј* од Анатол Франс (1947 г.) што се чува во НУБ „Св. Климент Охридски“ во Скопје.

Записите и сведоштвата со ваков карактер се од извонредно значење и од аспект на историјата на преведувањето кај нас. Таа, како научна дисциплина во рамките на традуктологијата, нуди широк контекст за подетално разбирање на културните и на јазичните процеси кои се одвиваат паралелно со преведувањето. Како што истакнува Д'илст (D'hulst 1994), историјата на преведувањето овозможува, меѓу другото, да се согледаат конкретни преведувачки практики од минатото, улогата на преведувачите и мотивите што ги поттикнувале нивните преводни активности. На ова се надоврзува Делил (Delisle 2003), кој во историјата на преведувањето препознава повеќе функции, меѓу кои особено се издвојува т.н. генетска функција (*fonction génétique*), односно придонесот на преведувањето во процесот на обликување на еден јазик во фаза на развој.

Токму во таа смисла, анализата на рани преводи од француски на македонски јазик може да понуди вредни сознанија за улогата на преводната литература во оформувањето на книжевниот репертоар на македонски јазик, за нејзиниот културен импакт и за процесот на оформување на новата јазична норма.

1. Теоријата на полисистемот како рамка на истражувањето

Предмет на проучување на овој труд претставува преводот на македонски јазик на поестата *Кренкбиј*, кој досега не бил посебно проучуван. Нашата основна претпоставка е дека овој превод од 1947 година не претставува само трансфер на француски книжевен текст, туку текстуален медиум преку кој се претставува и тестира новата македонска стандардна норма. Цел на трудот е да се утврди културното и јазичното значење на преведениот текст во македонскиот општествен контекст, како од аспект на историјата на преведувањето кај нас, така и од аспект на историјата на македонскиот јазик.

Истражувањето го сместуваме во рамките на теоријата на полисистемот застапувана од страна на Итамар Евен-Зохар (Even-Zohar 1990). Оваа теорија, како влијателна рамка во современата традуктологија, овозможува преводната литература да се анализира не како изолиран текст, туку како дел од динамичен книжевен систем. Во еден таков систем, преводната литература може да за-

земе централна или периферна позиција, зависно од историската состојба на целната култура.

Според Евен-Зохар (1990: 47–48), преводната литература зазема централна позиција во три случаи: кога националната литература е „млада“, кога е таа „периферна“ или „слаба“, или, пак, кога се наоѓа во состојба на криза или пресврт. Кога преводната литература има централна улога, таа внесува нови модели, нови композициски техники и изразни јазични средства во целната книжевност придонесувајќи за обликување на нејзиниот репертоар. Македонската книжевност во 1947 година се наоѓа токму во таква констелација. По кодификацијата на јазикот во 1945 година, таа се наоѓа во процес на институционално и жанровско конституирање. Истовремено, полисистемската перспектива овозможува да се согледа дали француската литература во тој период претставувала изворен „моделски систем“ со висок културен престиж, чии дела се приопштуваат на македонски јазик со цел да се пополни евентуален вакуум во домашната книжевна продукција.

1.1 Културно-општествен и книжевен контекст во времето на објавувањето на преводот

Контекстот на настанувањето и објавувањето на преводот на *Кренкбиј* може најавтентично да се согледа преку сведоштвата на самиот преведувач. Изворен и вреден приказ на културно-општествените околности во непосредниот повоен период дава токму Георги Шоптрајанов во својата статија „Првите целосни преводи на македонски јазик и одгласот за нив во светот“ (1970), каде што мошне детално ги претставува условите во кои се создавале првите книжевни преводи од француски на македонски јазик како и напорите што ги вложувале културните работници во повоениот период.

Во оваа статија, Шоптрајанов не само што се навраќа на личното преведувачко искуство, туку нуди и автентично сведоштво за организацијата на културниот живот и за значењето што му се припишувало на преведувањето во првите повоени години:

Во тој повоен период некои од нас имаа и по неколку задолженија, работеа така да се каже засекогаш, зашто се организирале нашите први институции – се основа Народната библиотека на НРМ, се отвори нашиот прв факултет. Се

секавам дека во тоа време вршев повеќе функции во разни институции...

Си спомнувам дека, во таква ситуација, при толема презафатеност, бев извештен од тогашното Државно книгоиздаштво на Македонија (сега издавачко претпријатие „Просветно дело“) дека бил изготвен издавачки план во кој биле вклучени три дела од француски автори што треба да се преведат на македонски јазик. Било предвидено тие да бидат разделени на тројца, но дека другиот, поради разни причини, се откажале и останало јас да ги преведам сите три планирани творби. Поради презафатеност, се најдов во мошне тешка положба; бев растројуван од дилеми...

Сознанието за потребата целосно да се преведе на македонски јазик познато литературно дело беше јасно. Поканата беше ласкава. [...] Поканата на македонски, мајчин јазик, да преведам цели книги, врвни досијата на извонредни стилисти, во чиј јазик, стил и уметничко мајсторство уживав цели децении пред тоа, за мене беше и радост и гордост, и нескриено задоволство, и припадан страв, и неопклонлива желба да се изврши саканото и спешување поради презафатеноста... Фактот дека немаше никакви помагала (речник, правопис, установа терминологија...) не ме превозмеше. [...] се одлучив да ги примам сите три текстови од Алфонс Доде, од Ромен Ролан, од Анајол Франс [...] [Во] 1946 го предадов преводот на Тарјарен Тарасконец од Алфонс Доде, и преводот на Кренкбиј од Анајол Франс (излегоа од печат во 1947 г.), во 1947 г. го предадов преводот на Кола Брејон од Ромен Ролан (излезе од печат во 1948 г.)⁴. (Шоптрајанов 1970 : 62–63)

Како што може да се заклучи од ова сведоштво, иницијативата за преведување на овие дела од француски класици не произлегувала од личен, индивидуален поттик на Шоптрајанов, ниту, пак, од стремеж за лична афирмација преку преведувачка активност. Преводите биле резултат на институционализирана, планска акција во рамките на новооснованото Државно книгоиздателство на

⁴ Шоптрајанов, Г., „Првите целосни преводи на македонски јазик и одгласот за нив во светот, во 25 години издавачка дејност: 1945–1970 – Скопје“. Скопје: Просветно дело, 1970, стр. 62–63.

Македонија, чија цел била да се обезбеди систематско воведување на значајни дела од европската литература во повоената македонска културна средина.

Според тоа, преводниот ангажман на Шоптрајанов треба да се разбере како дел од поширока издавачка политика во повоениот период, кога преведувањето претставувало не само културен, туку и јазичен и идеолошки проект – средство за афирмација на новостандардизираниот македонски јазик и за негово активно вградување во книжевниот и културниот живот на државата.

Кажано со терминологијата на полисистемската теорија, преводната литература зафаќала централна позиција во тогашниот книжевен систем. Од аспект на оваа теорија, преводот на *Кренкбиј* го сметаме за елемент на централен систем, оформуван преку преводи на книжевни дела од различни европски јазици што интензивно се преведувале во повоениот период. Како таков, овој превод активно учествувал во обликувањето нова книжевна продукција во македонската културна средина.

Во такви услови, преведувањето и преводите не претставувале само репродукција на странски текст, туку активен механизам на кодификација, чија анализа може да покаже како новиот јазичен стандард се проверувал и стабилизирал низ конкретна преводна практика. Во продолжение, трудот анализира и класифицира корпус од примери извлечени од преводот на македонски јазик на поевста *Кренкбиј*, со цел да се согледаат главните морфолошки, лексички и синтаксички особености на јазикот на преводот и нивната поврзаност со раната фаза на стандардизација на македонскиот литературен јазик.

Натаму во својата статија, Шоптрајанов ќе информира и за релацијата што ја воспоставил со важни претставници од француската книжевна и културна јавност:

Французиите, по природа и традиција висшнoлyбиви и правдољубиви, не oстaнаа индиферентни на примероциите од преведените творби што им ги испрашив. [...] штоло, срдечно, искрено ми честиташа; мношумина од нив речиси ме напуштаа со подароци од нивни творби со разновидни посвети, автoграфи и др. “ (Шоптрајанов 1970 : 63)

Меѓу повеќето имиња до кои испратил „примероци од преведените творби“, Шоптрајанов (1970) ги спомнува славистите А. Мазон, А. Вајан, романистите П. Имбс, Б. Кемада, писателите Л. Арагон, Кл. Авлин, Т. Цара, Ив Бонфоа и други истакнати општествени и педагошки работници. Овие сведоштва всушност го потврдуваат културниот мост помеѓу Франција и Македонија (во рамките на ФНРЈ).

2. Особености на македонскиот јазик во преводот

2.1. Морфолошки особености

На морфолошки план, највпечатлива особеност се глаголските форми со суфиксот **-уе** : *одречуе, ѝрејисѿавуе, изразуе, ѝројовегуе, намејѿнуе, заобиколуе, однесуе, кажуе, ѝојѿвргуе, бендисуе, се ѝокоруе, зајлашуе, ѝрибејнуе, изречуе, ѝриложуе* и др. Оваа морфолошка особеност ја споделуваат и употребените глаголски именки изведени од глаголи на **-уе**: *размислуење, иследуење, ѝолзуење, исѝолнуење, ѝредуѝредуење, сосѿавуење, ѝодиѝруење, сослушуење, ѝроучуење*. Сепак, се забележува и поретка употреба на формите на **-ува** и **-ување**: *Не се обесѝокојувајѿе* (АФ33), *ѝајѿување* (АФ34) што најавува пробив на суфиксот **-ува** и отсликува морфолошка состојба на колебање во период кога нормата ги прави своите први чекори кон своето стабилизирање до крајот на 1940-тите години.

Нормираната форма на определениот член **-ојѿ** доминира кај именските зборови: *судојѿ, ѿрадијѿе, државатѿа, ѝолицаецојѿ, обвинејѿојѿ, цркватѿа, ѝрејисегајѿелојѿ, судојѿ*, но во примерите *во ѝејѿѿе саајѿојѿ* (АФ13), *во седумѿе саајѿојѿ* (АФ13) се среќава дијалектна употреба на оваа членска морфема, што веројатно се должи на влијанието на родниот велешки говор на Шоптрајанов. Во преводниот текст не се забележува диференцирана употреба на трите членски форми (**-ов**, **-он**, **-ојѿ**), што сугерира дека во книжевната практика од тој период преовладува членот **-ојѿ** како општа форма.

Во рамки на именската група зборови забележливи се именки на **-ие**, **-ние**: *ѝравосудие, ѝочиѿание* (наместо *ѝочиѿѿ*), *молчание, ѝројѿворечие, ѝолномошѿѿие, основание* (наместо *основа*), *ѝрисасѿѿвие*, како и именки на **-ѿел** : *ѝрејисѿавиѿел*. Овие, и ним слични именски форми, поточно нивните суфикси, ќе претрпат по-

натамошно морфолошко обликување до нивното стабилизирање во форми со суфиксите: -сѝво (*йравосудие* > *йравосудсѝво*), -ње (*молчание* > *молчење*), -ник (*йрејсѝавиѝел* > *йрејсѝавник*).

Системот на заменските зборови и на присвојните придавки во преводот е релативно стабилен и бележи употреба на заменки и присвојни придавки *ѿој, неѿо, неѿоваѿѿа, својаѿѿа*, што покажува дека овие форми биле рано консолидирани во литературниот израз. Но се среќава и формата *онеѿа* (наместо *оној*) која дополнително придонесува за архаичниот лик на преводот.

2.2. Лексички особености

Авторот на преводот употребил лексички решенија кои од денешна перспектива не се воопшто необични за македонскиот јазик, но кои во времето на објавувањето на преводот биле предмет на дискусии во јазичните и во преведувачките кругови. Такво решение е именката *оѣиѣиесѣво*, чие прифаќање како литературнојазична норма е резултат токму на преведувачка практика (Корубин 1994: 220). Ова се потврдува и со следново:

... [О]пштество (овој збор бил љознаѝ и љорано, но во љериодѝ међу двеѝе војни бил заменетѝ со срѝскиоѝ збор друштво. Се среќава кај К. Раѝин, за шѝѝо Б. Конески секако знаел, ѝа ѝака во дискусиѝѝе како да се ѝреведе [...] рускиоѝ збор общество, се zelo решение ѝѝој да се ѝреведе со општество, а не со друшѝѝво)...

(Чундева 1995 : 59)

Во преводната лексика се забележуваат егзотизмите *асѣржи*, *арѣичок* кои, меѓу другото, успешно ја извршуваат образовната функција на преводот (Delisle 2003): *А коџа имаше ѣрас, ѣој викаше: Асперџи⁵, асперџи! – заѣоа оѣи ѣразоѣ беше асѣрџ за сиромашниѣе. АФ10 Да оѣѣкинеш еден лисѣ од арѣичокоѣѣ, значи да ѣо изедеш целиоѣ арѣичок, како ѣова рече Босие со своѣѣо возвишено красноречие. АФ28*

Застапени се и заемки од турскиот јазик, вообичаени во тогашниот секојдневен говор, но, погледнато од денешна гледна точка, голем дел од нив се мошне архаични и заменети со други

⁵ Од француското *asperge* што значи *асѿпараѿус*. (забелешка на авторката на трудот)

лексеми во процесот на јазична стандардизација: *скамлија* 7, *зар-заваш* 7, *мудбак* 42 (кујна), *бендисува*, разговорните форми *дуќан мушџерија*. Се среќаваат и заемки од францускиот јазик: *рениџер* 34, *аресџување* 15, *каџушонка* 44, *жангар* 28, *џерезија* 26, *суа* 15.

За своевиден окационализам може да го сметаме зборот *лебоџекарница*⁶ со оглед на неговата невообичаеност или нераспространетост во практиката: *И џосџожа Куенџиро, без да му одџовори, џорџо се враќаше во џолемаџа лебоџекарница, на која беше сџоџанка*. АФ35 *Et m'ame Cointreau, sans lui faire de réponse, rentrait fièrement dans la grande boulangerie dont elle était la patronne*. АФ76

Сврзникот *оџи* (наместо *дека*) е многу чест во преводот и ја одразува јазичната состојба пред *дека* целосно да ја преземе функцијата во формалниот стил. Се среќава и во составот на *зџџова оџи* (наместо *зџџоа џџџо*): *Овој несреќен сџареџ се џризнаваше за виновен зџџова оџи на некаков мисџичен начин џо навредиџ џолицеџџи N° 64 [...]*. АФ32

На правописен план се забележуваат стандардните форми *зелје*, *рџоквички*: ...одеше низ град туркајки си ја малата количка и викаше: *Зелје, рџоквички, моркови!* АФ 10 Но се забележува отсуство на интервокално *ј* меѓу *и* и *а*: *Мариана* АФ8, *хрисџиџански* АФ9, но стабилно присуство на интервокално *в*: *човек, векови* АФ9. Колебање со забележува и при транскрипцијата и транслитерацијата на француските личните имиња: *Басџиџен, Маџиџе* (наместо *Маџје*).

2.3. Синтаксички особености

Преводните реченици на чиј почеток се употребува глаголски прилог, верно ги следат партиципите за сегашно време од изворникот на француски јазик и покажуваат ориентираност кон повисок книжевен израз : *Земајки џрезриџелно врска џраз, рече [...]* АФ10 (*Soulevant dédaigneusement une botte de poireaux : [...]* АФ20 ; *И, џржејки џо џразџџ џо џраџиџе, џџаа се враџиџ џо конџураџилниџаџа [...]* АФ11 *Et, tenant ses poireaux embrassés, elle rentra dans la cordonnerie [...]*. АФ24

На планот на редоследот на зборови се забележува благо влијание од францускиот јазик и тежнеење кон подредени структу-

⁶ Интернет-пребарувањето ни потврди само една употреба на зборот *лебоџекарница*, и тоа како име на фирма, во СЛУЖБЕН ВЕСНИК НА НРМ од 24 мај 1954, бр. 16, стр. 237.

ри кои исто така одразуваат преведувачка верност кон синтаксата на изворниот текст: *Противно на бригадирот Монџосиел, кој секогаш зајлашуе но никога не прибејнуе кон својта мерка[...]* АФ12 *Contrairement à la coutume du brigadier Montaueil, qui menace sans cesse et ne sévit jamais, [...]* АФ25

Благо влијание на француската синтакса открива и употребата на глаголка придавка на почеток на реченица: *Исполнеј со љубов, офаган од сирова, кој беше љов целиот да се остави на судот што се однесуваше до неговата вина.* АФ9 *Pénétré de respect, submergé d'épouvante, il était prêt à s'en rapporter aux juges sur sa propre culpabilité.*

Што се однесува, пак, за *да*-конструкцијата, како замена за инфинитивот во македонскиот јазик, забележлива е нејзината употреба како еден од еквивалентите на францускиот инфинитив, што укажува на стабилна синтаксичка норма: *Треба да се офаган прејседателот Буриш* АФ24, [...] *судот би требало да засијане токму на кој нати* [...] АФ24 Се среќаваат и интересни преводни решенија како во примерот на фигуративната забелешка на Кренкиј: *J'ai soixante ans sonnés*, на која во македонскиот ѝ соодветствува *В кроче ти врзав веќе шеесет години*. АФ13 Тие ја откриваат преведувачката умешност на Шоптрајанов при пренесувањето на смислата на изворникот, како и неговото продлабочено познавање и на францускиот и на македонскиот јазик.

* * *

Од безмалку осумдесетинска дистанца од објавувањето и врз основа на спроведената анализа, може да се извлечат неколку заклучоци во врска со преведениот текст.

Преводот на повеста *Кренкиј* од Анатоли Франс претставува значаен јазично-историски документ во кој се зачувани фосилизирани форми и изрази што го отсликуваат македонскиот пишан јазик од непосредниот период по неговата кодификација. Јазичните особености на преводот на морфолошки, синтаксички и лексички план се, во голема мера, во согласност со состојбата на македонскиот јазик како што е засведочена и во *Македонската граматика* од 1946 година. Преку него се тестираат синтаксички модели, лексички решенија и норми на новиот стандарден македонски јазик. Во таа смисла, овој превод може да се смета за вреден документ од

раната фаза на функционирање на стандардизираниот македонски јазик.

Погледнато од аспект на теоријата на полисистемот, овој превод, заедно со преводите од други западноевропски и источноевропски јазици објавени во првите години по кодификацијата, претставува важен елемент на преводната литература која во тогашниот македонскиот книжевен систем зазема централна позиција и активно учествува во создавањето нови книжевни и јазични модели. Преводите од француски јазик, кој во средината на XX век го уживал статусот на светски јазик во вистинската смисла на зборот, имаат особено значајна улога во воспоставувањето и развојот на француско-македонските културни врски. Во новонастанатите повоени околности, објавувањето на преводите на *Кренкбиј* од Анатоли Франс и *Тартијарен Тарасконец* од Алфонс Доде во 1947 година претставува почетокот на една богата француско-македонска преводна традиција која континуирано се унапредува во последните осум децении.

Имајќи го ова предвид, може да се заклучи дека преводот на *Кренкбиј* од 1947 година не е само чин на културен трансфер, туку и инструмент на јазична кодификација и претставува значајна пресечна точка меѓу историјата на преведувањето и историјата на македонскиот јазик.

Користена литература

Кирилица

- Андреевски Цане 1991: *Разговори со Конески*, Култура, Скопје.
- Корубин Благоја 1994: *Македонски историсоциологивистички теми*, Матица македонска, Скопје.
- Пандев Димитар 2012: „Улогата на уметничколитературниот превод во стандардизацијата на македонскиот литературен јазик“, *Францускиот јазик, книжевност и култура во франкофонски контекст/Langue, littérature et culture françaises en contexte francophone* (ред. Звонко Никодиновски), Катедра за романски јазици и книжевности, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 163–172.
- Франс Анатоли 1947: *Кренкбиј* (превод од француски јазик: д-р Г. Шоптрајанов), Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје.

- Чундева Нина 1995: „Односот на Блаже Конески кон русизмите (првите години по кодификацијата)“, *Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година*, Филолошки факултет, Скопје, 57–60.
- Шоптрајанов Георги 1970: „Првите целосни преводи на македонски јазик и одгласот за нив во светот“, *25 години издавачка дејност: 1945 – 1970* – Скопје, Просветно дело, Скопје, 62–63.

Латиница

- Delisle, Jean (2003) „L'Histoire de la Traduction : son Importance en traduction, son enseignement au moyen d'un didacticiel multimédia et Multilingue“, *FORUM*, Vol. 1, No.2, 1–16.
- D'hulst, L. (1994), „Enseigner la traductologie: pour qui et à quelles fins?“, *Meta*, Duke University Press, Durham NC, 45–51.
- Even-Zohar Itamar 1990: „The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem“, *Polysystem Studies [=Poetics Today]*, Vol. 11: 1] vol. 19, n° 1, p. 8–14.
- France, Anatole (1901) *L'affaire Crainquebille*. Paris : Édouard Pelletan. Éditeur, [https://fr.wikisource.org/wiki/L%E2%80%99Affaire_Crainquebille_\(1901\)](https://fr.wikisource.org/wiki/L%E2%80%99Affaire_Crainquebille_(1901))

Кратенки и забелешка: броевите во текстот упатуваат на бројот на страницата на која се наоѓа примерот.

- АФ = Франс, Анатоле (1947) *Кренкбиј* (превод од француски јазик: д-р Г. Шоптрајанов) Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје.
- АФ = France, Anatole (1901) *L'affaire Crainquebille*, Édouard Pelletan. Éditeur, Paris.

проф. д-р Лилјана Митковска, АУЕ-ФОН универзитет, Скопје
liljana55@yahoo.com
доц. д-р Габриела Неделкоска, АУЕ-ФОН универзитет, Скопје
gnedelkoska@yahoo.com
доц. д-р Ана Арсовска, АУЕ-ФОН универзитет, Скопје
anna.jankulovska@yahoo.com

МАКЕДОНСКИТЕ ЕКВИВАЛЕНТИ НА АНГЛИСКИОТ ПЕРФЕКТ – АНАЛИЗА НА КНИЖЕВНИ ПРЕВОДИ

Апстракт: Во ова истражување се анализираат еквивалентите на англискиот перфект (*present perfect simple*) во книжевни преводи направени во последните три децении. Перфектот е сложена глаголска форма што покрива широк спектар на функции. Се смета дека неговата основна функција е да изразува „сегашна релевантност на мината ситуација“, но во сите јазици каде што се јавува, се користи и со повеќе други значења. Поради тоа употребите на перфектните форми во јазиците најчесто не се во корелација. Така англискиот перфект во македонскиот јазик се изразува со неколку различни форми, од кои најчести се *л*-перфект, *има*-перфект, *сум*+гл. придавка, аорист, сегашно време. Со ова истражување имаме цел да ја испитаме честотата на овие паралелни конструкции во преводните еквиваленти. Иако по форма *има*-перфектот најмногу се совпаѓа со англискиот перфект, во слично истражување Арсова-Николиќ (1973) наоѓа дека тој е многу поредок еквивалент отколку простите минати времиња и *л*-перфектот. Со оглед на тоа што *има*-перфектот во последните децении сè повеќе се користи во стандардните стилови, ова истражување треба да покаже како тоа се рефлектира во книжевните преводи.

Клучни зборови: контрастивна анализа, глагол, време, *л*-перфект, *има*-перфект.

1. Вовед

Во оваа статија ги претставуваме резултатите од испитувањето на македонските еквиваленти на англискиот *сегашен ѝерфект* (СП) во литературни преводи од англиски на македонски направени во последните тринаесет години. Под *ѝерфект* се подразбира лингвистичка категорија која се користи за изразување настани што се случиле пред временската референтна точка, но кои на некој начин имаат ефекти или сè уште се релевантни во тој момент (Dahl, Velupillai 2013). Тој референтен момент може да биде моментот на говорната ситуација (сегашниот), некој минат или иден момент.

Сегашен ѝерфект ја нарекуваме формата што изразува ситуации од аспект на сегашниот момент, ситуации што се лоцирани

пред или до времето на говорниот чин (speech time). За тие форми во англискиот јазик вообичаен е терминот Present Perfect. Типолошките студии покажуваат дека перфектот произлегува од ограничен број одредени структури кои се повторуваат во јазиците. Најчестиот извор се резултативните конструкции (често базирани на партиципи + *сум/има*). Други главни извори вклучуваат присвојни и локациски и егзистенцијални структури. Помалку вообичаени се структури базирани на глаголите со завршно значење или прилозите како *already* ‘веќе’. (Bybee et al. 1994; Dahl, Velupillai 2013) Општо земено, резултатите покажуваат дека перфектот е чест, но исто така и нестабилен, бидејќи има тенденција да се развие во нешто друго (Lindstedt 2000: 366). Развојот може да оди во правец на *евиденцијалност* или во *ошито минато време*.

Сфаќањата за перфектот како лингвистичка категорија варираат во зависност од теориските претпоставки и традицијата. Бидејќи перфектот е комплексна категорија, постои двоумење во лингвистиката како да се дефинира во однос на глаголските категории време и аспект. Во познатата типолошка студија за аспектот, Комри го вклучува и перфектот, со напомена дека се работи за поинаков тип на внатрешна организација на настанот, затоа што не кажува ништо за самата ситуација туку само ја сооднесува со претходна ситуација (Comrie 1976: 52). Во типолошките студии превладува мислењето дека перфектот е посебна категорија: некои ја нарекуваат „резултативност“ (Maslov 1988; Nedjalkov & Jaxontov 1988; Bybee et al., 1994), а некои „антериорност“ (Comrie 1976).

Во англистиката сите типови перфект имаат назив ‘време’, но во теориските граматики најчесто се смета дека перфектот не е ниту чисто време ниту чист аспект, туку во него се комбинираат карактеристиките на двете категории. Поради тоа се карактеризира како комплексно (недеиктичко) време (за разлика од претеритот, што е просто време) (Huddleston & Pullum 2002: 116). Во согласност со овој став, сегашниот перфект се смета за сложено време кое вклучува поглед кон минатото од гледна точка во сегашниот момент, односно, кон претходна ситуација или претходна фаза од ситуацијата (Radden & Dirven 2007: 201). Во некои граматики перфектот се смета за еден вид аспект во англискиот јазик, при што се разликува перфектен и прогресивен аспект (Payne 2011: 285–286). Вакво прикажување на аспектот во англискиот јазик е карактеристично за повеќето педагошки граматики.

Во македонските традиционални граматики (на пр., Конески 1987) не се спомнува терминот ‘перфект’, туку само „форми сложени со *сум/има, нема*“. Слично е и кај Минова-Ѓуркова (2000) и кај Лант (Lunt 1952 – *I-forms, има-compounds*). Меѓутоа, во теориски прегледи и истражувања перфектот се дефинира како посебна категорија. Кај Фридман, во монографијата *Грамаѓичкиите категорији на исказниот начин на македонскиот јазик*, (2009[1977]), перфектот е дефиниран како временска форма (стр. 19). Важни карактеристики на перфектот се: статичност, резултативност и неопределеност (стр. 61). Велковска (1998) го разгледува перфектот во рамките на категоријата резултативност. И според Тополинска (2008), во перфектот (сегашен) е вградена категоријата ‘резултативност’, меѓутоа таа смета дека перфектот што се однесува на сегашниот момент е апсолутно време, додека формите што изразуваат релација на настанот со некој минат или иден момент се релативни времиња. И Јанкуловски (2024: 40) забележува дека перфектот се развил со проширување на функцијата на категоријата резултативност. Авторот ја истакнува неговата двојна ориентираност: покрај минатото дејство што се соопштува, релевантна за говорната ситуација е и состојбата којашто произлегла како резултат на тоа минато дејство.

2. Сегашниот перфект во англискиот и во македонскиот јазик

2.1 Англискиот сегашен перфект

Англискиот сегашен перфект има комплексен функционален опсег и поради тоа претставува предизвик и од теориски и од практичен аспект. Следните основни функции се прикажани во повеќето граматики (Quirk et al. 1985, Huddleston & Pullum 2002, Radden & Dirven 2007), сумирани во Новакоска (2018: 67–68):

- **Резултативен (resultative) перфект** кој искажува состојба што настанала како резултат на некоја мината ситуација, а која има важност во сегашноста. Се гради главно од телични глаголи кои семантички содржат информација за резултат (entail resultant state). Во (1) перфектот сигнализира дека тракторот сега може да се вози, а во (2) чантата е исчезната, односно сега ја немам.

(1) *Grandpa has repaired his old tractor.* (Radden & Dirven 2007)

‘Дедо го поправи/поправил/има поправено тракторот.’

(2) *Someone has stolen my purse!* (Dahl, Velupillai 2013)

‘Некој ми ја украде/украл/има украдено чантата!’

- **Искусствениот (experiential) перфект** искажува одредена ситуација која до сегашниот момент се случила барем еднаш во некој недефиниран период од минатото (неодредено време), како во примерот (3).

(3) *Sam has been to America.* ‘Сем бил во Америка.’

Во такви контексти, релевантноста за сегашниот момент се импликува од ситуацијата, главно поради неопределеноста. На пр., во (3) фокусот е на тоа дека Сем го има искуството и знае како е во Америка бидејќи најмалку еднаш бил таму, а не на самото одење во Америка. Во некои контексти перфектот може да биде двозначен, односно, да се толкува и како резултативен и како искусствен, при што конечното значење зависи од намерата на говорителот, која не мора да биде многу јасна во ситуацијата. Така примерот (4) може да биде кажан како поттик да го ставиме бебето да спие бидејќи нема опасност да го вознемируваат гасови (резултативно значење) или пак, само како констатација дека веќе се случило подригнување, што не значи дека не може да се повтори.

(4) *The baby has burped.* (Radden & Dirven 2007)

‘Бебето подригна/подригнало/има подригнато.’

- Перфектот кој искажува **блиско минато (perfect of recent past)**, односно опишува ситуација која се случила во блиското минато и која скоро да се преклопува со сегашниот момент (5).

(5) *Bill has just arrived.*

‘Бил само што пристигна.’

Блискоста мора да биде сигнализирана со некој прилог, додека со перфектот се потенцира важноста на информацијата и затоа често се користи во новинарскиот стил (се јавува и под терминот *hot news*).

- **Континуативен (continuative) перфект** кој се употребува за искажување на дејство кое започнало во минатото и продолжува во сегашност (5), или ситуацијата/состојбата што е резултат на некој минат настан продолжува во сегашноста (6).

(5) *We have lived here for ten years/since 2012.*

‘Овде живееме 10 години/од 2012.’

(6) *We have been engaged for over a year now/since Valentine's Day.* (Radden & Dirven 2007)

‘Верени сме повеќе од една година/од Денот на вљубените.’

2.2 Македонските перфектни конструкции

За изразување на функциите што му се припишуваат на типичниот сегашен перфект во македонскиот јазик се јавуваат неколку типови конструкции (Јанкуловски 2024: 40–41; Graves 2000: 479; Фридман 2009: 63–64 [Friedman 1977]); Тополињска 1995; Велковска 1998):

- стариот словенски перфект, односно **-перфектот**, кој се прави со помошниот глагол *сум* и минатиот активен партицип или т.н. *л*-форма, која се согласува по род и број со субјектот (исклучок е третото лице, каде што се испушта помошниот глагол);
- **има-перфектот** кој се образува со помошниот глагол *има* и минатиот *н/и̑*-партицип во среден род еднина;
- **сум-перфектот** или конструкцијата која се образува со помошниот глагол *сум* и минатиот *н/и̑*-партицип, кој се согласува по род и број со субјектот.

Овие перфектни конструкции се преклопуваат во некои функции, но секоја има одредени структурни, прагматички и социалингвистички ограничувања.

Словенскиот *л*-перфект се користи за искажување настани во минатото, без да се посочува одреден момент (неопределено време) (Конески 1987: 461). Во ова значење се отсликува искусственото значење (*Сум и̑и кажала еднаш/веќе.* = треба да знаеш). Меѓутоа, ова време се користи и за посочување на моментот на настанот, како немаркирано минато време и, типично, за модални функции: за изразување незасведоченост (евиденцијалност), главно во 3 л. еднина и множина, и за адмиратив и дубитатив.

Со *сум*-перфектот се потенцира сегашниот резултат од некое минато дејство, но тој има многу ограничена употреба – се користи типично со несвршени глаголи (*Дојдени се* = тие се тука). Поширока употреба има во крајните југозападни дијалекти.

За *има*-перфектот најчесто се смета дека „се специјализирал за изразување резултативна состојба“, односно, укажува на резул-

тати кои се актуелни во моментот на зборување (Јанкуловски 2024: 42). Митковска и Бужаровска (2010, 2011) сметаат дека во *има*-перфектот што се употребува во современиот стандард преовладува резултативната функција, особено онаа во која присвојната семантика е поприсутна (посесивно-егзистенцијална: *Имаме собрано 1 000 џоџиџиси*). Меѓутоа, може да изразува и искуствена функција, која во формалните пишани текстови во стандардот не е многу честа (*Тој има работиено со џознаџи свейски имиња*), но според резултатите од анкетата *има*-перфект со искуствено значење се користи често во колоквијалниот стил, особено меѓу помладата генерација (Митковска и Бужаровска 2011: 72).

2.3 Сїоредба на македонскиїе сїрукїїури со анілскиоїї СП

Кај сите македонски форми за перфект се застапени основните функции што ги има англискиот сегашен перфект, освен континуативната, на која во македонскиот јазик ѝ одговара сегашно време (примери 5 и 6 погоре). Меѓутоа, тие функции не се подеднакво карактеристични за сите македонски форми што изразуваат перфект. Во истражувањето на Митковска и Бужаровска (2010, 2011), кое се базира на прашалник составен по примерот на прашалникот за перфектните употреби во проектот „Typology of Languages in Europe“ (EUROTYP) (Dahl 2000) се покажува дека:

- *има*-перфект е најчеста форма кај посесивно-егзистенцијалните значења, но
- во типично резултативна функција доминира аористот;
- кај искусствените употреби најзастапена форма е *л*-перфектот.

Според овие резултати може да се очекува дека најчести преводни еквиваленти на англискиот СП ќе бидат: *има*-перфектот, *л*-перфектот и аористот. Истражувањето на литературни преводи спроведено од Арсова-Николиќ во 1970-ите го потврдува тоа – сите овие форми се јавуваат како еквиваленти. Меѓутоа, најчести еквиваленти се *л*-перфектот и простите минати времиња (аорист и имперфект), додека *има*-перфектот е многу малку застапен. Резултатите на Арсова-Николиќ (1973) укажуваат на тоа дека во тој период *има*-перфект не бил прифатен во стандардната употреба, иако бил вброен во стандардните форми. Тоа го потврдуваат и Велковска (1989: 74) и Јанкуловски (2024: 99–113), кои забележуваат дека состојбата се менува по 1970-ите. Слични заклучоци може да

се извлекат и од резултатите во анкетата на Митковска и Бужаровска (2010, 2011). Во ова истражување испитуваме како се рефлектираат тие промени во поновите литературни преводи.

3. Методологија на истражување и анализа

Материјалот за ексцерпција на примерите се состои од литературни текстови на англиски јазик (269 917 збора) и македонските преводи на тие текстови направени по 2010 год. (232 899 збора).⁷ Базата на податоци беше создадена на следниот начин:

- Сите забележани примери со СП во англиските текстови беа рачно извадени и анотирани според нивната функција во контекстот, при што беа земени предвид следните функции: резултативен перфект, искуствен перфект, континуативен перфект и перфект на блиско минато.
- Потоа во преведените публикации беа извадени македонските преводи на тие реченици и беа анотирани според македонските форми што преведувачите ги употребиле.
- Тие податоци беа основа за квантитативна и квалитативна анализа.

Целта на нашето истражување беше да испитаме кои македонски структури се појавуваат како преводни еквиваленти на англискиот СП и со каква честота. Посебно сакавме да испитаме дали процентот на еквивалентите со *има*-перфект е повисок отколку кај Арсова-Николиќ, со оглед на тоа дека неколку децении по ова истражување настанати се промени во честотата на употребата на *има*-перфектот во македонскиот стандарден колоквијален јазик.

4.Преглед на резултатите и дискусија

Во англиските текстови беа забележани 456 примери, од кои најголем процент се структури со резултативна функција (55 %) и искуствени (37 %), додека континуативниот перфект и перфектот за блиско минато се многу помалку застапени (6 % и 2 %). На табела 1 се прикажани бројните вредности на структурите кои се јавуваат како преводни еквиваленти на англиските реченици со СП во нашата база на ексцерпирани примери. За споредба, паралелно

⁷ Листата на ексцерпирани дела и нивните македонски преводи е дадена на крајот.

се прикажани и податоците забележани во истражувањето на Арсова-Николиќ (1975).

Табела 1: Структури забележани како преводни еквиваленти на англискиот СП

Преводни еквиваленти	Број	%	Арсова-Николиќ 1973
Л-перфект	168	36,6 %	38,0 %
Аорист	136	30,0 %	29,5 %
Сегашно време	61	13,4 %	10,0 %
Имперфект	37	8,1 %	16,0 %
Има-перфект	23	5,1 %	3,0 %
Парафраза	12	2,7 %	
Сум-пасив/ резултатив	11	2,5%	
Сум-перфект	4	0,8 %	
Несоодветен превод	4	0,8 %	3,5 %
Вкупно гл. форми со СП во англиските текстови	456	100 %	100 %

Според добиените резултати, најчести преводни еквиваленти на англискиот СП е л-перфектот (минато неопределено време). Тука во поголем број примери се јавуваат свршени глаголи (105), а помалку несвршени (63). Тие најчесто изразуваат искусвени функции (пример 7 и 8), но свршениот вид често се јавува и во функција на резултативен перфект (9).

(7) *I have been there!* ‘Сум бил таму!’

(8) *You say you have not sought legal advice.* ‘Велите дека не сте побарале правна помош.’

(9) *The clouds have cleared.* ‘Облаците се расчистиле.’

Втори по честота се определените минати времиња, при што доминира аористот (минато определено свршено време) со 136 примери, додека имперфектот (минато определено несвршено време) е многу помалку застапен (со 37 примери), што значи дека помалку корелира со англискиот СП. Примерите со аорист се најчесто (81 %) преводни еквиваленти на резултативен перфект (10 и 11), а многу помалку (12,5 %) на искусвен перфект (12). Покрај тоа, најголем број од примерите за блиско минато се преведени со ао-

рист (13). Оваа распределба е очекувана со оглед на резултативната семантика на аористот, со кој се става акцент на заокруженоста на дејството (Конески 1987: 423; Минова-Гуркова 2000: 74, Усикова 2003: 198), а со тоа и на крајниот резултат од завршеното минато дејство.

(10) *You **have cut** me off from everyone.* ‘Ме **отсече** од сите.’

(11) *You **haven't asked** whether I love her.* ‘**Не** ме **праша** дали ја сакам.’

(12) *David, **have you seen** today's Argus?* ‘Дејвид, го **виде** ли денешниот број на Аргус?’

(13) *I **have just remembered** something that I forgot to do yesterday.*

‘Тукушто **се сетив** на нешто што заборавив да го завршам вчера.’

Преводите со имперфект се распределени меѓу резултативната и искусствената функција на сличен начин. Почести се резултативните, главно со ограничен број глаголи, меѓу кои најчесто се јавува *беше* (14), а во некои ситуации контекстот искажува завршеност, но во македонскиот нема соодветен несвршен глагол (15). И кај еквивалентите на искусствениот перфект (16) доминираат примери со глаголот *беше*.

(14) *the experience **hasn't been** great* ‘искуството **беше** далеку од добро’

(15) *we**have been** over that ground* ‘**разговаравме** веќе за ова’

(16) *I **have seen** a doctor* ‘**Бев** на лекар’

Сум-перфектот не се очекуваше да се појави почесто, бидејќи оваа конструкција има ограничен опсег на употреба. Во нашиот материјал се појавија 4 примери, сите со свршени глаголи, од кои 3 се еквиваленти на резултативен перфект (17), а еден на перфект на блиско минато (18).

(17) *His wife is dead, his children **have gone** back to Germany, ...*
‘Жена му е мртва, децата му **се вратени** во Германија, ...’

(18) *Well that day **has almost come** around here and ...* ‘Па денот е скоро **дојден** и ...’

Има-перфектот, иако по форма и функција споделува особини со англискиот СП, не се појавува често како еквивалент во превод на книжевни текстови. Ние очекувавме дека ќе биде почест, со оглед на проширувањето на употребата на ова време во колоквијалниот стандард и зголеменото влијание на англискиот јазик. Еквивалентите со *има*-перфект се подеднакво распределени меѓу резултативниот (пример 19) и искуствениот (пример 20) перфект – 48 % наспрема 52 %. Тоа упатува на заклучокот дека тој се употребува во двете функции подеднакво.

(19) *You away your life.* ‘Го **имаш отфрлено** животот.’

(20) *she's partially demented.* ‘**Имам чуено** дека е делумно луда.’

Сегашното време е основен еквивалент на континуативниот перфект (21), но се јавува и во превод на резултативен перфект (22), при што се менува перспективата.

(21) *They apart for eight years* ‘Осум години **не се** заедно’

(22) *The city atmosphere her.* ‘Градската атмосфера ѝ **делува** позитивно.’

Како еквивалент на англискиот СП се појавува и *сум*-пасивот, во 11 примери, често со резултативна функција (23) и само во еден пример со искуствена (24).

(23) *Her whole attitude—toward me and everybody and everything—*

‘Целото нејзино однесување – кон мене, кон останатите, кон сè наоколу – сè **е променето.**’

(24) *Only roses that that morning.* ‘Само рози што **биле исечени** утрото.’

Се јавуваат и примери каде што сегашниот перфект не е преведен со директен еквивалент, односно во македонскиот текст има парафраза на конструкцијата со перфект во англискиот оригинал (25) или пак, сосема различен елемент (26).

(25) *You the last of it, I tell you now!*

‘Нема да завршат тука работите, Ви кажувам уште сега!’

(26) *He's already did that.* 'Договорено.'

Арсова-Николиќ забележува паралелна распределба на структурите во преводните еквиваленти на англискиот сегашен перфект (табела 1). И во нејзините примери доминираат преводни еквиваленти со *л*-перфект и аорист, а тие со сегашно време ги надминуваат примерите со имперфект, додека *има*-перфектот се јавува многу ретко. И покрај социо-лингвистичките промени во изминатите 50-тина години, се чини дека состојбата не е многу променета. Зголемувањето на *има*-перфектот од 3,0 % на 5,1 % може да биде индикативно, но сепак е многу мало.

5. Заклучни забелешки

Спроведеното истражување покажа дека во македонскиот јазик не постои структура која во голема мера се поклопува целосно со англискиот СП. Како преводни еквиваленти на англискиот СП се јавуваат следните македонски структури: *л*-перфект, аорист, сегашно време, имперфект, *има*-перфект, *сум*-пасив/резултатив, *сум*-перфект. Освен овие структури, беа забележани и примери со парафраза, како и несоодветен превод. Овие резултати се слични со резултатите од истражувањето на преводните еквиваленти во 1970-ите (Арсова-Николиќ 1973). Што се однесува на *има*-перфектот, процентот е повисок отколку кај Арсова-Николиќ, меѓутоа не станува збор за значителна разлика (5,1 % наспроти 3,0 %), така што овој податок за зголемувањето на честотата на употребата на *има*-перфектот може да биде индикативен и да биде предмет на продлабочена анализа која ќе вклучува пообеман примерок.

Во поглед на ограничувањата на истражувањето, сметаме дека поголем корпус што би опфатил повеќе жанрови би можел да придонесе за порелевантни резултати и би претставил посеопфатна слика за преводните еквиваленти на англискиот СП во македонскиот јазик. Освен тоа, имајќи предвид дека преводот во одредена мера зависи од изборот на преведувачот, доколку се земат преводи од поголем број на преведувачи резултатите би можеле да варираат. Следствено на тоа, ова истражување би можело да се продлабочи со анализа на поголем број ексцерпирани примери што припаѓаат на повеќе жанрови, а со тоа и преводи на поголем број преведувачи.

Користена литература

Кирилица

- Арсова Николиќ Лидија 1973: „Сегашен перфект во англискиот јазик и неговите преводни еквиваленти во македонскиот“. *Годишен зборник на Филозофскиот факултет* 24–25, 189–204.
- Велковска Снежана 1998: *Изразување на резултативност во македонскиот стандарден јазик*. Скопје: ИМЈ.
- Јанкуловски Давор 2024: *Конструкциите со има и н/и-партицип во дијалектниот и во современиот македонски јазик*. Докторски труд. Филолошки факултет „Блаже Конески“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје.
- Конески Блаже 1967: *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Минова-Гуркова Лилјана 2000: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.
- Митковска Лилјана, Бужаровска Елени 2010: „За има-перфектот во македонскиот стандарден јазик“. Прилози МАНУ: Одделение за лингвистика и литературна наука, XXXV, 1, 45–71.
- Митковска Лилјана, Бужаровска Елени 2011: „За употребата на има-перфектот во македонскиот стандарден јазик во релација со конкурентните глаголски форми“. Перифрастични конструкции со ‘esse’ и ‘habere’ во словенските и во балканските јазици, 3. Тополињска (ред.), Скопје: МАНУ, 55–82.
- Новакоска Марина 2018: „Контрастирање на перфектот во англискиот и во македонскиот јазик“. 2018. *Journal of Contemporary Philology* 1 (1): 65–79.
- Тополињска Зузана 1995: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*, кн. I, Синтакса I. Скопје: МАНУ.
- Тополињска Зузана 2008: *Полски-Македонски граматичка конфронтиација. Развивок на граматичките категории*. Скопје: МАНУ.
- Усикова Рина 2003: *Грамматика македонского литературного языка*. Москва: Муравей.
- Фридман Виктор А. 2009[1977]: „Грамматические категории на исказниот начин на македонскиот јазик“. *Дело на академик Виктор Фридман, едисија Македонија во светската наука*, ред. Вера Стојчевска-Антиќ, 13–133. Скопје: Абакус Комерц.

Латиница

- Bybee Joan, Revere Perkins & William Pagliuca 1994: *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago/London: University of Chicago Press.;
- Comrie Bernard 1976: *Aspect. A Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge.
- Dahl Östen 2025: *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter,
- Dahl Östen & Viveka Velupillai 2013: The Perfect. In: Dryer, Matthew S. & Haspelmath, Martin (eds.) *WALS Online* (v2020.4) [Data set]. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13950591> (Available online at <http://wals.info/chapter/68>, Accessed on 2025-10-09.)
- Graves Nina 2000: Macedonian – a language with three perfects? Dahl, Ö. (ed.), *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter, 479–494.
- Huddleston Rodney & Pullum Geoffrey K. 2002: *The Cambridge grammar of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindstedt Jouko 2000: “The perfect – aspectual, temporal and evidential”. *Tense and aspect in the languages of Europe*, Ed. Ö. Dahl, Berlin: Mouton de Gruyter, 366–383.
- Lunt Horace G. 1952: *A Grammar of the Macedonian Literary Language*, Skopje: Državno Knigoizdavatelstvo.
- Maslov Jurij S. 1988: Resultative, perfect, and aspect, in: Nedjalkov, V. (ed), *The Typology of Resultative Constructions*, Amsterdam: John Benjamins, 63–85.
- Nedjalkov Vladimir P. and Sergey Je. Jaxontov 1988: The typology of resultative constructions. In V.P. Nedjalkov (ed.), *Typology of Resultative Constructions*, 3–62. Amsterdam: John Benjamins.
- Payne Thomas E. 2011: *Understanding English Grammar: A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Quirk Randolph, Greenbaum Sidney, Leech Geoffrey and Svartvik Jan 1985: *A comprehensive grammar of the English language*, London: Longman.
- Radden G. and Dirven R. 2007. *Cognitive English grammar*, Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.

Извори на примери

Кирилица

- Келк Линдзи 2012: *Го сакам Лондон*, Сакам книги, Скопје.
Куци Џон Максвел 2015: *Срамојџа*, Магор, Скопје.
Милн Алан Александар 2023: *Вини Пу*, МАКАВЕЈ, Скопје.
О'Конор Фланери 2020: *Тешко ќе најдеш добар човек*, Темплум, Скопје.
Паласио Раquel Царамиљо 2017: *Чуго*, Сакам книги, Скопје.
Фицек Себастијан 2018: *Душокршачојџ*, Сакам книги, Скопје.
Хувер Колин 2014: *Само ѝријатџели*, Сакам книги, Скопје.
Хувер Колин 2016: Сакам книги, Скопје.
Џио Сара 2019: *Сиџе цвеќиња во Париз*, Сакам книги, Скопје.
Шопен Кејт 2024: *Бугење*, МАКАВЕЈ, Скопје.

Латиница

- Chopin Kate 1899: *The Awakening*, Herbert S. Stone & Co., USA.
Coetzee John Maxwell 1999: *Disgrace*, Secker & Warburg, UK.
Fitzek Sebastian 2021: *The Soul Breaker*, Head of Zeus Ltd, UK.
Hoover Colleen 2012: *Slammed*, Atria Books, New York, USA.
Hoover Coleen 2016: *It ends with us*, Atria Books, New York, USA.
Jio Sarah 2019: *All the flowers in Paris*, Ballantine Books, New York, USA.
Kelk Lindsey 2012: *I heart London*, [HarperCollins Publishers](https://www.harpercollins.com/), New York, USA.
Milne Alan Alexander 1926: *Winnie-The-Pooh*, Methuen, London, UK.
O'Connor Flannery 1953: *A Good Man Is Hard To Find*, Avon, USA.
Palacio Raquel Jaramillo 2012: *Wonder*, Penguin Random House, New York, USA.

доц. д-р Македонка Додевска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ при УКИМ во Скопје
makedonkadodevska@yahoo.com

проф. д-р Лидија Аризанковска
Филолошки факултет „Блаже Конески“ при УКИМ во Скопје
larizankovska@yahoo.com

ЗА СЛОЖЕНКИТЕ ВО МАКЕДОНСКАТА И ВО СЛОВЕНЕЧКАТА МЕДИЦИНСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА (ОД СТРУКТУРЕН И СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТ)

Апстракт: Во научниот прилог се анализираат сложенките во македонската и во словенечката медицинска терминологија. Целта на истражувањето се дел од сложенките анализирани од структурен и од семантички аспект, што овозможува увид во нивната потврденост и распространетост во медицинската терминологија, како и нивната употреба. Покрај анализата на сложенките, ќе се добие претстава за односот на сложенките, нивната честота на употреба и нивните паралели.

Клучни зборови: сложенки, структурен аспект, семантички аспект, македонска медицинска терминологија, словенечка медицинска терминологија.

Вовед

Предмет на истражување се сложенките од структурен и од семантички аспект во медицинската терминологија. Образовањето на сложенки настанува од потребата на една лексема да ѝ се даде значење од она што во основа го има, а со тоа што таа се доведува во сооднос со друга лексема, и на тој начин се образуваат сложени морфолошки структури т.н. композити или сложени именки.

Во прилогов *За сложенките во македонската и во словенечката медицинска терминологија (од структурен и семантички аспект)* ќе бидат обработени именските конфиксни сложенки што означуваат патолошка состојба, именските конфиксни сложенки што означуваат хируршки зафати или постапки, интервенција или терапевтски методи, именските конфиксни сложенки што се однесуваат на хемиски соединенија, супстанции и минерални формации, именските конфиксни сложенки што се однесуваат на локомоторниот апарат, именските конфиксни сложенки што се однесуваат на кожата и на лигавиците, именските конфиксни сложенки што се

однесуваат на кардиоваскуларниот апарат, именските конфиксни сложенки што се однесуваат на респираторниот апарат, именските конфиксни сложенки што се однесуваат на уринарниот апарат, именските конфиксни сложенки што се однесуваат на гениталниот и на репродуктивниот апарат, именските конфиксни сложенки што се однесуваат на нервниот систем и на душевната состојба, именските конфиксни сложенки што се однесуваат на оториноларингологија, стоматологија и офталмологија.

1. Именски конфиксни сложенки што означуваат патолошка состојба

Македонскиот и словенечкиот медицински терминолошки корпус е богат со сложенки образувани со помош на иницијални и финални конфикси. Во овој дел ќе бидат обработени сложенките образувани со финалните конфикси: *-manija/-манија*, *-fobija/-фобија*, *-uria/-урија*, *-anemia/-анемија*, *-penia/-ѝенија*, *-ektasis/-екѝазија*, *-cardia/-кардија*, *-daktilyia/-гакѝилија*, *-dermia/-гермија*, *-cephalia/-цефалија*, *-pathia/-ѝаѝија*, *-megalia/-меѝалија*, *-pnea/-ѝнеја* и *-ptyzija/-ѝѝизија*.

Сложенките образувани со финалниот конфикс *-manija/-манија* (грч. **mania** ‘лудило, занес’) со значење ‘силна, болна страст, занес, бес, навика’ означуваат патолошка состојба, односно состојба на патолошки страв, манија, изопачена склоност означени во иницијалниот конфикс: *gijisomanija/dipsomanija* ‘неодолива употреба за консумирање на големи количества алкохолни пијалаци’, *kleptomanija/kleptomanija* ‘наметливо болна наклоност за кражба’, *mejalomanija/megalomanija* ‘патолошко чувство на величина кај душевните болни’ и *ѝипроманија/piromanija* ‘желба за предизвикување на пожар, опсесивна преокупација за оган’.

Сложенките образувани со финалниот конфикс *-fobija/-фобија* (грч. **phobia**, **phobos** ‘страв’) со значење ‘прекумерен страв без да постои реална основа за загрозеност или опасност’ означуваат состојба на патолошки страв означена во иницијалниот конфикс: *foѝiofobija/fotofobija* ‘ненормално неподнесување на светлина како последица од воспаление на одделни делови на окото’, *фаѝiofобија/fagofobija* ‘страв од јадење, психогена дисфагија’, *клаусѝтрофобија/klavstrofobija* ‘наметлив страв од престој во затворена просторија’ и *лалофобија/lalofobija* 1. ‘страв

од пелтечење (тепкање) пред зборување’, 2. ‘страв од зборување, ненормално одбивање да се зборува’.

Сложенките образувани со финалниот конфикс *-uria/-урија* (грч. **ouros** ‘моч’) со значење ‘моч, состојба на урината или уринирањето’ означуваат присуство на нешто во урината или нивна елиминација: *албуминурија/albuminuriја* ‘исфрлање на белковини со урината’, *гликозурија/glikozuriја* ‘присуство на ненормална количина на шеќер, гликоза во урината’ и *хематурија/hematurija* ‘патолошка состојба кога урината е крвава’.

Сложенките образувани со финалниот конфикс *-anemia/-анемија* (грч. **aima, aimatos, haima, haimatos** ‘крв’) со значење ‘крв што се однесува, е во врска со крвта’ означуваат присуство на нешто во крвта: *азотемија/azotemija* ‘зголемено присуство на азотни материи во крвта како последица од метаболизмот на белковините, најчесто при бубрежни заболувања или поради голема загуба на течности во организмот’, *ликемија/glikemija* ‘присуство на шеќер во крвта’ и *липемемија/lipemija* ‘ненормално количество на масни материи во крвта’.

Сложенките образувани со финалниот конфикс *-penia/-ѝенија* (грч. **penia** ‘сиромаштво’) со значење ‘недостаток, намален број, количество од нешто’ означуваат намалување или недостаток на нешто во организмот: *сидероѝенија/sideropenija* ‘недостаток на железо во организмот’, *тромбоѝенија/trombopenija* ‘смален број на крвни плочки во крвта’.

Сложенките образувани со финалниот конфикс *-ektasis/-екѝазија* (грч. **ek-** ‘надвор’, **teinein** ‘растега’) со значење ‘раширување, проширување на еден шуплив, цевчест орган или сад’ означуваат дилатација (проширување) на крвен сад: *анѝекѝазија/angiektazija* ‘дилатација (проширување) на крвен сад’, *бронхиекѝазија/bronhiektazija* ‘хронично проширување на бронхиите или бронхиолите изразено со смрдлив здив или со мукопурулентен слуз’, *флебекѝазија/flebektaza* ‘варикозно проширување на вена (во форма на кесичка)’, *гастрекѝазија/gastrektazija* ‘проширување на желудникот’, *лимфанѝекѝазија/limfangiektazija* ‘дефинитивно проширување на лимфните садови или делови од лимфен сад’, *телеанѝекѝазија/teleangiektazija* ‘проширување на капиларите и на ситните артерии коишто формираат разни видови ангиоми’.

Сложенките образувани со финалниот конфикс *-cardia/-кар-дија* (грч. **kardia** ‘срце’) со значење ‘нешто што е во врска со срцето или почетниот горен дел од желудникот, кардијата’ означуваат патолошка состојба, забрзана или забавена работа на срцето како и срцева болка: *брадикардија/bradikardija* ‘забавена работа на срцето под 60 удари во минута’, *стенокардија/stenokardija* ‘пароксизам (напад) на болка во градите со осет на задушување и иманентна смрт поради аноксија’, *тахикардија/tahikardija* ‘прекумерно забрзана работа на срцето’.

Сложенките образувани со финалниот конфикс *-dermia/-гер-мија* (грч. **derma** ‘кожа’) со значење ‘нешто што е во врска или припаѓа на кожата’ означуваат патолошка состојба, заболување или стврднување на кожата и поткожното ткиво: *склеродермија/sklerodermija* 1. ‘системска болест на сврзното ткиво на кој било дел на телото (кожа, срце, езофагус, бубрези и бели дробови)’, 2. ‘спонтано, прогресивно, ограничено или дифузно заболување и стврднување на кожата и поткожното ткиво’ и *мезогерм/mezoderm* ‘средниот ембрионален пласт меѓу ектодермот и ендодермот од кој се развива напречнолиниската мускулатура’.

Сложенката образувана со финалниот конфикс *-cephalia/-це-фалија* (грч. **kephale** ‘глава’) со значење ‘нешто во врска или се однесува на главата’ означуваат патолошка состојба, издолжување на главата во фронтно-окципитален правец: *долихоцефалија/dolihokefalija* ‘појава на долга, издолжена глава во фронтно-окципитален правец’.

Сложенките образувани со финалниот конфикс *-pathia/-џа-џија* (грч. **pathos** ‘болест, страдање, тегоба’) со значење ‘болест, болна патолошка состојба, заболување, страдање, патење’ означуваат аномалија на некаква патолошка промена: *аденоџаџија/adenopatija* ‘заболување на лимфните јазли поради воспаленија, појава на тумори и на некои крвни болести’, *хомеоџаџија/homeopatija* ‘метода или постапка во лекувањето при што во основата на тоа учење е содржано сознанието дека делотворното дејство на лековите се појавува (засилува) со нивно разблажување’, *лалоџаџија/lalopatija* ‘заеднички назив за различни растројства на говорот’ и *остеоџаџија/osteopatija* 1. ‘секое заболување на коската’, 2. ‘тераписки систем со истакнување на природните нормални функции преку детекција и корекција на дефектни структури’.

Сложенките образувани со финалниот конфикс *-megalia/-meīaliја* (грч. **megalia**) со значење ‘патолошко зголемување на обемот, размерите на еден орган, градба’ означуваат зголемување на волуменот на нешто: *акромеīалија/akromegaliја* ‘прекумерна развиеност на крајните делови од телото (нос, уши, вилицы, стапало, прсти)’, *сīленомеīалија/splenomegaliја* ‘зголемена слезина’.

Сложенката образувана со финалниот конфикс *-pnea/-īneја* (грч. **pnoia** ‘дишење’) со значење ‘нешто што се однесува, е во врска со дишењето’ означува патолошка состојба: *īахиīнеја/tahipneја* ‘забрзано дишење’, а сложенката образувана со финалниот конфикс *-ptyziја/-īīiziја* со значење ‘искашлување’ означува патолошка состојба или искашлување на крв: *хемойīииза, хемойīиiziја/hemoptiza* ‘искашлување на крв или на крвава плунка која потекнува од дишните патишта’.

2. Именски конфиксни сложенки што означуваат хируршки зафати или постапки, интервенција или терапевтски методи

Во делот *Именски конфиксни сложенки* *иīио* означуваат хируршки зафати или *иосīаики, инīервенција* или *īерайевīски мейоги* ќе бидат обработени сложенки образувани со финалните конфикси: *-īласīика/-plastika*, *-īомија/-tomia*, *-īерайија/-therapia*, *-сīомија/-stomia*, *-екīомија/-ektomia* и *-īпуиција/-tripsia*.

Сложенките образувани со финалниот конфикс *-īласīика/-plastika* (грч. **plassein** ‘создава’) со значење ‘создава, формира, обликува’ означуваат пластична операција или дијагностичко испитување на некој дел од телото: *īоракоīласīика/torakoplastika* 1. ‘операција на ребрата со притискање на белите дробови’, 2. ‘хируршко отстранување на дел од градниот кош при третман на одредени форми на белодробна туберкулоза’, *ураноīласīика/uranoplastika* 1. ‘пластична операција на грлото’, 2. ‘пластична операција на непцата’.

Сложенките образувани со финалниот конфикс *-īомија/-tomia* (грч. **tomia** ‘сечење, режење’) со значење ‘инцизија, сечење, засек’ означуваат хируршки рез, пресекување: *флебоīомија/flebotomija* ‘инцизија на вена за испуштање на крв’, *иригоīомија/iridotomija* ‘инцизија на шареницата на окото (ирисот) со цел да создаде нова вештачка црнка, зеница, пупила’, *осīоейīомија/osteotomija* ‘опе-

патолошка творба’ означуваат оперативно отстранување на некој орган или на дел од орган: *аџендекџомија/apendektomija* ‘оперативно отстранување на апендиксот (слепото црево)’, *џасџректџомија/gastrektomija* ‘исекување на целиот или на дел од желудникот’, *ирџекџомија/iridektomija* 1. ‘исекување на дел од ирисот на окото со помош на оперативен зафат’, 2. ‘ширење на пупилата или создавање на црнка по пат на исекување на дел од ирисот на окото’ *ламинекџомија/laminektomija* ‘хируршки зафат за отворање на ’рбетниот канал’, *лобекџомија/lobektomija* ‘оперативно отстранување на цел белодробен дел – лобус при различни заболувања на белите дробови’, *сџрумекџомија/strumektomija* ‘оперативно отстранување на гушата или на дел од неа’, *џонзилекџомија/tonzilektomija* ‘оперативно отстранување на крајник или крајници’, *вазекџомија/vasektomija* 1. ‘оперативно отстранување на дел од семеводот’ и *сџленекџомија/splenektomija* ‘вадење, екстирпација на слезината’.

Сложенката образувана со финалниот конфикс *-џтриџсија/-tripsia* (грч. **tripsia** ‘дробење’) означува дробење на орган: *кефалоџтриџсија/kefalotripsia* ‘дробење на черепот на мртов плод за да може да се извлече од матката за да се овозможи породувањето’.

3. Именски конфиксни сложеники што се однесуваат на хемиски соединенија, супстанции и минерални формации

Во македонската и во словенечката медицинска терминологија се среќаваат сложеники образувани со иницијални конфикси што се однесуваат на хемиски соединенија, супстанции и минерални формации.

Сложеники образувани со следниве иницијални конфикси *лиџ(о)-/lip(o)-*, *џлук(о)-/glyc(o)-*, *џтокс(о)-/tox(o)-*, *хисџџ(о)-/hist(o)-*, *џинек(о)-/gynack(o)-*, *фибр(о)-/fibr(o)-*, *џиџџ(о)-/cyt-/cyt(o)-*: *лиџемија/lipemija* (грч. **lipos** ‘сало, маст, маснотија, мрснотија’) со значење ‘ненормално количество на масни материи во крвта’; *џликоџен/glikogen* (грч. **gleukos** ‘слаткост’) со значење ‘полисахарид во црниот дроб, во мускулите и во други ткива’, *џликозурија/glikozurija* ‘присуство на ненормална количина на шеќер во урината’, *џликемија/glikemija* ‘присуство на шеќер во крвта’; *џтоксемија/toksemija* (грч. **toxos** ‘отров, труење’) со значење ‘труење поради

апсорпција на бактериски продукти, токсини создадени од локален извор на инфекција’; *хистолоџија/histologija* (грч. **histos** ‘ткиво’) 1. ‘наука за ситниот микроскопски строеж на ткивото на живите организми’, 2. ‘медицинско-биолошка гранка што се занимава со проучување на развитокот на ткивата и нивната структура’; *гинеколоџија/ginekologija* (грч. **gunaikos** ‘жена, сопруга’) со значење ‘наука што се занимава со изучување на физиологијата и болестите на женските полови органи’, *гинекомасџија/ginekomastija* ‘претерано развиени дојки кај машки личности’; *фиброџторакс/fibrotoraks* (лат. **fibtra** ‘влакно’) со значење ‘опсежни плеврални прирастоци како последица од прележан плеврит’; *цитолоџија/citologija* (грч. **kylos** ‘празен сад, ткиво’) со значење ‘гранка од биологијата која ги проучува потеклото, морфологијата, физичките и хемиските особини и функцијата на клетките’ и *цитоплазма/citoplazma* ‘целокупната материја во клетката со исклучок на јадрот’.

4. Именски конфиксни сложенки што се однесуваат на локомоторниот апарат

Сложенките што се однесуваат на локомоторниот апарат во медицинската терминологија се образуваат со иницијалните конфикси: *сџонџил(o)/spondyl(o)-*, *осџе(o)/oste(o)-*, *џтрахе(o)/trache(o)-*, *арџр(o)/arthr(o)-*, *џефал(o)/cephal(o)-*, *хонџр(o)/chondr(o)-*: *сџонџилоза/spondiloza* (грч. **spondylos** ‘пршлен’) со значење 1. ‘дефект во ’рбетниот мозок како последица на спондилолистеза’, 2. ‘разградба, распаѓање на пршлените’; *сџонџилолистеза/spondilolisteza* ‘изместување на телото на петтиот лумбален пршлен, со тоа што пршленот се поместува напред во однос на крсната коска’; *сџонџилиџ/spondilit* 1. ‘туберкулозно воспаление на пршлените’, 2. ‘воспаление на еден или повеќе пршлени’; *осџеобласџ/osteoblastom* (грч. **osteon** ‘коска’) со значење ‘матична коскена ќелија’, *осџеохонџром/osteohondrom* ‘тумор од коскено и ’рскавично ткиво’, *осџеогисџрофџија/osteodistrofija* ‘растројство во создавањето на коските каде што може да се резултираат промени во скелетот’, *осџеолоџија/osteologija* ‘наука која ги проучува коските’, *осџеолиза/osteoliza* ‘разлагање на коскено ткиво, разлагање на коските поради отстранување или губење на калциум во коската’, *осџеомалиџија/osteomalacija* ‘омекнување на коските поради дефицит на витамин Д, калциум или фосфор придружено

со болна мускулна слабост и губење на апетитот’, *осџеомиелитџ/osteomyelitis* ‘воспаление на срцевината на коската’, *осџеонекроза/osteonekroza* ‘заболување на коската’, *осџеоџаџиџ/osteopati-ja* ‘изумирање на коската’, *осџеоџороза/osteoporoza* ‘шупливост на коските’, *осџеосарком/osteosarkom* ‘сарком на коските’, *осџеосклероза/osteoskleroza* ‘постапна деструкција на коскениот ткиво и заменување во тврдо фиброзно ткиво’, *осџеосинџеза/osteosinteza* ‘оперативно зацврстување на фрагментите на коската со спојување на краиштата со шев, прстени, плочи или други механички средства’, *осџеоџџомиџ/osteotomija* ‘хируршко сечење на коската’; *џтрахеоскопиџ/traheoskopija* (грч. **trachea** ‘трахеја, душник, дишник’) со значење ‘гледање на внатрешноста на трахејата’, *џтрахеоџџомиџ/traheotomija* ‘оперативно отворање на трахејата’; *арџтралџиџ/artralgija* (грч. **arthron** ‘зглоб’) со значење ‘болка во зглоб’, *арџтроџрафиџ/artrografija* ‘рендгенско снимање на зглоб’; *кефалхематџом/kefalhematom* (грч. **kephale** ‘глава’) со значење ‘крвна цумка на главата’, *кефалџиџ/cefalgija* ‘многу чест симптом кај разни болести на главата’, *кефалџџтрипсиџ/kefalotripsija* ‘дробење на черепот на мртов плод за да се извлече од матката и да се овозможи породувањето’; *хондрџогисџџрофиџ/hondrodistrofija* (грч. **chondros** ‘рскавица’) со значење ‘растројство на нормалниот процес на окоскување на ’рскавиците во интраутериниот живот со запирање на растот на долгите коски и добивање на цуцест раст’ и *хондрџомалациџ/hondromalacija* ‘ненормално омекнување на ’рскавицата’.

5. Именски конфиксни сложенки што се однесуваат на кожата и на лигавиците

Сложенките што се однесуваат на кожата и на лигавиците во медицинската терминологија се образуваат со иницијалните конфикси: *склер(о)-/scler(o)-*, *џтрих(о)-/trich(o)-*, *герм(о)-/derm(o)-*: *склерџгермиџ/sklerodermija* (грч. **skleros** ‘тврд’) со значење 1. ‘системска болест на сврзното ткиво (кожа, срце, бубрези и бели дробови)’, 2. ‘спонтано, прогресивно, ограничено или дифузно заболување и стврднување на кожата и поткожното ткиво’; *џтрихофиџиџ/trihofitija* (грч. **trichos** ‘влакно’) со значење ‘заболување на кожата и нејзините додатоци (коса, влакна и нокти)’ и *гермџџитџ/dermatitis* (грч. **derma** ‘кожа’) со значење ‘воспаление на кожата’.

6. Именски конфиксни сложенки што се однесуваат на кардиоваскуларниот апарат

Сложенките што се однесуваат на кардиоваскуларниот апарат се образуваат со иницијалните конфикси: *леуко-/leuc(o)-*, *хаемо-/haemo-*, *васо-/vas(o)-*, *агено-/aden(o)-*, *анџио-/angi(o)-*, *кардио-/cardi(o)-*: *леукоцитџоза/levkocitoza* (грч. **leukos** ‘бел’) со значење ‘зголемен број на бели крвни зрнца’; *хемолџза/hemoliza* (грч. **haima** ‘крв’) со значење ‘ослободување на хемоглобинот од црвените крвни зрнца и неговото присуство во плазмата’, *хемопџза/hemoptiza* ‘искашлување на крв или на крвава плунка од дишните патишта’, *хемораџија/hemoragija* ‘изливање на крвта од крвните садови во ткивата, телесните шуплини, зглобовите или надворешната средина’, *хемостџза/hemostaza* ‘запирање на крварење’, *хемоторакс/hemotoraks* ‘излив на крв во плевралната шуплина како последица на траума на градниот кош’; *васекџомија/vasektomija* (грч. **vas** ‘сад’) со значење ‘оперативно отстранување на семеводот’, *вазоконстрикџор/vazokonstriktor* ‘стегач на крвните садови’, *вазодилаџијатор/vazodilatator* 1. ‘проширувач на вени и артерии’, 2. ‘нерв чиешто дразнење предизвикува проширување на нервните садови’ *вазоџрафија/vazografija* ‘рендгенографија на артерии и вени со внесување на контрастна материја’; *аденокарцином/adenokarcinom* (грч. **adenos** ‘жлезда’) со значење ‘рак што се развива од жлездениот епител, злокачествен епителен тумор’, *агеноџаџија/adenopatija* ‘заболување на лимфните јазли поради воспаление, појава на тумор и некои крвни болести’; *анџиекџазија/angiektazija* (грч. **angeion** ‘сад’) со значење ‘проширување на крвен сад’, *анџиолоџија/angiologija* ‘наука за системот за крвоток, го сочинуваат срцето, артериите, капиларите, вените и лимфните садови’; *кардиосџазам/kardiospazem* (грч. **kardia** ‘срце’) со значење ‘спазам на влезниот дел на желудникот поради отежната пасажа која доведува до проширување на хранопроводот’ и *кардиотџоник/kardiotonik* ‘лекови и други средства што ја засилуваат работата на срцето и срцевиот мускул’.

7. Именски конфиксни сложенки што се однесуваат на респираторниот апарат

Сложенките што се однесуваат на респираторниот апарат во медицинската терминологија се образуваат со следниот ини-

цијален конфикс *ѝлеуро-/pleur(o)-*: *ѝлевралѝија/plevralgija* (грч. **pleura** ‘страна, ребро, сид’) со значење ‘болка во или на страната на градниот кош’, *ѝлевриѝ/plevritis* ‘воспаление на плеврата со ексудација во плевралната шуплина и во плевралната површина’ и *ѝлевролиза/plevroliza* ‘оперативно отстранување на плевралните срастувања’.

8. Именски конфиксни сложенки што се однесуваат на дигестивниот апарат

Сложенките што се однесуваат на дигестивниот апарат се образуваат со иницијалните конфикси *пекѝо-/rect(o)-*, *ениѝеро-/enter(o)-*, *коло-/colo-*: *пекѝоскоѝија/rektoskopija* (грч. **rectum** ‘право црево’) со значење ‘инспекција на дебелото црево и ректумот со ректоскоп’; *ениѝериѝ/enteritis* (грч. **enteron** ‘црево’) со значење ‘воспаление на лигавицата на тенките црева’, *ениѝеросѝомија/enterostomija* ‘артефицијален отвор на цревата за комуникација со надворешната средина направен со хируршки зафат низ абдоминалниот сид’; *колиѝ/kolitis* (грч. **kolon** ‘дебело црево’) со значење ‘воспаление на лигавицата на дебелото црево’ и *колосѝомија/kolostomija* ‘оперативно формирање стома меѓу дебелото црево и површината на телото преку која се празнат фекалиите’.

9. Именски конфиксни сложенки што се однесуваат на гениталниот и на репродуктивниот апарат

Сложенките што се однесуваат на гениталниот и на репродуктивниот апарат се образуваат со следниве иницијални конфикси *хисѝеро-/hyster(o)-*, *орхи-/orchi-*, *еѝизио-/episi(o)-*, *колио-/colp(o)-*: *хисѝеросалѝинѝоѝраѝија/histerosalpingografija* (грч. **hystera** ‘матка’) ‘рендгенолошки метод за прикажување на шуплината на матката и на јајцеводите преку инјектирање на контрастно средство’; *орхиѝ/orchitis* (грч. **orchis** ‘семеник’) со значење ‘воспаление на семеникот’; *еѝизиоѝомија/epiziotomija* (грч. **episeon** ‘срам’) со значење ‘хируршко засекување на работ на срамницата за да се спречи нејзино неконтролирано кинење при актот на раѓањето за акушерски цели’ и *колиоѝѝоза/kolpoptoza* (грч. **kolpos** ‘вагина’) ‘провиснување на вагиналниот сид’.

10. Именски конфиксни сложенки што се однесуваат на уринарниот апарат

Сложенките што се однесуваат на уринарниот апарат се образуваат со следниве иницијални конфикси *йиело-/pyel(o)-*, *цистйио-/cyst(o)-*, *уро-/uro-*: *йиелий/pielitis* (грч. **pyelos** ‘легенче, сад’) со значење ‘воспаление на бубрежната карличка (легенче) како последица на бактериска инфекција’, *йиелойрафија/pielografija* ‘рендгенографија на бубрежната карличка (легенче) и уретерот’, *йиелонефрий/pielonefritis* ‘воспаление на бубрежната карличка и бубрегот како последица на инфекција’, *цистйиоийиелий/cistopielitis* (грч. **kystos** ‘меур, кесе, бабуле’) со значење ‘воспаление на мочниот меур и на бубрежното легенче’, *цистйиоскојија/cistoskopija* ‘директно гледање со цистоскоп во внатрешноста на мочниот меур којшто е исполнет со течност’, *уройрафија/urografija* (грч. **ou-ron** ‘моч, урина’) со значење 1. ‘рендгенско сликање на бубрезите, мочоводот и мочниот меур’, 2. ‘рендгенографија на уринарниот апарат’, *уролойија/urologija* ‘дел од медицината која се занимава со уринарниот тракт’ и *уройоеза/uropoeza* ‘создавање, произведување или секретирање на урината’.

11. Именски конфиксни сложенки што се однесуваат на нервниот систем и на душевната состојба

Сложенките што се однесуваат на нервниот систем и на душевната состојба се образуваат со иницијалните конфикси *нев-ро-/neur(o)-*, *йсихо-/psych(o)-*, *гййсо-/dips(o)-*: *неврий/nevritis* (грч. **neuron** ‘нерв’) со значење ‘воспалителен процес кој ги зафаќа нервните влакна’, *невробласй/nevroblastom* ‘ембрионална клетка од која се развиваат невроцити’, *невроейййелиом/nevroepiteliom* ‘тумор од неврологија, тумор на мрежницата’, *невролойија/nevrologija* ‘медицинска гранка што ги проучува развитокот, градбата и функцијата на нервниот систем’, *йсихойаййија/psihopatija* (грч. **psyche** ‘психа’) со значење ‘душевна, психичка нарушеност’, *йсихойаййолойија/psihopatologija* ‘наука за душевните процеси’ и *гййсоманија/dipsomanija* (грч. **dipsa** ‘жед’) со значење ‘неодолива потреба за конзумирање на големи количества на алкохолни пијалаци’.

12. Именски конфиксни сложенки што се однесуваат на оториноларингологија, стоматологија и офталмологија

Сложенките што се однесуваат на оториноларингологија, стоматологија и офталмологија се образуваат со иницијалните конфикси *керато-/kerato-*, *ируго-/irido-*, *ото-/oto-*, *дакри-/dacry-*, *блефаро-/blepharo-*: *кератитис/keratitis* (грч. **keratos** ‘рожница’) со значење ‘воспаление на рожницата’; *иругектомија/iridektomija* (грч. **iris** ‘шареница’) со значење 1. ‘сечење на дел од ирисот на окото со помош на оперативен зафат’, 2. ‘ширење на пипулата или создавање на црпка по пат на сечење на дел од ирисот на окото’, *иритис/iritis* ‘воспаление на шареницата на окото (ирисот)’, *иругодијализа/iridodializa* 1. ‘одлепување на шареницата на окото како последица од траума на окото’, 2. ‘расцепување на ирисот’, *ируготомија/iridotomija* ‘инцизија на шареницата на окото (ирисот)’; *оталгија/otalgija* (грч. **otos** ‘уво’) со значење ‘болка која не е обусловена од заболување на слушниот орган туку од надразливоста на околината, како знак на психичко растројство’, *отосклероза/otoskleroza* ‘стврднување на внатрешното уво со губење на слушната функција’; *дакриоциститис/dakriocistitis* (грч. **dakryon** ‘солза’) со значење ‘воспаление на солзната кесичка’; *блефаритис/blefaritis* (грч. **blepharon** ‘очен капак, клепка’) со значење ‘воспаление на очните клепки, воспаление на лигавицата на клепката’ и *блефароспазам/blefarospazem* ‘спазам на околуочниот мускул кој причинува повеќе или помалку комплетно затворање на клепките’.

Заклучок

Преку претставувањето на дел од сложенките образувани со иницијални и со финални конфикси, анализирани од структурен и од семантички аспект се овозможува увид во нивната распространетост и нивната употреба во македонската и во словенечката медицинска терминологија.

Во прилогот акцент е ставен на сложенките што означуваат патолошка состојба, сложенките што означуваат хируршки зафати или постапки, интервенција или терапевтски методи, сложенките што се однесуваат на хемиски соединенија, супстанции и мине-

рални формации, сложенките што се однесуваат на локомоторниот апарат, сложенките што се однесуваат на кожата и на лигавиците, сложенките што се однесуваат на кардиоваскуларниот апарат, сложенките што се однесуваат на респираторниот апарат, сложенките што се однесуваат на уринарниот апарат, сложенките што се однесуваат на гениталниот и на репродуктивниот апарат, сложенките што се однесуваат на нервниот систем и на душевната состојба и сложенките што се однесуваат на оториноларингологија, стоматологија и офталмологија, сакајќи притоа да го прикажеме богатиот корпус на сложенки и честотата на употреба во медицинската терминологија во македонскиот и во словенечкиот јазик.

Користена литература

- Аризанковска Лидија 2001: *Функционално ојџоварување на наследеније словенски суфикси на potina agentis во македонскиот и во словенечкиот јазик (со посебен осврт на суфиксот *tel' врз фоној на изофункционалније суфикси)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Аризанковска Лидија 2010: „Современиот македонски јазик меѓу традицијата и современите зборообразувачки тенденции (со осврт на суфиксните именски образувања)“, *Одраз на историјата и културата на народије врз зборообразувањето* (зборник), Национална академија на науките на Украина, Киев, 18–25.
- Аризанковска Лидија 2012: „Зборообразувањето и неговите ресурси во македонскиот јазик (со осврт на дериватите со субјективна оценка како дел од основниот лексички фонд на македонскиот јазик)“, *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова од четрнаесте меѓународне конференција Комисије за творбу речи при Меѓународном комитету слависта*, Филолошки факултет Београд, 33–42.
- Аризанковска Лидија, Додевска Македонка 2020: „Сложените именки со суфиксот -ник во Обратниот речник на македонскиот јазик и нивната употреба во македонскиот стандарден јазик“, *Погледи за македонскиот јазик*, (Зборник на трудови), Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Македонска академија на науките и уметностите, Совет за македон-

- ски јазик, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 183–192.
- Аризанковска Лидија, Додевска Македонка 2021: „За именските деривати со суфиксот -ар/-арка во македонскиот јазик“, Меѓународна научна конференција „Македонскиот јазик – извор на научни истражувања (дома и надвор)“, одржана на 20 и на 21 октомври 2020 година, во рамките на Отворени денови на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 11–27.
- Аризанковска Лидија, Додевска Македонка 2021: „Сложените именски и придавски образувања во романот „Сестрата на Зигмунд Фројд“ од Гоце Смилевски“, Меѓународен научен собир „Денови на Благоја Корубин“, *Јазикот во уметничката литература*, одржан на 17–18 септември 2020, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 153–160.
- Велева Славица 2006: *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*, Скопје.
- Демерџиев Кирил и др. 2022: *Медицински речник* (второ издание), Богданци.
- Додевска Македонка 2023: *Терминологијата низ процесот на зборообразувањето во македонскиот и во словенечкиот јазик (со акцент на дел од медицинската терминологија)*, докторски труд, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Додевска Македонка 2023: „Терминологијата низ процесот на зборообразувањето во македонскиот и во словенечкиот јазик (со акцент на дел од медицинската терминологија)“, *Македонски јазик LXXIV*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 163–172.
- Додевска Македонка, Аризанковска Лидија 2024: „Сложените именски и придавски деривати во книгата „За македонските работи“ од Крсте П. Мисирков“, *VIII Меѓународна научна конференција „Крсте Мисирков и македонскиот јазик – извор на научни истражувања“*, *централна тема: 120 години од издавањето на книгата „За македонските работи“ од Крсте Мисирков*, Јубилеј – 70 години од основањето на Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2023, Скопје, 65–74.

- Додевска Македонка, Аризанковска Лидија 2025: „Словенечко-македонски медицински терминологски речник“, *IX меѓународна научна конференција „Македонскиот јазик – извор на научни истражувања“, 150 години од раѓањето на Крсте Мисирков, 80 години од кодификацијата на современиот македонски јазик* (Скопје, 16 – 17 октомври 2024 година), Отворени денови на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 79–86.
- Додевска Македонка, Аризанковска, Лидија. „Именските деривати образувани со префиксите ацефало-, бради-, макр(о)-, микр(о)-, поли во македонскиот и во словенечкиот јазик како дел од зборообразувачките тенденции во медицинската терминологија“, Меѓународна научна конференција „Македонскиот јазик – 80 години од кодификацијата“, 6–8 мај 2025 година, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Катедра за македонски јазик, Катедра за македонска книжевност и култура, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје (во печат).
- Јованова-Грујовска Елена, Додевска Македонка 2025: „Сложените придавски деривати во преводот на македонски јазик на романот „Тил“ од Даниел Келман“, Зборник во чест на проф. д-р Волфганг Моч – по повод 90 години од раѓањето, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје 249–257.
- Конески Кирил 1995: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје.
- Јорданов Раде 2000: *Зборообразувањето во областа на медицинската терминологија во францускиот и во македонскиот јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Јорданов Раде 2005: *Именските термини – синтагми во францускиот и во македонскиот медицинска терминологија*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Саздов Симон 2004: *Семантичкото зборообразување во македонскиот јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Симоска Силвана 2010: *Конспиративни истражувања (сложени именки во германскиот и во македонскиот јазик)*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Цветковски Владимир 1973: Сложените именки во англискиот и во македонскиот јазик – контрастивна анализа, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

- Breznik Anton 1944: *Zloženke v slovenščini*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana.
- Rudolf Del Cott 1980: *Medicinski terminološki slovar*, Državna založba, Ljubljana.
- Vidovič-Muha Ada 1988: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženek*, Ljubljana.

ДИЈАЛОГОТ ВО НОВ КОНЦЕПТ – МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ГОЛЕМИТЕ ЈАЗИЧНИ МОДЕЛИ

Апстракт: Промените во комуникацијата, под влијание на експанзијата на алатките на вештачката интелигенција, создаваат модели на интеракција, коишто го менуваат односот кон стварноста и го трансформираат и начинот на организирање на човековата мисла. Соочени сме со длабока конверзација од целосно имагинарни, виртуелни модели на вештачка интелигенција, со кои дијалогот нормира еден целосно нов – и лингвистички и когнитивен процес, досега непознат во историјата на комуникацијата. Алатките и технологијата ги прошируваат биолошките граници и создаваат еден вид когнитивна екстензија на човечката мисла. Дијалогот со големите јазични модели создава обрасци на мислење и модели на размислување кои отвораат нови прашања и перспективи за иднината на спознанието и јазикот, како негов материјален облик. Македонските јазични модели, како „Македонајзер“ (Macedonizer), „Везилка“ (VezilkaLLM) и многу други го потврдуваат фактот дека границите меѓу човековиот и машинскиот јазик сè повеќе се бришат.

Клучни зборови: големи јазични модели, дијалог, трансформација, когнитивни и лингвистички перспективи

Вовед

Современите дигитални технологии создаваат нови услови за човечката интеракција, при што границите меѓу физичката и дигиталната реалност стануваат сè потенки. Во овој контекст, големите јазични модели (ГЈМ) се наоѓаат во центарот на трансформацијата на комуникацијата, функционирајќи како хибридни посредници кои го преобликуваат начинот на кој размислуваме, учиме и воспоставуваме дијалог. Тие не се само алгоритми за генерирање текст – тие се инструменти за создавање нови когнитивни простори, каде човечкиот ум и дигиталната обработка на јазикот се спојуваат, овозможувајќи динамично проширување на мисловните процеси и интроспекцијата.

Во случајот на ГЈМ, ова проширување или продолжување на човековата мисла, има интерактивен формат и концепт на повторливост: дијалогот со моделите како GPT, GROK, Perplexity

или Gemini не е пасивно примање на информации, туку процес на континуирано преобликување на мислата во реално време. Со други зборови, човекот и машината создаваат заедничка когнитивна зона, каде што информациите, интерпретациите и концептите се конструираат низ дијалог и во меѓусебно надполнување.

Когнитивната природа на човекот и ГЈМ е суштински различна. Човечкото сознание се базира на афективно и отелотворено искуство, кое интегрира интенција (намера да се пренесе информација), меморија (стекнати искуства) и контекст во кој се создава значењето. ГЈМ, пак, ја претвораат јазичната информација во параметарски модели, избирајќи и комбинирајќи шаблони од големи бази на податоци.

Ако се разгледа филозофскиот аспект на овие промени во комуникацијата и јазикот, многу сигурно е дека се доближуваме до идејата за полифоничноста на Бахтин, кој нагласува дека смислата на дискурсот се раѓа од интеракцијата помеѓу различни гласови и перспективи. Иако ГЈМ не се жив говорен субјект, тие всушност симулираат дијалог преку статистичка операција со текстуални шаблони, овозможувајќи нов вид на „социо-техничка хетероглосија“. Во оваа смисла, значењето не произлегува од класичен меѓусубјективен контакт, туку од функционална интеракција помеѓу човековата намера и предвидливата логика на моделот.

Јазичните и когнитивните импликации на ваквиот дијалог се големи. Алгоритамските генерирани текстови создаваат нови концепти и синтактички структури, со што се модифицираат целокупните когнитивни шеми на корисникот.

Паралелно со овие глобални јазични и технолошки трендови и во македонскиот контекст се појавуваат комуникациски модели на македонски јазик (и дијалектите), базирани на вештачка интелигенција. Така, на пример, јазичните модели, како „Македонајзер“ и „Везилка“ и најновата (сè уште во демо-верзија) – Mutavchain: RAG System for Contextual Knowledge Access ја илустрираат примената на овие концепти во контекст на културно и морфолошко зачувување на јазикот. Последниот модел, всушност е иновативен проект кој има за цел да го зачува, систематизира и направи достапен целокупниот јазичен и културен материјал, поврзан со дијалектот, историјата и богатото културно наследство на Галичник. Овие модели ја демонстрираат способноста да се интегрираат и во македонскиот јазик и притоа да обезбедуваат прецизни, кохе-

рентни и контекстуално релевантни одговори, што е особено важно не само за македонската лингвистика и истражувања, туку и пошироко, за истражувањата во културата и науката, воопшто.

Најголемите дебати на полето на функционирањето на овие модели се водат токму околу создавањето значење и разбирањето како основни процеси на комуникацијата. Односно, како се трансформира јазикот во овој контекст, ако се потпира на статистички математички операции, без вистинско разбирање и дали тоа не е „знаење“ без свест. Ова го потенцира потребниот етички и аналитички пристап кон користењето на ГЈМ, особено во контекст на влијанието врз когнитивните и културните процеси.

Со оглед на овие аспекти, воведот ја поставува рамката за истражување на хибридна комуникација, когнитивната екстензија и дијалогската интеракција со ГЈМ, нагласувајќи дека овие технологии не само што го прошируваат јазичното и когнитивното поле, туку и ги преосмислуваат суштинските концепти на дијалог, мисла и значење во дигиталната ера.

Вкрстување на физичката и дигиталната реалност: Од комуникација кон хибридна когнитивна екстензија

Вкрстувањето на физичката и дигиталната реалност претставува не само технолошки феномен, туку и онтолошка промена во човечкото искуство. Ова испреплетување ги надминува традиционалните граници на комуникацијата и креира еден вид „хибридни“ простори, каде дијалогот станува симбиоза меѓу биолошкиот ум и алгоритамски генерираните одговори. На тој начин, јазичниот модел прераснува во продолжување на човечката мисла, негова копија, но и замена, дополнување, проширување. Според теоријата за когнитивна екстензија на Енди Кларк и Дејвид Чалмерс, „умот не е изолиран во черепот, туку се протега кон надворешниот свет“ (преку надворешни алатки, м.б.) – од перо до компјутер – за да го прошири својот капацитет (Clark & Chalmers 1998: 7). Во контекст на големите јазични модели, оваа екстензија е динамичен процес: дијалогот со ЦПТ (GPT), Грок (GROK), Џемини (Gemini), Перплексити (Perplexity) и другите модели не е пасивен и еднонасочен, туку активен процес кој го реорганизира мислењето во реално време.

Еден од најинтересните аспекти на овој процес е бришењето на традиционалните граници меѓу пишаниот и изговорениот јазик. ГЈМ ги спојуваат овие форми преку мултимодални интерфејси, создавајќи дигитален говор кој симулира човечка гласовна комуникација (со интонација и во соодветен контекст). Од друга страна, ова го отвора прашањето за автентичноста на комуникацијата, односно, дали интеракцијата со машината, всушност е „разговор“ или само статистичка симулација на дијалог?

Ова го отвора прашања за автентичноста: дали машинскиот одговор е „разговор“ или само симулација? Како што забележува Носта во неговата анализа за јазичните модели како катализатори за внатрешен дијалог, тие всушност ја зајакнуваат интроспекцијата, со додавање на концептот на динамичен внатрешен дијалог. Па така, овие модели ги усовршуваат мислите, создавајќи еден вид генерална проба (со репетиција) пред вистинскиот разговор.¹

Оваа перспектива сугерира дека дијалогот со вештачката интелигенција не е надворешен, туку внатрешен (интернализиран) и дека на овој начин, човечкиот монолог се трансформира во дијалог, при што се прошируваат границите на саморефлексијата.

И човекот и ГЈМ произведуваат јазични излези (говор), но преку различни процеси. Човечкото сознание се потпира на афективно, стекнато искуство, додека пак, ГЈМ го трансформираат јазичниот влез во нумеричка и архитектонска модулација што избира и поврзува шеми обликувани од обуката/тренингот (материјалите кои се интегрирани во базата на податоци). Разликите се во толкувањето – луѓето толкуваат преку знаци што носат значење, а моделите модулираат преку параметарски архитектури.

Концептот на несвесно сознание на Н. Кетрин Хејлс дава термини за опишување на овој однос на истост и разлика. Таа го дефинира сознанието како процес што ги толкува информациите во контексти поврзани со значењето. Одвојувајќи го сознанието од човечката свест, Хејлс ни овозможува да го разбереме односот „вештачка интелигенција – човек“ како „дијалоска размена помеѓу когнитивни агенти чии различни капацитети го прошируваат она што односот може да го генерира“ (Hayles, N. K. 2017: 115).

¹ За теориите на Носта, види повеќе во: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-digital-self/202410/lms-as-cognitive-catalysts-that-create-an-inner-dialogue>, 7 октомври 2024 (пристапено на 24.8.2025)

Човечкото сознание вклучува историска и етичка компонента, рефлексивна свест, креативност и несвесно усогласување. Големите јазични модели носат различни когнитивни капацитети: пристап до шаблони на ниво на корпус (бази на податоци), брза генеративна синтеза и продукција на зборови.

Во дијалогот со јазичните модели, двете страни (човекот и машината) разменуваат јазик преку структури што дозволуваат значењето да патува. Дури и несогласувањето зависи од споделениот капацитет за толкување преку искуството, меморијата и намерата. Дијалогот се темели на оваа претпоставка за интерпретативно усогласување. Клучната разлика е дека сепак моделот не толкува преку живото искуство, иако интервенциите на човекот во процесот на размена (преку сугерирање корекции, други можни одговори и варијации), му го даваат тој „искуствен“ увид и материјал со нови дијалошки контексти.

Значењето навистина се потпира врз форми што може да се повторуваат низ различни контексти. Според Дерида, знакот делува токму затоа што може да биде итерабилен – способен да се појави повторно. Тој тврди дека само преку таа итерација (повторување) се создава основа за релевантност и препознатливост на исказот: „Мојата комуникација мора да биде повторлива – итерабилна ... во апсолутно отсуство на примачот ... таа се конституира во својот идентитет како знак преку својата способност за повторување.“ (Derrida 1972: 80–81).

Со ова, Дерида ги поставува минималните услови за воспоставување релација – однос меѓу говорник и слушател, или помеѓу знак и значење – но истовремено открива колку е кривка таа основа. Со други зборови, повторувањето е меч со две острици: тоа се потпира на јазик и активна размена, но истовремено ја води комуникацијата кон криза, бидејќи разговорот е секогаш под влијание на одреден контекст и интерпретација базирана на претходни интегрирани податоци во моделот.

Идејата за оваа повеќегласност (другост) во комуникацијата е клучен елемент на Бахтиновата теорија за дијалогизам и хетероглосија. Тој тоа детално го објаснува во клучните дискусии (Bakhtin 1981: 259–422), кои можат да се разгледуваат во контекст на дијалогот што го продуцираат современите модели на големите јазични модели. Бахтиновиот концепт на дијалошката алтерност, всушност добива нова димензија. Иако ГЈМ не поседуваат субјективна

позиција или сопствен „глас“ во Бахтинова смисла, тие симулираат дијалошка средба преку статистичко моделирање на дискурзивните шаблони што ги извлекуваат од огромен корпус на текстови. Ова значи дека „гласовите“ што се појавуваат во исказите на ГЈМ, се резултат на алгоритамска композиција, а не на автентична интересубјективност.

Токму тука се манифестира клучната разлика: додека Бахтиновиот дијалог подразбира меѓусубјективна (односно интересубјективна) одговорност и когнитивна позиционираност, дијалогот со ГЈМ функционира како хетероглосна реконфигурација без носител, каде „другоста“ (гласот) е технички произведена, а не експлицитно искусена.

Но, секако, и покрај оваа структурна асиметрија, интеракцијата меѓу корисникот и јазичниот модел создава функционална форма на дијалогизам: значењето настанува преку коконструкција, во која моделот ја рефлектира и трансформира иницијалната говорна поставеност на корисникот. Така, дијалогот со ГЈМ може да се сфати како нов тип „социо-техничка хетероглосија“, каде што човековата интенција во разговорот и машинската предвидувачка логика коегзистираат во динамична интеракција.

Современи импликации: Теории и предизвици

Дијалогот со ГЈМ воведува нов лингвистички и когнитивен процес кој бара преиспитување на класичните лингвистички теории. Една од клучните теории е хипотезата Сапир-Ворф (Sapir-Whorf hypothesis), која постулира дека јазикот не само што го опишува светот, туку и го формира нашето спознание (Whorf 1956: 134–159). Во ерата на јазичните модели базирани на вештачка интелигенција, оваа хипотеза се проширува, со тоа што алгоритамски генерираниот јазик (трениран на голем јазичен корпус и масивни податоци) може да влијае врз човечкото мислење, креирајќи „хибридни“ концепти кои не постоеле во природниот јазик. На пример, дијалогот со вештачката интелигенција може да генерира нови метафори или синтактички структури, менувајќи ги когнитивните шеми на корисникот.

Друга релевантна теорија е генеративната граматика на Ноам Чомски (Chomsky, 1965), која нагласува универзална граматичка структура во човечкиот јазик. ГЈМ, базирани на технички и јазич-

ни архитектури, ја имитираат оваа структура преку предвидување на следниот збор, но без вродена „универзална граматика“. Во оваа смисла, големите јазични модели дури и ги надминуваат традиционалните лингвистички теории во предвидување на вербални аргументи, бидејќи прават прецизни емпириски прогнози базирани на податоци, за разлика од апстрактните модели на теоретичарите.

Теоријата за говорни акти (*Speech-act theory*) на Џ. Л. Остин и Џон Серл нуди важен дополнителен аспект: дијалогот не е само пренос на информации, туку и перформативен акт, затоа што зборовите комуницираат и на некој начин – дејствуваат во воспоставување комуникациска мрежа. Остин го воведува тројниот концепт на јазикот како: локутионален акт (акт на изговорување), илокуционален акт (акт „во изговорување“, со интенција како барање, ветување и сл.) и перлокутионален акт (ефектот врз слушателот), што ја трансформира улогата на јазикот во акција (Austin, 1962: 95–102).

Серл, во својата клучна книга „Говорни акти“ (*Speech Acts*), ги систематизира овие идеи и додава дека говорните акти функционираат според „конститутивни правила“ (Searle, 1969: 24), односно правила кои го одредуваат семантичкиот и перформативниот потенцијал на исказите.

Во интеракција со јазичните модели, овие акти стануваат асиметрични – човекот перформира, додека вештачката интелигенција реагира без вистинска интенција. Оваа асиметрија отвора етички прашања за манипулација и автентичност, особено во јазиците со помалку дигитализирани ресурси како македонскиот, каде јазичните модели можат да зачуваат културна нијанса. Македонските јазични модели кои се појавија последниве две-три години, илустрираат како локалните јазичи се интегрираат во глобалниот пејзаж на вештачката интелигенција. „Македонајзер“ (Macedonizer), првиот контекстуален трансформер модел за македонски јазик, е пре-трениран на 6.5 GB корпус од македонски текстови, овозможувајќи генерирање на кохерентни одговори кои го почитуваат морфолошкото богатство на јазикот (Peshevski et al., 2023). Овој модел не само што го демократизира пристапот до вештачката интелигенција за македонските корисници, туку и го зачувува културниот идентитет, избегнувајќи ги предизвиците на „англизацијата“ во глобалните модели.

Слично на овој модел, „Везилка“ (VezilkaLLM) е голем параметарски модел и постигнува перформанси кои споредливи со поголеми модели (Peshevski, 2025). Тој е особено релевантен за дијалогот во здравството и образованието, каде локалниот (националниот) јазик е клучен за прецизност.

Овие модели отвораат перспективи за иднината: тие можат да генерираат нови литературни форми или да го зачуваат фолклорот, но исто така предизвикуваат ризици од културно присвојување ако не се регулираат.

Џон Носта, водечки теоретичар за иновации во вештачката интелигенција и медицина, нуди критички оквир за големите јазични модели. Во неговиот концепт за „антиинтелигенција“, тој потенцира дека ГЈМ не претставуваат вистинска интелигенција, туку „изведба на знаење без разбирање. Тој е јазик одвоен од меморијата, контекстот или намерите.“² Ова е особено релевантно за дијалогот: додека човечкиот разговор е врзан за меморија и интенција, дијалогот на/со вештачката интелигенција е „вечно присутен“, временска дистанца за консолидација на искуството. Носта предупредува дека оваа временска асиметрија ја зголемува самовербата за разбирање на значењата на корисникот, побрзо отколку што ја подобрува способноста и знаењето, а таа разлика може да биде опасна.

Перспективата на Носта се поврзува со лингвистичките теории: ако јазикот е „меморија без контекст“ (антиинтелигенција), тогаш дијалогот со големите јазични модели станува ризик за когнитивната длабочина, но и можност за нови обрасци на мислење.

Заклучок

Дијалогот во нов концепт и во контекстот на големите јазични модели, не е само технолошки тренд производ на јазична и (семантичка) иновација, туку и почеток на една нова филозофска и лингвистичка револуција. Клучното прашање за иднината, кое се отвора пред нас е: дали ќе го збогатиме човечкото спознание или ќе го разводниме? Преку теории како Сапир-Ворф и критич-

² За ставовите на Џон Носта во текстот „AI and the Architecture of Anti-Intelligence“. Линк: *Psychology Today*. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-digital-self/202507/ai-and-the-architecture-of-anti-intelligence>, 15.7.2025. Пристапено на 24.8.2025.

ката мисла на Носта, јасен е повикот за поставување етичка рамка – зачувување на интенционалноста во ерата на симулацијата. Дијалогот во контекст на големите јазични модели (ГЈМ) се трансформира во нов формат, односно во нов концепт на бесконечен, динамичен разговор во кој соговорникот (ботот) поседува огромна база на претходно знаење од платформи и податоци, што создава нови модели на размислување и способности за спознание. Овој процес ја проширува когнитивната екстензија на човечката мисла, како биолошко-научна граница што ја надминува човековата природна способност за јазична интеракција.

Традиционалниот дијалог, во лингвистиката сфатен како интеракција меѓу два човечки агенти (каде говорот и јазикот се израз на социјална комуникација и когнитивна динамика), во ера на големи јазични модели се проширува и му дава сосема нови аспекти. На овој начин, се проширува дури и теоријата на Роман Јакобсон³, кој го дефинираше јазикот како процес со шест комуникациски функции (референцијална, емотивна, конативна, фатичка, металингвистичка и поетска), сега со нов аспект, каде што соговорникот не е човек, туку интелигентен модел базиран на статистички и семантички алгоритми. Овој нов формат на дијалог ја реконфигурира традиционалната дијалошка размена, бидејќи интеракцијата се манифестира преку перформативни и контекстуални функции што ги изведуваат машинските агенти, но истовремено го задржува фундаменталниот двонасочен карактер на комуникацијата на Јакобсоновиот модел.

Во таа насока, се потврдува и она што го истакнуваше теоретичарот Енди Кларк, во однос на биолошките граници на човекот во сооднос со оние на технологијата, при што „технологијата и алатките се прошируваат и го трансцедираат човечкиот когнитивен капацитет“ (Clark, 2008: 59–61). Во дијалогот со големите јазични модели, човечкиот ум се надополнува со невронската мрежа и обработката на податоци, што овозможува нови модели на мислење, при кои говорот не е само извор на информации, туку и начин на креативно и колективно размислување.

³ Повеќе за оваа теорија во Jakobson, R. 1960: „Linguistics and Poetics“ во T. A. Sebeok (ур.), *Style in Language*, 350–377.

Според истражувања на Microsoft Research⁴, големите јазични модели фундаментално ја трансформираат природата на разговорот, користејќи паралелно вчитување и мешање различни податоци за да генерираат одговор. Оваа размена овозможува динамични патеки на комуникација и модели на одговори кои често ја надминуваат класичната човечка когнитивна рамка. Овие контекстуално богати и потенцијално бесконечни дијалошки форми не само што предизвикуваат преиспитување на границите на јазикот како материјален носител на мислата, туку и ја прошират теоријата на Бахтин за дијалогот, претставувајќи го како процес што, не само што создава социјална и индивидуална зрелост, туку и се развива автономно преку интеракција со алгоритмички агенти. На овој начин, иднината на јазикот се појавува како хибридна сфера, каде човечката креативност и машинската интелигенција се испреплетуваат, формирајќи нови хоризонти за разбирање и создавање значење.

Користена литература

- Austin, J. L. 1962: *How to Do Things with Words*. Oxford University Press.
- Bakhtin, M. M. 1981: *The Dialogic Imagination: Four Essays*. University of Texas Press.
- Chomsky, N. 1965: *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press.
- Clark, A. 2008: *Supersizing the Mind: Embodiment, Action, and Cognitive Extension*. Oxford University Press.
- Clark, A., & Chalmers, D. 1998: „The Extended Mind“, *Analysis*, 58(1), 7–19.
- Hayles, N. K. 2017: *Unthought: The Power of the Cognitive Nonconscious*. University of Chicago Press.
- Cambridge, MA: MIT Press.
- Nosta, J. 2024: „LLMs as Cognitive Catalysts“, *Psychology Today*. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-digital-self/202410/llms-as-cognitive-catalysts-that-create-an-inner-dialogue> (пристапено на: 24.11.2025).

⁴ За истражувањата на Мајкрософт, повеќе на линкот: https://www.microsoft.com/en-us/research/publication/llms-get-lost-in-multi-turn-conversation/?utm_source=chatgpt.com, од Philippe Laban, Hiroaki Hayashi, Yingbo Zhou, Jennifer Neville, мај, 2025. Пристапено на 24.8.2025 година.

- Nosta, J. 2025: „AI and the Architecture of Anti-Intelligence“, *Psychology Today*. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-digital-self/202507/ai-and-the-architecture-of-anti-intelligence> (пристапено на: 24.11.2025).
- Peshevski, D. 2025: „Introducing VezilkaLLM“, *LinkedIn*. https://www.linkedin.com/posts/dimitar-peshevski_introducing-vezilkallm-a-new-era-for-activity-7321043855070388224-0EVz (пристапено на: 24.11.2025).
- Peshevski, D. et al. 2023: *MACEDONIZER – The Macedonian Transformer Language Model*. Springer. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-22792-9_5 (пристапено на: 24.11.2025).
- Searle, J. R. 1969: *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press.
- Whorf, B. L. 1956: *Language, Thought, and Reality*. MIT Press.
- <https://it.mk/mkllm-7b-e-prviot-makedonski-open-source-golem-jazichen-model/> (пристапено на: 24.11.2025).

ЛИТЕРАТУРНА СЕКЦИЈА

КОНСТАНТИН МИЛАДИНОВ И ГРИГОР ПРЛИЧЕВ ВО СПРЕГАТА НА ЕПОХИТЕ

Апстракт: Текстот се занимава со прашањето за стилските формации и за начинот како тие се рефлектираат во творештвото на македонските автори од 19 век. Тргувајќи од неколку клучни одредници, кои се однесуваат на сфаќањето на стилските формации како нешто што е повеќе од школа или насока (тенденција) во поетичка смисла, ги анализираме и ги имаме предвид поетиките на Константин Миладинов и на Григор Прличев, како рефлексија на повеќенасочени творечки потфати. Миладиновата поезија претставува само едно рамниште на спознание на неговата врска со романтичарската поетика, а таа се анализира и преку значењето на неговиот општествен ангажман. Прличев, од друга страна, во неговото разновидно творештво, ја открива корелацијата меѓу одгласите од романтичарската поетика и оние на рационализмот, особено во начинот на создавање еден доминантен мисловен и творечки центар на поимање и вреднување.

Клучни зборови: стилска формација, Константин Миладинов, Григор Прличев, жанр, епоха

Прашањето за стилските формации, како книжевнотеориска, но и историска неминовност, која сведочи за развојот на литературата и културата воопшто, претставува еден од најспецифичните феномени кои се предмет на интерес на литературната наука. Македонската литература од 19 век, поради многуте недоследности во развојот, кои првенствено произлегуваат од отежнатите услови на живот и од посебните општествени околности, претставува уникатен показател за важноста на разликувањето на стилските формации. Во таа смисла, македонската литература од 19 век се идентификува со просветителството (преродбата), со тоа што во науката сè уште постојат дилеми за тоа дали тој период ја означува и националната преродба на македонскиот народ (Сталев 2001: 31–32; Радически 2013: 43–45). Токму таа спрега на стилските постапки со визурата на националните обележја на една литература, во македонските научни истражувања се актуализираше на крајот од 70-тите години на 20 век. Тоа го истакнува Гане Тодоровски, повикувајќи се на деталното објаснување на поимот стилска формација, кое го направи Александар Флакер. „Стилската формација

треба да се разликува од поимите *насока* или *тек* (струја) кои се огледуваат внатре во поодделни национални литератури (германска романтика, хрватски реализам, француски или руски симболизам, англиски имажизам, српски надреализам, итн.) и преку поимот стилска формација ги одбележуваме 'големите наиндивидуални и наднационални книжевноисториски целисти, конституирајќи ги врз темелот на стилски и *интерпретаци* и од сродни книжевни дела, а не врз темелот на програмски самоодредувања на поодделни *движења* или *школи*. Конституирањето на стилската формација значи пронаоѓање на битни стилски особености кои творат поодделен модел и се решавачки за неговата естетска и општествена функција'." (Тодоровски 1979: 523–524). Во овој контекст, прашањето за националните особености на преродбенската литература во Македонија во 19 век добива поинакви размери и бара подетална анализа. Тодоровски ја употребува синтагмата „нова македонска литература“ за периодот од 19 и првата половина на 20 век. Според него, оваа епоха упатува на стилската симбиоза меѓу романтизмот, реализмот и модерната. Малку поинаква периодизација се среќава кај Георги Сталев за македонската литература од 19 век (2001: 43), кој укажува на еден дополнителен период од нејзиниот развој – „псевдокласицизам како нуспродукт на прагматиката, 'инцидентен' и вон од своето време“ (поврзувајќи го, секако, со творештвото на Јордан Хаџи Константинов-Џинот). Поимот стилска формација укажува на потребата од интерпретација на текстовите и нивно доследно промислување во општествена смисла (делото, значи, се разгледува иманентно, но и контекстуално, во даден општествено-историски контекст), што води кон општи констатации. Тоа аспектирање мора да ги земе предвид жанровските целини, при што анализата на нивните особености би довела до поспецифично согледување на релацијата на стилските формации, како целина, со периодизацијата на соодветната национална литература, но и со тековите и насоките во македонската литература.

Дејноста на Константин Миладинов претставува недвосмислен показател за зародишот на романтичарските импулси во македонската културна средина. Како културен работник и деец, тој е обележен од поддршката и од поттикот кој му го дава братот Димитрија, кај кого учи основно училиште. Подоцна, по завршувањето на Јанинската гимназија и благодарение на дејноста на брат му Димитрија во влашкото село Магарево, тој заминува во Атина, каде

студира филологија на тамошниот Филозофски факултет. Извесен увид во фактот дека сесловенските стремежи кај браќата се развиваат и пред престојот на Димитрија во соседните словенски земји, односно пред 1856 година, ни овозможува податокот за Константиновиот престој во 1852 година, во манастирот Зограф, каде го изучува словенскиот јазик, кај познатиот деец Партенија Зографски. Тоа, донекаде, се потврдува и со клучната улога на средбата на Димитрија со В. И. Григорович од 1845 година, како и со хронолошкото позиционирање на националната преродба на Македонците кон половината на 19 век.

Работата на Константин Миладинов, на културен план, ќе беше веројатно мошне поскупоцен по обем доколку не се случеше неговото заминување во Русија, кое е, секако, резултат и на стремежите на Димитрија да испрати што повеќе ученици таму, за да го изучуваат словенскиот јазик. Оваа појава конвергира со политичките услови од тоа време, односно со променетите односи меѓу Русија и Турција по Кримската војна и по Парискиот договор (1856). Истата година, Константин доаѓа најпрво во Одеса, каде се труди да добие извесна парична помош од тамошната словенска колонија, но и се подготвува за приемниот испит на имотот на словенофилот Александар Рачински, кој е негов близок пријател. Заедничката дејност на К. Миладинов и Рачински, која претставува дел од руското спротивставување на унијатските движења, го обележува Константиновото студирање на Историско-филолошкиот факултет во Москва, слично како и покренувањето на списанието „Братски труд“ (Поленакоски 1989а: 367–369).

Посебен аспект од дејноста на Константин Миладинов претставува неговата неуморна работа врз собирањето и редактирањето на материјалите за Зборникот на народни песни, како и неговото залагање тој да биде отпечатен во Русија, што сепак не се случува. Како пресвртна точка во овој тек на настаните претставува неговото боледување во Екатеринската болница во Москва, како своевиден врв на неговите страдања (во зимата 1859/1860 година), по што тој одлучува да ја напушти Москва. Во тој контекст е клучна неговата средба со Јосип Јурај Штросмаер во Виена, на чијшот имот Константин подоцна престојува и ги редактира песните од Зборникот, препишувајќи ги со словенска азбука. Составувањето на македонско-хрватскиот речник, како и релациите на Константин и Штросмаер, подоцнежнo, ќе бидат коментирани во корист на

тезата за можната поврзаност на Константин Миладинов со унијатите, што дополнително ќе го елаборира и Кузман Шапкарев, еден од биографите на браќата Миладиновци (Шапкарев 1983: 59, 65). Македонската и хрватската книжевна критика (Х. Поленаковиќ, Г. Тодоровски, Г. Калоѓера и др.) јасно и недвосмислено го потврдуваат исклучително македонскиот карактер на Зборникот на браќата Миладиновци, и покрај тоа што неговиот наслов е „Б’лгарски народни песни“. Тој вклучува само 76, односно 77 бугарски народни песни во неговото македонско јазично и културно ткиво, кое е составено од над 660 песни. Науме Радически овој факт го објаснува со интензивната поддршка која Јосип Јурај Штросмаер ја давал на мошне актуелната идеја за бугарска унија со Ватикан. Тоа се гледа и од преписката на Штросмаер, па во тој контекст може да се согледа и користа која тој ја имал од објавувањето на Зборникот на Миладиновци под соодветниот наслов и во форматот кој го имаме денес (Радически 2012: 42).

Односот на романтизмот, како стилска формација и зачетокот на македонскиот романтизам, карактеристичен по начинот како се развиваат клучните наднационални импулси во еден национален контекст, е несомнено изразен во творештвото на Константин Миладинов. Во Предговорот кон Зборникот од народни песни, Миладинов не заборава да упати на неговиот хибриден карактер, кој соодветно на романтичарските принципи, поврзани со фрагментарното искуство и со жанровската поливалентност, во својата структура, покрај песни, вклучува и свадбени и годишни обичаи, верувања, игри, поговорки, преданија, гатанки, како и лични имиња и презимиња. Иако во Предговорот не се истакнува важноста на македонско-хрватскиот диференцијален речник, кој е значително скратен со интервенција на Штросмаер, Константин не заборава да го напомене испуштањето на нотните записи, кои ги добиваме благодарение на неуморната работа на неговиот брат Наум. Ова е уште една потврда во корист на романтичарската фасцинираност од музиката, која овде е повеќе во врска со зачувувањето на фолклорното богатство, со оглед на фактот дека е истакната важноста и на жените пејачки на народни песни. Феноменот на жените пејачки, заедно со потцртаното постоење на слепи пејачи во Македонија, од кои се засведочени дури петнаесет песни, го потврдува посебниот карактер на македонскиот романтизам. Тој се одликува со исклучителна и суштинска проникнатост со соп-

ствената народна песна, која станува праизвор од кој се напојува македонскиот автор, како Уг-форма, матрица за сите подоцнежни жанрови (Genette 1979: 67). Природата на народното оро и неговите специфичности се одразени во вториот дел од предговорот, каде се напоменува за значењето на песните, музичките инструменти кои се употребувале, како и за карактерот на народното оро (одделни ора составени од девојки, невести и јунаци).

Филолошката дарба на Константин Миладинов особено се гледа во делот од Предговорот каде тој зборува за различните видови песни, кои се вклучени во рамките на Зборникот. Тој не е само сведоштво за неговата способност за жанровско разликување, упатувајќи на различните самовилски, црковни, јуначки, жетварски, лазарски, свадбени и др. песни, туку и за неговата „природна“ наклонетост за создавање жанровски мешавини и редактирање на собраниот материјал. Притоа, поимот жанровска мешавина, во македонски рамки, се разбира како редакција, односно како свесна обработка на вклучениот материјал, каде не постои една изворна форма, туку се случува напластување и проникнување на постари и на понови спознанија, кои се разликуваат исклучиво врз основа на индивидуалниот усет на собирачот. „Од неколку песни сме избрали похарната. (...) Меѓу песните в некои живо се отражават глобока старина со верванија, кои се односит дури на предхристијанските времина; во други тие се смешани со понови идеи; и така една част од песната принадлежит на стари, друга на нови времина; а во други се огледвит старината под ново облекло“ (Миладинов 1980: 55).

Во хердеровски дух, Миладинов, при крајот на предговорот, се осврнува на важноста на народното творештво и на народниот дух за индивидуалното (авторско) творештво, кое е, нужно, во корелација со она што народот го создал, односно со неговата „божева умствена дарба“. Истовремено, Миладинов не заборава да напомене зошто е важно собирањето на народните песни, кои не се само израз на духот на народот, туку се и „показаљка на степенот од умственото развитие на народот, и огледало на неговиот живот“. Тие негови фасцинантни понирања во природата и во специфичноста на народната креативност се дополнети со истакнување на важноста на јужнословенски врски, кои се забележуваат во народните песни, како и со упатување на природата на версот, од кој посебно се потенцира карактеристичниот јуначки десетерец. Оттука може да се заклучи дека обземеноста на македонските роматичар-

ски автори од истражувањето на фолклорот не претставува само бегство од ограниченоста на граѓанската средина во која дејствуваат, туку напротив, еден суштински порив таа средина да оживее, да се обнови преку врската со традицијата. Традицијата се претвора во вистински показател за тоа како треба да се твори, што го става авторот во позиција на интегративен принцип на времето и на епохите, при што врската со фолклорот не е само креативно вдахнување и инспирација, туку и нужна, нераскинлива релација за да се случи создавањето.

Показател за ваквата насоченост наоѓаме особено во песните на Миладинов. Недвосмислено може да се потврди фактот дека поезијата на Миладинов ги одразува главните обележја на европскиот романтизам, дополнувајќи ги со соодветни национални специфичности, карактеристични за македонскиот културен контекст. Доминантноста на фантазијата, митолошкото и симболичното може да се забележи во песните „На сѐнцето“ и „Побратимство“. Песната „На сѐнцето“ го преобликува митолошкиот соларен мотив во симболична слика за праведноста и хармоничната уреденост на човековиот свет. Етичкиот параметар, втемелен во соларниот принцип, тргнувајќи од фактот дека сонцето е „божественото око“, кое гледа сѐ и знае сѐ, е јасно изразен во македонската фолклорна традиција, особено во приказните. Тој интернационален мотив може да се забележи и во песната „Јана и сѐнцето“, која е дел од „другите стари“ песни, вклучени во Зборникот на Миладиновци. Во песната на Миладинов, сонцето не е само сезнаечки принцип, туку тоа е и ветување за избавувањето кое ќе следи по многуте агонии и искушенија низ кои поминува лирскиот субјект во својот живот. Притоа, за читателот останува загатката: Дали тагата на поетот произлегува од неосвоената љубов, или од романтичарската отуѓеност и заробеност во ограничените временско-просторни релации? „Вервиш ли, сѐнце, шчо ми е? / В среде си мене завиен. / И сега темен, печален / Ја се нахожда опален? // Сѐнце ле, сѐнце премило! / По сѐта земја си било; / Си видел други несчастен / Ко мене, сѐнце, порастен?“ (Миладинов 1980: 38). Кон крајот на песната, преку контрастот, односно преку сликата на сонцето кое јасно грее, за разлика од она кое ја симболизира почетната траурна атмосфера, се пренесува впечатокот за победата на младоста и за афирмативниот принцип среде тегобноста на човековото живеење.

Романтичарската субјективност, поврзана со доминантноста на пејзажот и со природата, која станува втора суштина на поетот, може да се забележи во повеќето песни на Миладинов. Песната „На чужина“, која е напишана при неговиот престој во Виена, претставува показател за начинот како се развиваат поетските слики во импресивен поетски колаж. Имено, во оваа песна е втемелен мотивот на туѓината, карактеристичен за неговата поезија. Туѓината најчесто ги добива значенските нијанси на нешто далечно, сурово, одродено. Во рамките на таквиот амбиент се развива сликата за вдоменоста како централен мотив, кој пак овде служи како заднина врз која се обликува претставата за саканата Неда, која станува манифестација на поетовиот љубовен копнеж. Таквата душевна состојба поттикнува излевање на поетовите чувства во форма на писмо, кое е длабоко проникнато со лирска субјективност: „Ах миленце, / Ти пиленце! Как’ си била / Златокрила, / Криво павни, / Ветар мавни; / Над планини / На вишини / Подкрени се, / Опати се, / И од тамо / Дојди вамо“ (Миладинов 1980: 46). На крајот од песната љубовниот копнеж се трансформира во претчувство за скорешната смрт, со што песната го актуализира романтичарскиот мотив ерос – танатос. Токму песните во кои далечниот, темен и туѓ крај се перспективираат како нешто што е спротивно на домот и блискоста, односно нешто што поразува (како и во „Т’га за југ“), потврдуваат дека поимањето на македонските романтичари се разликува токму во однос на доживувањето на далечното и мистичното. Ако европските романтичари копнееја по изворното, авантуристички патувајќи до и по поблиските и подалечните источни краишта, за македонскиот романтизам, копнежот по домот е недвосмислено проникнат со антитезата на туѓото и мрачното, и тие аспекти не можат да се помират во идеалот и копнежот по изворното творештво, како врвен параметар на уметничкото создавање.

Поезијата на Миладинов е богата и од гледна точка на романтичарската иронија и наклонетоста кон создавање жанровски мешавини. Еден пример за жанровска мешавина претставува песната „Еѓуптин делиа“, која преку комбинацијата на брзиот шестерек (шестосложен стих) и епската наративност создава мношне впечатлива структура. Ритмичноста на стихот создава очекувања кај читателот, главно поврзани со лирските доживувања и елегиските тонови, но тоа се менува преку бројните директни обраќања на Еѓуптинот делија, кој го тероризира локалното население. „Ајде

бре, гаури, / Послушни каури, / Којнот нараните / И мене зготви-
те / Кокошка печена, / На 'ржен вртена, / И љута ракија, / За да
се напија, / И погача нека / Бидит бела, мека“ (Миладинов 1980:
39). Димензиите на лажната претстава, која ја создава Еѓуптинот
за да ги заплаши мноштвото незаштитени жени, е разоткриена од
една умна девојка, која се досетува да ги извести мажите на гум-
ното за опасноста која им се заканува. Во епски стил, заканата која
надвиснала над нив се изразува преку карактеристичните епски
повторувања и дополнувања, што води кон демистифицирање на
страшната сила на делијата. На крајот од песната, хумористично
се разобличува неговата наводна сила: „Жено, завал жено, / Срце
уплашено, / Јунашчина правам, / За да се прославам, / А после се
стегам / И шчо можа бегам!“ (Миладинов 1980: 42). Комбинација-
та на епското и лирското, како преку употребата на соодветниот
стих така и преку ликовите и настаните, создава впечаток за брза и
динамична конструкција.

Песната „Не-непијан“, пак, покрај истакнувањето на двојна-
та негација во насловот, ја потцртува специфичната поставеност на
поетската субјективност, соодветно на романтичарската иронија.
Поетот овде како да е надреден во однос на различните човеко-
ви искуства, од кое анакреонтското е во фокусот, како нешто што
крајно го ослободува човековиот дух. Лирското јас се осврнува не
само кон прашањето за поетската креативност, туку и за поетовата
надмоќ во однос на обичните луѓе, кои не се во состојба да ја стек-
нат неговата сила и дарба. Во тоа се состои неговата дистанца и
влијание врз нив. „Ми велет онје пијан сум; / А ја си не знам какво
е / Тва пусто, шкуро пијанство! / Ја друго нешто не сториф – / Саде
си зедев крај мене / Сафа со винце тиквешко / И си се малу наци-
цах“ (Миладинов 1980: 26). Уште од почетните стихови се прет-
чувствува појавата на текстуалната иронија, која низ реторичките
прашања, литотата и различните хипокористици сака да пренесе
впечаток за наводно незначителните последици од пијанството.
„У! пијаница падинат! / Ми велет и се смеет. / Ко да им нешто
напраиф! / Шчо имат, ако падина? / Пак како јунак си станва“ (Ми-
ладинов 1980: 26). Стиховите на крајот од песната ја потврдуваат
тезата дека песната претставува иронично потцртување и преобли-
кување на фактот дека лирскиот субјект е обземен од пијанството.
Истовремено, на идеен план, се пренесува директна порака за нега-

тивните последици од пијанството: „Ја сосем не зна името / От тоја пусто пијанство. – / Ич не сум ја пијаница!“

Дејноста на Григор Прличев е обележена од импулсите на македонскиот романтизам и од наследените принципи и творечки одгласи, кои се среќаваат кај македонските автори од почетокот на 19 век. Жанровите кои ги практикуваат тројцата основоположници на новата македонска книжевност (Крчовски, Пејчиновиќ, Синанитски) добиваат свој одглас и во творештвото на подоцнежните автори. Благодарение на сочуваниот автобиографски дискурс, за животот и дејноста на Прличев ни се познати повеќе детали, како во однос на годината на неговото раѓање (1830/31), така и во поглед на исклучителното влијание кое ќе го изврши Димитрија Миладинов врз неговото духовно и интелектуално созревање (кај него стекнува гимназиско образование во 1848 година). И покрај тоа што поголемиот дел од својата рана дејност ќе ја посвети на учителствувањето (во Тирана, Охрид, Прилеп и во др. места), за Прличев е клучен моментот кога дознава за смртта на Миладиновци, во 1862 година, што во него ја зацврстува решеноста да дејствува во родниот крај како учител на народен јазик. Сето тоа ќе се одрази како сознание и интелектуална настроеност во повеќето од словата на Прличев, што покажува дека тој преку нив се обидува да дејствува во функција на променетата духовна клима во „сосема погрчениот град Охрид“ од тоа време (Прличев 1991: 79). Од друга страна, неговата натамошна дејност, која може да согледа во светлината на соработката со бугарскиот весник „Читалиште“ и во однос на преведувањето на дел од *Илијада* на, на *Сергарои* и на *Скендербег* на неговиот новосоздаден, општословенски јазик, во 70-тите години на 19 век, кулминира со неговото заминување во Софија и добивањето на чиновнички и учителски функции. Сепак, како што забележува Поленаковиќ (1989б: 324), токму по враќањето од Софија и стапувањето како учител во Солун (во 1883 година) се случува вистинскиот пресврт за Прличев, кој покажа и „траги на диференцирањето на македонското од бугарското“ (што се забележува во неговата беседа посветена на браќата Кирил и Методиј). Ова, всушност, само го аргументира фактот дека беа на повидок неминовни промени во општествениот процес, за што несомнено бил свесен и самиот Прличев.

За неизбежните промени, чиј сведок е и Прличев, показател претставува последната деценија на 19 век, кога се случува и заро-

дишот на т.н. македонски сепаратизам, како будење на македонската интелигенција и нејзина свесност за актуелноста на моментот. проблемот на националниот сепаратизам суштински се објаснува во научните иследувања на Мисирков, во делото *За македонцкиите работи*. Сепаратизмот е дефиниран на таков начин од страна на соседите (првенствено од стамболовскиот режим во Бугарија) и е наметнат како проблем кој ја затемнува суштината (дека станува збор за македонско национално освестување). Пишувајќи за потеклото и за зародувањето на националниот сепаратизам, Мисирков го маркира почетокот на тоа раздвижување во 1890 година, поврзувајќи го и со префрлањето на значителен дел македонски ученици и студенти во 1889 година од Белград во Софија. Погледнато културно-исторски, оваа констатација на Мисирков е втемелена на фактот дека тоа време е обележено со сè поизразеното содејствување на пропагандите на територијата на Македонија. Мисирков го определува списанието „Лоза“ како орган на сепаратистичкото движење, кој извршува пресудно влијание врз натамошниот тек на македонското национално спознавање и освестување (Мисирков 1903: 71). Токму фактот дека Прличев е во Бугарија, во 1890 година, претставува уште една потврда дека тој секако бил во центарот на раздвижувањата и на неминовните промени во општествено-политичкиот процес. Интересно е да се забележи дека и покрај наследството од претходниот период, Прличев се решава само спорадично да твори во рамките на жанрот беседа, што сметаме дека не е случајност, бидејќи променетите околности налагаа поинаков поглед на свет, што се одразува и во жанровите кои се практикуваат. Се чини дека творењето на жанрот слово можеме да го припишеме првенствено на Прличевата вдахновеност од просветителската литература, којашто ја читал, како и на неговата учителска работа. Тоа е знак дека жанрот опстојува, и покрај промената на условите, но бара посебно иследување од гледна точка на спектарот на жанровските својства. Неговите слова ја покажуваат проникнатоста на романтичарските импулси со возобновениот рационализам и просветителство, кои во македонски рамки непрестајно се преплетуваат.

Словата на Григор Прличев припаѓаат на периодот на неговата учителска дејност, кој се случува по неговото престојување во Атина и пишувањето на *Сердарот*. Како што упатува Тодор Димитровски (1974: 16–18), борбата за народното дело (што е засведоче-

на и во Автобиографијата на Прличев) тој ја почнува уште по смртта на Миладиновци, но вистинското време за таквиот подвиг, кога се чувствуваат и првите резултати од дејноста, е во периодот од 1866 година натаму, кога се основа и каса со помошта на ќурчиските трговци и занаетчи. На тоа време припаѓа и неговото подучување кај бугарскиот учител Иван Најденов, па неговата насоченост кон народното дело и националната трансформација кулминира во 1869 година, со изгонувањето на владиката Мелетија. Она што посебно се истакнува за словата на Прличев, кој како и Џинот, Шапкарев и др. дејци е обележен со недоволно јасната определба на неговата „националност“, е токму употребата на народниот говор, кој ја покажува неговата намера (соодветно на грчкиот јазик) да конструира два идиома, кои ќе одговараат на сферата на нивната употреба. „Кога пишува, тој свесно се стреми јазикот да му биде колку што се може пооддалечен од народниот, доближен до писмениот јазик на добиваните бугарски публикации. Тука е коренот на заблудите на Прличев во однос на јазикот што ќе му служи како медиум за литературно творење. Подоцна тие ќе најдат израз во идејата на Прличев да се создаде еден општ словенски писмен јазик, еден вид 'словенски есперанто'.“ (Димитровски 1974: 18). Во врска со словата на Прличев, Михајло Георгиевски (1994: 130) констатира дека еден дел од нив се печатени во различни весници и списанија, во времето кога се изведувале јавно, дел се објавени од неговиот син Кирил Прличев во 1928 година (во „Македонски преглед“, год. IV, книга 2), додека поголемиот дел од нив се чуваат во Архивот на МАНУ и во Архивот на Македонија. Како што истакнува Блаже Ристовски (1994: 74), се работи за 29 текстови на Григор Прличев, „што ги читал во Охрид, Габрово, Битола и Солун во периодот од 1866 до 1889 година“. Како и Георгиевски, и Ристовски забележува дека тоа се текстови кои првично биле пишувани со грчки букви, а подоцна транслитерирани со словенски, како и слова кои генерално имаат поучителна содржина, со „морално-поучни сентенци“. Покрај желбата да го научи бугарскиот јазик и неговите конкретни дејства во тој поглед, Ристовски ја забележува тенденцијата на Прличев да се служи со три различни идиоми – народниот јазик во словата пред охридските граѓани, бугарскиот „во службените настапи“ и општословенскиот, како јазик на литературниот стил.

Едно од најчесто цитираните и преобјавувани слова на Прличев е неговото слово од 1866 година, одржано во Охридското елин-

ско училиште и објавено во весникот „Время“, во август 1866 година (Прличев 1974: 130). Специфичноста на словото првенствено се состои во неговата обемност, која индиректно зборува и за неговата сложеност. Во поглед на поставеноста на говорникот, индивидуалноста на говорникот, како и во словата на Шапкарев, претставува придобивка која се случува и во однос на неговото жанровско преориентирање. Кај Прличев, инстанцијата на говорникот е целосно обележена со индивидуалност која, во голема мера, трансцендира над поставената корелација со слушателите, именувани како „госпоари“. Таквата субјективност, која на некој начин ја надминува врската со слушателите, се забележува и во следниот пример: „И велит сфетеното писание. Него јас го имам водач. Отнего црпам. Тоа зборвит. Јас не сум друго, саде еден терџуман“ (Прличев 1974: 98). На лингвистички план, релацијата на говорникот и слушателот и достигнувањето на нивната субјективност претставува една нужност, која беседата на Прличев не ја негира ниту надминува. Но, од друга страна, индивидуализацијата на говорникот, кој како да е надворешно поставен во однос на беседата, претставува специфичност на стилот на беседите од Прличев. Таквата поставеност на говорникот може да се доведе во релација со позиционирањето на човекот и на човечките вредности не само како ориентациско место во беседата, туку и во смисла на човековата поврзаност со Божјиот збор. „Сега кој е зборот господоф; зборот господоф је еден. Прѡбѡхѡ сеаυтѡ чувајсе себеси. Еден је зборот господоф, иљаким је како коренот от тоа дреото американско, шчо ветките негој покривеет цело едно поле“ (Прличев 1974: 98). Ваквото вредносно поврзување на Бога и на човекот значи пресврт во однос на нивното дотогашно преплетување во словата од црковните лица, од рангот на Крчовски и на Пејчиновиќ. Интересно е да се забележи дека издвоената позиција на говорникот во однос на реалноста на беседата може да се забележи на повеќе нивоа, особено во врска со фактот дека тој е определен како „терџуман“, односно преведувач, посредник на Божјите зборови за народот. Со оглед на фактот дека Прличев ја познавал античката реторичка традиција, максималното развивање на можностите на беседата не претставува никаква случајност ниту пак, неможност. Тоа, на симболичен начин, го забележува и Тушевски (2000: 293), истакнувајќи ја необичната „оркестрација на зборовите“ во словото на Прличев и начинот како тие понесуваат со атмосферата која ја развиваат. Овие примери се

потврда за преобликувањето на романтичарската субјективност во рационалистички сфатениот онтолошки центар на искажувањето.

Етосот на говорникот, кој е директно поврзан со рационалистичките тенденции кои се видливи во творештвото на Прличев, може да се разгледа на повеќе нивоа, што потврдува дека не треба да се приклучува кон еднострани определби. Она што особено паѓа во очи е фактот дека говорникот не е обележен, како во словата на Крчовски и на Пејчиновиќ, како носител на поучителното и на морално-етичките вредности, туку напротив, тој е издвоен како објективен набљудувач на животот на човекот и на начинот како тој се одвива. Кај Прличев нема сомнеж дека човекот од градот, оној кој е дел од општата ознака на слушателите како „госпоари“, го знае вистинскиот пат и може морално-етички да се ориентира во светот. Сепак, она што ги разликува напредните народи од оние кои не се такви, се согледува во подготвеноста за дејствување на соодветен начин, што сведочи и за можностите кои тие самите ги создаваат, наспроти пасивното очекување околностите да се појават и да се променат. „Сум чул еден госпоар, хем умен, шчо рече, киоти не требит дидахиа, сфите го знајме харното. Хе, госпоаре! Го знајме, иља не го прајме. Европјани го знаеет вангелјето одуста и живееет живот чесна и сфетена, и пак словото господоо го слушеет со сфѐ срце ката недела ката празник“ (Прличев 1974: 97). Таквата насоченост кон практикувањето на светите вистини, која Прличев ја забележува кај просветените и напредни народи, за него значи потреба од поврзување на религиозните сознанија со емпиriskите. Во тоа се состои промената на параболичноста и на парадигматичноста на библиските приказни, онака како што тоа го правела Крчовски и Пејчиновиќ, бидејќи сега Прличев го става фокусот на животното искуство, кое го покажува доброто и злото многу појасно од каква и да е библиска или религиска вистина. Во таа смисла, тој го поставува човекот како носител на изрекувањето, односно на именувачката функција, која дотогаш му се припишуваше на Бога, бидејќи тој има можност да го отелотвори она што му е дадено како вистина во неговото срце. Во ова слово на Прличев, Бог е вредносниот центар со чија помош човекот го организира своето однесување и функционира како носител на зборот и на именувањето. „За тоа Адам кога прво го виде сџнцето, и затвори очите. Кој го научи; го научи номот господоф шчо му беше писан во срцето, и му викаше чувајсе. (...) А госпот му рече: Кога не можиш да се

чуваш сам себе, тога јас ќе те чувам. (...) Еден је номот мој чувајсе. И тој ном ти го написаф во срцето со живо писмо. Заедно со овој ном кладоф во срцето тфое и сфес. Кога ле сториш добро, сфеста ќе се сетит оти добро си сторил, и ќе те пофалит, и ти ќе бидеш радосен и благодарен“ (Прличев 1974: 98–99). Во таа спрега на духовното и на емпириското појасно се исцртува улогата на човекот во општествениот процес.

Во смисла на преплетувањето на роматичарските и рационалистичките импулси, вредносниот фокус на оваа беседа на Прличев се izdelува од прагматичните цели. Тоа се забележува и во структурен поглед, како поставување на целите на беседата на крајот од текстот. Тие прагматични цели се сумирани во три точки, кои во суштина не го илустрираат ниту исцрпуваат целосниот потенцијал на словото, што може да се забележи при неговата анализа. Трите врвни точки на поуката, која сака да ја пренесе словото (учењето, критиката на злосторствата од каков било вид и силата на народната осуда), всушност, го покажуваат полемичниот потенцијал кој го носи беседата, бидејќи овде таа повикува на внатрешен дијалог со сите страни од општествениот процес, што уште еднаш покажува дека, во стилска смисла, беседите од македонската литература во 19 век не можат строго да се определат (тонот на Прличевата беседа понекогаш зазвучува како силата на аргументите во судскиот говор). Полемичноста е изразена и преку преземањето на личната одговорност за своите постапки, што особено прозвучува преку ентимемите: „Зере лаозот, лаозот афоросфит, не владика (...) Лаозот је пострашен од морето пострашен од огнот. Прво госпот, второ царот, треко лаозот. От овие три чувајсе“ (Прличев 1974: 112). Интересно е да се забележи дека прагматичниот центар на словото, изразен преку трите елементи на поуката, не е поставен како независен дел, туку тој суштински корелира со природата на врвниот закон, изразен преку синтагмата „чувај се“. Човекот, кој е доволно разумен за да ја спроведе оваа вистина во дела, мора да биде критички настроен кон сите чинители во општествениот процес, вклучувајќи ги тука и оние кои се дел од сопствениот народ, што се забележува во отворената критика на владиците и на нивните несоодветни дејствувања. Во тој контекст, како осознаен граѓанин на новото време, Прличев изразува доверба во државните власти и во установите, кои треба да го заштитат народот од противречното дејствување на црковните великодостојници. Тој став се надоврзу-

ва на морално-етичката вертикала, исцртана преку содејството на Бога и човекот, што за човекот значи вистинско спасение и целосна заштита од сите незгоди во животот.

Миладинов и Прличев, во дијалогот помеѓу импулсите на романтизмот и на рационализмот, претставуваат вистински предвесници на модерните текови во литературата. Мишел Фуко (Fuko 1971: 368) ја определува активната енергија на модерната мисла како неизбежна идеологија бидејќи, во суштина, човечкото постоење е обележено со постојаното приближување и оддалечување од подрачјето на Другиот, кој треба да се асимилира како свој. Сопоставувањето на поезијата на Миладинов и на прозниот израз (словата) на Прличев покажува дека претставата повеќе не е визуелен приказ, посредник меѓу јазикот и предметите, или меѓу говорникот и примачот, туку таа изникнува како нужност, која го определува правилното дефинирање на човекот и неговата модерна свесност. И Миладинов и Прличев стремат кон тоа онтолошката позиција на човекот да се определи наднационално, односно човечката свесност да биде определена со елементите на другоста, кои неизбежно ја довршуваат и ја обликуваат соодветно. Македонскиот романтизам, проникнат со специфичната индивидуалност, роднокрајност и однос кон далечното и туѓото, видливи во поезијата на Миладинов, се преплетува со динамиката на рационалистичката мисла во творештвото на Прличев, одразувајќи модерни импулси во зачеток, кои ќе се отелотворат на вистински начин во делата на нивните наследници.

Користена литература

- Георгиевски Михајло 1994: „Поглед кон словата и беседите на Григор Прличев“, *Животој и делото на Григор Прличев, реферати од научен собир одржан во Скопје на 21 и 22 април 1993 година*, МАНУ, Скопје, 129–134.
- Димитровски Тодор 1974: „Прличев и неговото дело“, Григор Прличев, *Собрани дела*, Македонска книга, Скопје, 5–24.
- Миладинов Константин 1980: *Избор*, избор и предговор Г. Тодоровски, Мисла, Скопје.
- Мисирков К. П. 1903: *За македонските работи*, Печатница на „Либералниот клуб“, Софија.

Прличев Григор 1974: *Собрани шексјови*, прир. Тодор Димитровски, Македонска книга, Скопје.

Прличев Григор 1991: *Избор*, прир. Томе Саздов, Мисла, Скопје.

Поленаковиќ Харалампие 1989а: *Сијудии за Миладиновци*, Македонска книга, Скопје.

Поленаковиќ Харалампие 1989б: *Во екои на народнојо бугење*, Македонска книга, Скопје.

Радически Науме 2012: *Миладиновци (јџри аналијџички рејџросјекции)*, ЗНУК Хоризонти 12, Мешеишта.

Радически Науме 2013: *Македонски лијџерајџурен јојџсејџник*, кн. 1, Македоника лиџера, Скопје.

Ристовски Блаже 1994: „Словата на Григор Прличев“, *Живојџојџ и делојџо на Гриџор Прличев*, реџферајџи оџ научен собир оџржан во Скојџе на 21 и 22 ајџрил 1993 џодина, МАНУ, Скопје, 73–84.

Сталев Георги 2001: *Исјџорија на македонскајџа книжевносјџ (јџрв дел)*, *македонскајџа лијџерајџура во 19 век*, Институт за македонска лиџература, Скопје.

Тодоровски Гане 1979: *Маџејсан меџдан (лијџерајџурни зајџиси)*, Култура, Скопје.

Шапкарев Кузман 1983: *Браќа Миладиновци (живојџојџис)*, прир. Томислав Тодоровски, Наша книга, Скопје.

Тушевски Ванчо 2000: *Поејџика и рејџорика на новајџа македонска книжевносјџ – XIX век*, Менора, Скопје.

Fuko, Mišel 1971: *Riječi i stvari*, prev. Nikola Kovač, Nolit, Beograd.

Genette Gerard 1979: *Introduction à l'architexte*, Édition du Seuil, Paris.

**ЖАНРОВСКА РАЗНОВИДНОСТ ВО ТВОРЕШТВОТО
НА ГРИГОР ПРИЛИЧЕВ
ДУХОВНАТА И ЛИТЕРАТУРНАТА ПОЗАДИНА,
ПОТРЕБИТЕ ШТО ГИ РАЃААТ „СЕРДАРОТ“ И
„СКЕНДЕРБЕГ“, ЖАНРОВСКАТА БЛИСКОСТ ДО
КЛАСИЧНИОТ АНТИЧКИ ЕПОС**

„Сердарот“ и „Скендербег“ се појавуваат во време на општествено-политички и културен подем кон крајот на турското ропство. Општествено-политички – затоа што за тоа време е карактеристично народносното самоосвестување на Јужните Словени, формирањето на нациите и борбата за духовна и национална независност. Културен – затоа што тогаш започнува развојот на новата, модерна литература на Балканот, а нејзините претставници и делата што ги создаваат, играат значајна улога во тие процеси.

Тоа е време на историско-културна ситуација што можела да роди епопеја споредлива со Хомеровите епски поеми, со „Песна за Нибелунзите“ и „Калевала“. Едно такво дело би било знаме во борбата за независност. Зашто епопејата има карактер истовремено и на историја и на култура и се стреми да постигне монолитен светоглед, толку неопходен во борбата со поробувачот за самостојност.

Создавањето епопејно дело врз основа на јуначките песни од индивидуален творец (поет) би го означило почетокот на новата литературна традиција и тогаш со право би зборувале за премин од фолклор кон литература, како што се случило во Антиката. Епопејата – не пренесувана усно, туку напишана и читана – би воспоставила и единствен книжевен јазик, со што би се надминале противречностите меѓу брзоразвивачкиот говорен јазик и конзервативната писменост, зачувана во текот на Преродбата во својот стар облик како своевидна носталгија по предропската моќ на независната бугарска држава.

Во периодот на задоцнетата ренесанса кај Јужните Словени не се остварува премин од фолклорно кон индивидуално, литературно творештво, туку се бараат туѓи модели за литературен раз-

вој. Константин Фотинов, Христаки Павлович и Емануил Васкидович ги гледаат предностите на грчкиот модел, додека други, како Васил Априлов и Најден Геров, се интересираат за рускиот. Своите поддржувачи ги имаат и идеите за самостоен, самобитен развој (Неофит Бозвели), како и за приближување до „цивилизираниот“ западноевропски модел (Петар Берон), но и за општобалкански развој (Георги Раковски и Љубен Каравелов)...

Старата литературна традиција истовремено е зачувана и затворена во манастирите. Врската со широките народни маси не е доволно цврста и стабилна. Причина за тоа е и веќе архаичниот книжевен јазик, кој останал непроменет, додека говорниот се развивал. Таа застарена писмена и жанровска форма не одговара на повикот на времето и на идејата за слобода и независност.

Приближно во исто време некои северни народи успеваат да создадат епски поеми што се претвораат во знаме во борбата за независност. На пример, Финците со својата „Калевала“ и Естонците со „Калевипоег“.

Финците биле поробени од Швеѓаните – до XIX век, кога влегуваат како автономна држава во состав на Руската Империја. Естонците биле под јаремот на Германците и Данците – до крајот на XVIII век, кога исто така влегуваат во границите на Русија.

Во исто време со новата, модерна литература на Јужните Словени започнуваат својот развој и финската и естонската модерна литература. Но тие го имаат своето „вистинско начело“ – епопеите.

Елијас Ленрот запишува бројни народни песни и преданија, кои ги обединува сижетно и во 1835 година ја издава финската (карело-финска) епопеја „Калевала“ во триесет и пет руни, а четиринаесет години подоцна ја проширува со уште петнаесет (1849).

Нешто подоцна (1857 – 1861) основоположникот на естонската литература Ф. Р. Крејцвалд ја објавува естонската епопеја „Калевипоег“, во која се забележуваат заемки (вклучително и ликови) од финската „Калевала“.

Но нивните сижети во целина се различни. „Калевипоег“ за тема ја има борбата против силите на пеколот и против „железните луѓе“ (германските и данските крстоносци). „Калевала“ како своја сижетна основа има космогониски митови: Илмаринен (праисконскиот ковач) ја исковал мелницата Сампо (мелница на благосостојбата) по нарачка на Господарката на темната земја Похјола. Вајњамојнен (кој ја создал земјата Калева од хаосот) и неговите

другари се обидуваат да ја вратат во својата земја мелницата на благосостојбата Сампо, но таа се крши за време на поморска битка и сепак делчиња од неа стигнуваат до бреговите на Калева. Но борбата со Господарката на темната Похјола продолжува – таа испраќа болести, циновска мечка, ги затвора сонцето и месечината во пештера...

Суштинска е улогата на индивидуалниот творец, на поетот во овие епопеи: сижетното усогласување на одделните мотиви, создавањето нови епизоди. Тоа можеби малку ја менува нашата идилична претстава за епопејата како повеќе фолклорно, отколку литературно дело, но тоа не е најважното. Првостепено значајно во случајов е тоа што „Калевала“ и „Калевипоег“ не само што ги поседуваат жанровските карактеристики на епопејата, туку и ја исполнуваат улогата на епопеја во националниот општествен и културен живот: придонесуваат за раѓањето на националната самосвест, стануваат основа за развојот на литературата, благодарение на нив се воспоставуваат книжевните јазици, но најважно е што епопеја како „Калевала“ се вклучува во борбата за национална независност и станува нејзино знаме.

Слична би била и улогата на една епопеја во јужнословенската ренесанса. Поетот кој во тоа време истовремено го поседува и талентот и ерудицијата да создаде нешто значајно во овој жанр е Григор Прличев.

Григор Прличев се интересира од општобалканското звучење на идејата за борба против заедничкиот потисник – Турците, и има амбиција да создаде високоуметнички творби според еталоните на класичната епопеја – Хомеровата „Илијада“. Резултат се двете епски поеми што претставуваат венец на творештвото на големиот поет – „Сердарот“ и „Скендербег“.

„Сердарот“ и „Скендербег“ се сведоштво за балканското заедништво и единство во времето на заедничкото ропство: напишани се од поет од Охрид на грчки јазик за конкурс во Атина; едниот главен јунак е македонскиот херој од охридскиот крај Кузман, а другиот главен лик е албанскиот национален херој Ѓорѓи Кастриоти, наречен уште Скендербег...

Во двете поеми Прличев „организира“ средба меѓу Хомер и јуначките песни – многу интересна симбиоза на класичната антика и јужнословенскиот фолклор, на класичната епопеја и на нереализираната јужнословенска епопеја.

Но таа „средба“ не се случува на наша, туку на туѓа територија. „Гостувањето“ кај Хомер оставило свој печат врз творбите и затоа тие се многу блиски до грчката литературна традиција. Прличев прави обид да ги преведе (преводот на „Сердарот“ е завршен, а за тоа дека поетот имал намера да го преведе и „Скендербег“, судиме според неговите белешки врз ракописот на грчки јазик). Уметничката свест во тоа време не го достигнала оној развоен степен што би бил соодветен на исклучително високото уметничко ниво на Прличевите поеми и би го обезбедил заслуженото разбирање. Некои критики од тоа време велат дека Григор Прличев е поет што го надминал своето време – од една страна силно ерудитан и познавач на класичната антика, а од друга страна модерен творец што мајсторски си поигрува со жанровите и поетиката (на пример, умешно комбинира Хомерови уметнички средства со изразноста на јужнословенскиот фолклор).

Влијанието на Хомер врз двете поеми на Прличев е многу силно.

Во „Сердарот“ авторот ја жртвува историската вистина, која носи многу оптимистички набој (Кузман не е убиен, туку е жив и среќен), за да не „испушти“ еден таков хомеровски мотив како смртта на јунакот – сижетоорганизирачкиот мотив во поемата. Иако предмет на целото дело е страдањето, тој предмет е само просирна фасада зад која се издига величествениот лик на јунакот, опеан од различни гледишта: од мајката – како син (нејзин и на народот), од свршеницата – како сакан, од Албанците – како јунак.

Така е и во „Илијада“: привиден предмет на делото е гневот на Ахил, но неговото следење постепено наметнува друг идеен центар – подвизите на јунакот: воени и морални – зашто тој е ставен пред тежок животен, а воедно и етички избор, чие разрешување ја одредува и цената – животот, кој сепак, не е најмилото за Ахил, жеден за вечна слава (со тоа се утврдува античката етика). Но хомеровиот епски свет (во целина) веќе е вредносен архаизам, во извесна смисла и литературен. А Прличев сака да оживее еден свет што му припаѓа на минатото. За таа намера говори и ликот на слепиот просјак во финалето на „Сердарот“, кој недвосмислено асоцира на авторот на „Илијада“ и „Одисеја“.

Втората поема на Прличев – „Скендербег“ – е целосно напишана по примерот на Хомеровите поеми. Веќе во воведните стихо-

ви се чувствува стилот на Хомер, како и обраќањето кон музата од која поетот бара вдахновение.

Но епската поетика најсилно се манифестира во развојот на целенасоченото сиже, што незабележливо го води читателот кон центарот на поемата – битката на Албанците, предводени од Скендербег, против војските испратени од султанот.

Како и во „Сердарот“, и тука Прличев се стреми да биде поблизок до Хомер отколку да остане верен на историската достоверност. Антагонизмот меѓу Турците и Албанците е прикажан како двобој меѓу силни, јуначки и величествени јунаци од двата табора.

За да го постигне Хомеровиот објективен поглед кон прикажуваното, поетот често прави забелешки за Турците од типот: „бидејќи целото племе муслимани е славно“, но секогаш Прличев не може да го заборава времето во кое живее. За тоа сведочат стихови како: „А безбожните Турци пребледеа од ужас, / штом им се појави Скендербег...“

Авторот ги користи карактеристичните за „Илијада“ и „Одисеја“ постојани епитети (Скендербег, на пример, секогаш е „јуначки“), набројувања на јунаците што учествуваат во битката, анатомски описи на смртта, дури презема цели синтагми и изрази од Хомер („плен на кучиња и птици“). Прличев создава и величествени проширени споредби во духот на Хомер:

*Како штио се радува овчароџи и се насмевнува коџа
белоџио сџадо џо џеда како се движи џо неџо –
зашиџо и овџиџе џо џознавааџи верниџи џлас на џасџиџроџи
џа џрџнувааџи џослуџино каде штио џџој џосакува, –
џџака и Балабан се израдува, џедајџи џи своиџе војџиџи,
и џо свиџиџе усџи му мина среќна насмевка.*

Слично на боговите во „Илијада“, и Господ се вмешува во битката меѓу Албанците и Турците, и од него зависи нејзиниот исход.

Поемите на Прличев се најблиску до епопејното во споредба со другите поеми напишани во времето на јужнословенската ренесанса. Тие се величествени творби, напишани во Хомеров, а со тоа и во епски стил, со типичните уметнички средства и постапки. Но тие ја изразуваат и балканската заемност во времето на турското

ропство, заедничката историска судбина. Така го зачувуваат жив духот на Балканот во овие два литературни шедеври – „Сердарот“ и „Скендербег“, создадени од еден голем поет, кој одлично го познавал минатото, но храбро гледал кон иднината.

ГАНЕ ТОДОРОВСКИ ВО ПРЕПЕВ НА РУСКИ

Апстракт: Поетското творештво на Гане Тодоровски дојде кај рускиот читател во средината на 60-те години на минатиот век во состав на антологиите на поезијата на народите на Југославија. Оттогаш тоа неизмерно предизвикува интерес кај преведувачите, читателите и истражувачите. Гане Тодоровски е застапен во сите антологиски избори на македонската поезија излезени во Русија: „Корни и ѕвезди“ (Радуга, 1988), „Во пресрет на сонцето“ (Клуч, 1997), „Од век во век. Поезија на Македонија“ (Радуга, 2002).

Во 2019 година во Москва излезе од печат избор поезија на Гане Тодоровски насловена „Македонски монолог“ (составувач и препејувач: Олга Панкина). Содржи над 50 лирски единици и е билингвална. Оваа поетска книга ја збогати претставата на рускиот читател како за неговото исклучително творештво, така истовремено и за вредностите на македонската литература во целина.

Клучни зборови: Гане Тодоровски, поезија, превод, македонска литература, Русија

Оваа година се навршуваат 95 години од раѓањето на великиот на современата македонска литература Гане Тодоровски. Поет, преведувач, истражувач на литературата, историчар, публицист, академик, дипломат.

Поетското творештво на Гане Тодоровски дојде кај рускиот читател во средината на 60-те години на минатиот век во состав на антологиите на поезијата на народите на Југославија („Мы из XX века. Стихи друзей“. М, 1965; Тодоровский Гане „Шаги“, пер. В. Корнилов). Оттогаш тоа неизменно предизвикува интерес кај преведувачите, читателите и истражувачите. Гане Тодоровски е застапен во сите антологиски избори на македонската поезија излезени во Русија: „Корни и ѕвезди“ (Радуга, 1988), „Во пресрет на сонцето“ (Клуч, 1997), „Од век во век. Поезија на Македонија“ (Радуга, 2002).

Песни на Гане Тодоровски препејуваа познатите руски поети-преведувачи од постарата генерација: Константин Симонов, Александр Кушнер, Анатолиј Најман, Маргарита Алигер, од помладите – Анатолиј Парпара, Сергеј Гловјук, Ирина Ковалјова и други.

Вложувајќи големи напори во популаризацијата на македонската култура, посебно на македонската литература и јазик во Русија, и јас во неколку наврати имам пишувано за Гане Тодоровски по руски весници и списанија. Имам препеано многу песни од Гане, меѓу нив и најпознатите, исклучителни и зрели, како „Ноќ без интерпункција“, „Дојди в Охрид“, «Седум навраќања кон мотивот трепетлика», „Ноќно познанство“, „Приказна за Бајрам Бедрија“ и други кои се влезени во сите антологии на македонската поезија во светот, како и во последниве две објавени во Москва во 2010 и 2011 година во мој превод на руски („Современа македонска поезија. Библиотека на литературата на Македонија“ (Окоем, 2011), „Гласовите покрај вода. Антологија на современата македонска поезија“ (У Никитских ворот, Макавеј, 2010).

Во 2019 година на моја иницијатива (во мој состав и препев од македонски) во Москва излезе од печат избор поезија на Гане Тодоровски. Книгата ја насловив „Македонски монолог“. Содржи над 50 лирски единици и е билингвална. Ја објави реномираната руска издавачка куќа „У Никитских ворот“ (Москва).

Со книгата сакав да му изразам моја почит на Гане како дипломат (прв амбасадор на Република Македонија во Руска Федерација со кого имав среќа четири години да работам како преведувач во Амбасадата во Москва), преведувач, професор, есеист, книжевен критичар, историчар, публицист и пред сè како ПОЕТ. Уверена сум дека оваа поетска збирка ја збогати претставата на рускиот читател како за неговото исклучително творештво, така истовремено и за вредностите на македонската литература во целина.

Гане Тодоровски е великан на македонската поезија, а неговото дело е значајно и вредно остварување во рамките на светското културно наследство и треба нашироко по светот да се наведува како силен аргумент за значењето и суштината на македонскиот јазик, за македонскиот национален идентитет.

Гане Тодоровски е неодминлива фигура на македонската литература од втората половина на 20 и почетокот на 21 век чие творештво допрва ќе биде предмет на проучувања и толкувања, со љубопитства кон неговите неоспорни творечки дострели.

БИБЛИОГРАФИЈА

ПОЕЗИЈА НА ГАНЕ ТОДОРОВСКИ ВО ПРЕВОД НА РУСКИ

Мы из XX века. Стихи друзей. М, 1965

Тодоровски Гане Шаги (Пер. В. Корнилова)

Поэзия Югославии в переводах русских поэтов. М, Художественная литература, 1976 (366 с.)

Тодоровски Гане После обеда (Пер. К. Симонова)

Поэзия современной Югославии. (Библиотека югославской литературы) М, Художественная литература, 1981 (510 с.)

Тодоровски Гане Приезжайте в Охрид, Зимняя сказка, Любовь, Post scriptum, Народная (Пер. А. Кушнера); После обеда (Пер. К. Симонова); Размышление, Русским простором (Пер. А. Наймана).

Корни и звезды. Современная македонская поэзия. М, Радуга, 1988 (287 с.)

Тодоровски Гане Ночь без пунктуации, Спокойный шаг, К Родине, Вечер, растрепанный ветром, Ежевика, Песня о роботе, Песня, которую я должен написать, Сказка о Байраме Бедрии, Автобиография, Приезжайте в Охрид (Пер. М. Алигер); Зимняя сказка, Народная, Post Scriptum (Пер. А. Кушнера); После обеда (Пер. К. Симонова).

Навстречу солнцу. Македонская поэзия 19-20 веков в русских переводах. М, Ключ, 1997 (168 с.)

Тодоровски Гане Спокойный шаг (Пер. М. Алигер); Зимняя сказка (пер. А. Кушнера); После обеда (Пер. К. Симонова); Один день января 1969-го... (Пер. А. Парпары); Вардар (Пер. И. Ковалевой).

Из века в век. Поэзия Македонии. М, Радуга, 2002 (351 с.)

Тодоровски Гане

Монолог найденного. Песня небывшего, Черновик первого письма Эмме Гермовой, Приложение к синонимии Эммы Гермовой, Астарта, Жинзифов, Цикламен, У могилы с неиссякающей болью, Россия (Пер. С. Гловюка).

Старая монета. Сергей Гловюк. М, Литературный институт им. А. М. Горького, 2008 (Переводы из македонской поэзии с.89-110)

Тодоровски Гане Цикламен, Сноска без повода, Монолог найденного, песня небывшего, Черновик первого письма Эмме

Гермовой

Голоса у воды. Антология современной македонской поэзии.

М, ИПО «У Никитских ворот», ИД «Макавей», 2010 (354 с.). (Пер. О. Панькиной)

Тодоровский Гане Хвала будням, Семь возвращений к мотиву осины, Ночь без пунктуации, Биография

Современная македонская поэзия. Библиотека литературы

Македонии. М., «Окоем», 2011 (Сост. и перевод О. Панькиной)

Гане Тодоровский Биография, Вскрик, Любовное, Песня потерянного, Буквы, Молитва, О пользе зрелого возраста, Семь возвращений к мотиву осины, Ночь без пунктуации, Самоэпитафия, Недоумение

Переводы Ольги Панькиной из славянской поэзии. ТОДНТ,

Тверь, 2011

Гане Тодоровский Ночь без пунктуации, Семь возвращений к мотиву осины

Посебни книги:

Тодоровский Гане Современная македонская поэзия. Человек с прозрачной кожей. М, Ключ, 1999 (112 с.)

Шесть взглядов в прошлое: где-то там, от шести до шестнадцати, Руки II, Майя, Сто слов и одна песня (Пер. Е. Верижниковой); Простая песня, Гордая песня, Жмурки или выбор способа, как лежать до и после смерти, Глаза, Полночь, или песня о Бранко Варошлии, Трио, Концерт, Апофеоз будням, Возвращение, Белая бабочка – так я назвал любовь мою, Неудачный день, Голубка (Пер. Ж. Гилевой); Ночь и немочь, Весна, Сонет, Любовное, Эсперанса, Будничное пробуждение в городе, Сонатина, Белая сказка, Македонцы (Пер. В. Куприянова); Монолог ненайденного, песня небывшего, Астарт, Черновик первого письма Эмме Гермовой, Приложение к синонимии Эммы Гермовой, Жинзифов, Цикламен, Сноска без повода, У могилы с неиссякающей болью (Пер. С. Гловюка); Прозрачная песня о человеке с прозрачной кожей, Последний черновик расчета с демонами, Обращение, На биваке, В ожидании Медеи, Возвращение из Аскезы (Пер. И. Ермаковой); Руки I (Пер. Ю. Сушинова); Баллада о зачеркнутых и дописанных, Публичная исповедь 1987 или словоубежище по-старому

зовущееся стихотворением (Пер. О. Панькиной); Песня, которую я должен написать, К Родине, Спокойный шаг, Сказка о Байраме Бедрии, Post Scriptum, Песня о роботе, Вечер, растрепанный ветром, Ежевика, Приезжайте в Охрид, Ночь без пунктуации, Автобиография (Пер. М. Алигер); 4 мая 1903 года, Македонский монолог, Ужасный монолог, Один день января 1969-го..., Любовь, Белые груди Босилки, Завет (Пер. А. Парпары); Вардар, Плач по Кирче Петрову, Буквы, Кипарис, Семь возвращений к мотиву: осина (Пер. И. Ковалевой); Зимняя сказка, Народная (Пер. А. Кушнера); После обеда (Пер. К. Симонова); Расставание (Пер. И. Белокрылова).

Тодоровский Гане Македонский монолог М, У Никитских ворот, 2019 (170 с.)

(Сост. и перевод О. Панькиной)

Ночное знакомство, Приезжай в Охрид, Ночь без пунктуации, Забытый мотив, Знак, Сонет, Семь возвращений к мотиву осины, Диалог, Любовь, Нерези, Путь в Нерези поздней весной, Сказ о Байраме Бедрии, Сонатина, Корчма, Инструкция по технике безопасности, Ночь, взъерошенная ветром, Хвала будням, Монолог ненайденного, Буквы, Заметки по синонимии Эммы Гермовой, Македонский монолог, Вардар, Утро, Послеобеденное, Нашенское, К. К., Самоэпитафия, Баллада о зачёркнутых и дописанных, Постскриптум, Биография, Обычное стихотворение, Гордый стих, Вопросы, Расставание, Любовное, Публичная исповедь 1987 года, или словоубежище, которое по-старому зовётся стихотворением, Стихотворение о моём стихотворении, Эпитафия, Молитва, Предвесеннее, О воде, о прозрачности, о течении..., Осень, Приглашение, Исповедь, Пахарь и воин, Старческое, Пройденный путь, О пользе зрелого возраста, О точке, О словах стихотворения, набросок для ненаписанного стихотворения, Желание

ВЕСНИЦИ, СПИСАНИЈА

Газета ЛИТЕРАТУРНАЯ ГАЗЕТА 1966, 17 декабря, с. 4

Тодоровский Гане Я обеих встретил у зеленой рощи... Стихи. Пер. В. Корнилова.

Журнал ИНОСТРАННАЯ ЛИТЕРАТУРА 1969, №12, с. 4–6

Тодоровский Гане. Кантата в красном и черном. Стихи. Пер. Н. Злотникова.

Газета ЛИТЕРАТУРНАЯ ГАЗЕТА 1971, №27, 30 июня, с. 11
Тодоровский Гане В саду. Стихи. Пер. В. Степанова.

Журнал МЕЦЕНАТ И МИР 2007, №№ 33–34–35–36, с. 28–34
Немного о Республике Македония и ее поэтах. Составление и перевод О. Панькиной
Тодоровский Гане Любовное, Баллада о зачеркнутых и дописанных.

Журнал МЕЦЕНАТ И МИР Специальный выпуск. 2009, №№ 41–42–43–44 **Раздел «Республика Македония»** с. 9–13
Тодоровский Гане Составление и перевод О. Панькиной
Публичная исповедь 1987 или словоубежище по-старому зовущееся стихотворением, О пользе зрелого возраста, Баллада о зачеркнутых и дописанных, Песня потерянного, Молитва.

Журнал «Литературное содружество ИЗ ВЕКА В ВЕК». Тверь, 2010

Из македонской поэзии с. 140–144

Тодоровский Гане Черновик первого письма Эмме Гермовой, Россия, У могилы с неиссякающей болью (Пер. С. Гловюка)

Приложение к журналу «Литературное содружество ИЗ ВЕКА В ВЕК». Тверь, 2010 с. 23–26, 41–42, 114–117, 142–144
Тодоровский Гане Буквы (Пер. О. Панькиной)

Приложение к журналу «Литературное содружество ИЗ ВЕКА В ВЕК». Тверь, 2011 с. 9–13, 27–28, 37–39, 105–107, 128–130
Тодоровский Гане Буквы (Пер. О. Панькиной)

Приложение к журналу «Литературное содружество ИЗ ВЕКА В ВЕК». Тверь, 2012 **Миладинов Константин** Найти бы крылья мне для полета... (Пер. С. Гловюка)
Тодоровский Гане Буквы (Пер. О. Панькиной)

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Гане Тодоровски Маѓепсаниот мегдан Ск., 1979

Гане Тодоровски Орач или воин. Нови песни и препеви Ск., 2003

Гане Тодоровски Избрани дела. 10 том Ск., 2006

Гане Тодоровски Јавнопис Ск., 2009

Синтези, 2012–26 Од заоставнината на Гане Тодоровски: Писмо до
Јован Павло

АСПЕКТИ НА ВАМПИРСКИОТ ФОЛКЛОР ВО МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Целта на овој труд е накратко да се дефинира феноменот на вампирот, да се детерминира неговата иконографија и дејанијата кои ги прави, и да се утврди улогата на вампировиот архи-непријател, вампирцијата. Овие неколку фокус точки се суштински аспекти кои го генерираат вампирскиот фолклор, а истовремено се дел од спектарот верувања, претстави и обредни практики поврзани со овој демон на просторот на Балканот, односно Македонија. Воедно, преку анализата на ликот на вампирот се проникнува во религискиот светоглед на „обичниот“ човек кој имплицитно упатува на неговиот синкретичен карактер отелотворен во концептот на „народна религија“. Трудот е структуриран во четири поглавја кои се базираат на примарни и секундарни извори, а оставаат простор за реинтерпретација бидејќи станува збор за верски феномен кој е номинално апстрактен.

Клучни зборови: вампир, религија, зло, вампирција

Вампирот како религиска појава

Конституирањето на феноменот на вампирот е низ клучните елементи: смрт, зло и реинкарнација. Неопходно е исполнување на секој еден од нив за постоење на ова демонолошко суштество.

Англискиот Оксфорд речник е првиот познат лексикон со одредница за *вамџир*, од 1734, дефинирајќи го како „дух кој го напушта гробот ноќе и ја цица крвта на живите“ (Wilson, 1985: 577).

Слично, Хорст во *Schriften und Hypothesen über die Vampyren* го дефинира вампирот како „мртво тело кое продолжува да живее во гробот, кое го напушта ноќе со цел да цица крв од живите со чија помош се храни и се одржува во добра кондиција, наместо да стане распаднато како другите мртви тела“ (Summers, 1928: 2).

Вампирот може да се определи како религиска појава бидејќи станува збор за културна претстава која е поврзана со феноменот на смртта, а смртта е суштински проблем на секоја религија – односно концептот на посмртната егзистенција е поврзан со религијата (Жикић, 2021: 171). Паскал Боер поглавјето „Зошто религијата е за смртта“? го започнува со лоцирање на „проблемот“ на

посмртната телесност: „мртвите луѓе, како и зеленчукот, можат да бидат поткиселени или презевирани. Може да ги препуштите на дивите сверови, да ги запалите како отпад или да ги закопате како богатство. Од балсамирање до кремација, секакви видови техники се користени да се направи нешто со лешот. Но поентата е, *нешто мора да биде напранено* (Boyer, 2001: 203). Вампирот може да се разгледува во алегориски контекст *ad infinitum* како репрезент на: патријархат, субверзивен туѓинец или лаком капиталист, но суштината на вампирот е дека тој е натприродно суштество кое покрај што ги крши световните закони, истовремено ги прекршува верските канони (Hallab, 2009: 68). Со тоа, сметаме дека речиси секој аспект на фолклорниот вампир има, пред сè, религиска димензија, најчесто во кохезија на народната и официјалната религија.

Вампирите се манифестација на метафобија: тие се персонификација на стравот од преминување на границите на познатото, и одење на „другата страна“; тие се инкарнација на стравот од непознатото (Groom, 2018: 121–122).

Валтје ќе напише „вампирот ги прозива нашите најдлабоки стравови, стравот од смртта и од мртвите, што претставува фолклорно верување дека оние кои се враќаат од грбот, им завидуваат на живите. Од друга страна, вампирот отсекогаш отелотворува една од најголемите надежи на човештвото: желба за бесмртност...“ (Waltje, 2005, цитирано според Vučković & Pajović-Dujović, 2016: 4). А религиските концепти се создаваат кај човекот, кога се јавува потреба за нив. Луѓето единствено не заговараат дека постојат души кои лутаат во ноќта или натприродни битија кои создаваат бура, тие всушност се во интеракција со ваквите суштества, и го искусуваат нивното присуство и консеквенци (Boyer, 2001: 138). Според социолозите Фултон и Бендиксен, убедувањето на човекот за неговата бесмртност – дека не постои смрт – и дека на некој начин ќе продолжи да егзистира, е вродено и општочовечко. Едноставно, човечкиот мозок така е „скроен“ и стравот од смртта и потрагата по алтернативи не е знак на невроза или морална слабост (Hallab, 2009: 49).

Бојан Жикиќ го определува вампирот како антисоцијална појава, оној кој ги „руши“ онтолошките очекувања на поединецот од заедницата, како взаемна почит и општествена свесност, со враќање од грбот и малтретирање на своите блиски – преку трансцендентирање на смртта (Жикиќ, 2021, с. 172).

Иконографија на вампирот

Веројатно најопасната форма која ја зазема злото е во облик на човек, и со самото тоа неможноста преку изгледот целосно да се диференцира демонолошкото суштество од „обичниот“ човек бидејќи не поседува, на пример, карактеристични атрибути како рогови или опаш (McClelland, 2006: 2). Една од најистакнатите карактеристики на религијата е „конструкцијата“ на боговите и духовите по човечки калап, како што нотираше уште старите Грци дека луѓето ги создаваат боговите според својот лик. Антропологот Стујарт Гутре аргументира дека тенденцијата кон антропоморфизација е последица на човечкиот когнитивен систем, а не личните преференци. Бојер согласувајќи се со ова, дополнува дека единствената човечка карактеристика која секогаш е пренесена на натприродните суштества е умот, иако концептот на ум не е ексклузивно човечки. Така, концептите на божествата и духовите најчесто се организирани преку човечкиот поим за *делување* (апстрактната карактеристика присутна кај луѓето, животните, и сè она што се движи по своја волја, во исполнување на своите цели) (Boyer, 2001: 143–144). Хронолошки погледнато, некаде од почетокот на новата ера, особено во културите кои се под влијание на јудео – христијанската традиција митолошките претстави за вампирот со лик на: чудовиште или натприродно суштество изобледуваат, при што тој добива доминантно човечки изглед (Kratter, 1998: 33).

Вампирот е демон кој се карактеризира со антропоморфност, зооморфност или способност за метаморфоза. Според информациите од истражувањата на етнологот Љупчо Неделков за народните претстави, вампирот можел да го задржи својот поранешен човечки изглед, но со изменети антрополошки карактеристики: неговото тело било без коски, исполнето со крв во форма на пивтиеста маса. Вампирот можел да се трансформира во некое животно: куче, мачка, зајак и сл. Според одредени информатори, вампирот се претворал во оган, имал едно око, тежел 300 оки, имал црвени очи – и оттаму народната поговорка „окрвавел во очите како вампир“ итн. (Неделков, 2014: 226). Во тој контекст е описот во преданието „Коле вампирот“ од Сетина (Леринско): „очите црвени, ноктите црвени алски, лицето угу крв с’то црвено, мршата цела црвена“ (Спировска и Вражиновски, 1988: 15). Очите на вампирот се разликуваат од човечките по тоа што очните капаци му се секо-

гаш црвени, отечени и постојано трепка (Тютюнджиев и Чаушев, 2017: 69). Според етнографските материјали, вампировиот глас е страшен и продорен, а понекогаш детски или животински (на пр., мачешки) (Радин, 1996: 35).

М. С. Филиповиќ слушнал од Торбешите во Скопската Котлина „приказна со познат мотив, за вампир кој во некој варош бил касап, но неговиот пријател го познал и се уверил дека е вампир бидејќи немал сенка“ (Филиповиќ, 1939: 520).

„??: Каква му била крвта, како пивтија нешто?

?: Така изгледа исто како што кажувааш. Ама некој има се сваперил во Битола. Исто кажуваа тогаш. И како мојте родители одо... ка се сваперил тој имал... бил касап, онје... касап. И дека тие во градо појчкем не се знат многу и ко си ода, пак си купува месо од кај истиов чоек. Ама некој чоек му велит на тој што купил месо:

– А бе, добро – рече – оти продавницава е отворена?

До пред шесте недели.

– Зошто – рече.

– А бе, вчера – рече – ова недела го закопаа.

– Како – рече – умрен је. А бе, истио е чоек тука.

– Добро.

И тој се навратуват таму. Видува истиов чоек.

– Јас – рекол – знам за овај чоек нешто. Овај е умрен.

– Како?

– Јас – рекол – ќе ти кажам.

Другио ден, можи ошло по една недела, не знам да ти кажам правина и рекол:

– Сега знајш шо ќе му напрајме? Ќе го боцниме со нож во ракана.

Е така имам слушано. И тој ко шо сечел месо, да не фаќат тие со рака да се сети и тие со нож. Го боцнале вака, а раката и нешто телото клекнало во зграда... во дуќанчето и ништо, сето се стопило како крв. Ништо не виделе појчке. Од чоек ништо. Само клекнало и многу крв. Друго ништо.“¹

Еден соговорник дава објаснување за временскиот процес кој е потребен да помине за развојот на невидлив дух во материјализиран вампир. „За вампирите се прикажује дека со просто око не

¹ АИЕА, Инв. бр. ДЕМ 290. Соговорник: (нема податоци, соговорничката е обележана со еден прашалник, а другиот истражувач со два). Истражувач: проф. д-р Анета Светиева, снимено (нема податок) во с. Света и с. Негрево.

се гледаат и ако он преживее седум години, он ќе постане па човек и ќе може секој да го гледа после и не може да се крие више. Така станало со еден човек умрен, доживеал седум години и после станал веќе за човековото око видим. Тој си набавил алишта, ама отишол у друг град подалеку кај шо не го познаваат, бидејќи он је више вампир. И тамо се придружил кај некои касапи, касап станал. Бидејќи он друго не јал, само крв и цигер јадел. Работел тамо извесно време и се оженил“.²

Својството на вампирот „да тежи“ е поврзано со верувањето дека мртвото тело тежи повеќе од живото, бидејќи земјата го влече кон неа. Затоа, честопати кога вампирот треба да се движи сам, тој се: тркала, се влече, лази или скока – и поради тоа тој ги користи луѓето или животните за полесно движење (Троева-Григорова, 2003: 54).

„Н. Н: Како изгледале вампирите?

Р. В: Вампирите ист човек.

Н. Н: Ист како човек?

Р. В: Ист како човек само тој исто тоа го има прикаската ќе ви ја кажам зашто бил момок по село некој укостен. Тоа е како вампир, имало изгледал врска вампири и укостен човек што е тие работи, ако го боцнеш ништо го нема не постои више го нема ќе стане како печурка, тој работел цело време работел момок онде момок ама газдарицата касно му однела јадење, закаснала многу со јадењето да му однесе таму кај што овците требало да ги музе у планината далеку да отиде и он се сторил куче тие се ѓаволите претвараат ова вампирите, а зашто кога сега овците кога ти кажувам кога оделе старите луѓе на пазар и касно се враќаат со коњот, коњот ќе направи фррррррррррр не може да оди не може да оди жива вода се поти, а у селото скоро човек умрел е тој се повампирил и сега тој се претвара како мува, како куче а уствари целаа тежина од грбот што е на земја на него е и многу му е тешко на коњот и не може он да оди и човекот го турка оно не може да оди, а не се гледа а не може човекот да гледа, е викаат ако детето се роди баш на задушница е тогаш ги гледа вампирите... домаќинката го заборавила ручекот да му го однесе рано и на тој укостен човек што чувал стока он се направил куче, кога ја земал за нозе партал ја направил ја покасал ја

² АИФ, Збирка фонотека, Инв. бр. 1246 (м.л.). Соговорник: Ефтим Стојанов Гочев, роден 1908 г. во с. Крајници, Македонец, рисјанин, општ работник. Запишувач: Ангел Андреев Кулафковски во с. Крајници, –Велешко, 29.1.1969 г.

испокасал ама од кецелата на забите вака му се забило он пак станал човек ама она кога се вратила дома испоцепана испокрвавена вика што ти стана абе кај стоката кај нас немаше го овчарот куче вика куче. И како сега они ќе знаат сега тоа куче какво е куче, кај вас кој беше тој и тој беше, како се вика, име не му знаев, од каде е, не знаат од каде е...“³

Јован Хаџи-Василевиќ пишува дека во Скопје и околината, се верува дека вампирот може и да се окости, да добие и коски, бидејќи како што напоменавме, вообичаено тој е пивтиест – коските му се во гробот; и се јавува помеѓу луѓето во форма на маж, жена или дете. „Се знае“ за многу од ваквите *окостени* вампири дека со години доаѓале во своите куќи и продолжувале да живеат со своите жени и да работат разни работи, па и да добиваат деца (Хаџи-Василевиќ, 1930, с. 385).

Значи стереотипната перцепција за фиктивниот лик на вампирот како елегантен, висок господин во црн костум е дијаметрално спротивна од фолклорниот, и како што го опишува Барбер, тој најчесто изгледа како: „заоблен словенски човек, со долги нокти и обрасната брада, устата и левото око отворени, а неговото лице румено и надуено. Тој носи неформална облека, ленена наметка – и на светот му изгледа како неуреден селанец“ (Barber, 1988: 2).

Што прави вампирот?

Вампирот со своето вознемирување на заедницата го оспорува профаното, го изместува животниот ритам на луѓето и ги враќа во свето време, кое има неодреден статус и каде не се јасно одредени границите помеѓу овој и хтонскиот свет. А демонските својства на повратникот се главната пречка за повторно нормално воспоставување на животниот тек (Јовановиќ, 1992: 113).

Широк е дијапазонот на пакостите кои ги прави вампирот. Тој ги дави луѓето и децата, но и со самото негово појавување можел да предизвика страв кај човекот и следствено да полуди како резултат на тоа. Покрај ваквиот непосреден контакт тој ги вознемиривал луѓето во своите домови. Тропал, расфрлал греди, фрлал ќерамиди врз луѓето, јадел квас по куќите или го валкал (Спировска и Вражиновски, 1988: 15–16). Понатаму, разместувал мутавчиња, фрлал пепел во костени, тропал на чардакот, истурал бардаци, го

³ АИЕА, Инв. бр. ДЕМ 1057. Соговорник: Рајна Велковска родена 53 во с. Межево, Крива Паланка. Истражувач: Никола Николиќ, снимено 4.3.2010 г. во с. Катланово.

мешал брашното, ги вадел вратите од колибите, па дури и запалил кука (Спировска, 1977: 28). Понекогаш невидлив најпрво ја напаѓа „месилката“ – жената која готвела за неговата смрт. Ѓ го растурал брашното и садовите, едноставно ја вонземиривал (Бужаровска, 2001: 23–24). Преданијата за вампирите укажуваат и на негативниот однос кон домашните животни. Имено, тој разбркувал и давел кокошки, испуштал волови и растерувал овци од трлото, давел овци и кози, се качувал на грбот на говедата и им ја пиел крвта (би-дејќи тоа му било единствената храна) и тие умирале (Спировска и Вражиновски, 1988: 15–16). Токму животните се најсензибилни, односно тие први го чувствуваат вампирското присуство: најпрво кучињата, потоа коњите, а по нив говедата и останатата стока. Тогаш настанувала хаотична атмосфера: започнувало лаење, завивање, мукање, а домашните животни по секоја цена се обидуваа да побегнат (Bandić, 1991: 184).

С. С.: Се повампирила у Петроац. Моја мајка од Петроац. Неа чичко се повампирил. И пателе мука сос него. Ќе влезе вика у лула, ќе тропа. Ќе го молат они, ајде али си за вечера, али си за ручек. Коњот вика ќеее, ко е влезат у...

Т. С.: Штала.

С. С.: У штала, жива вода испотен.

Т. С.: Он го јавал.

С. С.: Он го јавал. И снаа му станала да меси леб. И коа излегла она надвор, си влезе да си стопли вода за месење и он – е Агно мори, на име. Ја знам и ја таа. Е Агно мори, и она од страв сирота не излегла више. Станала сабајлето рекла на чичо гласот беше, на чичо. Се повампирил. Они ќе го водат тујека, не на пазар ќе го носат, да го изгуби трагот. Чорап му носеле десен, на Вардар да го пренесат.

К. Ж.: Ммм, со чорап, а?

С. С.: Со чорап. Им досаѓал. Мајка ми тоа ми кажујеше. Тоа било стварно.⁴

Во едено раскажување за настан, кој веројатно се одиграл кон крајот на турското владеење на овие простори, еден вампир Петко, исто така бил насамарен со „одење на свадба“. „Имале некоја сестра во П’чишта. Му рекли: Петко, сега ружај сеќе оиме кај сестра

⁴ АИЕА, Инв. бр. ДЕМ 1313. Соговорници: Стојна Стојаноска, родена 1933 год. Трпе Стојаноски, роден 1927 год. Истражувач: Кристина Живкоска, снимено 6.9.2012 во с. Катланово.

ни на гости, ќе го жене детето, рече, да видиш и ти, рече, јас ќе ја вјавам маската, ти вјавни а кобилата. Ставале, месици погачи, зеле карти вино, зеле ракија, обесиле тамо, јавнал тој брат му и вој та кобилата а вјава тој вапирот. Одиле, одиле. Таман пошле на пол пат уше да го минат полинчет, туку чине:-Ваааа а! Се испраат в’лиците да го грабнат и тамо, та беше го истуриле беше го излокале“⁵

Според еден запис од селото Конопиште: „Вампирот Франц најмногу штета му правеше на син му: ќе му го земе магарто, ќе го товаре ралто и ќе оде на орање; ќе му сее брашно со сито на сред кат, ќе се каче горе на тавнот и ќе тропа; ораите ќе му ги истура и сл.“⁶ (цитирано според Неделков, 2014: 227).

Вампирот на еден начин формира пакт со своите жртви, во однос кој е дисторзиран и еднонасочен, бидејќи едната страна најчесто не е свесна заканата. *Sigillum diaboli*, во форма на вампирските заби на вратот или градите на жртвата е рекурентна слика и доказ за таквата интеракција (Bartlett & Idriceanu, 2005: 143–144).

Вампирџија

Чудовиштата, без разлика дали произлегуваат од фолклорот или Хебрејската Библија се повикани за да бидат поразени и уништени, и со тоа се зацврстува и повторно воспоставува природниот ред. Оттаму, во вампирските наративи суштинска е улогата на ловецот на вампири, херојот кој застанува во одбрана на Бог и заедницата од натприродните немртви суштества. Погледнато низ христијанска алегорија, вампирот го претставува Ѓаволот, а Бог се манифестира преку вампирскиот ловец, чии раце успешно се справуваат со овој демон. (Peacock, 2015: 16–17).

Убивањето на вампирот – со пушка – можел да го изврши вампирџијата, односно човек што имал способност да ги гледа вампирите. Вампирџијата може да биде човек роден во определени денови од неделата, или човек зачат од вампир. „На местото каде што бил убиен, обично се појавува ‘крвишче – како пача’, коешто се попарува со врела вода, или се гори со слама, за да не може повторно да ‘заживее’. Во тој контекст, позната е една интересна амбивалентна пракса во однос на вампирот. По неговото убивање „од

⁵ АИФ, Збирка фонотека, Инв. бр. 449 (м.л.). Соговорник: Косте Трајков Костовски, 92 год. од с. Старавина. Снимил: Г. Пајтонџиев во с. Старавина.

⁶ Забележал Ќиро Андонов, 26.2.1969 год., Кавадарци.

крвиштето коа ќе го убиеле вампирот, се мачкале за да не ги ваќа болест луѓето, се мачкале за здравје, а и да не се повампироваат, да бидат отпорни на вампири“ (Прилепско) (Ристески, 2020: 132).

„И тој што прави? – (Ристе): оди дома, ако е млад, жена му ќе ја силит, кршит, јават, пијат од луѓе. Е то. То е вампир. А детево што е од вампирот то не пиет крв.

Тоа како се вика? – то е вампирџија. Само тој може вампирите да ги откриет.

Е се во селово да речеме има еден вампир, селаниве немаат живот и те плаќа триста илјади милиона да доеш да го отепаш вампирот. И ти го гледаш вампиров, играт оро а мие не го гледаме. Е се те фаќат окошто да го отепаш, али не. Оти вампиров ако е појак ќе ти го врати зрново во тебе. И ти викаш појак е од мене. Држете ме и му ја тегнеш пушката и ќе се истури пифтија туека, пача, како крв или тоа. Е таква е та работа...“⁷

Миленко С. Филиповиќ забележал дека во 1927 г. во Кучково се појавил вампир, па мештаните барале решение. Тие го донеле оцата Зилба од с. Седларево, во куќата во која вознемирувал и го молеле вампирот да си замине и да не досаѓа повеќе. Понатаму, му раскажувале и за вампир во Мирковци. Имено, извесна Мица Шишкова вечерала, и тој фрлил нешто во каленицата. Сите избегале од куќата и нашле вампирџија, кој тврдел дека го гледа вампирот и го покажувал, но останатите не можеле да го видат. Тој го убил со пушка, при што вампирот паднал и велат дека сè уште ноктите му стојат зариени во гредите од Ашиковата куќа (Филиповиќ, 1939: 519).

Во битолското с. Брусник во 1932 г. се појавил вампир кој ги вознемирувал жителите со разни девијантни дејанија: фрлал лепешки и камења по куќите, влегувал и растура во домовите и просториите каде биле животните. Исплашените мештани решиле дека е неиздржлива ваквата агонија и од едно кичевско село донеле вампириџија за надомест од 3 000 динари (5 – 6 просечни службенички плати). По цела недела гонење на вампирот од страна на вампирџијата – кој за сето време барал да му се печат црни кокошки за да добие сила („кувет“) – тој го убил во Горна Маала. Се раскажува дека борбата меѓу нив била долга и жестока, а кулминирала со истрел, а утрото на тоа место осамнало локва крв. Потоа

⁷ АИЕА, Инв. бр. ДЕМ 298. Соговорници: Крсте Кузманоски и Ристе Милоше-ски. Истражувач: Даворин Трпески, снимено 31.7.1999 во с. Ореше.

животот продолжил да тече по старо (Стерјовски, 1992: 39–40).

За односот на Отоманското Царство кон вампирите на Балканот и нивното нормирање, сведочи феноменот на вампирции кои биле финансирани од државата за нивната работа, наречени *caduci* или *cadu ustadlari* – во буквален превод оној којшто се справува со *cadu* (еден од називите за вампир на турски). Постојат записи за ваквиот тип вампирции кои биле под покровителство на државата од 19 век за Отоманска Македонија, односно Битола (Kirgi, 2017: 23–24). Друг конкретен пример е од градот Кустендил каде во 1802 год. се повампириле некоја баба Дока и еден Турчин. Во рок од 40 дена тие направиле многу пакости и штети. Засегнатите локалци од Штип повикале еден Турчин вампирција. Тој ги извадил од гробот двајцата мртвци и ги изгорел со оган, со што завршила голготата. За извршената работа му биле исплатени 1 200 гроша (Тютюнджиев и Чаушев, 2017: 131).

Еден од најпознатите вампирции во Македонија бил Бешир (1904 – 1985) од село Јеловјане. Тој занаетот за одбрана на стоката од вампири го научил од својот татко, кој пак знањето го добил од некој Горанец. Додека, дополнително од Јуруците научил како да се опходува со оние вампири кои напаѓале луѓе. Неговиот син Ашим, живописно раскажува за татковата дарбата и начинот на справувањето со демоните:

„А: Пред да га почне работата, да га врши, прво зима абдест. И кокошката ја закољуваат, крвот го бере од ње. Крвот го носи со себе тој пратилец шо му е. Он увек зема по једен со њего. И кога ќе падне татко ми, кога ќе ја сврши работата, на тоа место кај што паднал татко ми, крвот го истуруват и го газат со ноги, работата е свршена.

В. Т. А кокошката има врска дали да е бела, црна?

А. Црна кокошка, скроз црна да биде. И тие така он ги лечел... После абдест, довата се пее и со довата и други дови пује, ама таа е главната кога врши работата. Молитва. Таа се, се пуе на арапски, на арапски, ама ако ја спроведеш исто као да, да рецитираш некоја стихотворба... тој откако ќе заврши тие работи, абдестот после праи маневар. Брка низ, од една соба во друга соба, од една во друга. Дали тоа, на луѓето шо го имаат им ја смирува психата или, не знам што е тоа и на крај опалува, работата е свршена.⁸

⁸ Соговорник: Ашим, род. 1940 г., живее во Скопје. Истражувачи: Виктор Трајановски и Александар Мешков, снимено на 16.9.2024 г. во Скопје

Загадочен е одговорот на Ашим во однос на вампировата појавност што упатува истовремено на психофизичката подготвеност на вампирцијата за справување со опасноста (со што го става во целосна контрола на ситуацијата) и со апсолутната негативна манифестација на вампирот.

„А. М. Да, а вашиот татко дали ви ги опишувал како изгледале вампирите?

А. Татко ми викаше вака, кога ќе оплами, да погленеш под мојата мишка ќе го видиш, ама не знам како ќе ти биде. Од страв моиш да цркнеш. Ова ми го рекол татко ми“⁹.

Заклучок

Фолклорниот вампир може да се истражува од повеќе аспекти, директно или индиректно поврзани со него. Тој е светски, често користен мотив во популарната култура, но една од целите на овој труд е неговата контекстуализација, презентација и толкување во изворниот традициски облик. Имено, словенскиот вампир е пред сè еден од најистакнатите симболи на народната религија која се практикува на просторот на Балканот, односно Македонија и неминовно е поврзан со феноменот на смртта. Понатаму, самиот негов изглед кој може да биде човечки, животински, но и како објект, предизвикува страв кај луѓето и животните. Таквата појава придружена со манифестацијата на злокобни дејства врз поредокот на заедницата изискува барање решение за спас. Покрај бројните механизми за превенција и заштита на населението од овој демон, како ултимативно средство по кое посегнуваат луѓето е ангажирање на вампирција, односно човек кој има способност за справување и убивање на вампирот. Верувањата во вампири се перзистентни и до 20 век, но со појавата на вештачкото осветлување и вакцините, тие природно избледуваат, иако и до ден денешен постојат рецидиви кои укажуваат на постоење на вербата во овој демон.

⁹ Соговорник: Ашим, род. 1940 г., живее во Скопје. Истражувачи: Виктор Трајановски и Александар Мешков, снимено на 16.9.2024 г. во Скопје

Користена литература

Кирилица

- Бужаровска, В. (2001). *Училиелкаџа оџ Ново Маало*. Скопје.
- Жикић, Б. (2021). Физиологија и митологија “домаћег” и “туђег”: модел вампира у српској традиционалној култури и популарној култури. *Etnoantropološki problemi*, 16(1), 155-178.
- Јовановић, Б. (1992). *Српска књиџа мртвих*. Ниш: Градина.
- Неделков, Љ. (2014). *Обреди на ѓремин оџ живојџниој циклус на Македонциџе во Тиквеш*. Скопје: Природно-математички факултет, Институт за етнологија и антропологија.
- Радин, А. (1996). *Мотив вампира у митџу и књижевносџи*. Београд: Просвета.
- Ристески, Љ. С. (2020). *Анџројологија на смртџи*. Скопје: ЦЕИ-ПА.
- Спировска, Л. (1977). Верувањата во вампир во Македонија, со осврт кон верувањата во Крушево и Прилеп. Во *Зборник оџ XIX Конџрес на сојузој на здруженијаџа на на фолклорисџиџе на Југославија, Крушево 1972*. Скопје.
- Спировска, Л. и Вражиновски, Т. (1988). *Вамџириџе во македонскиџе верувања и ѓреданија*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков.“
- Стерјовски, А. (1992). *Брусник*. Одбор за одбележување на јубилејот – с. Брусник, Друштво за наука и уметност – Битола.
- Троева-Григорова, Е. (2003). *Демониџе на Родојџиџе*. Софија: Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия.
- Тютюндџиев, И. и Чаушев, П. (2017). *Вамџириџе в бџлџарскиџе земи*. Севлиево: М-Прес.
- Филиповиќ, М. (1939). *Обичаји и веровања у Скојској коџлини*. Српска краљевска академија.
- Хаџи-Василевић, Ј. (1930). *Скојље и њеџова околина: Исџориска, еџноџрафска и кулџурно ѓолиџичка излаџања*. Београд: Штампарија Свети Сава.

Латиница

- Bandić, D. (1991). *Narodna religija Srba u 100 pojmova*. Beograd: Nolit.
- Barber, P. (1988). *Vampires burial and death: folklore and reality*. Yale University Press.
- Bartlett W. B. & Idriceanu F. (2005). *Legends of blood: the vampire in history and myth*. Sutton.
- Boyer, P. (2001). *Religion explained: the evolutionary origins of religious thought*. Basic Books.
- Groom, N. (2018). *The Vampire: A New History*. Yale University Press.
- Hallab, M. Y. (2009). *Vampire god: the allure of the undead in western culture*. SUNY Press.
- Kratter, M. (1998). Twilight of the Vampires: History and the Myth of the Undead. *Contagion: Journal of Violence, Mimesis, and Culture* 5, 30-45. <https://doi.org/10.1353/ctn.1998.0010>.
- Kirgi, S. F. (2017). *An Early Modern Horror Story: The Folk Beliefs in Vampire-Like Supernatural Beings in the Ottoman Empire and the Consequent Responses in the Sixteen and Seventeenth Centuries* (M.A. thesis). Central European University.
- McClelland, B. (2006). *Slayers and their vampires: a cultural history of killing the dead*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Peacock, M.J. (2015). *Such a Dark Thing: Theology of the Vampire Narrative in Popular Culture*. Eugene: Resource Publications.
- Summers, M. (1928). *The Vampire his Kith and Kin*. London, K. Paul Trench, Trubner.
- Vučković, D. i Pajović-Dujović, Lj. (2016). Vampirski ples sa smrću i njegove metamorfoze u literaturi. *Književna smotra*, 48 (182(4)), 3-15. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/171289>
- Wilson, K. M. (1985). The History of the Word "Vampire." *Journal of the History of Ideas*, 46(4), 577–583. <https://doi.org/10.2307/2709546>
- Интернет:
Емисија на РТВ Скопје (20.11.1982). *Вампирџија*.
<https://www.youtube.com/watch?v=NE59xgU3dMM>

ИДЕОЛОГИЈАТА И ПРОЗАТА НА ЖИВКО ЧИНГО

Апстракт: Трудот се занимава со толкување на идеолошките аспекти во наративната структура на расказите на Живко Чинго. Имплицитните значења во рамките на прозната форма на расказите (*Пасквелија/Нова Пасквелија* 1963/1965) се проучува во епохата на публикување и во современата епоха со цел да се определат и компарираат разликите при критичка рецепција на текстовите. Интердисциплинарниот пристап го карактеризира толкувањето кое настојува да проникне во смислата на текстовите чие дејство дијалогизира со околности на живеење во систем (Х. Арент) каде индивидуата се соочува со ограничувања произлезени од законите, препреките во меѓучовечките односи и преиспитувањата на вредностите. Структурата на нарацијата во расказите е заснована на интензивни сцени на конфликт и доживување на последиците од него во систем во кој овие сцени се често обликувани со развивање ситуации кои ги преиспитуваат законите, продуцираат двосмисленост произлезена од нормите и разбирањата и постапувањата на индивидуата според нив или наспроти правилата. Во нарацијата се антиципираат рефлексии на ликовите за тоа што значи исправно постапување во околности во кои нормата за постапувањата е прикажана како повеќеслојна и сложена со можност, таа се трансформира и различно се разбира и толкува.

Клучни зборови: идеологија, индивидуа, закон, нарација.

Колку се радувавме тоаа ноќ и ситије ноќи шито доаѓаа тоштоа. Целиот Пасквел знаеше за нашата бескрајна среќа, за нашето прво народно дејие. Ние од никој жив на земјава за тоа не се срамувавме, на ситије право в очи им вледавме како победници. Расчистивме со религијата. Добра ноќ уморни свейци. Ни се крстевме и то љеевме КАКО СЕ КАЛЕШЕ ЧЕЛИКОТ. Ние шито до вчера љасевме кози и мајарици... Ох, како несирливо то очекувавме тој ден на нашата толема радост. Тој ден со црвено беше забележан во нашиот младински календар. Колку се љриближуваше тој ден, толку љонесирливи сџанувавме, тоа беше нашата прва мисла, нашата прва и најтолема љрижа... Не оџфати чуден мајичен љрејей, љојолем и љосилен од оној која женије љи љридобиваат мажитије... Доаѓаше во бранови, беше насекаде во куќитије, во срцата во Баскитије

*йолиња каде штио йо цели денови йо засадувавме новийо семе.
(...) Дојде йој ден на сйрашноийо сознание. Во нашиот крај
беше йролей, а сонцеийо осйана зад Пасквелскиот рид.*

Пасквелија, Живко Чинго

1. Вовед

Во прозата од периодот на седумдесеттите години во македонската литература, онаа која е обележана со одлики кои подразбираат директно поврзување на уметноста со реалноста, меѓутоа и содржини во кои имагинацијата ги преместува ситуациите од реалноста во територии именувани како Пасквелија (Ж. Чинго), Кукулино (С. Јаневски) или Макондо (Г. Г. Маркес), нарацијата се фокусира врз илузорното ретериторијализирање на настаните и ситуациите кои имплицираат односи кои се случуваат подеднакво на определени територии, но кои се резултат на имагинативните интервенции во уметноста врз основа на случувањата во реалноста од која овие новоозначени простори се создаваат и се обликуваат преку нарација на фикционални структури со тенденција да се потврдат како вредност и дело реализирано со креативно соочување на можностите или потенцијалните аспекти кои треба да се критикуваат во реалноста, меѓутоа сè се изразува и формира преку уметнички текст (Deleuze & Guattari 1975: 29–50).

Користењето на името Пасквелија за земјата која географски е сместена покрај езерото е јасна алузија на реалноста со која комуницираат прозите на Живко Чинго создавани во периодот меѓу 1963 и 1965 година. Нашето истражување се движи во насока на преиспитување на релацијата меѓу вредностите на правото, на правдата и на вистината во светот во кој се наметнува сознанието дека овие релации се нарушени, тие не се пропишуваат низ парадигмите зададени во епохите на апсолутистичкото владеење, туку се разложуваат низ можностите да бидат критички промислувани како што тоа го наложуваат граѓанските структури на уредување на општествениот поредок. Ж. Чинго настојува во сопственото раскажување да ја поттикне идејата за револуцијата и околностите од периодот по Втората светска војна во кои идеализираните поредоци на владеењето на победниците против фашизмот настојуваат да го направат организирањето на животот засновано врз односи на „еднаквост, на братство и на слобода“, меѓутоа тие се дезинте-

грираат во реални ситуации на живеење со илузија дека правдата победила, бидејќи хиерархијата на реалциите засновани врз моќта се рефлектира на парадоксален и крајно сложен начин во систем во кој индивидуата го заборава сопственото живеење и потреби потчинувајќи се на поредокот на новото време во кое доминира колективната вредност. Со моќта на оние кои ги пишуваат законите се разложува односот вистина и закон, предност добива оној кој го прогласува важењето на определено дејствување како исправно, етичко и со тоа како прифатливо во заедницата или колективната свест која некритички се потпира на овие правила и казнува или наградува според нив. Нарацијата на Чинго низ серии од ситуации како во ланец ги обликува разнобразните конфликтни релации меѓу луѓето населени покрај езерото и нивните реакции на природата и на историските случувања.

Микросветот на кој авторот ги посветува своите наративни ситуации се организира низ процес кој открива како позициите на моќ неуморно дејствуваат во насока на корумпирање на правото и на правдата со тенденција да создадат простор за критичко проблематизирање на релацијата со природата од една страна и во историјата од другата страна.

Во суштината на нарацијата на Чинго стои проблематизирањето токму на политиката на страната на оние кои победуваат во револуцијата и по Втората светска војна успеваат да направат организација која настојува да му противречи на поредокот на фашизмот и тоталитаризмот. Токму под закрила на новиот општествен систем живеењето е засновано на бришење на индивидуалните ставови и нивно потчинување под колективните начела, тоа е систем кој успева да го елиминира мислењето или однесувањето различно од зададените норми во функција на колективната цел. Во согласност со ставовите за тоа што Хана Аренд го проучува како тоталитарно владеење, во уметноста на нарацијата на Чинго доминира тенденција за проблематизирање на поредокот кој во колективистичката слика за светот не го определува местото за индивидуалната визија или реакција со критички став (Arendt 1958: 305).

2. Во меѓупросторот на природата и историјата

Пасквелија во составот од раскази обликува целини кои откриваат како приватните и поединечните ситуации, особено оние

меѓу членовите на семејството стануваат конфликтна територија наспроти колективните норми и нивното насилно надредување во животите на приватен план. Новото владеење на законот на колективното добро и правда, новата вистина за етиката резултира со трагични последици за оние кои не ја прифаќаат, а не се во состојба ниту да ја променат. Расказите се серија од епизоди на деструкција на оној кој поставува сопствен светоглед и настојува да го оживотовори. Вредноста се конституира само кога е во согласност со идеологијата на колективот и на револуционерната борба, таа нема корелација со поединечните доживувања, рефлексии и разбирања на потребите главно блиски до природата, осиромашениот свет на оние кои преживуваат и потчинувањето кое ги поразува нивните животни сили. Во интензивните слики за природата низ расказите се проектира страдањето како на семејството *Огулиновци* според кои е насловен целиот текст, така и срамот кој го стигматизира, силно го жигосува ова семејство кое не може да си дозволи да го дочека раѓањето на новиот член во многудетното семејство, а притоа да не се судри со очекувањата на средината која го слави раѓањето на новиот член, само што прославата не подразбира доволно храна за сите гости и активира конфликт со селаните кога се прави напор да се позајми храна, кокошките кои жените одеднаш одбиваат да ги дадат за да продолжи прославата, а нивниот отпор за продолжување на прославата се надградува со обвинување дека Огулиновци „се црвени“. Така изгледаат, тие се семејство со црвени коси. Од прослава и поврзаност, целокупната селска идила на баханалиско славење на животот на новороденото дете се трансформира во оградување со измама, имено жените одбиваат да ги дадат кокошките за продолжување на прославата, а продолжуваат со обвинување пред војниците, фашисти и моќни заштитници на законот, дека семејството Огулиновци „се црвени“, односно дека се „Другите“. Тоа ја обележува селската средина како колектив во кој приватниот посед и лажниот морал како последица го поттикнува заробувањето на целото семејство Огулиновци, а потоа и нивното заминување под закрила на војниците кои ги врзуваат и казнуваат. Одбивајќи да ја изрази директно критиката со коментар, Чинго посегнува по сликата со лирски конотации во намерата да го интензивира себичното, несреќно уништување на едно семејство во селото на денот кога им се родило последното дете во многудетното семејство и на денот кога војниците ги

заробуваат заради обвинувањата на разуларените жени иронично засегнати од можноста да им бидат земени кокошките и претопени во храната за прослава по повод новиот живот, овие жени се истите кои посегнуваат по лагата обележувајќи го семејството како „црвени“, односно пред војниците, тие се „Другите“ кои заради црвената коса се нарекувани „црвенковци“. Интензивната лирска интонација е особено моќна во последната реченица во која се искажува трагичната последица по злокобното однесување на селанките, со неа се кажува: „Стариот Огулин не се ни помрдна кога војниците му ги врзаа рацете одзади. Потоа мирно појде кога го поведоа. По него, исто така мирно, зачекори и мајката Огулиница со најмалиот Огулин в раце. Еден по друг појдоа и другите Огулинови синови. Жените со треперливи раце им ги подаваа кокошките на Огулиновци. ‘Не-рече стариот Огулин. – Сити сме до грло.’ (...) Огулиновците тогаш за прв пат, за чудо, ништо не зедоа. Можеби навистина беа сити. Во долга колона, нишкајќи се лево-десно, ја изминаа реката и никогаш не се вратија. Само понекогаш наутро, кога над реката ќе се појави големото сонце, како нежен црвен цвет, ги измамува луѓето на помисла дека тоа е можеби насмеаното лице на некое од Огулиновите деца“ (21).

Со голема посветеност на односите на хиерархија, но и осуденоста на страдање на оној кој се осмелува да се спротивстави, во расказот „Последниот ден на Зурло“, Чинго го актуализира прашањето на отпор кое познатиот Пасквелски свирач Зурло им го покажува на господарите во селото. Тој како одговор на одбивањето да учествува во она што е наредба од нивна страна станува осамен, не свири, создава дистанца од сите останати во селото и се предава на сопствениот индивидуален избор и одлука, да не соучествува во барањата на господарите. Сиромаштијата и немоќта да обезбеди егзистенција го доведуваат до крајот, а авторот со експресивен израз и емотивни конотации го опишува умирањето на селанецот во мигот додека ја свири последната песна: „Пролетта, оној ден кога се подготвуваше да ја напушти Пасквелија, Зурло не издржа. Тој ден неговата грнета го разбуди Пасквел. Стоеше тој така, висок и исправен, како некогаш со раскопчана кошула, со отворени гради и долго, занесено свиреше со својата грнета. Градинарите ги оставаа градинарските работи и доаѓаа во малата Зурлова градина. А тој непрестајно се извива, се простува од луѓето, од градините, од дрвјата и од птиците, од својата Пасквелија... Срцето на веселиот

свирач беше пак полно со радост како тогаш, и тоа измислуваше толку чудни и убави песни. (...) А веќе изутрината, железниот звук на камбаните ја распарчуваше долината на илјада делови. (...) А ветрот долго шумолеше низ градините ширејќи го златниот глас на Зурловата грнета. И секогаш во пролет кога доаѓа овој ветар, луѓето помислуваат дека тоа е Зурловата душа неизнавирана, неизнапеана“ (50).

Со исклучителни експресивни искази, особено во насловите на расказите, Чинго со моќни емотивни проникнувања ги тематизира прашањата за глад, сиромаштија, војна, насилства, така во насловите како „Најубавиот ден...“, потоа насловите „Понекогаш кога ќе задува јужниот ветар“, „Кога дрвјата умираат“, „Пепругата со златен прав“ откриваат неверојатно нежен и искрено сочувствителен говор за ситуациите во кои сложените релации потврдуваат дека авторот успева прозата да ја исполни со емпатија во ситуации на смрт на близок член од семејството, но и на страдање заради тоа. Во расказот „Кога ќе задува јужниот ветар“, во описот на доживувањата по смртта на таткото се вели: „Во тоа попладне задува некој украден топол ветар и снегот почна бргу да прокапува. Беше тоа убаво попладне и така долго го прислушкувавме доаѓањето на јужниот ветар. Човек имаше впечаток дека сето тоа е само некаков нестварен сон. (...) Потоа почна да врне снег и долго, долго траеше зимата. Насакаде наоколу беше снег. Пусто и глуво. Само понекогаш кога ќе задуваше јужниот ветар се чинеше дека под прозорецот довикнува познатиот татков глас“ (127, 132).

Расказите се прозата која изобилува со серии од куси фрагменти, како секвенци од различни филмски целини кои соединети сочинуваат целина чие реципирање метафорично може да се нарече пловење низ текот на доживувањата витално раскажани со изобилство од т.н. *меки* искази во кои има глаголи, партиципи, сврзници, но и *шврди* искази кои изобилуваат со именки, субјекти (Mistrik 1968: 138–139). Целината потсетува на начинот на кој со помош на монтажата може да се обедини разновидноста од ситуациите со повторлив, но секогаш формално и содржински различен призвук на исказите кои одекнуваат како ехо на болката на оние кои страдаат. Промислувањето на прозата во книгата *Пасквелија* е во суштината произлезена од намера за поврзување на фрагментите изразени во форма на расказ, а во него има секогаш специфичен, исклучително вешто ограден избор на настан кој е секогаш разли-

чен, нов и се потпира на напорот на авторот да раскажува собитија за оваа земја во која мирот единствено загосподарува во природата, а историјата на општествената реалност отвора простор за различни форми на понижување, дехуманизирање и повлекување пред исклучителниот пробивен набој на оние кои нужно се оптоварени да ја задржат моќта и со силата да го покорат оној кој се противи, кој се одделува од заедницата и кој нужно завршува сам или умира. Содржините на секој расказ во фрагментарна форма содржат јадра на животот и на болката во него, низ нив се провлекуваат празнините на неименуваните суштини кои низ процесот на интерпретацијата треба да добијат свое означување. Отсуствата или празнините се исполнуваат со интерпретациите и означувањата на страдањата кои незапирливо ги менуваат интензитетите, меѓутоа се секогаш жестоки и неподносливо силни во трагичноста и во повторливоста.

Реалистичноста на исказите, од друга страна соодветствува на видот на знак каков што е иконата, имено реализмот проникнува во фиктивни објекти, меѓутоа еквиваленти на знакот, односно хипотетичната еднаквост на објектот со знакот кој го претставува, во овој реализам на нарација се раслојува низ сите нијанси во кои се посочуваат политички и морални теми кои го проблематизираат општествениот поредок, оној за време на војната, но и повоениот систем, а со тоа и позицијата на човекот среде тој свет. Идеологијата во територијата на Пасквелија се открива низ дилемите на поредокот кој го дразни местото на оној кој изразува индивидуални ставови и му противречи на партиски зацртаниот поредок од убедувања кои колективот нужно треба да ги прифати, според нив да живее и вреднува, а секој вид противење или рационален отпор на апсурдните ситуации отвора можност за опресивни реакции со кои системите возвраќаат и го елиминираат поединецот без промисла или соочување (Barthes 1968: 84–88). Во контекст на релацијата на идеологијата на повоените и постреволуционерните правила и услови на живеење во расказот „Ќерка“ се наметнува суровата слика за тоа дека условите за егзистенција доведуваат во корелација оддалечени и сосема непоимливи појави. Немаштијата, животот во глад и идеологијата за тоа дека само бремениите девојки можат да добијат „народна пропусница“ и со тоа да обезбедат леб за семејството, во наведениот расказ резултира со следниве барања на таткото упатени кон ќерката низ кои се искажува еден

проблематичен морал, двосмислена исправност на однесување во ситуации кога нема храна: „Јас нема да дозволам малите да умрат. Ако можам на некој начин ќе ја добијам таа ѓаволска пропусница, јас не би се жалел себеси. Знаеш ли ти момиче дека една народна пропусница донесува три пати повеќе од целото наше следување. Три пати повеќе леб донесува една мочана пропусница! Го знаеш ли тоа момиче? (...) Да – рече девојката. – Знам... три пати повеќе. Кога би била трудна, веднаш би добила. Само трудните добиваат пропусница. – Биди трудна, – рече стариот... (Таа) сакаше да побегне некаде подалеку од Пасквел, од нивната кука, од својот татко, од браќата...“ (67).

Расказите ја развиваат големата тема за идеолошките рамки во кои телото на жената добива централно место. Со идеја да го покаже теророт врз женското тело во околности во кои сложената ситуација на дејствување е суштествена за секој поединец, авторот се повикува на ситуациите во кои двојниот морал, поделеноста во смисла на одговорност кон себе и своите доживувања и потреби и одговорноста кон останатите членови на семејството наложува длабоки растројства, потреба за мимикрија со намера да се задоволи очекуваниот исход, а тоа значи да се добие леб и да се исклучи целата рационалност за да низ поврзувања кои подразбираат „останување бремена“ како исход ја ставаат една девојка во околности во кои таа обезбедува храна, но покажува дека недвосмислено е подготвена да го жртвува своето тело за сметка на семејството, така наместо гладување, таа во име на останатите во семејството решава да симулира бременост, да мами и потоа да ги трпи последиците од лагата. Излезот недвосмислено покажува дека идеолошките и политичките норми го товарат и принудуваат поединецот, жената во конкретниот расказ која е повикана да се адаптира на вредносниот систем, да се потчини на барањата на таткото за хранење на другите во семејството, а со раѓање на „првото народно дете“ и со обезбедување пропусница се обезбедува доволно храна за сите. Утописките аспекти вградени во револуционерната повонена идеологија го поттикнуваат авторот кон хуманистичка критика и деконструкција на политичкиот простор со цел да ја разобличи големата идеја за тоа дека последиците не се нужно доблесни, туку фатално порозни, трагично уништувачки, смртоносни.

3.3а реализмот на преживувањето во фикцијата

Сосема е поинаку поставена идеолошката димензија и политиката на телото на жената во расказот „Одродени“. Ако во расказот „Ќерка“, таткото настојува ќерката да обезбеди храна за семејството и со бременоста, безначајно од која и каква врска, според него ќерката треба да даде предност на можноста да се преживее, во расказот „Одродени“ станува збор за сосема друга ситуација, имено се истакнува нужното поврзување на невината девојка со политичкиот агитатор наречен „Другар“ или вредноста е втемелена во тоа што девојката го подредува телото на желбите на „другарот“ што резултира со исход во кој навистина девојката забременува, а со тоа настанува нарушување на традиционалните вредности во семејството, имено нејзино отуѓување и оддалечување заради рушењето на моралните норми кои таткото ги почитува, а тоа е брачна врска и во нејзините рамки бременоста што не е случај со невината девојка која во име на партиските норми е под притисок да ја прифати релацијата врзана исклучиво заради желбите на агитаторот, а потоа е препуштена и оптоварена од семејните морални норми низ чија призма таа е туѓинец во домот и неверник. Средината каква е Пасквелија, според Чинго, открива заедница на луѓе кои се тесно и долго поврзани со природата каде е изворот на нивната егзистенција, потоа се поврзани и со религијата како традиција низ која се димензионираат правилата за брак и за семејство, меѓу другите норми, а со нивното разорување се појавува политиката под чии координати за исправно и неисправно однесување е подложено телото на невината девојка која смета дека со подредување пред моќта и потребите, желбите на партискиот агитатор постапува исправно. Последиците од целата злоупотреба завршуваат со прерано раѓање на дете и со смрт на ќерката, на невината девојка, со нејзино самоубиство. Таткото кој го осудува нејзиното подредување на политичките цели, трагично завршува со тоа што полудува. Каноните на она што е исправно и на она што не е исправно се развиваат на две рамништа, она на приватниот простор во кој доминираат традиционалните религиски норми и јавниот простор во кој загосподарува идеологија на новото време, постреволуционерната епоха на нова моќ и политика на злоупотреба на невините и млади девојки во име на идеализираните цели на постреволуционерниот поредок открива растројства, празнини

и расчекор меѓу минатото и сегашноста. Среди овие две сфери се распаѓа животот на младата девојка, а по нејзиното пораѓање и смрт, својот крај го доживува нејзиниот татко.

Иднината во контекст на идеологијата врзана за револуцијата се раслојува пред ситуациите во кои злоупотребата во партиски цели ја создава платформата на која изникнуваат другите, различните можности кои ги користат партиските носители на моќ за да ги реализираат своите желби и за да поттикнат свои решенија соодветни на желбите, а врз основа на идеолошките парадигми за иднината, утопискиот поредок на еднаквите е само средство со последици по оние кои се потчинуваат и нужно страдаат. Двојните потенцијали на дејствување се поврзуваат со тоа што од едната страна совеста го поразува и гризе поединецот кој постапува потчинувајќи се на идеолошките вредности на „новото време“, од друга страна, тој настојува да создаде свое место во епохата, во времето во кое живее, тоа е причината за прифаќањето на идеологијата и за подредувањето на нормите врз основа на кои се судираат двата света, оној на приватната и другиот на јавната сфера (Koselleck 1973: 47).

Луѓето кои ѝ припаѓаат на заедницата која живее во Пасквелија, низ серијата од трагични и сурови ситуации раскажани низ расказите се раслојува, осудена е на околности од кои речиси нема излез. Самото име Пасквелија е со алузии на доживувања на „пискотници“ и на „пустелија“ среде теренот на кој се случуваат трагичните настани. Сите тие како целина се надградуваат, затоа што настаните и ликовите се населени на тој еден простор каде за повеќе од нив започнува, но и завршува животот. Таа територија станува можен терен за поврзување на настаните, на ликовите, на епохите во поголема целина, имено во замислен роман за луѓето од Пасквелија (Biti 1992: 131). Животот на оваа територија се редуцира на опстанок, а сите постапки се мотивирани од желбата да се преживее сиромаштијата, војната, насилното употребување на идеологијата и политичката моќ во име на корист на оние кои се на власт. Пасквелија е територијата на која колку што се актуелни воените случувања под влијание на фашистичката идеолошка машина, толку се активни поствоените случувања под влијание на идеологијата на „иднината“, односно под притисок на утопиското верување во поредок на оние кои се поврзуваат во братство, во рамноправност и во слобода.

Притисокот на политичката моќ е жестоко потврдена во нарацијата од расказот „Спроти Макавеите“ во кој се критикува една друга димензија на животот во поствоениот период, а тоа се недоведноста на луѓето, променливост во однесувањата произлезена од корист, а сè во составот од собитија упатува на идеологијата на партиските или политичките наредувања на новите норми и вредности произлезени од револуцијата. Старецот кој говори за времето во кое се случуваат овие нешта, вели: „Убивајте, кој нас не нè убивал, та што луѓе сме ние Македонците, ништо, глумци, стока, смет, газете, толчето синковци мои, смачкајте сè, ќе ви треба за слава и за чест. Уднете колку посилено можете за да стигнете погоре. О, тешко вас што од макава и несреќава народна, слава и богатство си правите“ (56).

Заклучок

Целокупната релација на прозата на Живко Чинго со идеологијата е заснована на тоа што во неа нема основа за преживување на оние кои не го надминуваат односот кон традицијата и не се впуштаат во околностите произлезени од новите морални начела на сегашноста во која живеат. Преживувањето е резултат на моќта за постојани конвертирања на себството во оној кој во јавниот простор е директно вмрежен во можностите произведени од револуцијата, од идеологијата во која политиките на единствената партија се наредуваат над идентитетот, посебноста на секој поединец и го нагласуваат значењето на колективот, а во приватниот простор може да се негуваат чувствата, доживувањата, начелата за исправно и неисправно постапување, меѓутоа тоа станува возможно единствено некаде длабоко во внатрешноста на битието, во невидливите делови кои се длабоко скриени во нас самите. Во виорот на судири меѓу внатре и надвор се случува трагичното разделување и двосмисленото откажување од својот свет во име на зададените норми на еден свет со моќни и често насилни, корумпирани средства на дејствување. Во расказот „Пожар“, еден од ликовите проговара за соништата, нивната неостварливост и транспарентност, соништа кои немаат супстанца, тој вели: „Никогаш нивните соништа не би можеле да се доискажат, мислеше. Тие се длабоко заклучени во нивните срца. Длабоко скриени. Чувани. За да ги изненадат и сонцето и денот и целиот свет. О, соништа, соништа...“ (38).

Политиките на новото време во постреволуционерниот период го условуваат начинот на кој бесчувствителноста, отсуството на преиспитувања или критики, на вина или на одговорност се брише пред лојалноста кон начелата пропишани од епохата која е целосно свртена кон иднината и постојано го тематизира прашањето за таа иднина во која сите се еднакви. Низ иронија во нарацијата со која претставува серија од ситуации на животот во Пасквелија во кои користи традиционални усменокнижевни жанрови како клетва, Живко Чинго драматично ја опишува оваа земја велејќи: „Пасквелија, оган и пепел. Пасквелија целата во оган, пискотници засекогаш ќе биде очистена и мирна. Сон. Вилинската река повторно ќе потече низ градините. Се пробудуваат сите жилки во телото, прскаат дамарите на земјата. Луѓето толку страсно со својот глас и својата проста душа ја будат заспаната Пасквелија. Но, таа сè уште не се помрднава. О, зар толку ѓаволски е рането твоето срце! Разбуди се Пасквелијо, разбуди се и ќе ги заборавиме (...) сите чуми, сите пожари, сите смрти“ (29).

Оваа територија исполнета со страв, со страдање и со притисок од политики на една завршена револуција која посегнува по своите деца, Ж. Чинго ја воздигнува и пали, таа земја го содржи целото наследство среде чие богатство, тој извлекува нови, различни поединечни животни ситуации сведени на пораз, на самоубиство или закана од глад за да повторно, како во сказна ги издигне ликовите кои неуморно талкаат и незапирливо се надеваат дека ќе доживеат сосема друга реалност од онаа во која тонат. Среде испразнетите животни ситуации ќе заискри по некоја желба за различно и за подлабоко чувствување на животот, меѓутоа и таа згаснува и исчезнува како прав среде снежните терени на земјата пасквелиска. Единствено пролетта се чини дека станува доминантна метафора за преиспитувањето на чувствата, на грешките, а со тоа и на можностите за нови визии. Во описите на природата се проникнуваат најдлабоките мисли за Пасквелија и за луѓето во неа, во природата нема политички опресии, а ниту идеолошки терор, среде фрагментите од животни ситуации во расказите се вовлекуваат силите на животната енергија и на љубовта која авторот ја тематизира без да ја именува, меѓутоа и кога ја именува, таа дејствува моќно само тогаш кога влегува среде редовите исполнети со описи и исполнува со надеж за тоа дека излез секогаш постои: „Беше при крајот на февруари и почетокот на март кога во долината надојде некој залу-

тан ветар некаде од зад Петринските Планини. Доаѓаше обично изутрината и потоа непрестајно по цел ден дуваше од сите страни по селото како да бараше нешто изгубено по куќите. Кога доаѓаше овој ветар, некоја чудна леснина ја исполнуваше околината; човек можеше да помисли дека дошло времето на големите преселби, дрвјата се издигаа кон небото, реките доаѓаа поблиску до селото, замрените покриви на куќите се будеа, а олуците светкаа како да процутуваат“ (89).

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

На латиница

- Arendt, H. 1958. *The Origins of Totalitarianism*. Cleveland: World Publishing Company.
- Barthes, R. 1968. "L'effet de réel". *Communications*, br.11.84-89.
- Biti, V. 1992. *Suvremena teorija pripovjedanja*. Zagreb: Globus.
- Deleuze, G. & Guattari, F. 1975. *Pour une littérature mineure*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Koselleck, R. 1973. *Kritik und Krise. Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Mistik, J. 1968. *Kompozicija jazykovèho projevu*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatel'stvo, 172/4/.

На кирилица

- Чинго, Ж. 2008. *Пасквелија*. Битола: Микена

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И АНТЕ ПОПОВСКИ

Апстракт: Македонскиот јазик е суштинска, носечка и вечна тема во поезијата на великанот на македонската современа поезија Анте Поповски. Поповски гради поетска филозофија која на врвен пиедестал го удостојува македонскиот јазик, за кој поетот има сакрален однос и го чувствува како „брат-близнак“. Македонскиот јазик, е не само тема за филозофско сфаќање, туку е и водечки мотив, инспирација за творештво. Македонскиот јазик во поезијата на Поповски се разработува и како *Ars Poetica*, што е исклучително важно бидејќи оттука „растат“ повеќе поттеми, како што се: настанување на песната, јазикот и поезијата при процесот на настанување, суштината на зборот, речта и јазикот, итн.

Ова е само дел од раскошната и богата палета поетско-филозофски афинитети и интереси на Поповски, кои преку маестралните заветни песни, од последниот творечки период, растат во величест темат кој е златоврв на неговото поетско-филозофско творештво кој раскошно говори и за прашањата за идентитетот и културата.

Клучни зборови: Македонски јазик, Анте Поповски, *Ars Poetica*, поетска филозофија, идентитет, култура

Македонскиот јазик е грандиозна тема во поезијата на великанот Анте Поповски.

Суштинска и нерасклинлива е врската меѓу *македонскиот јазик* и *Анџе Поповски*. Кога ќе се спомене *македонски јазик*, се помислува и на *Анџе Поповски*, а кога ќе се спомене *Анџе Поповски*, се помислува на *македонскиот јазик*.

Гордиот, свечен и величествен македонски јазик, некако е „сраснат“ со Анте Поповски. Тоа е така во најаманетната песна, проштална песна, заветна песна којашто е последна во аманетната, постхумно објавена стихозбирка која содржи и есеи, култната книга „Две тишини“. Поетот говори за македонскиот јазик во песна¹ без наслов, но песна со срце, душа и врвна суштина и пораки:

Во пределот меѓу два збора,
во преминот од едниот кон другиот
е крајот. Тишината претходи а потоа

¹ Анте Поповски: *Две тишини*. – Скопје, „Pro Littera“, 2002., 193.

со мојот мајчин јазик
сраснат за мене како близнак
заедно ќе ја паметиме
оваа светлина –
нашето место на раѓање.

Поетот е брат-близнак со мајчиниот македонски јазик, тоа е врв на најблиското крвно сродство, тоа е најинтимниот можен однос каде постои роднинска, братска љубов. Но и почит, поетот развива сакрална почит кон македонскиот јазик.

И сето тоа се „случува“ во пределот помеѓу два збора, во „преминот“ во „срцевината“ на тишината, од која се раѓа – величеството – зборот. Оттука потекува и македонскиот ни јазик, од тие совршени тишини кои го „хранат“ и осмислуваат пределот меѓу два збора.

Тој „предел“ – може да бидат милиметри на значење или семантика, но може да бидат и процеп, хијатус на универзум, галаксија од значења кои овде протекуваат на претек.

Но, што е тоа култно, врвно во оваа антологиска песна, песна која не беше откриена до нашиот научен поход, кога го промовирав ова постхумно издание, во далечната 2005 година во Друштвото на писателите на Македонија.

Поеџиоџи и *јазикоџи*, сраснати еден за друг како браќа-близнаци, така во таа гушнатост, во таа присност, заедно ќе ја паметат оваа светлина – за која поетот вели дека е „нашето место на раѓање“. – Точно, поетот „се раѓа“ во зборот. Се раѓа – од светлината. И јазикот се раѓа – од светлината. Тој самиот – е светлина. Тој е светлина = место на раѓање, тој е утроба, мајчина постилка, бебешка утроба, утроба за пород... Пород каков што е јазикот.

Оваа прекрасна раширена метафора, оваа метафора од типот $A = B$, сосем јасно поставува семантички еквиваленти, кои растат и растат во постојана семантичка прогресија: така, мајчиниот јазик = е брат близнак, светлината = е место на раѓање, и така, таа низа на семантичка еквиваленција само расте и расте, збогатувајќи го својот семантички „грозд“ кој раѓа нови и нови плодови.

Сакрален однос кон јазикот

Анте Поповски има сакрален однос кон јазикот. Тој однос се гради на сите планови и на повеќе нивоа. Поповски говори за: „мојата сарална почит кон јазикот (...)“, воскресвајќи го највисоко можно ниво. Тој однос се чувствува насекаде. Во песните, во есите, во интервјуата, во настапите на телевизија и во пораките во јавност. Тој културен однос, сакрален однос – јазикот го возвишува на ниво на светост, на ниво на светочин и свет аманет.

Тоа е така оти величествената поезија на Поповски брилираше и со ремек-делото „Света песна“. Грандиозно пеење, кое ја опева мисијата, поривот и визијата на светата песна.

Задлабочен во светото, во духовното, во сакралното, поетот гради монумент пред светоста на зборот. Зборот е – свет. Светоста е – збор.

Јазикот – најсигурен штит на еден народ. Јазикот како татковина

Поетот и есеист Анте Поповски истакнува: „(...) најголемиот, најсигурниот штит на еден народ е јазикот“.

Поповски, јазикот суштински го поврзува со културниот и национален идентитет. Јазикот е столб на идентитетот, тој е штит на еден народ.

Суштинското значење на македонскиот јазик, во контекст на нашиот национален идентитет и самобитност, Поповски прекрасно го толкува вака: „Јазикот нам ни го сочува духот, јазикот нам ни ја препраскажа историјата, јазикот низ трансценции и постојани патувања нас нè води кон нови и сигурни светови“².

И во духот на грандиозната мисла на великанот Блаже Конески, кој вели: „Јазикот ни е наша најкомплетна и единствена татковина“, Анте Поповски вели: „(...) нам единствена татковина ќе ни биде јазикот. Тој ќе нè обединува, низ него ќе шетаме, низ него ќе проповедаме, низ него ќе откриваме нови светови, јазикот значи, ни е нам таа татковина.“³

² „Анте Поповски“ ТВ-портрет, МТВ, 1999.

³ „Анте Поповски“ ТВ-портрет, МТВ, 1999.

Јазикот и песната како завет

„Песната, во нејзиното основно битие, е завет, но ниеден завет нема сила сè до смртта на оној кој заветува. Конечно, и првиот завет не бил утврден без крв. Песната е преобразено битие на нејзиниот автор кој самиот себеси се осмислува во – завет“⁴.

Сфаќањето дека песната е завет, е еден од заветите на поетот Поповски – кон нас. Кон семејто свое, родот свој.

Јазикот – како врвен завет. Како најдрагоценото нешто што треба да го чуваме, растеме и негуваме.

Откривачки процеси во јазикот

Преку својот поетопис, Анте Поповски покренала цела мисија на обнова на македонскиот јазик.

Поетите – го создаваат поетскиот јазик. Тие го збогатуваат и фонот на македонскиот јазик, лексиката, како и повеќеслојните можности на јазикот. Мисијата на Анте Поповски во македонскиот јазик е монументална, величествена и вечна. Тој е големиот создавач на нови процеси во јазикот.

Неговиот рафиниран, обновен, збогатен јазик е природен процес на обнова, препраќање и реосмислување на јазикот. Поповски открива јазик во јазикот ни. Мисла во мислата. Збор во зборот ни. Тишина во тишината. Нова смисла во смислата.

Таа ревалоризација при чинот на творење му додава вредност на творечкиот чин. Го збогатува, го прави повеќеслоен, го разградува како крошна од дрво.

Јазикот како тема и поттеми на јазикот

Суштинскиот дел, стожерен дел од поетското творештво на Анте Поповски гради директен однос со јазикот. Што значи тоа? Тоа значи дека поетот развива повеќе поттеми на основната тема *јазик. Македонски јазик. Мајчин јазик.*

Темите како: *Македонија, мајковина, Македонство, мајто на Македонија, мајезијата, збор, Ars Poetica, кука, дом, традиција* – на директен или индиректен начин се поврзани со јазикот. Тие

⁴ Анте Поповски: *Две тишини*. – Скопје, „Pro Littera“, 2002., 141.

просто – извираат од темата јазик, но и темата јазик – како да извира од овие теми, но и од уште повеќе теми.

Во величеството на поимот Македонија – поетот ја препознава суштината на македонскиот јазик.

Во поривот и песните за татковината – поетот ја препознава енергијата и битот на јазикот.

Во темата Македонство – поетот го препознава јазикот.

Во темата името на Македонија – поетот ја препознава борбата, заложбите и загриженоста за сочувување на македонскиот ни јазик. И обратно, поетот, како што рековме, јазикот го смета за штит на еден народ.

Во тематот поезија – поетот ја препознава суштината и незаменлива енергија на јазикот.

Темата *збор* е раскошна и значајна тема во поетиката на Анте Поповски. Во песната „Ги одбираше тој зборовите“⁵, поетот вели:

Тоа е така, помислуваше,
Зашто без вас почеток нема
Но без вас нема ни – крај...

Генијалните мисли на Анте за зборот, величествено се овековечени во следната песна⁶:

Не постои ништи што не е збор.
Дури ни вечноста, дури ни минливоста.
Жив остаток од епохата на создавањето
Зборот продолжува да создава живи светови
Наспроти пустините во душите ни.

Зборот е високо удостоен од поетот Поповски. Дека тој е срцевина на сите срцевини, говорат и следните стихови:

Зашто зборот е излез
од темниот заборав на материјата
и душа – на душата.

⁵ Анте Поповски: *Две ѿиштини*. – Скопје, „Pro Littera“, 2002., 201.

⁶ Анте Поповски: *Две ѿиштини*. – Скопје, „Pro Littera“, 2002., 143.

Тематот *Ars Poetica* раскошно се подава кон прашањето за јазикот. Тој темат е буквално сраснат и нераскинлив за јазикот.

Темите: кука и дом – се синоним за јазикот, а јазикот е дом, кука, огниште.

Во аспектот на традицијата, јазикот се препознава преку повеќе суштини како што се домот и кукаата.

И јазикот – е дом. И јазикот е – огниште.

Во него ние растеме, живееме, зрееме.

Во него се раѓаме и умираме.

И како што вели поетот:

Уште малку и ќе се вратам дома...

Враќањето дома е – во јазикот. Секој вистински и голем поет се раѓа и умира во јазикот. Во „топлото семе на својот јазик“, како што вели Анте.

Јазикот како семе

Јазикот – како семе.

Така го препознаваме во аманетната поезија на Анте Поповски.

Третманот на јазикот кај поетот Поповски, се огледува во мотивите на стихозбирката „Две тишини“⁷:

Ене го долу, меѓу два брега,
во тишината меѓу два збора,
топло семе на својот јазик,
потпрен на својата сенка
чека ништо и – никого

Кој е тој што е „меѓу два брега“?

Кој е тој што е во „тишината меѓу два збора“?

– Топлото семе на својот јазик ли е?

Кој е тој што е „потпрен на својата сенка“, и што не чека ништо и никого?

Или: „чека ништо и – никого“...

Кој е тој врвен, врховен апсолут, совршенство од ентитет?

⁷ Анте Поповски: *Две тишини*. – Скопје, „Pro Littera“, 2002., 15.

Јазикот ли? Словото ли? Зборот ли?...

Топлото семе ли на јазикот?

– Да, топлото семе на јазикот. Тоа е обој зародиш, оној нуклеус, оној „фетус“. Тоа е иднина на јазикот. Тоа е утрето на јазикот.

Топлото семе на својот јазик.

Песната како јазик во движење

Есеистот Поповски ја доживува песната како „јазик во движење“, кога во првиот есеј од збирката „Две тишини“ размислува вака:

„тргнувам од тоа дека поезијата е приватна религија, а песната е јазик во движење.“⁸

Јазикот – како движење, како процес, како мобилизација.

И точно. Песната е мобилизиран јазик. Покренат јазик. Разбуден јазик.

Јазик во движење, процес.

Прекрасни филозофеми гради поезијата на Анте Поповски, кои се склопуваат во раскошниот и величествен „мозаик“ од поетовата филозофија на уметноста, и особено филозофија на *Ars Poetica*.

Песната како ред

Поетот вели: „Феноменот на поезијата постои за да воспостави ред меѓу нештата, ред помеѓу човекот и времето, зашто вистинската традиција не е завршено минато.“

Понесен од тезата на Хлебников која вели: „секој збор – автономна космичка сила...“, поетот зборот го сфаќа како галаксија, универзум на значењето.

Точно. Поезијата го укинува хаосот, таа прави ред.

Ред – меѓу човекот и времето.

Таа – осмислува.

Преосмислува.

Гради светови.

⁸ Анте Поповски: *Две тишини*. – Скопје, „Pro Littera“, 2002., 29.

Така и традицијата – никогаш не е (само) минато. Таа живее во нас, живее во ентитетите и процесите, се сраснува со нив, и расте – во сегашноста и иднината.

Заклучок

Односот на поетот кон македонскиот јазик е скрален, свет. Тој однос е како однос кон врвна светлина, прапочеток на сè. И самата теза која вели дека „Не постои ништо што не е збор“, укажува на фактот дека: сè е именувано, сè има име, сè е збор.

Феноменот на јазикот е третиран херемевтички, филозофски, есеистички, но сето тоа совршено тече низ стих. Стих кој има „внатрешна“ музика, стих кој тече и расте преку идеја, стих кој сфаќа, осознава, зрее преку секој милиметар поезија, преку секој „здив“ поезија, преку секое парче поетска маестралност.

Во тоа Анте Поповски е врвен виртуоз, не само на јазикот и стихотворството, туку и на мудромислието и на филозофијата.

Македонскиот јазик и Анте Поповски – е голема тема, тема над темите, тема која содржи цел мозаик поттеми кои прекрасно, раскошно и величествено растат и се окрупнуваат кон големата идеја за суштината на јазикот, јазикотворството и поетскиот јазик.

Поезијата на великаните е создадена од јазик. Таа е суштина, срцевина, процес на јазикот. Оној јазик, монументален, оној јазик кој има историска вредност и одговорност, но јазик на првиот задој, јазикот на мајчиното млеко, но јазик со кој растеме, зрееме, се изразуваме, но и твориме, се бориме, опстануваме, победуваме низ историјата и заедно со него живееме.

Јазик на кој мислиме, сонуваме и создаваме, но и јазик на кој се гради мозаикот на врвната и светска студиозна наука – македонистика. Онаа ги проучува и истражува македонскиот јазик, литература и култура.

Столбовите на македонскиот дух се длабоко вградени и враснати – со еволуцијата и развојниот процес на јазикот низ вековите. Вековите во нас, пред нас и по нас...

Јазикот, брат-близнак на поетот.

Јазикот – наша суштина и наш идентитет.

А мисијата на Анте Поповски е длабоко вградена и всадена во процесот на развој, раст и зреење на македонскиот јазик. Заедно со мислата за него, со науката за македонскиот ни јазик.

проф. д-р Трајче Стамески
Филолошки факултет „Блаже Конески“ при УКИМ во Скопје
tstameski@gmail.com

„БОЛЕН ДОЈЧИН“ НА ГЕОРГИ СТАЛЕВ ПОПОВСКИ: ОД НАРОДНА ПЕСНА ДО УНИВЕРЗАЛНА ПАРАБОЛА

Апстракт: Трудот ги анализира иновативните драмски постапки во „Болен Дојчин“ на Георги Сталев Поповски, со фокус на трансформацијата на епскиот јуначки модел во модернистички драмски дискурс. Централната теза е дека Сталев остварува два клучни креативни премина во концепцијата на про-тагонистот: ликот на Дојчин се трансформира од безусловен репрезент на колективната меморија во нејзин рефлексивен интерпретатор и се преместува од хронотопот на „апсолутното минато“ во современиот историски свет на промени и неизвесност. Преку компаративна анализа на епската матрица и драмскиот текст, трудот ги проследува интертекстуалните релации, механизмите на мотивска транспозиција и семантичка реконтекстуализација, како и психолошката комплексност на ликовите во драмата. Посебно внимание е посветено на деконструкцијата на херојството преку интроспективните дијалози на Дојчин со сенките на побратимите, со сенките-девојки и со Црна Арапина, кои ја разоткриваат моралната амбивалентност на јунаштвото. Анализата покажува дека Сталев, преку ресемантизација на митските компоненти и креативно дополнување на фолклорната матрица, ја преобразува епската народна песна во универзална парабola за човековата егзистенцијална состојба.

Клучни зборови: епска народна песна, модернистичка драма, ресемантизација, деконструкција на херојството, егзистенцијална парабola.

1. Вовед

Во своите теориски елаборации, Михаил Бахтин го определува епскиот свет како „свет на апсолутното минато“ – затворен, завршен, херојски, вредносно дистанциран и оддалечен од современиот историски свет на промени и неизвесност (Бахтин, 1975). Во таквиот свет, јунакот во голема мера не располага со простор за интроспекција, затоа што неговата улога е предодредена, а дејствата легитимирани од колективната аксиологија. Практично, неговата психолошка димензија е сведена главно на она што е функционално за епскиот наратив. Поради тоа, преминот од ваквиот затворен епски модел кон отворениот драмски дискурс, каде ликот е носител на индивидуална свест, морални дилеми и автоконвер-

зација, подразбира длабинска реконфигурација на семантичкиот потенцијал на фолклорната матрица.

Драмата „Болен Дојчин“ (1971) на Георги Сталев Поповски е парадигматичен пример за ваквата реконфигурација во македонската книжевност. Наместо да ги репродуцира изворните компоненти на епската јуначка песна, Сталев ги „дополнува“ со доминантна модернистичка содржина – интроспективност, психолошка мотивација, етички конфликти – при што не ја отфрлува нивната структура и културно значење. Резултатот од ваквите постапки е двоен премин во концепцијата на протагонистот: ликот на Дојчин се трансформира од безусловен репрезент на колективната меморија во нејзин рефлексивен интерпретатор и се поместува од хронотопот на „апсолутното минато“ во современиот свет на промени и неизвесност. Оваа трансформација води кон демитологизација на херојството и воспоставување на нов драмски модел, во кој јунакот истовремено е херој и антихерој – способен за длабинско преиспитување на сопствените егзистенцијални координати.

Трудот ги проследува механизмите на оваа трансформација низ неколку аналитички оски: интертекстуалните релации меѓу епската матрица и драмскиот текст, транспозицијата на мотивскиот комплекс, психолошката комплексност на дијалозите со сенките на побратимите и со ликот на Црна Арапина, и преобразбата на епската народна песна во универзална парабола за човековата егзистенцијална состојба.

2. Од епска матрица до модернистичка интерпретација

Повеќето објавени варијанти на „Болен Дојчин“ од поширен тип овозможуваат, во аналитичка смисла, да се препознаат структурни елементи што кореспондираат со Аристотеловата концепција за трагизмот – незнаење, заслепеност, трагична грешка, препознавање и страдање. Иако каузалната поврзаност меѓу овие елементи е резултат на подоцнежните интерпретации на Аристотеловата „Поетика“, нивното присуство во епската песна може да се согледа како структурна аналогија, што отвора можност драмата на Сталев да се чита како постапка на нивно надоградување и современа интерпретација, артикулирана преку идејно, естетско, структурно и јазично-стилско „дополнување“ на мотивот на страдањето на Дојчин.

Компаративната аналогича меѓу почетоците на двата дискурса го потврдува ова. Народните варијанти (особено од скратен тип) воспоставуваат иницијална состојба на страдање: „Болен лежал Болена Дојчина/ болен лежал три-девет години/ искинало три-девет постели,/ што ми лежит на виски диван“ (Пенушлиски, 1983, стр. 118), со целосно отсуство на контекстот за случувањата во периодот на т.н. „епска тишина“. Драмата на Сталев, напротив, уште во почетната ситуација експлицитно ја проблематизира оваа наративна празнина. Преку автоперцептивен дискурс и лирско самоспознание, протагонистот ја деконструира статичната епска матрица: „Прокрвавив, страден за една солза здравје,/ речејќи ги под ова зглавје/ остатоците од ноќиве изгледани/ во кои се препознав/ преполовен за една реченија.“ (Сталев, 2002, стр. 9) Разликата е структурно индикативна: епскиот јунак се појавува како пасивна жртва на болеста, додека драмскиот Дојчин е активен интерпретатор на сопственото страдање – субјект кој ги проектира содржините на сопствената свест.

Конкретен пример за ваквата трансформација е мотивот на губењето на силата. Во епската песна овој мотив е статичен и физички детерминиран: „Коски трава му никнала!“ (Пенушлиски, 1983, стр. 118) Во драмата, истиот мотив добива комплексна психолошка и метафизичка димензија: „Небото ми го засенија девет прокоби...“ (Сталев, 2002, стр. 9) — каде губењето на силата се поврзува со морални дилеми, внатрешен конфликт и космички дисхармонии. Очигледно, клучниот квалитет не произлегува од постапката на мигрирање на мотивите, се согледува во нивното адаптирање и интеграција кон новата драмска содржина и семантичките импликации од ваквиот однос, кои едновременно реферираат кон поширокиот културен амбиент.

3. Интроспекција и морален индивидуализам

Иницијалната драмска ситуација го позиционира протагонистот Дојчин во пресмртна состојба — простор на егзистенцијална лиминалност, во смисла на Тарнеровата меѓусостојба во која субјектот не припаѓа ниту на претходниот ниту на идниот статус (Turner, 1969), каде јунакот се соочува со сенките на сопствената совест. Индивидуалната психолошка криза и длабокото внатрешно самопреиспитување ги конотираат драмските ситуации со значен-

ска опскурност и асоцијативност. На сцената се креира специфична атмосфера, во која последователно се манифестираат содржините на менталните проекции на ликот, кој во часовите на претсмртен кошмар се впушта во „длабинска“ конверзација со мртвите побратими, сестра му Ангелина и Црна Арапина: „На мамутски рог ги обесувам/ гревовите што лежат/ врз совеста изабена/ и тежат...“ (Сталев, 2002, стр. 8)

Комплексната концепција на ликот се моделира на психолошко рамниште, главно преку метафизички дијалози и евокации на минатите настани, наспроти физички дејства. Веќе во почетните сегменти од драмата, авторот го актуализира епскиот мотив на губењето на силата, но истовремено генерира сосема поинаква психолошка слика на деконструкција на јунаштвото. Драмската стратегија го реконфигурира традиционалниот епски јунак, па наместо епската глорификација на херојството, Сталев воспоставува дискутабилен морален индивидуализам: „Сум убил деведесет и девет пати.../ – само да видам како протечува/ сончевина под овие прсти/ во грсти /што ја берев и пиев...“ (Сталев, 2002, стр. 10) Ваквиот исказ е кардинално различен од епската безусловна прослава на воинските подвизи, убиството станува предмет на интроспективно преиспитување, мешавина од гордост и сомнеж.

Централната психолошка матрица на ликот така се преобразува од иницијална супериорност: „многупати убив, а само еднаш сум казнет“ кон егзистенцијална дилема: „дали со секое убиство убивав дел од себе си?“ Ваквата преобразба го открива клучниот модернистички придонес на Сталев, така што херојскиот чин повеќе не е самодоволен, тој станува предмет на рефлексивна слика која го подрива ликот одвнатре.

4. Гревот и алтернативната перспектива

Проблемот на гревот во драмата се разоткрива од почетната конверзација на Дојчин со сенката на мртвиот побратим, кога на сцената се изнесуваат нови детали, непознати за народната песна. Од перспектива на Дојчин, убиството на Умер е заслужена казна за предавство на пријателството. И самиот Умер на едно место во драмата го потенцира тоа: „Те предадов, и тоа е за тебе сè.“ (Сталев, 2002, стр. 12) Оваа реплика, колку и да ја мотивира „оправданоста“ на чинот, истовремено ја евоцира сликата на Дојчин од минатото, како непоколеблив јунак кој го казнува секој неетички престап.

Сепак, драмските ситуации го деконструираат идеолошкиот редуccionизам од овој вид и му овозможуваат на реципиентот да навлезе во длабинската психолошка димензија на алтернативната перспектива. Рефлексивно-емотивниот говор на Умер е манифестација на ваквото размислување: „Леле, море очи, црни очи!/ Две бескрајно далечни црни плочи/ во кои го фаќав сопственото жеравење/ и кои го гледаа Желник Пеја/ поинаку одошто мене: Тој – маж, мажиште сред трлото,/ А јас, пак, за унер, за смеа“ (Сталев, 2002, стр. 12). Со ваквата исповед ликот открива комплексна мешавина од љубов, инфериорност и самосожалување која се оддалечува од епската категоризација на „неверен побратим“. Драмата, на овој начин, го реконтекстуализира значењето на народната песна. Во неа тематизацијата на предавството преминува од морална категорија во егзистенцијална состојба.

Втората конверзација на Дојчин со побратимот Митре Поморјанче ја интензивира оваа значенска линија. Преку ликот на налбатинот, Сталев го реконструира архетипскиот мотив на предавството од најблискиот, но со суштинска разлика: Митре го признава гревот, но одбива да се покае: „Признавам: излегов бетер од катил/ Еден од оние, коишто/ Вербата ти ја урнаа во луѓето/ и, јас бев./ Но, не мисли дека се каам, а велаам;/ пак, би го повторил истиот грев!“ (Сталев, 2002, стр. 20–21) Ваквата исповед го афирмира индивидуалниот избор на ликот наспрема колективниот морален код, а токму тоа е една од клучните модернистички тематизации на драмата. Неговото сведочење за тајниот љубовен однос со Ангелина: „И душата твоја од онаква мачнина/ Страдала, Дојчине брате./ А потем Ја викнав../ И после Ја викав../ А таа доаѓаше со светната лика/ и бисерен блесок од очине јадри.“ (Сталев, 2002, стр. 23) воведува дополнителни психолошки тензии на посесивност, страв и его-конфликт кај Дојчин, чие дејствување, освен што е мотивирано од моралната осуда на побратимот, е поттикнато и од длабински ирационални пориви.

Исповедта на Митре функционира на повеќе рамништа: како драмски елемент што ја интензивира тензијата, но и како свесен чин на психолошка одмазда, кој ја засилува Дојчиновата опсесивна заштита на Ангелина. Затоа двојното убиство на побратимот е негов императив и симболичка репрезентација на целосното бришење на заканата: „двапати убиваш еден човек...“ (Сталев, 2002, стр. 28) Етичката перспектива на ваквите дејства се артикулира во

последната битка на Дојчин со сопствените проекции, каде неговиот индивидуален морален императив добива повозвишени вредности од социјалните конвенции.

Освен конверзацијата со побратимите, агонијата на Дојчин се продлабочува и преку неговата конверзација со таинствените „сенки-девојки“, кои во „раскинати дреи“ го динамизираат драмскиот простор. Конципирани како еротизирана варијанта на предвесниците на смртта, овие девојки наликуваат на старогрчките Еринии и ја симболизираат интериоризираната морална санкција кај Дојчин. Од друга страна, нивната ритуална перформативност значенски го преосмислува драмскиот простор и го претвора истовремено и во паганско-ритуален амбиент и во динамичен сценски механизам. Дијалогот со сенките-девојки го принудува протагонистот на дополнителна интроспективна исповед:

Втора девојка: „А дојдовме ние, од зла коб одредени,/ царското цару, а божјето богу/ да го одделиме...

Дојчин: „По душава моја ли дојдовте ранета?

Прва девојка: „По совеста, гревото!“ (Сталев, 2002, стр. 20)

Сталев, на овој начин, доследно ја реконструира вертикалната онтолошка дихотомија: космичкиот поредок наспрема земниот грев. Тука, Ериниите, од екстерен механизам на одмазда, стануваат интернализиран психолошки модалитет на самоказнување, кој во свеста на Дојчина ја манифестира длабинската димензија на вината, грижата на совеста и неизбежноста на морално-егзистенцијалното искупување.

5. Од високомиметички кон иронички модус

Во народните песни за Болен Дојчин, клучната епска диференцијација се постигнува со спротивставеноста меѓу протагонистот и неговиот антагонист Црна Арапина, кој дејствува како надворешна закана, но и како контрапункт на јунаштвото на главниот јунак. Во драмата, Сталев прави интенционална деконструкција на овој мотив и оди чекор понатаму во демитологизацијата на усно-книжевниот наратив. Ова особено доаѓа до израз во индикативно иронично интонираниот говор на Црна Арапина, чија примарна интенција е да го дестабилизира класичниот концепт на херојство-

то преку значенско нагласување на неговите внатрешни противречности и идеолошки ограничувања.

Црна Арапина го предизвикува Дојчин со директни, провокативни прашања: „На светот јас одамна му се заканував./ Сто ноќи морето го бранував/ и толку туѓи чеда сум обљубил и загубил./ Сто и првата требаше Ангелина твоја да биде!/ Злосторствата мои ти пред тоа ги виде!/ Зошто пред тоа не стана/ добрината своја да си ја покажеш,/ да ме присилиш да престанам/ та сите други жртви да се спасат?/... За своето, речи, болело, Дојчине брате,/ а, не дека си бил пратен/ од вишна сила за светов да го спасиш!“ (Сталев, 2002, стр. 40)

Ироничната конотација во говорот на Црна Арапина го релативизира подвигот на Дојчин. Според тоа, неговото дејствување е прикажано како недоволно и водено од лични интереси, со што имплицитно е проблематизиран и неговиот морален интегритет. Иако драмата го транспонира популарниот мотив од епската песна, во неа постои намера за рedefинирање на културниот архетип на јунакот преку девалвирање на неговиот подвиг. Прашањето кое Црна Арапина го поставува: зошто Дојчин не станува порано за да го спречи злото е, во суштина, прашање кое ја разобличува селективноста на херојскиот чин. Дојчин дејствува дури кога заканата ја допира неговата лична сфера, а не од универзален хуманистички императив. Во типологијата на Нортроп Фрај, ова поместување одговара на преминот од високомиметичкиот модус, во кој јунакот е супериорен во однос на другите луѓе, кон ироничкиот модус, во кој тој е инфериорен во однос на ситуацијата, а токму иронијата на Црна Арапина го спроведува овој премин (Frue, 1957).

Екстензирањето на тензијата е последица на Дојчиновата перманентна состојба на самозалажување и одолговлекување на признание за сопствениот егзистенцијален пораз: „Не преправај се на душа разболена!/ Тоа ти, со таквото признание,/ самиот ли се обидуваш/ од бога да се спасиш?/ Стара е вистина: оној што дошол до тоа сознание/ никогаш не би го признал пред другите!“ (Сталев, 2002, стр. 34) Монолозите на Дојчин ја интензивираат неговата имплицитна желба за признание, наспроти етичките забрани, а драмата латентно го проблематизира топосот на родосквернавењето, како форма на егзистенцијална колизија меѓу неговото лично сакање и социјалните рестрикции.

6. Ангелина и параболата за човековата состојба

Кулминацијата на драмата се остварува преку мотивот на се-строубиството, кој е врвна семантичка деконструкција на фолклор-ниот топос: „Ја познаваш ли таа своја жртва,/ во твоите раце ни жива, ни мртва,/ не подарен, а грабнат, честит дар? Јас тоа Ангели-на, сестра ми, ја убив.“ (Сталев, 2002, стр. 27) Смртта на Ангелина е индикативна манифестација на Дојчиновиот екстреман трагизам: во околности во кои дефинитивно ја губи, тој не дозволува таа да му припаѓа на друг. Но парадоксот е индикативен: со убиството, тој ја губи онаа што најмногу ја сака, а модернистичката стратегија на драмата суптилно ја инвертира неговата перспектива: „Ил мо-жеби тоа тебе/ Таа те убива, мил побратиме...“ (Сталев, 2002, стр. 28) Дојчиновото конечно спознание е всушност егзистенцијално откритие дека секое убиство е истовремено и самоубиство. Ток-му ваквото сознание го преобразува јунакот од активен субјект на дејствата во испразнета егзистенцијална позиција, заробена во сопствениот апсурд.

Меѓутоа, не е само Дојчин осамен во сопственото страдање. Оваа перспектива се алтернира и преку ликот на Ангелина, чија исконска распнатост меѓу забранетата љубов и етичките авторес-трикции станува експлицитно сведоштво за трагизмот на инди-видуите, кои, оневозможени во сакањето, тие се рамноправни во страдањето. Воведувањето на Ангелина како женски субјект со автономна волја, либерални ставови и афирмација на индивиду-алниот избор, наспрема патријархалните уверувања и предвидли-виот систем на однесувања од епската песна, е една од клучните модернистички интервенции на Сталев. Нејзиниот говор одлучно ја потврдува парадоксалната логика на љубовта кон братот, и како престап, и како возвишено чувство: „Имајќи те тебе за брат и за друшка/ во смртен грев сум загазила,/ иако не знам чија измисли-ца е тој!/ Па, сепак,/ ништо подостојно до сега не сум сторила/ од тоа што себеси тебе ти се подарив/ како сестра и жена!“ (Сталев, 2002, стр. 52) Ваквата исповед ја илустрира идејата дека свесното прегрнување на гревот може да се чита и како чин на највисока егзистенцијална автентичност.

Во драмата, љубовта меѓу Дојчин и Ангелина прераснува во метафоричен израз за секое трансцендентално искуство вон кон-венционалните етички парадигми.

Иако Кјеркегоровиот концепт на „телеолошка суспензија на етичкото“ (Kierkegaard, 1983) е изведен во контекст на религиозното искуство, неговата структурна логика е аналитички применлива и врз драмските ситуации кај Сталев, каде ликовите ја прифаќаат парадоксалната логика според која гревот, наместо да ја уништи индивидуата, ја возвишува до состојба на егзистенцијална автентичност.

Интригантно е тоа што кај ликовите постои целосна свест за димензијата на гревот, но оваа свест не ги спречува, напротив, ја засилува нивната одлука да го прифатат страдањето како неминовност на сопствената судбина. Очигледно, драмата нема намера да нуди морален суд, таа го пренесува читателот во состојба на егзистенцијална медитација, каде доброволното страдање на протагонистите, како нивен избор и неминовност, целосно ја потврдува силата на нивната љубов. Затоа завршните искази на Дојчин: „Не! Јас тоа само се обидов/ да ја изразам желбата човекова/ од сите земски зла да се излекува.“ (Сталев, 2002, стр. 46) повеќе се доживуваат како метафизичка исповед одошто како реална одбрана, и токму тука фолклорниот мотив дефинитивно се трансформира во универзална парабола за човековата егзистенцијална состојба.

7. Заклучок

Анализата покажа дека драмата „Болен Дојчин“ на Георги Сталев Поповски претставува систематско преиспитување на транспозицијата на епската народна песна во драмски жанр. Секоја од аналитичките оски што ги проследивме укажува на сличен драматуршки принцип: Сталев ја задржува структурата на фолклорната матрица, но инвентивно ги преосмислува нејзините значенски потенцијали. Аристотеловите елементи на трагизмот, препознатливи во епската песна, се надоградуваат со модерничка содржина; епскиот мотив на губењето на силата добива психолошка и метафизичка димензија; побратимите од еднострано осудени предавници прераснуваат во комплексни егзистенцијални субјекти; Црна Арапина од надворешна закана станува огледало на внатрешните противречности на јунакот; а Ангелина од пасивен објект на заштита се преобразува во автономен женски субјект чии избори ги проблематизираат патријархалните канони.

Заедничкиот именител на овие трансформации е демитологизацијата на херојството. Во драмата, јунаштвото се преобразува од самодоволен чин легитимиран од колективната аксиологија во поле на рефлексивност, сомнеж и морална амбивалентност. Дојчин истовремено е херој и антихерој, заштитник и угнетуваач, судија и обвинет. Токму оваа двојност, немислива во рамките на епскиот дискурс, го конституира модернистичкиот идентитет на ликот. Психологизацијата на Дојчин кулминира со мултипликацијата на внатрешните гласови: побратимите, сенките-девојки, Црна Арапина, кои функционираат како современа форма на двојништвото или како сублимација на противречностите во човековата душа. На овој начин, драмата обединува две различни поетики: класичната, како рефлексивност на античката трагедија, и модернистичката, која се фокусира на егзистенцијалните димензии на отуѓениот современ јунак.

Оттука произлегува и поширокото значење на драмата. Сталев уверливо покажува дека фолклорната матрица, кога е подложена на длабинска ресемантизација, содржи потенцијал за артикулирање на универзални егзистенцијални прашања. Преминот од „апсолутното минато“ на епосот кон отворениот драмски свет на промени и неизвесност не е раскин со традицијата, тоа е нејзино продуктивно продолжение во нов културен контекст. Фигурите на меморијата: Болен Дојчин, Ангелина, побратимите, во смисла на Асмановиот концепт за начинот на кој колективната меморија ги кондензира значењата во препознатливи симболички ликови (Assmann, 1992), се транспонирани во симболички субјекти способни да проговорат и за универзалните и за партикуларните егзистенцијални прашања на современиот живот. Затоа, драмата на Сталев останува „своевиден мит за големината човекова, но и за големината на неговата трагедија“ (Сталев, 2002, стр. 194), а токму во таа двојна перспектива се состои нејзината трајна вредност.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

На лајџиница

Assmann, J. (1992). *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. C.H. Beck.

- Frye, N. (1957). *Anatomy of Criticism: Four Essays*. Princeton University Press.
- Kierkegaard, S. (1983). *Fear and Trembling / Repetition*. (H. V. Hong & E. H. Hong, Trans.). Princeton University Press.
- Turner, V. (1969). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Aldine Publishing.

На кирилица

- Бахтин, М. М. (1975). *Эйос и роман* (О методологии исследования романа). Во *Вопросы литературы и эстетике* (стр. 447–483). Художественная литература.
- Пенушлиски, К. (1983). *Марко Крале легенда и стварност*. Мисла.
- Пенушлиски, К. (1986). *Болен Дојчин*. Македонска книга.
- Сталев, Г. (2002). *Драми*. Матица македонска.

ПЕРФОРМАТИВНИОТ ПОТЕНЦИЈАЛ НА „ЦРНО СЕМЕ“ ОД ТАШКО ГЕОРГИЕВСКИ – СТУДИЈА НА СЛУЧАЈ: ПРЕТСТАВАТА „ЦРНО СЕМЕ“ ВО РЕЖИЈА НА АНДРЕЈ ЦВЕТАНОВСКИ, НАРОДЕН ТЕАТАР – БИТОЛА

Апстракт: Претставата „Црно семе“ е работена според истоимениот роман на Ташко Георгиевски, во драматизација на Јелена Цветановска и режија на Андреј Цветановски. За разлика од филмот со истоимен наслов, оваа претстава разработува поинаку толкување на романот, вмрежувајќи ја централната фабула со поезијата на Петре М. Андреевски. Ова истражување се занимава со интермедијалната трансформација на романот, неговиот перформативен потенцијал и се анализира претставата „Црно семе“ како студија на случај. Базичната реконструкција на претставата покажува како романот е поставен за драмска предлошка, како драматизацијата кореспондира со романот и како комплетната сценска инсценија го покажува значењето и влијанието на Ташко Георгиевски во современиот македонски контекст. Перформативните потенцијали на еден прозен дискурс може да се препознаат низ неколку аспекти: дијалогичноста, карактеризацијата на ликовите, како и трагичните/драматичните елементи на комплетната нарација. Во случајот со романот на Ташко Георгиевски тоа се гледа и преку драматизацијата и преку постановката. За таа цел се искористени современи театролошки и драматолошки студии.

Клучни зборови: „Црно семе“, драматизација, перформативност, анализа на претстава, македонска драма и театар

Вовед

Да се пишува за перформативниот потенцијал на еден роман, значи да се зборува за можната негова адаптација и за можноста романот иманентно да го носи во себе. Перформативен потенцијал како термин може да се елаборира како театралноста на едно дело. Според познатиот француски театролог Патрис Павис, театралноста е „она што е специфично театарско (или сценско) во претставата или во драмскиот текст“ (Pavis, 2004: 374) или онаа фамозна формула на Барт, дека „театралност е еднакво на театар минус текст“. Во есејот „Театарот на Бодлер“/„Le Théâtre de Baudelaire“ (1954), објавен подоцна во збирката *Критички есеи/Essais critiques* (Seuil/Points, 1964), на 41 страница Ролан Барт го поставува прашањето

и одговара: „Што е театралност? Тоа е театарот минус текстот, тоа е длабочина од знаци и сензации што се градат на сцената од пишаниот аргумент, тоа е тој вид екуменска перцепција на сензуални дејства – гестови, тонови, растојанија, супстанции, светла – што го потопува текстот под полнотијата на неговиот надворешен јазик.“ (Barthes, Le théâtre de Baudelaire Roland Barthes https://www.theatralite.uqam.ca/prive/assets/download/theatralite_pdf/textes_th/theatre-beaudelaire.pdf?utm_source=chatgpt.com (пристапено на 24.7.2025))

„Црно семе“ од Ташко Георгиевски е еден од најзначајните романи во современата македонска книжевност. Неговата главна наративна линија е поврзана со една од најголемите трауми во македонската историја, така што во самата негова основа може да се препознае потеклото на перформативноста. За да може истиот да се детерминира и детектира, потребно е да се направи анализа на романот, да се определи перформативниот потенцијал, да се направи анализа и на драматизацијата на романот, но и на самата претстава. На тој начин едно современо театролошко читање може да даде одговор на прашањето колкав е и кој е перформативниот потенцијал на романот на Ташко Георгиевски.

Романот...

Ташко Георгиевски пишува најчесто, дескрибира низ својот критичарски ракопис Миодраг Друговац, за „симболичната врска меѓу двете стварности, на човековиот душевен и надворешниот физички простор“, според него, тоа е „една постапка на непретенциозно симболизирање на односите за кои има многу докази и во другите прозни текстови на Т. Георгиевски. Во функција на симболичките претстави се лирските атрибути на раскажувањето, а симболичкото и лирското, пак, се темелни состојки на литературноста на раскажувачкиот израз“. (Друговац, 1990: 565)

Романот „Црно семе“ е напишан во 1966 година од македонскиот писател Ташко Георгиевски (1935 – 2012). Централната содржинска линија на романот е прогонот на Македонците од грчката армија за време на Граѓанската војна во Грција од 1946 до 1949 г. Во овој роман најглавниот елемент е односот на поединецот кон општеството и поточно идентитетот како доминантна категорија. Во периодот на Граѓанската војна во Грција, припадници на

кралската грчка армија во чиј состав има и Македонци од Егејска Македонија, под обвинение дека се комунисти и непријатели на кралска Грција се казнуваат со упатување во логор на пуст остров каде што се мачени од грчките офицери со цел да ги превоспитаат. Македонците во логорот се соочени со уште една голема закана. Тие се принудени да се откажат од македонскиот национален идентитет. Токму македонските затвореници кои се најбројни, се во фокусот на наративното дејство. Методите на насилство, присилувањето, изживувањето на грчките офицери се најстрашниот, најдраматичниот и најемотивниот момент во романот. Романот е како што вели Лорета Георгиевска-Јаковлева: „„Црно семе“ е морничава феноменологија на насилството како закана и како реализација на неговите најмонструозни видови. Но, истовремено „Црно семе“ е и апотеоза на добрината и на човечноста кои не можат да ги скршат никакви сили на злото. Оттука во овој роман, ликот жртва ниту пропаѓа, ниту победува.“ (Георгиевска-Јаковлева, Лорета. 1998. „Неостварливоста на љубовта кај Црњански и кај Георгиевски“ во: *Феноменот Љубов во балканскиот литературен и културен зборник на трудови од научната работилница одржана на Молика* 23 – 26.IV 1998. Скопје: Институт за македонска литература, стр. 147–152.) (пристапено на 24.7.2025))

Романот во својата елементарна форма ја раскажува на мошне ефективен начин трагедијата на поединците чија индивидуална судбина станува и колективна, а личниот отпор станува отпор на цела заедница. Ташко Георгиевски е внимателен раскажувач кој дејството го подредува на карактерите, а со самото тоа содржината ја прави уште посилна емотивно и ефективно подиректна. Главниот лик – Доне, е симболично и практично издвоен од толпата и покрај физичкиот изглед и покрај начинот на кој се справува со сите неприлики. Уникатната раскажувачка практика на Георгиевски уште на првата страница нè запознава со овој карактер кој по ништо физички не е доминантен, но сепак создава своја сопствена драма: „Доне со својата судбина се сретна во војнички автомобил, под дебела и тврда мушама со неодредена боја. Душата и снагата му беа пикнати во каки облека, во широка каки облека, па и снагата и душата му се вртеа во неа. По главата и лицето нема ни едно влакно, па некако шантраво и смешно му стои капата со голема кралска корона. Ранецот го стиска над колената. Не верува дека е војник само затоа што нема пушка. И затоа што немаат пушки и

сите други што ги стискаат војничките торби над колената и мислите во себе. Мислите ги стискаат заради оние двајца што седат во задните ќошиња.“ (Георгиевски, 1985: 5) Од овој вовед во романот може да се забележи дека јазикот на Георгиевски е збогатен со лиричната ироничност истовремено моќно создавајќи комплексни слики на мошне едноставен начин. Неговиот наративен дискурс се потпира на едноставноста на изразот и на исклучително моќната сценичност во стилскиот избор. Георгиевски создава свој личен ракопис кој не говори директно за големото страдање, туку истото го креира преку малите наративи кои имаат за цел на читателот да му ја пренесат големата емоција која говори повеќе на овој начин, а не ако е директно покажана. Затоа е мошне важно да се нагласи дека во процесот на раскажување на Георгиевски сите големи и страшни и трагични дејства се резултат на една постепена градација која има за цел да нè вовлече во наративната мрежа и потоа одеднаш цврсто да нè соочи со стравотиите на комплексното зло олицетворено во грчкиот командант Скалумбакис. Меѓу сите стравотни негови испади со кои тој ги мачи затворениците, се издвојуваат неколку, на пример, таа со песокта: „Или старата да се врати или нова донесете и преку ноќ поставете стража! И заврши, се сврте и слезе од сидот, ама сенката како да си ја заборави над војниците што седеа од другата под сонцето. Најлошо беше што неговата сенка ја чувствуваа врз себе и кога ги спотераа удолу, кон морето, пак по песок.“ (Георгиевски, 1985: 49–50) Во целиот овој спектар на ликови од кој се креира главното дејство – непокорот и отпорот кон насилниот авторитет, Георгиевски создава мрежа на ликови/карактери кои ја надополнуваат приказната на Доне. Како што напоменува Јаковлева-Георгиевска „ликот жртва ниту пропаѓа, ниту победува. Ширењето на злото во човекот, отелотворено во ликовите на Колумбакис и Маки, не го спречува дејствувањето на доброто, отелотворено во ликовите на Доне Совичанов (или Адонис Совичанис) и Христо (Христос), па така во романот нема визија дека злото надвладеало и дека нема место за борба“. (Георгиевска, ибид)

Но, она што го издвојува Георгиевски како раскажувач, е и неговата уникатна способност да ја раскаже приказната на еден наивен начин, а истовремено да покаже различен спектар на ликови. Промената или кршењето на еден лик ја покажува толку суптилно, а моќно што ни останува само да се восхитиме на начинот на кој

е раскажано. Таков е примерот на Марко соселанецот на Доне, кој од почеток ја има таа крива природа и желба да не се издвојува за да заврши со потпишувањето и потклекнувањето. Треба да се нагласи и моќната лирична нишка на Георгиевски и во третманот на Доне во однос на неговото минато и односот со неговата жена Ангелина. Ангелина е таа што му ја дава силата и кога сè друго му е одземено и тоа преку соништата и сеќавањата. „И се храбреше. Издржи Доне, не писнувај, да се знае дека си ендопин, да се знае дека си од Саракиново каде што не успеаја да се населат Мацири, ќе ти ја направат русници главата, ама издржи. И му дојде Ангелина да го спасува. Исплива од темницата и онака убава каква што си беше, срамежливо застапа пред него. И повеќе не ги чувствувааше стаповите. (Георгиевски, 1985: 24)

Перформативниот потенцијал...

Друговац пишувајќи за сликовитоста на ликовите во „Црно семе“ иманентно посочува колку е романот театрален и во однос на карактерите, се разбира, без да ја позиционира намерно оваа перформативност. Тој вели дека Ташко Георгиевски „не метафизицира, но сакралниот отслик, сепак, се јавува од длабината на епската слика, од нејзината симболична егзистенција, од нејзиниот параболничен код. Тој во претставите фигурира во нијанси и шумови чие потекло е познато, а до чии митски и морални пораки се доаѓа со нивно поврзување во една филозофска и естетска целост.“ (Друговац, 1990: 570) Што е тоа што го забележува строгото критичарско око на Друговац за романот? Можноста тој роман во себе да носи изразита сценичност, добро изградени карактери и дејство изградено слично како и дејството во античката трагедија. Тие нијанси и шумови се всушност она „театар минус текст“ од формулата на Барт. Георгиевски не е првиот романописец што во своето дело вмрежува своевидна театралност. Тоа е најчесто случај со оние автори што моќно, сликовито, комплексно го градат главниот заплет во своите наративни дела, секогаш фокусирајќи се на градењето на силната врска меѓу протагонистот и антагонистот.

Во теориската лексика, како што упатува еден од најзначајните театролози на современото, Марвин Карлсон, впечатлив пример за ова може да се забележи во поновата употреба на терминот „театралност“, кој – слично како и „перформанс“ – доби сосема

нова конфигурација поради заемното продирање на театарската и општественонаучната теорија. Но, за разлика од перформансот, кој стекна видливост и поширока, пофлексибилна критичка употреба, „театралноста“ не доживеа сличен пораст. Напротив, би рекол дека нејзината употреба како работен термин е намалена и стеснета токму поради тој процес. Всушност, во некои случаи, опаѓањето на значењето на „театралноста“ може речиси директно да се поврзе со успехот на терминот „перформанс“, при што двата често се поставуваат како реторички спротивставени поими. Но, во случајот на романот што е предмет на оваа анализа, перформативниот потенцијал на делото се гледа токму во неговата нарација и во начинот на кој се искреирани и карактерите и односите меѓу нив, како и во начинот на кој се води главната наративна линија. Може после прецизно и одблизу читање на романот „Црно семе“ да нагласиме дека тој во себе носи специфична театралност. Клучно дело за лоцирање на терминот „театралност“ во развојниот спој меѓу театарот и општествените науки е истоимената книга што ја објави Елизабет Бурнс во 1972 година. Бурнс и нејзиниот сопруг беа пионери во модерната примена на социолошката методологија во книжевните и театарските студии, а самата Бурнс ја опишува книгата *Theatricality* како обид да се обединат материјали од три дотогаш одвоени области: историјата на драмата и театарот (претставена од научници како Алардајс Никол и Глин Викем), Чикашката школа на социологија (чиј најпознат претставник беше Ервинг Гофман), и европската – главно француска – традиција на социологија на театарот, основана од Жан Дувиньо.

Романот „Црно семе“ има иманентна дијалогичност, прецизна карактеризацијата на ликовите, како и трагични/драматични елементи на комплетната нарација, па со тоа е и одличен потенцијал за создавање сценска верзија.

Драматизацијата...

Драматизацијата на романот „Црно семе“ за претставата изведена во продукција на Народен театар – Битола ја направи Јелена Цветановска. Драматизацијата има 52 страници текст, 15 сцени сите насловени и е направена по барањата на режисерот и неговата визија за претставата. Драматизацијата на романот се фокусира на односот на Доне кон своите другари и односот кон непријателите,

во една рамномерна распределба на дејството во кое тој е покажан како човек ставен во дадена ситуација, по примерот на егзистенцијалистичката драматургија, кој соочен со сите предизвици останува свој на своето. Тој во оваа драматизација, исто како и во романот, не е класичен херој. Неговиот трагизам произлегува од неговата одлука да не потпише, не затоа што има некоја позадина, туку од општата човечка потреба да остане доследен на она што е и на она што верува. Затоа сметам дека е логично што драматизацијата го следи романот во градењето на дејството и тоа преку призмата на Доне и неговиот однос кон надворешниот свет (другарите, колегите и непријателите) и кон внатрешниот свет (Ангелина). Другите ликови во драматизацијата, исто како и во романот, имаат функција на градење на карактерот на Доне, но и на создавање на атмосферата. Секој од ликовите, независно дали е Христос или Марко, Сколумбакис или Маки, го покажуваат својот вистински лик во прецизно испреплетената мрежа на Ташко Георгиевски на дејство и карактери. Авторката на драматизацијата го следи тој модел и само го надополнува со елементи на сценскиот јазик.

Драматизација, вели Патрис Павис е „прилагодување на некој епски или поетски текст и негово претворање во драмски текст или материјал за изведба“ (Pavis, 2004: 66). Во историјата и на светската драма и театар и на македонската драма и театар има голем број сценски адаптации на романи или прозни дела, како што и самиот Павис потврдува „драмската адаптација на романот е честа појава и во XX век, посебно од дела кои се самите по себе исклучително драмски“ (Pavis, 2004: 66)

Во оваа драматизација на романот, се разликува вметнувањето на поезијата од Петре М. Андреевски во суровиот и сиров свет на трагичната визија на „Црно семе“. Се гледа дека авторката на драматизацијата го користи поетскиот ракопис на големиот македонски поет – Петре М. Андреевски за да го засили лиричниот момент во типично машкиот свет на романот. За разлика од романот, таа овде на површина го изнесува и ликот на Ангелина која е своевидна контратежа на силната машка природа која е нагласена во романот. Ангелина во романот е само назнака, симбол на непокорот на Доне, неговата невидлива страна. Цветановска во драматизацијата, а и подоцна во режијата на Андреј Цветановски, ја покажува Ангелина како дел од визиите на Доне (што е логично на романот), но сега е лик што ја „омекнува“ строгата и страшна

судбина на Доне. Во опозитен контакт Ангелина е поезија, нас-проти прозата на романот. Сметам дека тоа е логичен резултат на внимателното читање на романот. Затоа е и логичен одговор зошто во мрежата на главниот текст на романот е испреплетена поезијата на Петре М. Андреевски.

„АНГЕЛИНА:

Ништо не е повидливо
и ништо не е поприсутно од твоето отсуство:
ни детските шепоти што ги откривав
во сеидбите на дождовите,
ни закажаната бура во пајажините
од крајпатните меанчиња,
ни воздушните патишта,
осветлени од ластовиците
...
ни љубовта и омразата меѓу клучот и катанецот,
ни притаената светлина во купениот кибрит;
ништо не е повидливо,
ништо повидливо од твојата трага
пред мене и зад мене, со мене и во мене.
Се враќа во реалноста. Испикува крв на љодот.“

Со читањето на драматизацијата може да забележиме дека авторката прецизно одговорила на перформативниот потенцијал што Ташко Георгиевски го поставува во романот. Дијалогот е преземен од романот, атмосферата е изградена врз основа на наznakите од романот, а истовремено дава автентичен театарски печат. Уште во првата сцена драматизацијата е изградена на овој начин:

„НАРЕДНИКОТ:

Те товарија, а? *(му удира џуџаница по носот)* Зошто немаш коса? Каде ти се веѓите? На што ти стои кралската капа? *(по-сле секој збор по еден удар со сџајот)* Ќе се откажеш ли од комунистичката партија?

ДОНЕ:

Таков сум се родил, господине.

НАРЕДНИКОТ:

Комунист си се родил?

ДОНЕ:

Не, господине наредниче, Господ ме дал без коса.

НАРЕДНИКОТ:

Молк! Не пикај го Господ во таа твоја погана уста. *(му ѿоѿу-
ра лисѿ харѿија ѿред неѿо)* На, потпиши! Потпиши дека ќе
му бидеш лојален на кралот и на Грција, ајде, и ќе те пушти-
ме, ќе те вратиме назад во единицата.

ДОНЕ:

Ништо не знам, јас ништо не знам...

НАРЕДНИКОТ *(ѿод нос му ѿоднесува харѿија и ѿеро)*

ПОТПИШИ РЕКОВ!!!

АНГЕЛИНА:

Дали се секаваш кога првпат се сретнавме
и кога ме гледаше, правејќи се дека не ме гледаш.

ДОНЕ:

И кога јас те гледав, како да не те гледам
и кога ти реков: Тој што ќе го прашаш за мене
оној е за кого прашуваш
и кога потоа се држевме за раце
како живиот оган што се држи за огништето.

АНГЕЛИНА:

Дали се секаваш кога со едната рака работев,
а со другата те хранев и милував.

ДОНЕ:

И кога ти реков дека преградката и бакнежот
не ја кажуваат ни половината од мојата љубов.

АНГЕЛИНА:

Кога срцата ни грмеа и го заглушуваа светот.

ДОНЕ:

И кога ти ми рече не знам што ми рече.

АНГЕЛИНА:

И кога јас ти реков не знам што ти реков
и кога она што не можев да ти го кажам
беше меѓу моите зборови застанато.

ДОНЕ:

Дали се секаваш кога ја отвори вратата
покажувајќи ми колку е убав надвор денот.

АНГЕЛИНА:

И кога јас ти реков дека и дома е убаво

и убаво е секаде кај што ти престојуваш.
ти рече: Погледни! А мислеше – Те гледам,
ДОНЕ:

Јас ти реков: Гледам, а мислев – Ме гледаш.

АНГЕЛИНА:

Дали се секаваш на времето кога те чекав.

(...)

НАРЕДНИКОТ (*ѿод нос му ѿоднесува харѿиѿија и ѿеро*)

ПОТПИШИ РЕКОВ!!!

ДОНЕ (*ѿледа во нозеѿѿе*)

Господине, јас се велама Андон Совичанов, ендопин, од Саракиново, околија воденска, татко ми кога служел во Мала Азија, и тој се велел Совичанов, сега јас сум војник и јас се велама Совичанов, ќе си го служам рокот и ќе си одам, си имам жена и кука, секое нешто. (Драматизацијата на романот)

Од читањето на драматизацијата на романот може да се евидентира доследното следење на главната наративна линија на романот, но и соработката меѓу авторката на драматизацијата (Јелена Цветановска) со режисерот Андреј Цветановски. Имајќи ги предвид неговите претходни режии, како и сознанието дека неговиот татко, познатиот македонски театарски режисер Владо Цветановски кој создаваше моќен аудиовизуелен спектакл на театарските сцени користејќи се со својот поетски ракопис и сигурната режисерска естетика на градење сцена – сон, посебно на сцената на Народниот театар од Битола, треба да се има предвид дека оваа драматизација и оваа претстава е своевиден омаж, посвета и на авторот и на романот, но и на сето она што како наследство го остава театарот на Цветановски на македонската театарска почва.

Анализата на драматизацијата покажува прецизно следење на наративниот материјал, кој како што истакнавме претходно во својата основа го има перформативниот потенцијал. На пример, во романот она што е трета сцена од драматизацијата е доследна наратија од две страници на текст. Во примерот што следува, се гледа како авторката успева тоа да го пренесе на следниот начин:

„ХРИСТОС: Што сте се замолчале над него, па тој не е мртовец!

Хрисѿос ѿласоѿ ѿо ѿреѿѿвори во ѿесна која ѿрво е само мело-

*дија, а ѿишоа ѿочнува да се одделува и во зборови. И други ѿла-
сови ѿрифкааѿ, се замешувааѿ со неѿовиоѿ, ѿивко, ѿивко
ѿрифкааѿ и заборавааѿ дека се околу ѿреѿеѿан човек, дека
може човекоѿ ѿи собира ѿоследниѿе сили, ѿеаѿ заѿледани во
скалииѿе, заѿледани некаде ѿреку скалииѿе и ѿреку морейѿо. Па-
рис се ѿѿѿкрева на лакѿи, ѿочнува да мласка со ѿѿѿсечениѿе
усни и да ја следи ѿеснаѿѿа. Сиѿе секнувааѿ како ѿресечени,
неѿовиоѿ ѿлас ѿродолжува сам, но ѿремален, секнаѿ. Зачуде-
ноѿѿа на заѿтворенициѿѿе ѿрае само еден миѿ. Се соземааѿ и
силно и богро ја ѿродолжувааѿ ѿеснаѿѿа.*

ХРИСТОС: *Шѿо сила живее во ѿеснаѿѿа?*“

Двете реплики кои се преземени директно од романот и во романот се дел од една поголема наратија, овде се заменува со ефективно театарско решение. Двете страници текст се заменуваат со две реплики и една дидакалогија која описот му го дава на режисерското читање на романот. Со тоа истовремено гледаме како се прави добра драматизација и како се пренесува на јазик на театарот она што е јазикот на литературата.

Драматизацијата покажува дека ликовите од романот, посебно оние на двете страни на карактерното скалило се изградени толку моќно во романот, што на театарскиот јазик се пренесуваат едноставно и успешно. И тоа не само ликовите на затворениците, туку и ликовите на командантот и грчките војници. Екстремната позиција на злиот Скалумбакис, лошиот и отчовечен поручник Маки се поставени како дијаметрално спротивни на ликовите на Марко, Христо, Нико, Парис и другите. Тие како ликови се во функција на дејството што се покажува во претставата.

Претставата...

(Основни податоци за претставата)

НУ НАРОДЕН ТЕАТАР – БИТОЛА

ЦРНО СЕМЕ

АВТОР: ТАШКО ГЕОРГИЕВСКИ

Режија: Андреј Цветановски

Драматизација: Јелена Цветановска

Сценограф: Сергеј Светозарев

Костимограф: Благој Мицевски
Сценски движења: Дамјан Цветановски
Музика: Димитар Андоновски
Дизајн на светло: Никола Ѓоргиевски
Дизајн на звук: Александар Димовски

Играат:

Мартин Мирчевски – Доне Совичанов
Огнен Дранговски – Христо Согламов
Васко Мавровски – Парис
Никола Стефанов – Марко Кизовски
Петар Спировски – Грчето Нико
Никола Пројчевски – Димо
Хари Михајловски – Ѓорѓи
Александар Стефановски – Јане
Петар Горко – Капетан Скалумбакис
Борче Ѓаковски – Потпоручник Маки
Живко Борисовски – Наредник
Марија Цветановска – Ангелина
Александар Димитровски – Коле Крокаровски
Александар Копања – Офицер
Давид Балтовски – Грчки војник
Филип Стефановски – Грчки војник
Виктор Крстевски – Грчки војник
Александар Ѓоргиевски – Грчки војник

Техничка екипа:

Игор Мицевски, светло-мајстор – Горан Петровски, инспициент
– Димитар Михајловски, суфлер – Мирјана Христовска, Петар
Трајчевски, Цветан Јовановски, Пеце Босилковски, Ѓорѓи Крнчев,
Иле Мангелов, Александар Сотировски, Николче Думевски, Злат-
ко Ѓоргиевски, Николче Котевски, Лилјана Китановска, Стефанија
Илиевски, Владимир Переловски, Александар Митровски, Сашо
Илковски.

Времетраење: 110 минути

Датум на премиера: 16 април 2025

Претставата „Црно семе“ премиерно е изведена на 16 април 2025 година на сцената на Народниот театар од Битола. Претставата беше примена со успех и потоа ја селектирав и за учество на Македонскиот театарски фестивал „Војдан Чернодрински“ – Прилеп. На фестивалот претставата ги доби наградата за најдобра драматизација и награда за најдобра актерска игра на Мартин Мирчевски за улогата на Доне. Претставата е играна со успех постојано на репертоарот на Битолскиот театар. Главното прашање што се поставува е дали успехот се должи на контекстот, начинот на режија и драматизација, како и на комплетното театарско остварување, како и на моќта на самиот текст и влијанието во денешно време. Може да се заклучи дека е сè истовремено.

Сценографијата на Сергеј Светозарев е мутифункционална метална конструкција, која симболизира и брод и камион, а на островот и градба. Оваа навидум олеснетост на сцената од реалистична и тешка сценографија, остава простор за она што најмногу му треба на театарот – актерската игра. Но, конструкцијата на сцената создава одлична визуелност која прави да симболично да ја имперсонализира сета потребна машинерија на сценската техника. Во претставата освен тоа има уште еден влијателен знак, а тоа е музиката, посебно во последната сцена кога песната станува дел од колективниот чин на доживувањето на катарзата.

Во претставата, освен Мартин Мирчевски како Доне, чиј лик го гради на наративот на романот и сценскиот потенцијал на драматизацијата, со користење на реалистичен модел на актерска играа, се истакнуваат прецизно креираните ликови на Марко, кому Никола Стефанов му дава дел од својот извонредно моќен актерски профил, градејќи ја несигурноста на Марко и односот кон светот и стварноста преку емотивни движења кои создаваат впечаток на комплетно разбирање; актерски освојува Христо на Огнен Дранговски чие симболично име и на крајот ќе биде распнат во еден метафоричен продор меѓу градењето на црквата, собирањето на мувите, тревожниот непокор и губење на реалноста до последната сцена на директно распнување. Петар Горко како Капетан Скалумбакис, благодарение на својот широкоспектрален актерски потенцијал, врз база на карактеризацијата на ликот што Ташко Георгиевски го поставува како централен антагонист, создава лик во претставата од кој секое движење предупредува, секој израз прогонува. Сите овие актери, Васко Мавровски како Парис, Петар Спировски како

Грчето Нико, Никола Пројчевски како Димо, Хари Михајловски како Ѓорѓи, Александар Стефановски како Јане, Борче Ѓаковски како Потпоручник Маки и Живко Борисовски како Наредникот, Александар Копања како Офицерот, во сложената мрежа на знаци на Андреј Цветановски создаваат комплексна актерска игра која кулминира во последната сцена. Ангелина на Марија Цветановска е единствениот женски лик во овој машки свет на страдање и малтретирање, на уништување и прогонување. Таа е лик – сон, лирика наспроти проза, таа, благодарение на режисерската одлука да ја внесе во претставата како конкретен лик е отелотворена преку стихови и визуелно преку костимографија која е референца и на народната носија, но и стилизирана во специфична женска карактерност. Андреј Цветановски создава претстава која наликува на претставите што ги режираше неговиот татко, како своевиден омаж на поетиката театар-сон на Владо Цветановски, во која трагизмот на еден човек, станува трагизам на еден народ. Видлива е неговата идеја претставата да говори и преку симболите и преку музиката на еден комплексен начин. Спојувајќи ја традицијата и болката на народот со современиот пристап на сценското раскажување на приказна, неговата режија го нагласува перформативниот потенцијал на романот на Ташко Георгиевски.

Заклучок

Романот „Црно семе“ од Ташко Георгиевски во себе носи перформативен потенцијал, кој се препознава и во неговата филмска адаптација (1971 г. режија на Кирил Ценевски), но и во последната негова театарска адаптација (2025 г. Режија на Андреј Цветановски). Во македонската литература, се разбира дека има романи со нагласена перформативност и истите се поставувани на сцена и екранизирани. Но, она што го издвојува „Црно семе“ е неговата автентичност во начинот на раскажување и во начинот на прикажување на главното дејство.

Перформативните потенцијали на еден прозен дискурс може да се препознаат низ неколку аспекти: дијалогичноста, карактеризацијата на ликовите, како и трагичните/драматичните елементи на комплетната нарација. Сето тоа имавме прилика да го видиме и во анализата на романот и во анализата на ликовите. Карактеризацијата на ликовите од романот нè води во карактеризацијата

на ликовите во драматизацијата, а потоа и во претставата. Андреј Цветановски знае на кој начин сака да го покаже главното дејство во овој роман, преку сите користењето на сите алатки на сцената, посебно нагласено со актерската игра. Комплетната нарација на романот содржи повеќе различни елементи кои се драматични и трагични и истите се отелотворени во драматизацијата и претставата. За тоа може да заклучиме дека станува збор за претстава која го користи перформативниот потенцијал на романот и истиот го сместува во зададениот контекст на еден мошне успешен начин.

Користена литература

- Barthes Roland 1954: *Le théâtre de Baudelaire* https://www.theatralite.uqam.ca/prive/assets/download/theatralite_pdf/textes_th/theatre-beaudelaire.pdf?utm_source=chatgpt.com (пристапено на 24.7.2025)
- Георгиевски Ташко 1985: *Црно семе*, Мисла. Скопје.
- Георгиевска – Јаковлева Лорета 1998: *Неосӣварливосӣа на љубовӣа кај Црњански и кај Георџиевски* <https://mke.iml.edu.mk/Home/Delo/155?cookieS=1> (пристапено на 22.8.2025)
- Друговац Миодраг 1990: *Исӣорија на македонската књижевност XX век*, Мисла, Скопје.
- Pavis Patrice 2004: *Pojmovnik teatra*, Akademija dramske umjetnosti; Centar za dramsku umjetnost; Izdanja „Antibarbarus“, Zagreb.
- Carlson Marvin 2025: *The Resistance to Theatricality* https://www.brown.edu/Departments/German_Studies/media/Symposium/Texts/Resistance%20to%20Theatricality%20MC.pdf (пристапено на 24.7.2025)

проф. д-р Биљана Рајчинова-Николова
Институт за македонска литература при УКИМ во Скопје
b_rajcinova@yahoo.com

ИДЕНТИТЕТОТ ОСУДЕН НА ЖИВОТ НА ПРОПУСТЛИВОСТА/НЕПРОПУСТЛИВОСТА НА ГРАНИЦАТА(ПРЕКУ ДЕЛАТА *ЦРНО СЕМЕ* И *ЦРВЕНИОТ КОЊ* ОД ТАШКО ГЕОРГИЕВСКИ И *ЕЃЕЈЦИ* ОД КИЦА БАРЦИЕВА-КОЛБЕ)

Апстракт: Идентитетот (индивидуалниот и колективниот) може да биде обезличено осуден на живот на граница, која како институциски чин на Центарот на моќ може да нареди, да принуди и да контролира. Во истражувањето поаѓаме од тврдењето на Шелева дека „границата е конкретно зададен социокултурен феномен, определувач на целовитоста на еден простор кој неретко знае фатално да ја предзначи егзистенцијата на една заедница или индивидуа“ (Шелева, 2005: 63), артикулирајќи ја автентичноста, умножувањето, кризата и одрекувањето од идентитетот. Тезата на нашето истражување е дека границата сфатена како определувач на целината на еден простор, како физичка пречка и како етичка и морална во согласност со нејзината непропустливост, односно пропустливост ја има моќта да генерира судир на идентитети/самопотврдување, трагичен идентитетски хибрис/самоидентификација и погрешни имагологии за другиот/самоизнаоѓање, доведувајќи го идентитетот во расчекорот помеѓу потеклото и проектот. Предмет на интерес се идентитетските и егзистенцијалните последици и ефекти од пропустливоста/непропустливоста на границата кои соодејствуваат со релацијата идентитет – пропустливост/непропустливост на границата – егзистенција. За докажување на тезата се фокусираме на романите *Црно семе* и *Црвениот коњ* од Ташко Георгиевски и *Еѓејци* од Кица Барциева-Колбе, користејќи ги сознанијата од постколонијалната теорија, имагологијата и студиите за идентитетот, оние кои го објаснуваат идентитетот преку есенцијалистичкиот и конструктивистичкиот концепт.

Клучни зборови: идентитет, граница, пропустливост, непропустливост, егзистенција, *Црно семе*, *Црвениот коњ*, *Еѓејци*

Вовед

Современоста располага со различни механизми со кои и најеклатантните злосторства (од/во минатото) се премолчуваат. Од друга страна, пак, книжевноста и особено романот, имаат таква моќ постојано да нè потсетуваат на минатото, или како што вели Ла Капра: „минатото доаѓа до нас преку текстовите, анализираните остатоци – сеќавања, преку сето она што нам како на читатели, би

требало да ни укаже дека определен настан навистина се случил“ (Ла Капра, цитиран според Крамарик, 2011: 140). Од трета страна, пак, романот има моќ и да влијае на осознавањето дека македонскиот идентитет просто (бил и) е осуден на хроничната ‘болест’ на пропустливоста/непропустливоста на границите, а Македонецот дека речиси и не може(л) да замисли таква реалност, во која би отсутствувала граничната анксиозност. Се чини дека најдобро-то осознавање за фаталната трауматологијата на Македонците со синдромот на пропустливоста/непропустливоста на границата, како и последиците и ефектите кои границата како пропустлива/непропустлива ги иницирала врз човековиот идентитет и егзистенција, е преку непријатниот настан во минатото – *егејскиот егзодус*¹ – кој се случил за време на Граѓанската војна во Грција (март 1946 – август 1949 година)², чии последици (не можат да се избришат), живеат и во сегашноста и на кој никако во сегашноста не му е дозволено заборавање³. Оттука тезата која вели дека „многу подобро е непријатните настани да се заборават за да може да се гради иднината, сосема е неприфатлива“ (Георгиевска-Јаковлева, 2012: 35).

Потврда на тезата, а едновременно и за незаборавот на непријатниот настан во минатото – *егејскиот егзодус* е и одбележувањето на 90. години од раѓањето на Ташко Георгиевски⁴, со фокус

¹ Први жртви на егејскиот егзодус биле припадниците на комунистичкото движење во Грција, со цел да се спречи поддршката на ДАГ. По поразот на битката кај Грамос (во 1948 година), борците на ДАГ жестоко биле прогонувани и малтретирани од монархофашистичките сили, кои во новосоздадените „логори на смртта – модерни мачилишта“, слични на оние формирани од фашистичка Германија, на еден нов начин ги превоспитувале заробените борци и „сомнителните“ граѓани, со цел да изнудат признание дека се откажуваат од комунизмот и од својот национален идентитет и со тоа да станат лојални поданици на кралот на Грција.

² Поголем дел од македонското население, под принуда на монархофашистичката власт во Грција (која водела геноцидна политика за искорнување на Македонците од северна Грција), било принудено да ги напушти своите домови, себеси да се дислоцира во непознати простори, со срушени надежи за скоро враќање назад.

³ Незаборавот претставува остра осуда на војните и на воените страдања, на политичките прогони и сите други видови насилства што се вршат врз човекот, но и протест против негаторската и дискриминаторска политика на Грција кон македонското малцинство и протераните егејски Македонци, жртви на егејскиот егзодус, кој неминовно се поврзува и со феноменот граница.

⁴ Ташко Георгиевски во 60-те години на 20-от век, во македонската литература ја воведува „егејската тема“, низ која директно се прекршуваат, се обединуваат

кон неговото творештво актуализирано на 52. Меѓународна научна конференција⁵ во Охрид во 2025 година во контекст на МСМЈЛК. Ова беше исклучителен повод преку творештвото (дел од романи-те) на Георгиевски да се проговори за идентитетско-егзистенцијалната животна ‘осуденост на’ и ‘условеност од’ моќта на пропустливата/непропустливата граница. Повикувајќи се и парафразирајќи го Малуф дека „не е едноставно да бидеш во состојба да одбираш, да бидеш опоменат од фанатиците кои идентитет го сведуваат на една единствена припадност, а границите се вкрстен оган меѓу различните групи“ (Малуф, 2001: 65), убедени сме дека нешто кое сè уште не е кажано/истражено за суштината на границата е нејзината моќ на пропустливост/непропустливост од ‘онаа страна’ доведувајќи го идентитетот во расчекор помеѓу потеклото и проектот, потоа актуализирајќи ја автентичноста, кризата, како и одрекувањето од идентитетот. Оттука, поаѓајќи од тврдењето на Шелева дека „границата е конкретно зададен социокултурен феномен, кој неретко знае да ја артикулира автентичноста, кризата и одрекувањето од идентитетот (Шелева, 2005: 63), сакаме да испитаме какви последици и ефекти предизвикува пропустливоста/непропустливоста на границата (за време на Граѓанската војна во Грција и периодот по нејзе) врз судбинското идентитетско опстојување и живеење на индивидуата и на една заедница – Егејските Македонци со што се отвора релацијата идентитет – пропустливост/непропустливост на граница⁶ – егзистенција. Главната хипотеза од која се поаѓа е дека идентитетот (индивидуалниот и колективниот) е осуден на живот на пропустливоста/непропустливоста на границата која е пропустлива за еден идентитет, но строго контролирана за друг идентитет. Оттука, истражувањето треба да одговори на прашањето колкава

суштествени егзистенцијални и морални, филозофски, социолошки... аспекти, консеквенции на човековата судбина, тема што не остава простор за рамнодушност и се доживува и се преживува низ сликите на колони измачени старци, жени и деца. Тема која подоцна ја проследува, надоградува и надополнува Кица Барциева-Колбе, од позиција на доброволен егзил што е прашање на личен избор.

⁵ 52. Меѓународна научна конференција на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје“, одржана на 29 – 30 август 2025 година во Конгресниот центар во Охрид.

⁶ Зборот граница за егејските Македонци секогаш најнапред ја означува границата со Грција, која и во 21. век е обележана со својата актуелност на идентитетското минато, сегашност и иднина.

е моќта на пропустливата/непропустливата граница да го доведе идентитетот во расчекорот помеѓу потеклото (Кој сум јас?) и проектот (Каде припаѓам јас?) и да ја потврди тезата дека границата сфатена како определувач на целината на еден простор, како физичка пречка и како етичка и морална во согласност со својата непропустливост, односно пропустливост ја има моќта да ги одреди судбините на луѓето преку генерирање на судир на идентитети/самопотврдување трагичен идентитетски хибрис/самоидентификација и погрешни имагологии за другиот/самоизнаоѓање. За одговор на прашањето и за испитувањето на тезата се фокусираме на книжевните дела *Црно семе* и *Црвениот коњ* од Ташко Георгиевски и *Еѓејци* од Кица Барциева-Колбе користејќи ги сознанијата од постколонијалната теорија, имагологијата и студиите за идентитетот, оние кои го објаснуваат идентитетот преку есенцијалистичкиот и конструктивистичкиот концепт на идентитет.

Основните поими со кои се оперира во текстот се идентитетот и границата. Идентитетот зависно од тоа и во кој контекст (пропустлива/непропустлива граница, од ‘оваа’ или од ‘онаа’ страна на границата) се аплицира, може: да ја нагласува индивидуалноста (јас сум јас), чувството на континуитет (јас сум секогаш иста личност), затоа што според есенцијалистичката логика „постојат непроменливи, често вродени основи на идентитетот кои се искажуваат како објективни општествени факти“ (Djordjevic, 2009: 134); но според конструктивистичката логика идентитетот може и да е подложен на криза, сомнеж, оспорување, преиспитување, конструирање, како и да се менува низ бројните компоненти – идентитет за другиот, општествено јас, чувство за сопствен (дис)континуитет, зошто, според Хол „идентитетот подлежи на постојана трансформација, тој е предмет на континуирана игра на историјата, културата и моќта“ (Hall, 1990: 225), на границата.

Границата, пред сè се дефинира како определувач на целината на еден простор/држава, но „начелно земено, говориме за границата во *денотипивна* смисла како за поим – рабна линија, која исцртува и определува една геометриска или територијална државно-правна целост и сувереност; но тогаш кога расправаме за моралните, за етичките и за психолошките граници, се говори за границата во *колотипивна* смисла, како за фигура (тропа)“ констатира Шелева (2005: 63). Како што сведочат трите дела, „границата не мора секогаш да кореспондира со фактичката државна граница

(во романот *Егејци* границата е непремостлива бариера, лимит, сид, а „Зборот граница секогаш најнапред значеше: граница со Грција“, (Колбе, 1999: 95), туку таа може да биде воспоставена по различни причини и да соодејствува како „етичка и морална (во романот *Црвениот коњ*, Борис Тушев за да ја премине границата треба да се откаже од она што навистина е тој, границата е премостлив топос, минлива зона на контакт, но под услов отстапка – промена на идентитетот), но и како физичка граница (во романот *Црно семе*, граница е водата која го опкружува и го оневозможува напуштањето на островот – природна пречка бескрајна водена површина која не може да биде совладана), но она што е важно е дека границата постои и за многу луѓе како *бариера*, *сид* таа е непреминлива“ (Георгиевска-Јаковлева, 1997: 72, *курзив*, Б. Р.), што е помалку или повеќе суптилен метод на Центарот на моќ – **моќниот друг**⁷ на наредба, на принуда, на контрола, односно на осудено идентитетско живеење како **асиметричен друг**⁸

Идентитетот (осуден на живот на пропустливоста/непропустливоста на границата), дефиниран според есенцијалистичката и конструктивистичката логика, во зависност од пропустливоста, односно непропустливоста на границата, своите рефлексии ги наоѓа и во романите (што се наш предмет на интерес) и тоа во согласност со Бенет дека „Идентитетот и посебноста на еден човек или група е израз на некоја внатрешна суштина, која може да биде означувана по пат на знаци поврзани со стремежите (спојување со родокрајното), животните стилови (потпишување/непотпишување на документот на лојалност) и верувањата (пропустливоста/непропустливоста на границата)“ (Bennett, 2005: 173), како едно идентитетско самопотврдување, самоидентификување, и самоизнаоѓање во зависност од пропустливоста/непропустливоста на границата, која пак, предизвикува одредени последици и ефекти врз судбин-

⁷ Кога треба да се критикуваат пороците и недостатоците на светот Другиот (Моќниот Друг) се сфаќа како депозитар на доброто и на идеалното општество, има позитивни конотации што го означуваат ‘привилегираниот – оној што е префериран’, или група луѓе на кои може да им се завидува.

⁸ Кога треба да се оправда космолошкиот поредок, да се зачуваат постоечките граници и да се избегнат опасностите од новите средби, (асиметричниот) Другиот се сфаќа како инкарнација на злото се полни со пејоративни конотации, кои имплицираат *маргиналноста*, *назаденоста*, односно Другиот е дефиниран во споредба/во спротивност со она што се верувало дека е апсолутна доблест и вредност на доминантниот свет.

ското идентитетско опстојување и живеење и на индивидуата и на една заедница – егејските Македонци (што е и нашиот предмет интерес). Имено, Георгиевски и Барциева-Колбе се стремат да го досегнат непроменливиот (есенцијалистичкиот) идентитет, но притоа не губејќи го чувството на идентитетско разнообразие и движење со што го допираат и принципот на конструирањето на идентитетот условено од пропустливоста/непропустливоста границата.

Авторите и романите: отвораат т.н. црни места во македонската национална историја

Животните ситуации на двајцата автори: Ташко Георгиевски чија психа и начин на живот може да се идентификува како прогнаник, Кица Барциева-Колбе чија психа и начин на живот може да се идентификува како дете на прогнаници од Егејска Македонија; искуството на оние кои ним им биле блиски, како и „историските случувања, кои им дале граѓа, која со помош на уметничка постапка ја моделирале во специфичен историски свет“ (Георгиевска-Јаковлева, 1997: 76), им овозможиле книжевно вообликување на егејската тема. Имено, преку своите романи *Црно семе* и *Црвениот коњ* кои „не можат да се именуваат само како историски романи“ (Георгиевска-Јаковлева, 1997: 42–43), а ова важи и за делото *Егејци* (времето по Граѓанската војна во Грција), кое не може да се именува како историско, туку е филозофско-антрополошко и мемоарско дело за историските премрежиња на семејството на Кица Барциева-Колбе, по потекло од Егејска Македонија; која вели „приказната на татко ми е и моја приказна“ (Барциева-Колбе, 1999: 215), Георгиевски и Барциева-Колбе ги отвораат т.н. црни места во македонската национална историја и загризуваат во жешкиот костен на актуелната криза на идентитетот предизвикана од пропустливоста/непропустливоста на границата. Во романите⁹, пишуваат за еден период од нашата поблиска историја, период за и по Граѓанската војна во Грција, период на воен терор, на дисеминација (расеани лица, кои се отсечени од своите корени, од својата земја, од своето

⁹ Иако дејствијата во романите просторно и временски се детерминирани, сепак, со творечкиот напор на авторите ликовите во романите и целото дејство придобиваат универзални димензии, зашто се работи за човечки судбини, кои се жртва на пропустливоста/непропустливоста на границата и на едно време, коешто остави длабоки траги во историјата на овој народ.

минато), со намера историскиот настан и *последичиите и ефектиите* од него да бидат покажани од аспект на секојдневниот живот, од аспект на обичниот човек *осуден на животој на непроустливоста/непроеустливоста на границата*, на живот во несигурна и привремена татковина (Георгиевска-Јаковлева, 1997: 56, *курзив Б. Р.*). Земајќи предвид дека обединувачка тема во романсиерскиот опус на Георгиевски и Барџиева-Колбе е потрагата по сопствениот идентитет, проблемот на прогонетиот човек, кој се соочува со една состојба на бегане пред смртта, со психолошка душевна драма, како последица на малтретирањата, разделбите и осаменоста, и со недостатокот од внатрешна поткрепа, бидејќи е протеран од родниот крај во нови, туѓи и непознати простори, може да се каже дека и двајцата автори низ сета таа црнина се стремат да ги прикажат идентитетските и егзистенцијалните последици и ефекти од една агресивна идеологија на границата, која си допуштила да посегне по идентитетот на едно малцинство изнудувајќи му признание/потпис дека се откажува од своето име, а дејствата ги градат врз контурите на пропустливоста/непропустливоста на границата. Следствено, границата од една страна е ‘чин на апсурдот’ – потрага по самоидентификација (Борис) која е врзана за Центрите на моќ и е можна само преку потврда од моќниот Друг, а од друга страна, пак, ‘возвишен идеал’ – еден континуитет на докажување и потрага по самопотврда (Доне) и самоизнаоѓање (Наце) на сопствениот идентитет, што се манифестира преку односот кон моќниот Друг“ (Рајчинова-Николова, 2021: 76). За потврда на оваа констатација, кусо ќе се задржиме на содржината на романите (со фокус на пропустливоста/непропустливоста на границата).

Есенцијата/срцевината во трите романа, кои во себе го содржат пропустливото/непропустливото граничното искуство, кое пак, го условува човековиот идентитет, егзистенција и судбина и ги ревидира корените на припадноста, се егејските Македонци. Нивните животни судбини (зависно од тоа кој каде се нашол), имаат различно упориште и се разгледуваат во три насоки: во делото *Црно семе* (кое е едно потресно сведоштво за насилието, јадро на насилството во кое виреат атомите на најразлични репресии и човечки понижувања, и како закана и како реализација во неговите најмонструозни видови, но едновременно и показ за величењето на човекот и човечноста), е елаборирана судбината на егејските Македонци – војници на кралската (национална) војска на островите на

смртта за време на Граѓанската војна во Грција (во фокусот е Доне Совичанов), во делото *Црвениот Коњ* (кое е внатрешна борба на човекот со самиот себе си, судир на две 'јас') *е елабориран* поразот и прогонството на борците на ДАГ, односно судбината на борците на ДАГ, кои беа прогнати во Ташкент, при крајот и по Граѓанската војна во Грција (во фокусот е Борис Тушев), и идентитетските, егзистенцијалните и судбинските последици и ефекти од пропустливоста/непропустливоста на границата се чувствуваат од 'оваа' страна на границата (на островите на смртта и во селото Кронцелово – на родното тло), во делото *Етејци* (кое е парадигма за конечното осознавање на 'вистината' на она што некогаш било дел од стварноста и од историјата – егзодусот на Македонците од егејскиот дел на Македонија!), е елаборирана судбината на невиното цивилно население и нивната дисеминација низ источноевропските земји, со акцент на оние бегалци кои своето упориште го наоѓаат во Македонија (како дел од тогашна Југославија), непријатните настани започнуваат на родното тло во северниот дел на Грција, а последиците и ефектите од пропустливоста/непропустливоста границата се чувствуваат од 'онаа' страна на границата 'надвор од родното тло', во новата, туѓа, непозната источноевропска, македонска или прекуокеанска територија (во фокусот е Наце Барциев). Следствено, најголем дел од случувањата Барциева-Колбе ги лоцира на територијата на Македонија, поточно во Башино село – Велес, Куманово, Скопје. Случувањата на настаните од 'оваа' страна на границата на 'родното тло' и од 'онаа' страна на границата' (надвор од родното тло)', од една страна овозможуваат да се испита: колкава е моќта на границата да го осуди идентитетот на живот на пропустливост/непропустливост на границата, и да го доведе идентитетот во расчекорот помеѓу потеклото и проектот, а од друга страна, пак, да се детектираат идентитетските и егзистенцијалните последици и ефекти од пропустливоста/непропустливоста на границата кои соодејствуваат со релацијата идентитет – пропустливост/непропустливост на граница – егзистенција. За ова потребно е да се дефинира кој е (асиметричниот, а кој е моќниот) Други(от), како и сложените односи кои во романите ги воспоставуваат асиметричните Други со Моќниот Друг.

Асиметричниот друг – Моќниот Друг – непропустливоста/пропустливоста на границата

Земајќи предвид дека разликата или другоста го изделува асиметричниот друг како поинаков, опасен, инфериорен, кој е детерминиран од дискурзивниот режим на моќта¹⁰ – моќниот Друг – Центарот на моќта (во случајот капетанот Сколумбакис и потпоручникот Маки во романот *Црно семе*, власта во романот *Црвениот коњ* и граничарот во романот *Еџејци*), следува дека ликовите во романите (Доне, Борис и Наце) се **асиметричните други**, кои својата асиметрична другост, ја користат како клучна и во градењето на сопственото чувство на самопочит (самопотврдување и самоизнаоѓање) и при зачувувањето на својот национален идентитет. Ова кај Доне е потврдено преку ‘непотпишувањето на документот на лојалноста’ што е свесен избор на ропство, а кај Наце преку неприфаќањето на поразот пред границата. Ваквиот отпор и кај двајцата – асиметрични други за потврдувањето на својот идентитет пред Моќниот Друг и неприфаќањето/прифаќањето на вредносните ставови и дискурсот на колонизаторот – Моќниот друг (во случајот капетанот Сколумбакис и потпоручникот Маки во *Црно семе*, кои претставуваат отелотворување на злото, симболи на темната, отчовечена страна на човекот кои иако служејќи се со однапред утврдено наредени монструозни методи на измачување, чинат островот да е место на пеколот на човечката деградација, како претставници на власта и покрај сите ужаси сепак, не успеваат да одговорат на зададената задача: „превоспитувањето“, како и граничарот во *Еџејци*, кој како претставник на власта, ја овозможува колонизацијата во класична смисла на зборот), чинат границата да е непропустлива и клучна пречка за нивното враќање Дома. Идентитетот (на Доне и на Наце), е осуден на живот на непропустливоста на границата: (која како – остров, и како реална има моќ да го детерминира човековото судбинско идентитетско опстојување и живеење, но нема моќ да влијае врз изворниот, национален идентитет на Доне и на Наце. Имено, Доне останува Доне, она што е – горд македонски селанец, а Наце останува Наце – со неисполнета желба ‘уште еднаш да го види своето Овчарани’, правејќи си автопресија.

¹⁰ Моќта не треба да се сфати како поединечна институција или способност која ја поседуваат одредени поединци, туку „таа е име за сложена стратигиска ситуација во дадено општество“ (Крамарик 2010: 131).

Од друга страна, пак, Борис правејќи си ‘автопресија со копнежот за Дома’, својата асиметрична другост ја користи како клучна за промена на својот национален идентитет – импулсот кон родокрајното е над сè и проектот на Моќниот Друг – власта (која ја овозможува колонизацијата во класична смисла на зборот), видено преку ‘перфидната импутација Грк – потпишувањето на документот на лојалноста’ е исполнет услов за границата да стане пропустлива и за враќањето Дома. Идентитет на Борис е осуден на живот на пропустливоста на границата, која има моќ „фатално ја предзначи егзистенцијата на индивидуата“ (Шелева, 2005: 63), и идентитетот го подложува на промена, па Борис од Борис Тушев станува Туши Ѓорѓов.

Следствено она што е заедничко и за тројцата без разлика што се разликуваат во чинот на потпишувањето/непотпишувањето на ‘документот за лојалност’ и неприфаќањето/прифаќањето на вредносните ставови и дискурсот на колонизаторот (капетанот Сколумбакис, потпоручникот Маки, и граничарот), е тоа што, на ваков или онаков начин, тие се личности – воените затвореници (Доне во *Црно семе*) и воените прогонети (Борис во *Црвениот коњ*), на откорнатото месно население (Наце во *Етејци*), кои го бранат, потврдуваат и идентификуваат ‘сопствениот национален идентитет’ преку давањето/не давањето отпор на/кон Моќниот Друг, правејќи си автопресија.

Непокорно истрајниот протагонист Доне & (не)моќта на непропустливата граница: последици/ефекти

Доне како индивидуална комплексност на самосвоен лик, од ‘оваа’ страна на границата, на родното тло е асиметричен друг и затворен на пустиот карпест егејски остров (кој е ужасно мачилиште, каде е очигледен судирот меѓу два непомирливи света – светот на безумното насилство и светот на умната човечност) и каде „нема место за ниту најформалното и најобичното право на субјективитет“ (Жижек, цитиран според Крамарик 2010: 124). Но, и покрај својата асиметрична другост, Доне пред сè е против отуѓувањето на човекот од неговиот национален идентитет како „најжесток и најбрутален атак врз човечката личност“ (Старделов, 1981: 304–310), па за потврдување на својот идентитет демонстрира моќ давајќи отпор на моќниот Друг – на Центарот на моќ/на

Власта. Имено, тој дава отпор на спроведените „церемонии на деградација“¹¹, кои се огледани во апсурдното барање на Власта – потпишувањето на ‘документот за лојалност’ како исполнет услов за преминувањето на (непропустливата) границата – островот, чија моќ (доколку не се потпише ‘документот за лојалност’), е синоним за морбидно човечко обезличување, насилство и забрана за спојување со огништето. Но, Доне не се занимава со политика, (и покрај сите претрпени измачувања) тој не прави компромис со самиот себе си, не го прифаќа дискурсот на претставниците на власта (капетанот Сколумбакис и потпоручникот Маки), па на деструктивните сили на злото ја спротивставува својата едноставна логика на неук селанец, а поприштата да истрае (да се спротивстави на злото), се во самиот него и едноставно не може да биде она што не е, и вели: „Ај потпиши дека си коњ, кога не си коњ“ (Георгиевски, 2008: 51), и не се согласува ‘едноставно’ да го стави својот потпис на хартијата, која божем ветува слобода.

Ваквиот став на Доне е резултат на идентитет, кој од ‘оваа’ страна на моќната граница, која како морбидна забрана (остров) е непропустлива/непречекорлива и чија моќ не дозволува спојување со Дома, укажува на тоа дека Доне во согласност со својот емоционален трепнеж – ‘самопотврдување’ егзистира и дејствува во согласност со есенцијалистичкиот концепт на идентитет. Свесноста на Доне дека со „чинот на потпишувањето човек го губи правото да биде единствен сопственик на тоа што го потпишал“ (Георгиевска-Јаковлева, 1997: 87), и давањето отпор на моќниот Друг – на Центарот на моќ/на Власта, ја артикулира последицата: ‘непотпишување на документот за лојалност’ – што од една страна значи свесен избор на идентитет/идентитетска животна осуденост на непропустливост на границата, но од друга страна, пак, идентитетска необезличеност и потврда на самиот себеси. Следствено се артикулира и ефектот: ‘егзистенцијална осуденост – не враќање во своето родно село’, што значи останување на островите на смртта, од ‘оваа’ страна на непропустливата граница,

¹¹ Церемониите на деградација етносоциологот Х. Гарфинкел ги дефинира како чин на јавна комуникација, чија намера е да го одбележи, да го стигматизира поединецот како недостоен за повластите на неговата дотогашна положба во општеството или во институцијата и смета дека: „нив можеме да ги пронајдеме само во општества кои не се сосема деморализирани и дезориентирани и кои делат ист систем на вредности“ (Гарфинкел, цитиран според Крамарик 2010: 122).

во името на возвишениот идеал – зачувување на своето име и идентитет (Доне). Доне во просторот чувствува дека е фатен во вителот на настаните: насилство – тортура – стоицизам – македонски непокор во кои тој (вечно) се врти – една состојба која води кон „запрашаност за себепотврдување: 'кој е овде?... јас или некој што личи на мене?...“ (Шелева, 2005: 67). Доне од 'оваа' страна на непропустливата границата (е парадигма за (не)успехот на превоспитувањето/казнувањето, за моќта и отпорот против хегемонијата (суровите, бескруполозни луѓе, претставници и на моќта и на власта, кои не успеале да го скршат), дејствувајќи во доменот на честа на обичниот човек (а не во доменот на некоја висока политичка цел), низ компонентите – идентитет за себе, индивидуалноста (јас сум јас), чувство на континуитет на себепотврдување преку идеалното јас (Доне останува Доне, во рамките на потеклото она што е – непокорен/горд македонски селанец), чија рефлексивност е видлива во репликата „Господине, јас се велама Андонис Совичанис, Ендопин, од Саракиново, околија воденска... јас сум војник... ќе си го служам рокот и ќе станам, ќе си одам дома, имам жена и кука“ (Георгиевски 2008: 51), како одговор на прашањето 'Кој сум јас?', способен е да ѝ даде отпор на моќта што сака да го обликува со што го продолжува македонскиот непокор, а со тоа го потврдува и сопствениот идентитет. За него сè може да дојде во прашање (и љубовта и семејството и домот), само идентитетот не!

Имено, релацијата идентитет – непропустлива граница – егзистенција реферира на тоа дека секој поединец поседува внатрешна срж, различен е и има свој идентитет кој не може да се разложува, односно „Идентитетот е вграден во темелите на личноста и не може да се менува“ (Barker, 2000: 166). Следствено идентитетот на Доне, нужно е во дослух/релација со непосредната дадена реалност, односно со нејзината просторна координата од 'оваа' страна на непропустливата граница' – остров, која иако има моќ да го детерминира судбинското идентитетско опстојување и живеење на Доне сепак нема моќ да влијае врз неговиот изворен, национален и човечки идентитет. Неговиот идентитет е препознаен, рефлектиран и самопотврден од 'оваа' страна на непропустливата граница' – на островот како горд македонски селанец, столб, симбол на македонскиот непокор и истрајност.

Прометејски издржливиот протагонист Борис & моќта на пропустливата граница: последици/ефекти

Борис Тушев – селанец од падините на Кајмакчалан, кој иако завршува без оружје, среќен е бидејќи по пеколните битки на Грамос и Вичо останува жив, но во земја што е туѓа за него, која ќе го промени неговиот живот, неговиот идентитет – кој пека по „Дома“. Имено, Борис е од ‘оваа’ страна на границата, а како исполнет услов да се премине од ‘онаа’ страна на границата и тој да се врати во родокрајното, кон излезната точка од неговиот претходен живот – во своето родно село Кронцелово – Егејска Македонија е потпишувањето на ‘документот за лојалност’ (кој значи изјава дека не е комунист и дека ќе биде лојален граѓанин на кралот, дека е Грк, а не Македонец). Борис, воден од импулсот кон родокрајното, постојаната желба да се врати кон корените онаму каде што отсекогаш припаѓа ‘Дома’ и од сознанието дека по сите измачувања не се добива ништо друго, освен статус што никој не ти го признава, снага измачена до болест, поради која завршуваш под земја, видливо во репликата „...И другото... сè е таму, а најодоздола е мојот потпис... под сето тоа... Ами и каков Македонец ќе бидам кога ќе ме покрие песокта како Ванчето“ (Георгиевски, 1986: 42), прави компромис со самиот себе си и низа остапки што од него ги бара грчката власт: свесно ја прифаќа перфидната импутација ‘Грк’ и го потпишува белиот лист хартија, потпишувајќи се дека е Грк, а не Македонец. Самиот потпис дека е Грк, а не Македонец и изјавата дека не е комунист и дека е лојален граѓанин на кралот, овозможуваат границата повеќе да не биде непропустлива просторна моќна координата. Имено, границата станува пропустлива зацртана просторна моќна координата, која за да биде премината/пречекорена ја користи својата моќ – идентитетот го подложува на промена. Следствено, Борис Тушев, само и само да се врати во своето родно село Кронцелово – Егејска Македонија преку духовна сила, прометејска издржливост и упорност, го превозмогнува моментот на промена на својот идентитет и како Туши Ѓорѓов ја минува сега веќе пропустливата граница.

Ваквата одлука на Борис е резултат на идентитет, кој од ‘оваа’ страна на границата, кога самата граница во согласност со својата моќ „фатално ја предзначува сета егзистенција на една заедница или индивидуа“ (Шелева, 2005: 63), и идентитетот го подложува на

промена (од Борис Тушев во Туши Ѓорѓов) станува пропустлива/ пречекорлива, и укажува на тоа дека Борис во согласност со својот емоционален трепнеж – самоидентификување егзистира и дејствува во согласност со конструктивистичкиот концепт на идентитет. Свесноста на Борис дека со чинот на потпишувањето на ‘документот на лојалноста’ го исполнува условот за спојување со родокрајното и неговото недавање отпор кон моќниот Друг – Центарот на моќ/Власта и правењето компромис со самиот себеси ја артикулираат последицата: потпишување на ‘документот за лојалност’ што значи ставање потпис на нешто што човек никогаш не бил и свесното прифаќање на перфидната импутација ‘Грк’- промена на идентитетот. Ова води кон ефектот: враќање кон родокрајното од ‘онаа’ страна на границата (каде радикално се менува неговата егзистенцијална рамка на самоидентификација).

Следствено Борис од ‘оваа’ страна на границата прифаќајќи го дискурсот и моделите на дејствување на Центарот на моќ/Власта во просторот чувствува дека е фатен во вителот на настаните – судир со самиот себеси, па губејќи ја рефлексивната контрола над животните околности, честопати воден по наредбите на Центарот на моќ/Власта и на границата, што иницира креативна „трансфигурација на неговиот идентитет, за виталното совладување и воздигнување над драмата на човековиот живот и на индивидуалното искуство“ (Капушевска-Дракулевска, 2001: 78), си го осмислува сопствениот живот (од Борис Тушев во Туше Ѓорѓов). Борис од ‘оваа’ страна на границата дејствува низ компонентите идентитет за себе и идентитет за друг и чувство на сопствен (дис)континуитет на себеидентификување преку/како општествено јас чија рефлексивност е видлива во репликата „...Е, си велеам, ако се напишам како што ми бараат, ќе бидам ли друг Борис? Оти какви сакаш перја налепи му на телот тој наутро пак ќе кукурика. И седнав една ноќ и напишав сè по ред, ете така и на крајот мислам дека го посрав Борис Тушев на Туши Ѓорѓов“ ... „Бараа да сум потпишел сè по ред: дека не сум комунист, а којзнае и дали сум, дека на сила ме собрале, дека сум Грк!... Тоа, дека сум Грк! ...“ (Георгиевски, 1986: 42), како одговор на прашањето ‘Кој сум јас?’. Иако идеолошката власт успева да го превоспита, преименува, да го смени неговиот национален идентитет и од него да создаде лојален граѓанин на кралското семејство, Борис од ‘оваа’ страна не е предавник на своите идеали, туку олицетворение на сила, на победа.

Од ‘онаа’ страна на границата Борис доаѓа во судир со општеството (поради вклученоста во војната), потоа со моралните норми на својата средина (поради потпишувањето на изјавата дека се откажува од Комунистичката партија), чувствува дека го гонат непомирливи сили што му ја одземаат сета автономија на дејствување, и се спротивставува на ентропијата на животот која доведува и до бурна душевна драма, заокружена со сознанието дека „вистинско враќање нема“ (Рајчинова-Николова, 2021: 54). Од ‘онаа’ страна на границата дејствува низ компонентите чувство на сопствен (дис) континуитет на себеидентификување преку општественото јас чија рефлексја како драма на внатрешен свет е видлива во репликата „...и покрај своите и покрај соселаните не сум повеќе ниту нивен ниту свој“ (Георгиевски, 2008: 51), како одговор на прашањето ‘Каде јас припаѓам?’. Борис Тушев кој е морален херој, замислен е како антипод на Доне Совичанов, но само во акцијата. По мотивите што ги водат кон чинот на непотпишување/потпишување, тие двајца се слични. Борис, антијунак по постапката (потпишувањето) станува јунак по етичката компонента, содржана во длабокото чувство за својот чин и чистата свест за својата припадност. Неговиот идентитет и од ‘оваа’ и од ‘онаа’ страна на границата се рефлектира како еден самосвесен, проникнувач во човековите интуитивни сознанија, откровенија, глетки, соновиденија и драми.

Оттука релацијата идентитет – пропустлива граница – егзистенција реферира на тоа дека поединецот презема различни идентитети во различни времиња, односно „идентитетот на поединецот се вшива во една поширока структура, со што се стабилизира неговиот свет, а на чија основа и поединецот и пошироката општествена структура – стануваат единствени и предвидливи“ (Хол, 1990: 16). Следствено и самата креација на идентитетот на Борис, нужно е во дослук со непосредната дадена реалност, односно со нејзината просторна координата ‘од оваа’ страна на границата – која во согласност со својата пропустливост има моќ да го детерминира судбинското идентитетско опстојување и живеење на Борис, кој од ‘оваа’ страна на пропустливата граница е препознаен, рефлектиран и самоидентификуван како Грк (како Туши Ѓоргов), а од ‘онаа’ страна на пропустливата граница е препознаен, рефлектиран и самоидентификуван како јунак по етичка компонента.

Нескршливиот протагонист Наце & моќта на непропустливата граница: последици/ефекти

Тврдењето на Хоми Баба дека „преминувањето ‘од онаа страна’ на границата, значи простор на оддалеченост, нешто кое е различно од она од кое доаѓаме, а вклучува и одлука, решителност дека нема да се поткликне пред препреката – границата, и да се направи промена на идентитетот“ (Баба, 2004: 65), е видливо во случајот со Наце Барџиев, кој не може да го прифати фактот дека ја изгубил татковината и покрај тоа што добил друга, но инаква од својата. Наце врз сопствена кожа го има почувствувано егзистенцијалниот опит на границата, која по нечија политичка волја и патолошки диктат се претвора во фанатазам со кој царува длабоко ирационалната погубна ксенофобија. Имено од ‘онаа’ страна на границата, надвор од родното тло, во туѓина Наце – откорнат и асиметричен друг „ја губи моќта на говорот“ (Георгиевска-Јаковлева, 1997: 98), а како дезинтегриран и збунет се носи со „чувство на абјектност (одбивност, неугодност, срам)“ Шелева (2005: 56), доведен до работ на егзистенција, идентитетски – пека по ‘Дома’. Во согласност со својата асиметрична другост и нарушен и личен и идентитетски контунуитет, Наце во мигот кога после години сака да оди и да го види родното место – Овчарани, и е запрен на самата граница од царинските службеници (моќта и хегемонијата на власта), кои не му дозволуваат да ја мине границата (кон својата родна земја), не демонстрира моќ кон граничарите – Власта, туку моќ врз самиот себеси од потребата „за докажување и потврдување на идентитетот“ (Шелева, 2005: 76), за да го совлада гневот. Тоа е така затоа што апсурдот на оваа специфично егејска граничност се состои во фактот што „најдалечните граници не беа непристапни за Егејците. Недостапна за нив е само онаа граница која им е најблиска, до која можеше да се стигне и пеш“ (Барџиева-Колбе, 1999: 114).

Во овој случај границата, која е непремостлив топос со константна содржина и непремостлива бариера, чија моќ е синоним за доживотниот егзистенцијален копнеж по ‘Дома’ и идентитетската осуденост на вечната потреба да се докаже сопственото Јас, престанува да биде пропустлива/пречекорлива. Но, и покрај тоа, за Наце друго име освен Македонија и идентитет Македонец не постои, па на самата границата на царинските службеници дава тивок/супти-

лен отпор – не правејќи компромис со себе самиот (како исполнет услов за спојување со родокрајното), односно, идентитетски не се обезличува (иако егзистенцијално е обележан како асиметричен Друг). Следствено, со тој чин и со неисполнетата желба видлива во репликата: „Уште еднаш да го видам Овчарани“ (Барџиева – Колбе, 1999: 117), едновременно, ја понесува гордоста и како победник и како идеал за нескршливоста на човекот од егејскиот дел на Македонија.

Ваквиот став на Наце е резултат на идентитетот, кој во зацртаната просторна координата од ‘онаа’ страна на границата, кога самата граница престанува да биде пропустлива/пречекорлива, чија моќ не дозволува спојување со ‘Дома’, укажува на тоа дека Наце во согласност со својот емоционален трепнеж – самоизнаоѓање егзистира и дејствува во согласност со есенцијалистичкиот концепт на идентитет. Свесноста на Наце за вечно останување во рамките на потеклото и неправењето компромис со самиот себеси ја артикулира последицата: неприфаќање на дискурсот на претставниците на власта со што го навестува ефектот: останување од ‘онаа’ страна на границата во име на зачувување на своето име и идентитетот, а со тоа радикално се менува неговата егзистенцијална рамка на самоизнаоѓање – како асиметричен Друг. Имено, Наце во просторот чувствува дека е фатен во вителот на настаните – дезинтегрираност, збунетост, без моќ да говори и чувство на абјектност во кои тој (вечно) се врти – една состојба која води кон „запрашаност за себеизнаоѓање: „кој е овде?... јас или некој што личи на мене?...“ (Шелева, 2005: 67). Наце од ‘онаа’ страна на границата не го прифаќа дискурсот и моделите на дејствување во просторот, а на непропустливата граница, правејќи си автопресија, го надминува „страот од непознатиот Друг, ризикот од соочувањето со непознатиот моќен Друг“ (Бановиќ-Марковска, 2007: 69, *курзив* Б. Р.). Тој дејствува низ компонентите и тоа идентитет за себе и чувство за сопствен континуитет на себеизнаоѓање преку ‘идеалното јас’ (Наце останува Наце во рамките на потеклото – горд Македонец, што е клучно за зачувување на својот идентитет), идентитетски не е обезличен, а неговиот идентитет се рефлектира како копнеж кон потеклото и корените чија рефлексја е видлива во репликата: „Егејците немаа навистина друга можност, освен како сите бегалци, да живеат во два света“ (Барџиева-Колбе 1999: 47), како и преку ‘доживеаното јас’, расположено меѓу минатото

и сегашноста, меѓу актуелниот и автентичниот простор на своето домување, чија рефлексива како егзистенцијална осуденост (нема да се врати во своето родно село), е видлива во репликата „Тие не можат, дури и кога би сакале, да изберат поинаков начин на егзистенција“ (Барциева-Колбе 1999: 37), како одговор на прашањето ‘Кој сум јас?’. Следствено, Наце проговорува со јазикот на вистината, пред сè за сопствената трагика, а во овој контекст и за трагиката на сите луѓе отргнати од родното огниште. Наце, кој се наоѓа во дослук со два спротивставени простора, чувствува дека неговиот идентитет се рефлектира како прифаќање на сопственото минато и тревожната сегашност, па стабилизирањето на идентитетот во просторот како и егзистенцијата ги гледа во резигнираното враќање кон потеклото, корените.

Оттука, релацијата идентитет – непропустлива граница – егзистенција реферира на тоа дека поединецот „има свој идентитет (вистинскиот природниот), кој од една страна не може да се разложува, (а од друга може да се менува), па поединецот трага по корените/потеклото за да посочи на вистинскиот идентитет“ (Малуф, 2001: 36). Следствено и идентитетот на Наце нужно е во дослук со непосредната актуелна стварност, односно со нејзината просторна – координата од ‘онаа’ страна на границата’ која иако има моќ да го детерминира судбинското идентитетско опстојување и живеење на Наце, сепак, нема моќ да влијае врз изворниот, национален и човечки идентитет препознаен, рефлектиран и самоизнајден од ‘онаа’ страна на границата како горд Македонец.

Од досега приложеното, она што може да се констатира е дека ако од ‘оваа’ страна на пропустливата/непропустливата граница асиметричниот Друг – Доне и Борис имаа право на слободен избор (да го потпишат или да не го потпишуваат ‘документот на лојалноста’), што јасно ја посочува идентитетско егзистенцијалната осуденост на жртва на границата, од ‘онаа’ страна на непропустливата граница во туѓи и непознати простори, прогонетиот (Наце Барциев) нема право на избор, а идентитетот е осуден, контролиран и воден од некој невидлив Центар на моќ „кој одлучува и говори во негово име“ (Бановиќ-Марковска, 2007: 44).

Својот идентитет, припадност и егзистенција Доне, Борис и Наце (Доне останува Доне, она што е – горд македонски селанец, непокорен, Наце останува Наце – со неисполнета желба ‘уште еднаш да го види своето Овчарани’, а Борис станува Туши Ѓоргов),

ги наоѓаат некаде „помеѓу зоните на силата, дисперзијата и желбата“ (Baba, 2004: 67). Тие се еклатантен пример за доживотната идентитетска осуденост на живот жигосан од непропустливоста/пропустливоста на границата, при што последицата: непотпишување на документот на лојалност, што реферира на отпор кон настојувањето за промена на името и идентитетот и обидот за вградување на фундаментална пукнатинка во идентитетот (Доне и Наце), има моќ да го предизвика ефектот: останување на островите на смртта, од ‘оваа страна на границата’ (Доне) и останување од ‘онаа страна на границата’ во име на зачувувањето на своето име и идентитет (Наце). Додека пак, при последицата: потпишување на документот на лојалност, која реферира на прифаќањето на една агресивна идеологија на границата, која си допуштила да посегне по идентитетот на човекот изнудувајќи му признание/потпис дека се откажува од своето име, осудувајќи го да го прими генот на инфериорноста како трајно национално обележје (Борис), има моќ да го предизвика ефектот враќање кон родокрајното од ‘оваа страна на границата’ за сметка на промената на идентитетот (Борис).

Следствено релацијата идентитет – пропустливост/непропустливост на границата – егзистенција од една страна укажува на тоа дека „моќта на пропустливоста/непропустливоста на границата е метафора на можноста/неможноста на асиметричниот друг да даде отпор на Моќниот друг – Центарот на моќ, кој ја предизвикува неповолната идентитетска и егзистенцијална позиција, *можноста/неможноста на слобода и моќ на говор, како и можноста/неможноста да се раскаже својата приказна за иденитетската осуденост на живото на непропустливоста/непропустливоста на границата* со која се соочуваат Егејските Македонци“ (Георгиевска-Јаковлева, 2011: 34, *курзив*, Б. Р.)

Заклучок

Разгледувањето на темата „Идентитетот осуден на живот на пропустливоста/непропустливоста на границата (преку делата *Црно семе* и *Црвениот коњ* од Ташко Георгиевски и *Егејци* од Кица Барциева-Колбе)“ на преден план го постави прашањето за пропустливоста/непропустливоста на границата, кое сè уште се одредува како актуелно и присутно. Земајќи предвид дека пропустливоста/непропустливоста на границата во себе го впишува

минатото, сегашноста и иднината, нејзиното истражување, како и на идентитетските и егзистенцијалните последици предизвикани од нејзината моќ во согласност со (теоретскиот и апликативниот материјал), овозможи да се изведат следниве заклучоци во однос суштината на темата чија срж се егејските Македонци:

Во трите романа се огледуваат две различни сфаќања во однос на решавањето на проблемот на идентитетот осуден на живот на пропустливоста/непропустливоста на границата, трансформирајќи ги во приказна за судир и отпор помеѓу воените затвореници и власта (Доне и Сколумбакис)/откорнатиците и власта (Наце и граничарот), и во приказна за егзистенцијална асиметрија и осудена идентитетска обезличеност на оној кој ја живее (Борис) и оној кој ја објавува (Власта). И во трите дела Доне, Борис и Наце се насочени кон посебноста на локалното, но Доне и Наце, кои остануваат во рамките на потеклото ја застапуваат тезата за зачувувањето на посебноста на својот идентитет, без разлика колкава е цената, видливо во репликата на Доне „Ај потпиши дека си коњ, кога не си коњ“ (Георгиевски, 2008: 34), а Борис ја застапува тезата дека инфериорната позиција на потеклото може да се надмине со усвојување на дискурсот на Власта како свој – прифаќање на проектот – промената на идентитетот како исполнет услов за враќање дома видливо во репликата „Е, си вела, ако се напишам како што ми бараат, ќе бидам ли друг Борис? И седнав една ноќ и напишав сè по ред, ете така и на крајот мислам дека го посрав Борис Тушев на Туши Ѓоргов“ (Георгиевски, 1986: 56).

Заедничко кај авторите е желбата да дадат свое видување на егзистенцијалните и идентитетските проблеми кои ја засегаат единката, односно заедницата, кои се поврзани со пропустливоста/непропустливоста на границата, која пак има моќ да го доведе идентитетот во расчекорот помеѓу потеклото и проектот, и да предизвика идентитетски и егзистенцијални последици и ефекти. Притоа и во трите романа е загатнато прашањето и за кризата на колективниот идентитет, ставен во контекст на поделбата Ние – Вие, а се посочува и на недостатокот од сопствена историска (голема) нарација, како што и трите романа тој недостиг го толкуваат како судир на две спротивставени гледишта, кои, доколку најдат заедничка точка, би можеле да бидат успешно решение на проблемот – идентитетското и егзистенцијалното самопотврдување, самоидентификување и самоизнаоѓање на егејските Македонци да

не е условено од пропустливоста/непропустливоста на границата. Неможноста од такво решение сè уште ги прави актуелни токму тие прашања што ги третираат романите – идентитетот, границата, егзистенцијата. Следствено на патот до заокружувањето на идентитетската осуденост на живот условен од непропустливоста/пропустливоста на границата се поставува Европа „опременета со стереотипи, преку кои таа ги гледа претставниците на периферните европски држави“ (Рајчинова-Николова, 2021: 98). И на крај ѝ допуштам на Шелева да ни појасни дека границите и *нивната моќ* треба да се разберат како опомена, во иднина да *не ни се случи* уште едно фатално повторување и предметнување на некој нов и суров синдром како *егејскиот Еџодус* (Шелева 2005: 75, курзив, Б.Р.), а пропустливоста/непропустливоста на границата да се претвори во стихија која идентитетски и егзистенцијално ќе не плаши.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Андерсон, Бенедикт 1998: *Замислени заедници*, Култура, Скопје.
- Бановиќ-Марковска, Ангелина 2007: *Груиен ѝорџреџ (културолошки и либерално-теориски есеи)*, Магор, Скопје.
- Бановиќ-Марковска, Ангелина 2011: „Идентитетот и името“, Предавање одржано во Институтот за македонска литература – Интердисциплинарни културолошки студии, Скопје.
- Барциева-Колбе, Кица 1999: *Етејци*, Култура, Скопје.
- Георгиевска-Јаковлева, Лорета 1997: *Ойворен круј: Поеџика на романиџе на Ташко Георџевски*, Култура, Скопје.
- Георгиевска-Јаковлева, Лорета 2011. „Егзилот како трајна траума или егејската тема – заборавена/забранета историска приказна“ во: Спектар, бр.58, Скопје: Институт за македонска литература.
- Георгиевски, Ташко 2008: *Црно семе, Змиски веџар, Време на молчење*, Матица Македонска, Скопје.
- Георгиевски, Ташко 1986: *Црвениот коњ*, Култура, Скопје.
- Капушевска-Дракулевска, Лидија 2001: *Поеџика на несознајното*, Магор, Скопје.
- Крамариќ, Златко 2010: *Иденџиџеџи, џексџи, наџија*, Табернакул, Скопје.
- Малуф, Амин 2001: *Поџубни иденџиџеџи*, Матица македонска, Скопје.

- Рајчинова-Николова, Билана 2021: *Еџодусои, Еџејскоио ирашање и друџосиџа*, ЦККС, Скопје.
- Старделов, Георги 1981: *Меџу лиџераиџураиџа и живоиџоиџ*, Култура, Скопје.
- Тодорова, Марија 2001: *Замисливајки џо Балканоиџ*, Магор, Скопје.
- Шелева, Елизабета 2005: *Дом / Иџениџиџеиџ*. Магор, Скопје.
- Arendt, Hana. 1976: *The origins of totalitarizam*, San Diego, Harvest Book&Harcourt, New York, London
- Baba, Homi K. 2004: *Smeštanje kulture*. Beogradski krug, Beograd.
- Hall, Stuart. 1990: „Cultural Identity and Diaspora“. In *Identity: Community, Culture, Difference*. Harvest Book&Harcourt, London.

ПЕТТЕ ВОКАЛИ ВО „ДВЕ ТИШИНИ“ ОД АНТЕ ПОПОВСКИ

Апстракт: Поетскиот тестамент на Анте Поповски, како што самиот ја нарекува својата последна книга поезија „Две тишини“, содржи во себе пет целини насловени според петте вокали во македонскиот јазик, кои почнуваат со пет кратки есеи што ги најавуваат циклусите. А е за стравот, Е е за болката и страдањето наспроти знаењето, И е за автоматското запишување на болката, за помнењето наспроти знаењето, О е за магијата на песната и за нејзиното создавање, У е, пред сè, за љубовта како чин на надежта, за домот и за татковината. Текстот се занимава со полифониичноста на лирскиот субјект во книгата, со хетерогеноста наспроти хомогеноста на поетскиот израз, со страстите и страдањето наспроти тишината на медитативната помиреност пред конечноста на овоземното постоење. „Две тишини“ е сублимат на целокупното поетско творештво на Анте Поповски, простување и соочување со отадешната бесконечност. Поетот „потпрен на својата сенка/ чека ништо и – никого“.

Клучни зборови: вокал, птица, камен, благодарност, Бог, вистина, смрт, тишина

Влез

Петте вокали од македонскиот (и не само македонскиот) јазик одговараат на петте циклуси во книгата „Две тишини“, проштаалното обраќање на Анте Поповски, книга пишувана за време на неговиот престој во Париз, пролетта 2003 година, само неколку месеци пред смртта, со свест дека заминувањето се приближува и дека му е дојден редот на простувањето, или збогувањето, како сакрален чин пред последната иницијација. Простувањето со двојното значење што го носи: како ослободување од вината, своја или туѓа, и како заминување со Бога.

Секој од овие пет циклуси започнува со краток епиграф – кој ќе го користам за да ги обележам одделните поглавја од овој текст – а потоа, по секој епиграф, следува прозен текст, кус есеј, некаде пократок од страница, некаде до три страници долг, каде што авторот – тешко ми е да го нарекувам лирскиот субјект или само субјектот, иако и така ќе го нарекувам – нè воведува во песните што следуваат во циклусот. Циклусите не се до тој степен хомоген-

ни, не се дотолку засебни, напротив, хетерогено е пеењето – како што споменува и Оливера Ќорвезирска во предговорот на книгата – вокалите се преплетуваат, се проникнуваат, песни вакви и онакви има во сите пет циклуси, но може да се насети во секој од нив атмосфера што превладува, може да се насети некаков ред, некаква развојна приказна, некакви почеток, средина и крај.

Сепак, како предворје на книгата, поставена е една арс-поетична минијатура, која во себе, како семе, ја содржи целата книга: „Ене го долу, меѓу два брега,/ во тишината меѓу два збора/ топло семе на својот јазик,/ потпрен на својата сенка/ чека ништо и – никого.“ (Поповски, 2003: 25)¹ Во тоа парадоксално чекање ништо и никого, бидејќи чекањето подразбира нешто и неког, се крие зенистичкиот клуч на оваа книга, која во себе го содржи целото постоење на еден човек. Но, за тоа – сосем на крајот.

А. Окован настојувам да се движам

Првиот циклус се отвора со песната „Излишно писмо до Бога“, односно со инвокација, обраќање во кое субјектот, обраќајќи му се на Бога, им се заблагодарува на птиците, на морето, на тревките, на ветровите, на дождовите, на изгревот и на залезите, кои му биле сведоци за сè, па токму затоа писмото до Бога е залудно, бидејќи би требало ним, а не нему да му се обраќа, сведувајќи го него на „...невина рожба човекова/ создадена за да бидеш вечен и да паметиш/ бидејќи тој е минлив“ (31), поистоветувајќи го со „невино детенце кое не ги распознава/ дури ни буквите, не знае ништо за зборовите,/ не чита песни“ (31).

Бог во оваа песна не е Седржател, не е беспочетен и сезнаечки, напротив, тој е човечки, од него создаден, а не обратно, но да го пренебрегнеме свесно и намерно овој детаљ и да го нагласиме, сепак, она поради што ги наведувам овие стихови – чинот на заблагодарувањето како еден од принципите на ослободувањето, благодарноста како еден од клучевите да се стигне до слободата – ослободувањето е, секако, од самиот себе – што уште повеќе ни оди во прилог ако смртта, со која во тие денови се помирува поетот

¹ Понатаму во текстот, недоследно со правилата за цитирање, а поради економичност и необременување на текстот, наместо презимето, годината и страницата на кои се однесува цитатот, со оглед на тоа дека сите цитати се од книгата „Две тишини“, ќе го означувам само бројот на страницата на која се наоѓа цитираниот дел (заб. на Г. З.).

и со неа си ги измирува сметките, ја разгледуваме како ултимативна слобода.

Веќе во следната песна, „Расфрлани се моите мисли“, се појавува еден од мотивите што ќе се провлекуваат и низ другите циклуси, но и во други песни од овој циклус: „како да се живее без себеси“? Атмосферата во оваа песна е сосема спротивна од онаа во претходната. Овде умот е раштркан: „Расфрлани се моите мисли денес/ како пожолтените листови од нашето/ домашно евангелие“ (32). Ја следиме промената на текот на свеста од една во друга песна. За разлика од претходната, каде што умот е смирен и битието манифестирано преку благодарноста доаѓа до израз, во овој простор владее стравот, манифестиран преку расфрланите мисли. „Стравот е постар од песната“ (30), се вели во краткиот есеј што му претходни на циклусот, но и: „Стојам пред благороден предизвик: на стравот да му возвратам со – песна!“ (30)

Првиот циклус е, пред сè, циклус на стравот, првото соочување со него, патот до слободата е штотуку започнат, иако слободата е сеприсутна и за неа не е потребно време, ниту, пак, до неа се стасува. Потребно е само отсуство на страв: „...ние/ се разликуваме од Проповедникот/ не сакавме или пак не можевме/ да сфатиме дека нам не ни одминува/ времето туку –/ животот“ (36). Бог е секогаш тука, ние не сме. Па, по аналогија: слободата е секогаш тука, оддалечена едно пукнување со прстите, но ние не сме.

Сепак, се преплетуваат мотивите, патуваат од еден циклус во друг, од една книга во друга, и на тој начин циклусите се проникнуваат еден во друг, што повторно е знак за постојаната промена на свеста, но е знак и за набљудување на таа промена. Каменот и птицата како метафора за телото и душата се јавуваат и во овој циклус („– птицата сонуваше да ја превозмогне смртта/ – каменот копнееше да го допре/ својот свезден корен...“) (42), но и во третиот и во четвртиот, така што за ова ќе позборуваме и подолу.

Во претпоследната песна од првиот циклус се повторува мотивот за „живот без себеси“², но за првпат се спомнува и еден друг, кој ќе се јави подоцна, во вториот циклус, во една од најславните песни на Анте Поповски, „О, Кавафис“, посветена на Матеја Матевски, мотивот за „светата должност кон татковината“, во стиховите на Анте Поповски пејоратизирана со синтагмата „некаква

² Истиот мотив се јавува и во ненасловената песна посветена на Гиче Чемерски од вториот циклус (64) и во „Веќе се дени“ од третиот (121).

си“: „Од денес натаму, о, Кавафис/ престануваат да значат што и да е/ лажните сознанија за некаква си/ света должност кон татковината/ а без себеси, зашто вистина е/ дека на животот му подаривме/ само нешто свое, а на смртта – сè!“³ (61) Пред смртта, како конечна вистина, сите возвишени разговори за некакви си исконструирани илузии за светот стануваат патетично смешни: „На големото заминување –/ мали се сите неба...“ (189).

Е. Не е од големо значење знаењето со кое ќе се здобиеш, туку знаењето што ќе го изнастрадаш

„Стравот и непријатностите да ги оставиме настрана“ (51), се вели во есејот што го отвора вториот циклус песни. Гласот Е е за болката и за страданието, повторно како нужност пред катарзата. За присуството во болката. Болката како доказ за постоењето, за бидувањето жив во сегашниот миг, во она „тука и сега“, кое стана толку популарно и веќе излитено последниве дваесетина години⁴, но не и тогаш кога е вистински искусено или, како што е веќе кажано, изнастрадано. А, сознанието за својата болка раѓа сострадание и за туѓата, обестрастеното набљудување на болката ја проширува свеста: „Има луѓе за кои ние другите/ ништо не знаеме. Тие целата/ своја биографија ја носат со себеси/ и низ неа –/ исчезнуваат.“ (59)

Болеста што пустоши низ телото и е корен на болката во две песни што се надоврзуваат, „Минато“ и „Минато, пак“, претставена е како „...еден црн, еден безмилосен ветер,/ со крвави заби, со крвјосани очи...“ (68), кој го фрла болниот во „безобличност и пустош“ (69). Во овој циклус таа е сè уште тешка и болна, а веќе во следниот, ќе видиме, ќе се претвори во медитативна помирност со судбината⁵.

³ Во „О, Кавафис“ таа ослободеност од илузиите е засилена со продолжувањето на стихот: „...престануваат прелагите за некаква *свѣта должност/ кон ѿајковината и безброј друѓи баналности...*“ (Курзивот е во изданието, задебелените делови се мои, заб. на Г. З.)

⁴ Во популарната култура, која е површна, зен-миговите обично се поврзуваат со нешто убаво, со некакво уживање во задоволство, но всушност секој миг е зен-миг ако сме присутни во него, само што многу е потешко да се остане присутен во страдањето и да не им се подлегне на мислите отколку да се биде присутен во задоволството.

⁵ Во јазиците што се раѓаат од латинскиот, зборот за судбина е *destiny*, што на современ македонски јазик најпросто може да се преведе како дестинација, односно одредишна точка, цел каде што треба да се пристигне.

Ова е циклус и на сонот: „животот лаже – сонот не лаже...“ (65). Во својата пристапна беседа во МАНУ, Анте Поповски вели дека во Земјата на Мијаците, од каде што и тој потекнува, луѓето исповедале три големи вери: „едната кон Господа Бога, другата кон – мртвите, и третата, најголемата – религијата кон својата мајка“ (Поповски, 2011: 221). Овој циклус почнува со песната „Оплакување“, посветена на неговата мајка: „Дојде, конечно, стигна мојата светица/ светна моето помрачено сонце“. И повторно нешто што е во служба на ослободувањето, антиципациски сон на ритуалното оплакување „со глас/ позајмен од риданијата на Рахела“ (53) што ѝ помага на душата во заминувањето.

II. Енциклопедијата не е знаење туку помнење

Средишниот и најдолг циклус во книгата. Конечното предавање на стихијата. Ако сакаме да си поиграме со јазикот, ова *стихијајџа* можеме да го толкуваме и како стихија од стихови. Поетска слика што се повторува: црвената самогласка. Рефрен што се повторува од претходните циклуси: без себеси не се може. И повторно, како и во вториот циклус, искусственото знаење се става пред помнењето. Искусеното е тоа што останува, наспроти обичната меморија, која ќе исчезне со одвојувањето од телото. И повторно, како и во вториот циклус, проникнување, мисла за записот и за тишината. Во воведот кон вториот циклус се вели: „...јазикот божји е – тишината[...] Но, како да се молчи приживе?“ (51), а во овој: „Затоа, можеби, апсолутните личности и не пишуваа: Исус Христос...“ (90)

Песната „Atopia“ е една од најрепрезентативните во овој циклус, каде што субјектот ги сопоставува во контрапункт, од една страна: копнежот, верувањето, пеењето, а од друга страна, пак, рамнодушност, празнината, атопијата: „...некаква празнина/ која сама од себеси се возобновува/ и шири:/ Atopia,/ псалмичен хаос...“⁶ (93) Но, ако се направи само една мала интервенција, па ако оваа рамнодушност се замени со еден блискозначен неологизам во македонскиот јазик, преземен од будистичката практика – мирнодушност, ќе се добие една сосема поинаква слика, медитативна слика

⁶ Во овој контекст би требало да се споменат и двете песни, еднаподруга, со наслов „Тогу ва богу“, синтагма преземена од Светото писмо (Прва книга Мојсеева), што се однесува на Земјата, а значи: безоблична и празна.

на помиреноост, некаква атараксија пред тоа што следува. Затоа што, на Истокот, за разлика од Западот, празнината има позитивни конотации, исто како и тишината, и двете се дел од медитативната практика. Во таоизмот, на пример, празнината е плодотворна и корисна, медитативниот ум е испразнет од секаквите мисли што го оддалечуваат од божествената природа на битието.

Во овој контекст се надоврзува и следната ненасловена песна, која ја наведувам во целост⁷, а на неа понатаму се надоврзува уште една, „Осамено стебло“, во која провејува слична атмосфера, а во таа по неа се споменува и Башо⁸, големиот хаику мајстор, за уште повеќе да го избистри тоа медитативно чувство на препуштеност со стихијата.

И сè така, во таа впрегната врска помеѓу спокојот и непомиренооста, помеѓу очајот и копнежот, продолжуваат песните во овој циклус: „Зошто да страхувам,/ од што да се плашам?“ (100) или „Ах, таа тишина, таа благословена/ неподносливост, тој благороден мир,/ по кој од очај копнеам сега/ а кој цел живот ги проколнував/ и мразев.“ (118)

Истиот тој контрапункт го наоѓаме и во стиховите од песната „Каменот и птицата“, мотив што веќе го сретнавме во првиот циклус, но е присутен и во претходните книги на Анте Поповски: „Ах, Ти, кој не стигна да ги помириш/ каменот на телото/ со птицата на душата...“ (108). Повторно телото е камен, птицата – душа: „Но, добро е, добро/ само телото во кое живеам добро не е...“ (128)

Во овој циклус се наоѓа и насловната песна, „Две тишини“, посветена на Оливера Ќорвезироска, која на оваа песна ѝ посветува најголемо внимание во својот предговор кон книгата. „Ти и не знаејќи околу мене/ насели две тишини:/ една мала, во која те сонувам/ и чекам, и една голема/ во која исчезнувам./ Твојот заборав и моето заминување/ сега и сам Господ – бог/ не може да го спречи.“ (127) Повторно сон, повторно чекање и повторно тишина, но овој пат удвоена.

„Никогаш не гледав со очи/ – туку со она со кое очите гледаат./ Никогаш не се искажувал со зборови/ – туку со она низ кое збо-

⁷ Испружен на грб,/ ременот на панталоните/ и јазлите од кондурите/ одврзани/ очи замижани/ раце прекрстени/ една врз друга/ на стомакот/ и едно вито, бело стебленце/ извишено покрај мене/ како свешта над глава./ Како помрачен/ вежбаам некаква смрт. (94)

⁸ „...и како Башо/ дури сега осознав/ дека веќе вјавам на дооден коњ/ и дека зад мене,/ смрзната веќе,/ лази мојата сенка...“ (96)

ровите себеси се означуваат./ И никогаш не мислев со умот/ – туку со она низ кое умот сам се осмислува./ Помислив: некој задоцнет брахман/ прошета низ оваа страница/ и исчезна некаде: ниту со очи се гледа/ ниту со збор се искажува.“ (132)

И повторно наведувам цела една куса песна затоа што песната не дозволува ништо од неа да се изостави при цитирањето. Просто, самата себеси се објаснува за тие што знаат што значи човек да се набљудува отстрана себеси и што значи да се доживее апсолутното постоење надвор од личното.

О. Низ времето, како и сè друго, исчезнува и песната

Од О, тркалезниот вокал, кој изгледа исто онака како што звучи, најлесно може да се премине во кој било друг од вокалите, како тој да се наоѓа во центарот опкружен од другите. Црвената самогласка од претходниот циклус овде станува црвена тркалезна самогласка. Мотив што се повторува во овој циклус: камен и птица. Циклусот изобилува со песни за птици и камења, небаре душата веќе почнала да го напушта телото: „Овој круг песни е создаван во мигови кога при полна свест се здогледува невината, беспомошна и невидлива нишка животот кога се измачува да не се напушта себеси...“ (141)

Во неколку наврати во различни песни во книгата се повторуваат исти или слични стихови, понекогаш песните се еднаподруга, како во случајов, а понекогаш се во различни циклуси⁹. Така е и во песните „Мрамор 1“ и „Мрамор 2“, каде што на безмалку ист начин се инсистира на искреноста и отвореноста: 1. „Сè зависи од отвореноста со која/ се разговара со себеси/ и готовноста/ да се восприемаш и како камен...“ (161); 2. „Сè зависи од отвореноста/ кон себеси, од искреноста/ со која ја прифаќаш или не –/ вистината која те опкружува и која има/ големи, крупни очи кои гледаат/ и отаде невидливото.“ (162)

Вистината е уште еден од принципите нужни за конечното ослободување, и тоа онаа метафизичката, трансцендирачка вистина, која задира во заумното, „со крупни очи што гледаат и отаде невидливото“. Вистината го ослободува битието. Тогаш каменот станува птица или птицата излетува од каменот.

⁹ Таков е случајот и со песните „Не сум размислувал за тоа“ и „О, Кавафис“.

Дури четири песни, еднаподруга, започнуваат со стихот „(Одново) на птиците помислувам“, а во последната од нив се поентира со стиховите: „Ах, таа волшебна птица на радоста/ која на животот му се свети –/ живеејќи го!“

Во овој циклус, иако не само во овој, се поместени и песни што се обраќаат до историографски референтни личности или настани. Петтиот вселенски собор во Константинопол од 553 година се споменува во две песни, во едната, „Јас, Антонио“, се обраќа Антонио, „поет и отец, христијанин и Македонец од Александрија“ (145), во другата, ненасловена, се споменува Македониј, монах од Лихнида, и двајцата анатемисани, првиот затоа што рекол „дека зборот стои повисоко од честа“ (145), а вториот „поради самогласките во неговите зборови/ кои испуштале долги воздишки“ (149).

Од падот на Масада од 73 година н. е. се вдихновени две песни, една друга зборува за Аларах, кралот на Визиготите, една за Атила, водачот на Хуните, една за Бајазит Втори, но и за Исус, Буда, Мухамед, во една се обраќа Лука, монах од Вапа, итн. Овие и ваквите песни, а ги има низ целата книга, излегуваат од интимната сфера и влегуваат во оние песни на Анте Поповски што бараат широко познавање на историографските факти и повикуваат на една поинаква херменевтичка подготовка, што само зборува за степенот на ерудиција што е потребен за да се биде иманентен читател на оваа книга.

У – Не им завидуваме на предавствата

Последниот циклус е, пред сè, за љубовта како чин на надежта, за домот и за татковината. „Пеев уверен дека она што го пеам на ниеден друг јазик не може да се испее освен на јазикот на големата судбина на Македонците.“ (199)

Но, бидејќи читањето зависи и од читателот, а не само од оној што го напишал текстот, повторно вниманието застанува на тишината и на празнината, овој пат од последната песна во книгата, „Мнете“, во која монахот под Света Гора „наизуст преповторува:/ душата ми е пустина/ по која чекори Исус“, а во последниот стих помислува: „можеби/ – тишината е нашиот мајчин јазик“, па така во едно се проникнуваат можеби столбовите на оваа книга: тишината, празнината, Бог и татковината преку мајчиниот јазик.

1. Излез

Многу аспекти од книгава, се разбира, не беа опфатени во овој текст. Нужно беше фокусот да се стави на само дел од нив за да се одржи каква-таква сосредоточеност во пишувањето. Обемна, разнообразна, полна и густа со смисла книга. Доживеана, искусена и истрадана поезија и, згора на сè, вдахната од последните мигови во животот. Секако, една од најважните во македонската книжевност.

Кога ќе се прочита текстов, може да се изведе заклучок дека коренот на ова читање на „Две тишини“ беше токму таа вдахната состојба пред заминувањето, кога тој што заминува, е свесен дека преминот е близу. Вниманието е насочено кон принципите што водат до конечното смирение, кон конечното ослободување од себеси, па затоа поголемиот дел од песните останаа во сенка на благодарноста, присуството, набљудувањето, тишината, вистината, искреноста, состојби – примарни или второстепени – што помагаат во исцелувањето на личноста пред конечната слобода.

„Уште малку и ќе си се вратам дома...“ (137)

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Андоновски, Венко. „Бог во поезијата на Анте“ во *Анѓевојто дело – нејресушен изворник на мислајта и на речта (научен симпозиум)*. Скопје: Феникс, 2019.
- Поповски, Анте. „Пристапна беседа во МАНУ“ во *Зошто зборуваш за умирање*. Куманово: Про литера, 2011.
- Поповски, Анте. *Две тишини*. Скопје: Pro Littera, 2003.
- Сталев, Георги. „Поетското творештво на Анте Поповски“ во *Предавања на XL меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: УКИМ, 2008.
- Тодоровски, Гане. „Антевото и антевското во современата македонска поезија“ во *Книга за книгописе*. Скопје: Матица македонска, 2009.
- Ќорвезироска, Оливера. „Врз крстот на зборот“ во *Две тишини*. Скопје: Pro Littera, 2003.
- Ќулавкова Катица. „Ad patres, ad patres: за татковинскиот видокруг во поезијата на Анте Поповски“ во *Меѓународен научен симпозиум Анѓево дело*. Скопје: Каламус, 2022.

Gjoko Zdraveski

The Five Vowels in “Two Silences” by Ante Popovski

Summary

Ante Popovski's poetic testament, as he himself called his final book of poetry, “Two Silences”, contains within it five sections titled after the five vowels of the Macedonian language, each introduced by a short essay heralding the cycles that follow. **A** stands for fear; **E** for pain and suffering as opposed to knowledge; **I** for the automatic inscription of pain, for remembering in contrast to knowledge; **O** for the magic of the poem and its coming-into-being; **U**, above all, for love as an act of hope, for home, and for homeland. The text engages with the polyphony of the lyrical subject in the book, with the heterogeneity as opposed to the homogeneity of poetic expression, with passions and suffering contrasted to the silence of meditative reconciliation before the finality of earthly existence. “Two Silences” is the very distillation of Ante Popovski's entire poetic oeuvre: a farewell and a facing of the infinity beyond. The poet, “leaning upon his own shadow / waits for nothing – and no one.”

АНТЕ ПОПОВСКИ – ИНТЕЛЕКТУАЛЕЦ БОРЕЦ ЗА МАКЕДОНСКАТА КАУЗА

Во развојот на Македонија од 1944, па наваму, има само еден период кога интелектуалците не ѝ се повинуваат на политиката, туку самите научници се во политиката и ги трасираат патиштата за остварување на вековниот сон на својот народ да биде стопан на својата нива. Во периодот на шеесеттите и почетокот на седумдесеттите години на 20 век, Македонците што се на власт како во федералната единица Македонија, така и во Федерацијата за прв мислат и дејствуваат во полза на својата нација, значи самостојно, без да ги користат патериците на својот постар брат во Федерацијата, значи со своја глава, без чипови за далечинско командување. Клучниот човек на македонскиот јазик и литература Блаже Конески токму во тој период е член на најзначајниот политички орган во федералната единица Македонија. Во тој период е формирана МАНУ, се прогласува самостојноста на МПЦ, за прв пат во историјата и дејше со Устав се прогласува за национална држава на македонскиот народ (иако Македонија сè уште останува федерална единица со зависност само во три сфери на извршната власт: во сферата на финансиите, во сферата на одбраната и во сферата на надворешната политика). Тоа е периодот на т.н. *либералисти* во македонското општество... И токму онака како што вели Едгар Морин во „*L'esprit du temps*“ индивидуалецот Анте Поповски, како интелектуалец *par excellence*, кореспондира со духот на националното време и во тој период прво е на чело на одделот на Владата задолжен за информации и пропаганда, потем директор на клучното информативно гласило – весникот „Нова Македонија“ кој континуирано излегува токму од 1944 наваму, станува директор на „Вардар филм“, најсетне потпретседател на Републичката комисија за културни врски со странство. Зошто својот реферат го започнувам со периодот 1963 – 1974 година во Македонија, вклучително и во Антевиот животопис?

Можев да го започнам со неговото учење во градот на конзулите Битола во педесеттите на минатиот век, град кој има тради-

ција во гимназиското образование (само да потсетам дека таму има завршено Воена гимназија основачот на модерна Турција, Мустафа Кемал Ататурк), со студиите на Медицинскиот факултет во Скопје, со службувањето во ЈНА како асистент војник на ВМА во Белград или пак, како доктор практициент во Здравствениот дом во Дебар ... Значи со неговата определба од младоста ... да ги лекува луѓето... Не го сторив тоа од проста причина, што тој на 30-годишна возраст сфаќа дека на својот народ и на македонската кауза многу повеќе ќе ѝ придонесе со мислите, со перото, со песната и со говорот отколку со службувањето во медицинската сфера во родниот крај на периферијата на Западна Македонија. Затоа на почетокот на 60-тите преоѓа во Скопје и се вработува во Македонското радио.

Започнав со периодот на либералистите оти Анте Поповски својот врв како културен деец кој има влијание преку политиката да ги оствари своите идеи за кои пее и пишува, го остварува токму во тој период од 1968 до 1974 година. Има уште еден период во неговиот живот, тоа се 90-тите на 20. век, кога неговите идеи делумно се остваруваат преку друг политички субјект, а не преку неговата матична партија МА-АК каде што е втор претседател после Гане Тодоровски. За тоа дека тие двајцата беа **алфа** и **омега** на сиот корпус од национални идеи вградени во Програмата на наведената партија како и главни двигатели на литературниот и боемски живот во Скопје, не треба многу да се нагласува. И двајцата беа еден по друг претседатели на ДПМ, па на СВП, најнакрај на МА-АК итн. Секој кој седел на нивната маса во културната кафеана кај „Јоле“ увидувал дека двајцата се надополнуваа како ден и ноќ, едниот даден кон надвор, со видлива енергија што тече како бујна река, другиот со внатрешна силна енергија која избиваше како вулкан низ стиховите. Едниот директно говореше за нештата во општеството, другиот многу посуптилен и онака помудро би рекол. Има и денес ваков тандем во македонската поезија. Тоа се Братислав Ташковски кој личи на Гане и Славе Ѓорго Димоски кој личи на Анте. Овде нема многу да расправам оти на таа тема расправав лани и тие мои согледби се веќе објавени во книгата од соопштенија приложени на 51. Научна конференција одржана во август 2024 година во Охрид. Овде само ќе напомена дека и во овој период на првите години на независна Македонија на почетокот на 90-тите на минатиот век (иако таа вистина никаде јавно не е објавена) ние кои работевме во првиот независен весник „*Република*“ знаевме дека

и покрај сите јавни настапи на директорот Јордан Плевнеш, токму Анте Поповски беше идеен ментор кој ги синхронизира, артикулира и координира разните идејно настроени поетско-новинарски пера од еден Ефтим Таковски до Милован Стефановски, од една Винка Саздова до еден Братислав Ташковски и успева во тоа. Но, и покрај сета негова лична добронамерност, поради разноразни причини тој весник пропадна.

И воопшто не е случајно што неговата првична (по мене и клучна) поема е „*Varpar*“ (1958) како желба и со самиот наслов да каже дека топонимот и земјата Македонија не може да се разгледува од каков било општествен аспект без да се знае и опеее клучната река на целата природна географска територија Македонија, река која тече како што е познато од Вруток до Солун. Оти реката е текушта вода, тоа значи животот. Ете го првичниот негов апел до своите сограѓани Македонци и интелектуален указ да се познаваат основните обележја на татковината.

Еден од неговите следбеници, неговиот близок земјак поетот Милован Стефановски многу подоцна во збирката песни насловена како „Вардач крај Вардар“ (1984) само ќе ја допрецизира улогата на Македонецот кој треба да ја сочува текуштата вода, основен извор на животот за нацијата.

Потем следи Антевата поетска збирка насловена како „*Самуил*“ (1963), клучен владетел на Македонија во средниот век со престолнина во Охрид. Уште еден негов конкретен указ дека во историјата треба да се следат големите претходници на својот народ. Многу подоцна во песната „*Мајсѝороѝ и мосѝоѝ*“ (објавена во стихозбирката „*Сина ѝесна*“ во 1984 година, песна којашто сум ја превел и објавил во Турција во август 2010 година) ќе допрецизира со тоа дека *од земјата, ѝа ѝреку сѝолбовиѝе на мосѝоѝ се слуша ѝласоѝ на мајсѝороѝ кој вели дека колку било сѝудено долу во исѝоријата.*

Човекот не пее песни само затоа што тоа му годи, или само поради чувството оти убаво се чувствува кога слуша поезија. Зошто поетот пишува поезија, или со други зборови, зошто лекарот Анте Поповски има потреба да пее песни за својот народ и човекот од ова тло ?

Затоа што знае дека *човекоѝ како вид глабоко во себе има возбуди, невидени извори на енерѝија кои ѝреба да се исфрлаѝ нагвор и најѝоѝоден начин за ѝшоа е збороѝ, умейноста...* Човекот има

потреба од убавина, од љубов, од сакање, од разбирање, потреба да биде сфатен и почитуван, како индивидуа, но уште повеќе како колективитет на Балканот, а не постојано негиран како идентитет или пак, како постојност, краден (како историја, како писменост, како светост) ... и во тој контекст неговиот повеќедецениски опус е фокусиран на темата Македонија... Дури една од неговите клучни песни, по која е препознатлив (може да се чита на која било културна манифестација и без да се спомене авторот, присутната публика ќе знае дека е тоа Антева песна) го носи токму насловот „Македонија“...

За Анте може да се говори како за оригинален поет, може да се говори за него како врвен есеист, како препејувач на големите светски поети како што се Шимборска, Монтале, Амихај итн. како идеолог и општественик, како растајнувач на пораки од свети книги, како не толку лесно преведлив автор ... Но, едно е сигурно. Тој што сака да ја открие есенцијата на Македонецот, да ја отклучи душата на овој народ и јазик на кој говорат околу 3 милиони луѓе во светот, мислам дека треба да го растајнува внатрешното писмо на Анте Поповски.

Воопшто не е случајно што неколку негови поетски збирки ги носат насловите „Тајнопис“, (1975), „Љубопис“ (1980) и „Родопис“ (1981).

Оттука овој краток есеј за Анте Поповски можеме да го заклучиме со следната констатација: поетот е оној Божји глас кој го покажува патот на своето племе, пат кој води кон себеослободување и застанување цврсто на свои нозе на сопственото тло. Гласот од дамнината се одразуваше низ неговиот човечки непокор во окованото време во кое бараше светлина за својата напатена нација. Излезот го најде во светлината на поетскиот збор.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Кирилица

Анте Поповски: „Провиденија“, Проект: „Македонска книжевност“, Микена, Битола, 2008

Колективен труд: „Македонски писатели“, ДПМ, Скопје, 1987

„50 години на СВП: Поетска престолнина на светот“, текст: Гоце Ристовски, издавач: СВП, Скопје, 2011

Анте Поповски: „Недостижност“, Портал, бр. 17–18, Скопје, 2006
Крсте Црвенковски: „Во одбрана на македонската кауза“, Независни изданија 04, Охрид, 1989
„Македонија во седумдесеттите години“, прилог на „Нова Македонија“, Скопје, 1990
Кристина Николовска: „Книга за Анте“, Силсонс, Скопје, 2017
Славко Милосавлевски: „Социологија на македонската национална свест“, Библиотека „Идеи“, Култура, Скопје, 1992

Латинична

Maurice Blanchot : L'espace Litteraire , , Collection Follio essais , Gallimard ,Paris 1988
Edgar Morin : L'esprit du temps, La galerie Grasset , Paris 1962

ЛИТЕРАТУРА КАО МЕСТО СУСРЕТА

„Заиста завидна судбина: постојати само као неопходан и непогрешан сигнал, кратак а речит, у великом животном оркестру људских речи и гласова једног краја. Бити једино то и као такав, по извршеном задатку, нестати.“

Иво Андрић (1982:235)

Апстракт: Овај рад разматра како се Балкан конструисао као симбол културне Другости. Док су многе анализе фокусиране на идеолошке аспекте тог процеса, овај рад се усмерава на књижевност као кључни медиј кроз који се Балкан пројектовао, али и кроз који може да се одбрани и редефинише.

Књижевност са простора Балкана често осцилира између репродукције спољашњих стереотипа и покушаја њихове деконструкције. У имаголошком контексту, литература може постати место сусрета кроз који се реafirмишу плуралност и културна специфичност. Кроз литерарне наративе откривају се и вишеструки идентитети – национални, језички, религијски, као и једнодимензионалне слике Балкана у западним представама.

Компаративном анализом два различита, а тематски блиска приказа Охрида — у *Молићвама на језеру* Николаја Велимировића и у путопису *Крај свейлој Охридској језера* Иве Андрића — показује се на који начин исти географски простор у литератури постаје метафизичко, духовно или културно средиште. Књижевност, култура и медији су снажна средства репродукције и редефиниције идентитета.

Кључне речи: литература, имагологија, Други, Николај Велимировић, Иво Андрић, Охрид, тишина, простор.

Апстракт: Овој труд ги испитува начините на кои Балканот се конструира како симбол и културен Друг. Иако значителен број анализи ги разгледуваат политичките аспекти на овој процес, овде фокусот е насочен кон специфичните механизми преку кои Балканот се обликува како културна Другост, што овозможува препознавање и редефинирање на националните, јазичните, религиските и регионалните претстави во рамките на западната перцепција.

Книжевните репрезентации на Балканот се движат меѓу репродукцијата на стереотипите и нивната критичка деконструкција, а истовремено го отвораат просторот како место на интеркултурни средби и прекршувања. На тој начин станува видлива плуралноста на идентитетите, како и нивната променливост и динамичност.

Преку компаративна анализа на две различни дела – драмската претстава за Охрид и митолошко-географскиот дискурс во путописот „Крај светлог Ох-

ридског Језера“ на Иво Андрић, како и делото „Молитве на језеру“ на Николај Велимировић – трудот истражува како книжевниот простор на Охрид функционира како семиотички и културен простор на повеќекратни, преклопувачки и променливи идентитетски модели. Во литературата, географскиот простор се претвора во средство за репродукција, преобликување и креативна реконфигурација на идентитетите.

Анализата укажува дека просторот, во неговата книжевна обработка, претставува важна точка за културна и симболичка обнова, позиционирајќи го Охрид како продуктивен простор на идентитетска слоевитост.

Клучни зборови: литература, митологија, Другиот, Николај Велимировић, Иво Андрић, Охрид, тишина, простор.

У раду се разматра двострука природа књижевности у светлу савремене имагологије, као простора који истовремено омогућава сусрет са Другим и формира имагинарне границе идентитета. Полазећи од теоријских поставки имаголошких студија, рад испитује механизме кроз које литература гради представе о Другом, уз посебан осврт на улогу простора као симболичког медијума. Посебна пажња посвећена је тачкама додира између два дела које откривају дубљу имагинарну структуру простора. У закључним разматрањима наглашава се да литература може бити место сусрета и динамично поље на којем се естетички, духовни и културни слојеви прожимају у сложени мозаик значења.

Циљ овог рада јесте да укаже на то како ова дијалектика сусрета и границе постоји у свакој литератури, и како се најјасније открива онда када аутор пред собом има снажан, симболички густ простор. Охрид је такав простор.

Литература, у свом суштинском облику, постоји у простору између стварности и имагинације, између сопственог и туђег. У тексту се, наиме, истовремено ствара могућност сусрета са Другим и могућност изградње границе која раздваја културе, идентитете или духовне системи. На том месту, где се сусрет и граница не укидају већ стоје у сталној интеракцији, појављује се имагологија која усмерава пажњу ка представама Другог, тј. њиховим артикулацијама у књижевном тексту. Она не претендује да описује „стварне“ идентитете народа или култура, већ њихове литерарне пројекције, конструкције и фикционалне обрасце. Те представе, иако фиктивне, имају велику моћ.

Тако књижевност може постати место сусрета — простор у којем се Други појављује као облик спознаје и проширење соп-

ственог искуства. Али, исто тако може постати место границе: у којем је Други фиксиран као тип, стереотип, културни образац или неупитна разлика.

У два значајна дела српске књижевности — *Молићвама на језеру* Николаја Велимировића и *Крај свейлої Охридскої језера* Иве Андрића — Охрид се јавља као метафизички простор. Ипак, за једног аутора он је место уздицања ка Богу; за другог место преплитања времена, културе и слојева цивилизацијског наслеђа. Али, управо у тим разликама и сличностима настају тренуци најнежнијег додира: моменти у којима исти простор постаје медијум двају различитих видова духовног и културног.

Најзначајнији теоретичари имагологије, попут Пажоа, Марије Тодорове, Едварда Саида, деценијама указују да књижевни текст не представља Другог онаквим какав он јесте, већ онаквим какав је замишљен унутар културе која текст производи.

У савременим теоријама постколонијализма и студија идентитета Балкан се често види као „унутрашњи оријент“ Европе – простор који се конструише кроз стереотипе (дивљи, заостао, емотиван, мистичан) и који служи да „потврди“ европску рационалност и модерност. Теза да се Балкан историјски и дискурзивно конструисао као „други“ Европе утемељена је у низу савремених теорија о оријентализму, семипериферији и „нестабилним“ европским маргинама. Од Едварда Саида до Марије Тодорове, Балкан се показује као унутрашњи „Оријент“ – огледало преко којег „Запад“ потврђује сопствени идентитет. Насупрот тој хегемонијској мапи, књижевни текстови нуде алтернативне картографије смисла. Кроз литерарне наративе откривају се вишеструки идентитети – национални, језички, религијски – који не пристају уз једнодимензионалне слике Балкана у западним представама.

У имаголошком контексту, литература постаје место идентитетског сусрета, кроз који се реafirмишу плуралност и културна специфичност. У том контексту, Балкан није посматран као пука географска одредница, већ као симболички простор. У студији *Имаинарни Балкан* Марија Тодорова развија теоријски оквир којим разоткрива механизме конструкције Балкана у западној култури. Култура и медији су снажна средства репродукције и редефиниције идентитета. Ова анализа указује на простор за креативну обнову идентитета – кроз културу, књижевност, уметност и нове медије.

Заправо, овај рад истражује на који начин је Балкан кроз књижевност конструисан као симбол културне Другости, али и као простор сусрета, синтезе и духовног преображаја. У фокусу анализе налазе се два кључна дела: путописно-есејистички запис Иве Андрића *Крај свейлої Охридскої језера* и духовно-поетски циклус Владике Николаја Велимировића *Молиџве на језеру*.

Полазећи од теоријских поставки оријентализма (Саид) и балканизма (Тодорова), истичемо како се Охрид обликује и као „други“ и као „наш“ простор: код Андрића као културни палимпсест и границе цивилизација, код Николаја Велимировића као литургијски топос и огледало теофаније. У њиховом пресеку јавља се „семиосфера сусрета“ која превазилази бинарност „центар/периферија“ и омогућава алтернативно читање Балкана унутар европског културног хоризонта.

У том погледу, Охрид — град и језеро са изузетном духовном меморијом — постаје повлашћени топос за испитивање механизма Другости, али и за артикулацију сусрета.

Текстуална анализа представе Другог се мора заснивати на дијахронијској и интертекстуалној перспективи. Слика неког народа, простора или културе није у једном тексту новонастала; она припада целом корпусу културних знакова који се преносе из генерације у генерацију. Књижевност ту делује као медиј: она не само да преноси већ и трансформише традиционалне представе. Због тога у литератури настају две паралелне зоне: зона сусрета (када је аутор отворен за упознавање Другог, туђег искуства, културе, духовности) и зона границе (када се Други фиксира у облику типолошке, понекад и стереотипне слике).

Конечно, савремена имагологија све више укључује и простор као семиотичку категорију. Простор у књижевности није само географски координатни систем, већ симболички и културни конструктор. Текстуални простор може бити граница (када симболизује туђе, опасно, одвојено), али и мост (када се у њему откривају слојеви историје, културе, духовности који повезују различите субјекте). Управо је ту окосница истраживања у овом раду: Охрид као простор који има особени симболичку вредност у два значајна књижевна текста.

Улога путописа у овом процесу није споредна. Путопис се често чита као „маргинални жанр“, али у књижевном хоризонту он је лабораторија перцепције. За Иву Андрића, путопис је више од бележења чињеница: он је начин да се ухвати смисао простора.

У тексту под насловом *Долином Радице*, и даље наводи следеће: „Писати га, то значи, отприлике, видети у сну предео или град који смо некад давно на јави гледали и доживели, и већ прилично заборавили, па тај сан онда кратко, а најбоље што се може, испричати људима свог језика, који ће га читати – ако се реше да га читају – мешајући га са својим доживљајима, жељама и путовањима и додајући му неизбежно боје и сенчења свог тренутног расположења. То и толико значи овакав путопис, можда и мање од тога, свакако не више. Па ипак, ваља га понекад писати“ (Андрић, 1982:244)

Путопис омогућава да се простор демистификује (постане блиски „наш“) и да се истовремено чита као палимпсест, као културна геологија. Управо тако Андрић прилази Охриду: као хроничар који „чита испод слојева, између редова“ фреске, звуке и тишине.

Последњи путопис који је Андрић одобрио да се унесе у том *Сѣтазе, лица, њредели* 1963. године био је управо *Крај свейлої Охридскої језера*. (Првобитно је објављен у часопису *Борба*, бр.284, 1.12. 1955. године у Београду.)

Овај Андрићев текст је састављен од више мањих слика и заправо је својеврсни мозаик кратких записа. Централно место, чини се, ипак заузима опис Цркве Свете Софије у Охриду у којој путописац затиче радове на реконструкцији. Андрић бележи: „У јечи сводова нејасно се јављају и брзо тону ноте одрицања и заноса минулих веровања, испреплетене и помешане с песмом овоземаљске жеље и љубави, с прегнућима и надањима наших дана“. (Андрић, 1982: 237). Слојеви различитих времена призивају промишљање о историји и откривање фресака испод малтера којим су их Турци прекрили, а путописац у мелодијама песама које се чују уз рад на реконструкцији цркве, препознаје и „нејасне обредне тонове паганских храмова чији су мраморови заробљени дубоко у зидовима овог светилишта, које је служило толиким епохама и нараштајима“ (Андрић 1982: 237). Интересантно је да сада имамо обраћање пажње на оно што су звучне сензације у склопу промишљања теме односа видљивог и невидљивог јер путописцу те мелодије представљају неку врсту духовних смерница. Црква Свете Софије у овом је делу палимпсест времена: место у којем се преплићу византијско, словенско, балканско и европско, без јасне могућности да се граница повуче између тих утицаја. Андрићево посматрање

Охрида открива сусрет где је Други неко ко је другачији у културном смислу, али истовремено доступан за разумевање.

У Андрићевом делу Охрид се јавља као симбол вечности, сусрета религија и цивилизација, али и као простор унутрашње рефлексije. Охрид није представљен као егзотични „други“, већ као универзално место где се преплићу култура, историја и природа. То отвара могућност да се идентитет Балкана не гради кроз контраст према Европи, него кроз сопствену дубину и слојевитост.

Велимировићеве *Молићве крај језера* користе језик религиозне и поетске интроспекције како би артикулисале однос човека, Бога и природе. Језеро (у овом случају Охридско) постаје простор тишине, духовног дијалога и стварања смисла.

„Када легнем крај мога језера и спим сном без сањања, тада не умире у мени ни моћ сазнања, ни жеља ни акција, но све се слива у једно блажено...“ (Велимировић, 1988: 12).

„Границе времена и простора ишчежавају“, по речима Аве Јустина, из предговора о делу *Молићве на језеру* (1921-1922) а Николај Велимировић вели:

„То је Твоја историја у мојој души, Господе“. (Велимировић, 1988: 13)

У *Молићвама на језеру* „метафоричне представе чине семантичко-симболичку базу из које ће се изродити богат низ метафоричних и поредбених номинационих конструкција којима се у молитвеној екстази Владика обраћа Богу“ (Кончаревић 2022: 390)

Зато је Охрид код Велимировића место где се сусрет са Другим дешава унутар тишине.

Језеро функционише као огледало: оно не одражава спољашњост, већ дубину. Човек који прилази језеру не посматра воду, већ у води гледа своју сопствену духовну природу. У том смислу, Охрид је у *Молићвама на језеру* семиотичка категорија, а не простор у физичком смислу, структурише се принципима значења, учествује у комуникацији чак и кад нема речи.

Овакво читање Охрида као метафизичког простора представља посебан облик сусрета у литерарном тексту: сусрет не са културом, већ са трансцендентним. Други је код Велимировића апсолутан Други — Бог — и зато је сусрет у тексту преображавајући.

Иако и Николај Велимировић и Иво Андрић пишу о истом простору — Охриду — њихове представе тог места разилазе се у степену духовности, поетике и интензитета личног доживљаја.

Простор у књижевном делу је најсложенији јер подразумева обиље симболичних функција и посебан однос према временској одредници.

У *Поеџици њросџора*, Гастон Башлар наглашава да „простор обухваћен имагинацијом“ не може да остане индиферентни простор већ „доживљен са свим пристрасностима имагинације...“ (Башлар, 1969).

У имаголошком смислу, Охрид у ова два текста постаје:

- код Велимировића: место духовног преображаја и сусрета са Богом;
- код Андрића: место контемплативне тишине и уметничког разговора с прошлошћу.

Оба текста граде различите имагинарне слике истог простора — једну духовно-поетску, другу цивилизацијско-културну — чиме Охрид постаје идеалан пример како литература истовремено превазилази и ствара границе. То омогућава да се Балкан сагледа као простор унутрашње духовне снаге, а не спољног историјског сукоба.

Охрид као место сусрета са Богом

У *Молиџвама на језеру*, језеро не представља географску одредницу, већ симболички простор унутрашњег човековог искуства и семиотичког кода – својеврсног знака онтолошке тишине у којој се човек сусреће са Богом.

Велимировићев Охрид је:

- метафизички амбијент,
- простор унутрашњег преображаја,
- духовно огледало

Овде литература постаје место унутрашњег сусрета, не границе. Читалац се позива да пређе праг од спољашњег ка унутрашњем, да из географског Охрида уђе у духовни... У имаголошком смислу, Велимировић не гради границе између себе и другог — већ указује на границе унутар самог човека: између сумње и вере, између бучности света и спокоја.

Док Велимировић у тишини чује Бога, Андрић у Цркви Свете Софије види културну меморију и чује мелодију прохујалог времена.

Охрид за њега постаје гранични простор цивилизација, културног наслеђа, поимања времена и трајања. Литература је овде место сусрета различитих времена, а не само духовних стварности.

2. Две осе поетике

Мотиви	Велимировић	Андрић
Бог	свеприсутан	имплицитан
Тишина	онтолошка, дијалог са Богом	естетска, контемплативна
Језеро	духовно огледало	визуелна хармонија

Охрид се тако у два текста рачва на два симболичка правца:

- духовни (унутрашњи)
- културно-цивилизацијски (спољашњи)

Ова разлика омогућава да се види како исти географски простор у литератури постаје више различитих имагинарних простора.

Граница је психолошка и духовна:

- између вере и сумње,
- између човека и Бога,
- између земље и неба.

Андрић види Охрид као светлу границу цивилизација.

У имаголошкој перспективи:

- код Велимировића, Други је Бог; литература се претвара у духовно приближавање.
- код Андрића, Други је прошлост, култура, туђина; литература постаје простор дијалога цивилизација.

Тако исти град постаје:

- место сусрета (са Богом; са историјом),
- место имагинарне границе (између култура; између човека и апсолута).

Сусрет се у литератури реализује кроз:

1. перцепцију – прво виђење Другог, најчешће кроз пејзаж или фигуру;
2. интерпретацију – покушај разумевања тога што се перципира;
3. преображај – преобликовање сопствене свести након сусрета.

У том смислу, *Молићве на језеру* представљају изузетно дубок и посебан облик сусрета у књижевности: субјекат се ту не сусреће са етничким или културним Другим, већ са трансцендентним Другим — Богом. Иако је Бог „апсолутни Други“, код Велимировића је представљен као присуство које се открива у тишини језера, у његовој величанственој лепоти, у његовој дубини.

„Суседи моји, како да вам говорим о суштини, кад ни приче не разумете?

О да знате, каква је сладост, и ширина, и снага, кад се потоне у дно свих прича; тамо, где приче почињу и где се завршавају. Тамо, где језик занеми, и где је све казано одједанпут!“ (Велимировић, 1988: 14).

Сваки од ових модуса подразумева једну важну ствар: да субјекат у тексту пристаје да буде промењен искуством Другог. Сусрет се не дешава ако субјекат остаје унутар своје унапред дате, неупитне позиције.

Литература као место сусрета подразумева да текст омогућава улазак у Другост без њеног укидања. Сусрет је могућ када се Други не редукује на типолошку или идеолошку одредницу, већ се препознаје његова индивидуалност или барем његова духовна и историјска комплексност.

Закључак

Литература, посматрана у имаголошком контексту, није једнозначно место сусрета нити једнозначно место границе. Она је поље непрестане транзиције, место у којем се два принципа истовремено јављају и узајамно обликују. Кроз литературу, Други се не открива као фиксна категорија, већ као динамички однос, као процес који се стално изнова одвија између аутора, текста и читаоца. У истраживању представе Охрида код Николаја Велимировића и Иве Андрића открива се управо та сложена дијалектика. Охрид код Велимировића представља духовну вертикалу: место уздизања, место тишине, место где је могућ сусрет са божанским. Охрид код Андрића представља хоризонталну географију времена: место где прошлост оставља трагове, где се културе укрштају и прожимају, где човек слуша протекле векове.

Ипак, у оба текста присутна је иста основна структура: простор је медијум сусрета. Простор је „субјекат“; он делује на човека,

позива га, преображава га. У томе је кључна тачка додира.

Имаголошки гледано, оба текста показују да граница није крај комуникације него њен почетак. Велимировићев Охрид има унутрашњу границу која се превазилази; Андрићев Охрид има историјску границу која се проживљава. Духовна и културна визија се не искључују већ стоје као две допуњујуће истине о простору. Зато литература постаје место где Охрид није само град нити језеро, већ огледало: огледало тишине и светлости, огледало душе и историје, огледало у коме човек препознаје и себе и Другог. Управо у том препознавању настаје сусрет — и преображена, симболичка граница.

Простор за креативну обнову идентитета

Као што је наведено, у Европи се Балкан често доживљава као „други“. Међутим, и Андрић и Велимировић у својим текстовима нуде другачију визију – Охрид и језеро нису егзотични „рубови цивилизације“, већ центар смисла и духовности.

Када спојимо ова два дискурса:

- код Андрића: Охрид је место историје и културе где се сусрећу цивилизације,
- код Велимировића: језеро је унутрашње духовно огледало.

Оба аутора показују да је књижевност место сусрета – где се може превазићи конструкција Балкана као „другог“ и отворити простор за нову визију идентитета. Та визија може се развијати кроз интертекстуални сусрет: од периферије до полифоније.

Кроз компаративну и имаголошку призму, Иво Андрић и вл. Николај Велимировић чине диптих језерске модерности: први полази од материјално-културног (град, храм, рељеф), други од духовно-етичког (молитва, ћутање, преображај). У пресеку је поетика сусрета: место где се преплићу религије, цивилизације и слојеви времена. Тиме се мења и политичка топографија: идентитет Балкана може бити одређен као полифонија традиција. У оба текста језеро је метафора превођења: између језика и тишине, слике и речи, историје и духовности.

Путопис често производи хетерослику — али код Андрића и Николаја Велимировића настаје сложенија игра: аутослика Балкана се артикулише кроз унутрашњи дијалог (слојеви историје,

литургијска поетика), док се хетерослике Европе позивају на ревизију (од клишеа ка дијалогу). Тако књижевност постаје средство редефиниције идентитета, а не само огледало идеолошких образаца.

Шта је „Други“ Охрид, а шта је „наш“ Охрид (имаголошко разликовање)?

У балканистичком кључу, овај рад отклања редукцију „егзотике“: уместо фолклоризације, предлаже се читање Охрида у споју модернистичке осетљивости и литургијске поетике.

Охрид је у два поетичка хабитуса „други“ на два начина: код Андрића као граница спознаје у којој тишина постаје музика, код Велимировића као огледало теофаније у којој вода постаје светлост и суштина у којој потону све приче. У оба случаја, Балкан није периферија него место сусрета — златни попречни пресек у ком локално постаје универзално.

Литература

- Андрић Иво 1982: Крај светлог Охридског језера, БИГЗ, Београд.
Башлар Гастон 1969: Поетика простора, Култура Београд, Београд.
Велимировић Николај 1988: Молитве на језеру, Словесник, Шабац.
Кончаревић Ксенија 2022: „Славословљење Бога у Молитвама на језеру Владике Николаја Велимировића“, *Nicholaistudies* II/4, 389–400.
Pageaux Daniel-Henri 1994: *La littérature générale et comparée*, Armand Colin, Paris.
Said Edward 1978: *Orientalism*, Vintage Books, New York.
Todorova Maria 1997: *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, New York.

Literature as a Site of Encounter

Abstract

This paper examines the ways in which the Balkans are constructed as a symbol of cultural Otherness. While many analyses focus on the ideological dimensions of this process, the present study turns to literature as a key medium through which the Balkans have been imagined, projected, and subsequently redefined.

Literature originating from the Balkan region often oscillates between the reproduction of external stereotypes and attempts at their deconstruction. Within an imagological framework, literature can become a site of encounter—one that affirms plurality and cultural specificity. Literary narratives reveal multilayered identities—national, linguistic, religious—as well as the reductionist, one-dimensional images of the Balkans found in Western representations.

Through a comparative analysis of two distinct yet thematically related portrayals of Ohrid—Nikolaj Velimirović's *Prayers by the Lake* (*Molitve na jezeru*) and Ivo Andrić's travelogue *At the End of the Bright Ohrid Lake* (*Kraj svetlog Ohridskog jezera*)—the study demonstrates how geographical space in literature becomes a metaphysical, spiritual, or cultural focal point. Literature, culture, and media serve as powerful instruments for the reproduction and redefinition of identity. This analysis highlights the potential of literary space to enable the creative renewal of identity.

Keywords: literature, imagology, the Other, Nikolaj Velimirović, Ivo Andrić, Ohrid, silence, space.

О РЕЦЕПЦИЈИ ДРАМЕ *ОСЛОБОЂЕЊЕ СКОЈЈА* ДУШАНА ЈОВАНОВИЋА У СРПСКОЈ И ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ КУЛТУРИ

Апстракт: На основу увида у егземпларну критичку продукцију посвећену драми *Ослобођење Скојја* Душана Јовановића и изабраним позоришним и филмским адаптацијама које су од 1978. године настале под истим насловом, у раду се сагледавају домети рецепције изворног драмског наратива најпре на југословенском, а онда и српском културном поднебљу. Са упоредних и на интермедиијалне релације усмерених интерпретативних позиција аутор рада понудиће могуће објашњење утицајности *Ослобођења Скојја* као културног феномена. Зарад тога ће, осим Јовановићевом тексту, посебну хеременутичку пажњу посветити ТВ филму *Ослобођење Скојља* (1981) – у режији Љубише Ристић, а сниманог по сценарију Душана Јовановића и директно произишлог из гласовите Ристићеве представе чија је премијера била 1978. године. За предмет тумачења најпосле ће бити узет и филм *Ослободувањеио на Скојје* (2016), чији сценарио и режију потписују Данило Шербеџија и Раде Шербеџија.

Кључне речи: адаптација, рецепција, *Ослобођење Скојја*, Душан Јовановић, Љубиша Ристић, Раде Шербеџија, Данило Шербеџија.

Да би овај рад одговорио на књижевноисторијски аспект питања које диктира његов наслов, наш увид у знамениту драму *Ослобођење Скојја*, а затим у посебности њене прве позоришне и две филмске адаптације, подразумеваће примеравање интерпретативног опсега компаративном сагледавању наведених уметничких остварења. Како Јовановићева драма, којој је 1979. године припала Стеријина награда за најбољи драмски текст, и оригинална представа Љубише Ристића представљају природну целину своје врсте, то ћемо најпре њима посветити критичку пажњу, а у даљем кораку образложити претежно позитиван, каткад и наглашено позитиван пријем који је међу театарским стручњацима из Југославије (в. Мladenović 1994: 85) и света Ристићева представа имала.

Када на крају предговора својој драми исту квалификује као „епско драмски облик”, Јовановић не даје само жанровску карактеристику, већ открива и дубљу, унутрашњу организацију текста који следи. Не само у светлу наведене паратекстуалне напомене, а

још израженије у складу са њом, занимљиво је приметити како се Јовановићева драма на поетичком, последично и композиционом и драматуршком плану успоставља дихотомично. Она је по неколиким критеријумима „драма за читање”. Овде пре свега мислимо на упадљиву новелистичко-фрагментарну структуру, на насловљена поглавља као индикатив наратива који би се лако могао и романексно уобличити, те на пишчеве опсервације из предговора, а на основу којих се драмски сиже из *Ослобођење Скопља* документује, тачније добија упориште у сведочанству о његовој истинитости. Модернистичко свођење драматуршке апаратуре, у првом реду дидаскалија, сигнализује пак јасну „телеологију» текста – он се у описаном својству намењује режисеру који ће га суштински остварити или употпунити инсценацијом (или екранизацијом). Отуда ће једно од главних поља компаративног приказа Јовановићевог текста и Ристићеве представе, па и из ње произишлог ТВ филма, бити стваралачке интервенције и поступци захваљујући којима се ова два уметничка дела безмало прожимају.

Када је о Јовановићевом *Ослобођењу Скопља* реч, у њему је доиста у дело спроведено епско-драмско рачвање наратива будући да је читаоцу приложено фрагментисано, али хронолошки организовано ратно детињство шестогодишњег Зорана, главног драмског лица. Композиција почива на три чина који садрже нумерисане сликовите фрагменте, међу којима већина налачи секвенцама пре него епизодама. Данас је интересантно читати како је један критичар, а поводом учешћа Ристићеве представе на БИТЕФ-у, коментарисао жанровски спецификум Јовановићевог комада: „повијесно-мемоарски стрип о ослобођењу Скопља” (Dimitrijević 1979: 122).

Радња овог „стрипа” смештена у окупирано Скопље током последњих година Другог светског рата, а наративни фокус је на Зорановим формативним искуствима у суровом окружењу. Полазна тачка на путу дечаковог стасавања јесте одвојеност од оца, који је у партизанама и који је у синовљевом животу и те како присутан својим одсуством, да би се напоследку указао као један од ослободилаца града. У међувремену на дечака посебно утичу недаће које су задесиле породицу: принудна веза његове мајке Лице са немачким официром, веза због које ће она бити линчована и доцније извршити самоубиство; физичко и ментално испаштање његовог рођака Георгија због активизма међу градским комунистима;

свакодневна борба тетке Ленче да у немогућим условима одржи привид нормалне свакодневице те нестанак дечакове пријатељице Ренате и њеног оца у Холокаусту. Поред ових, крупних потреса, у Зоранову децју свест, а сугерише се и подсвест, утискују се у *Ослобођењу Скојја* бројне, каткад живописне, каткад сведене, а увек знаковите (не)згоде из ратом диктиране збиље. Са структурног становишта, посредни су, најпре, драмски форматиране жанр-сцене, слике из породичног и грађанског живота, као и исечци из дечаковог пубертетског сазревања: од симболички потентне уводне игре мечке (игра тзв. малог човека пред ужасном хировитошћу историје), преко Зоранових и Ренатиних часова клавира код тетке, а које Зоран доживљава као „дресуру”, затим преко неосвешћеног, али и агресивног иступа према јеврејском дечаку на улици, лекције о слободи са породичног купања на Вардару, Ленчетовог шибања Зорана због крађе у цркви, групне мастурбације са дечацима из суседства, Зоранове наивне молитве у зору, све до порођаја Ленче у подрумском склоништу, вертепа итд.

Јовановићев текст не оскудева ни у понављајућим, црнохуморним ситуацијама. Таква је „бајка” о баки која, због сиромаштва праћеног губљењем грађанског достојанства, са унуком купи чикове по тротоару. (Ту бајку, понешто апсурдно, прича управо бака Ана.)

Такви су и неспоразуми између укућана и изнуреног Георгија који, због повреде главе са којом се враћа из бугарског затвора, губи способност логичке артикулације и континуитета у говору. Наведени и слични црнохуморни тонови не доводе у питање дирљиво-меланхоличну ауру Јовановићевог *Ослобођења Скојја*, која постоји паралелно са његовим натуралистичким елементима. Ова аура имплицирана је поступком, назовимо га тако, инфантилизације света. Не само што се прелама кроз децју визуру и, шире гледано, перцептивни апарат, него се ратна стварност, рекло би се, похрањује у децјем субјективитету. Осим што сведочи рату кроз очи шестогодишњег дечака, читалац Јовановићеве драме рат види у његовом „инфантилном” ужасу, као примордијалну и често непредвидљиву, хазардерску игру одраслих, испољену кроз ирационалност, обест, хировиту пакост. То је оно што сиров децји доживљај најбоље раскринкава. Појавни облик оваквог доживљаја извесно је игра, која се конституише као битан елемент значењске структуре *Ослобођења Скојја*, што на следећи начин запажа хрват-

ски критичар: „У њој се [у Јовановићевој драми, прим. М. В.] најме све заснива на игри сјећања, на дјечјој игри, на игри као облику перцепције стварности и њезина опонашања. Игра је и повијест, у драми представљена кроз дјечји поглед” (Baković 2012: 34). Разуме се, међутим, да је *ијровни* замајац историје перфидан, алогичан и напоследку разоран, да је у том смислу контрастиран наивној добродушности и бесциљности дечје игре.

Тако се Јовановићева представа рата темељи на извесном јукстапонирању историјског тока и тока Зорановог унутрашњег времена и логике. Узмимо за пример завршни фрагмент драме (Трећи чин, 11. фрагмент – „Суочење”), у ком је компримован коначни сусрет Душана и Зорана, оца и сина. Скопље је ослобођено и Зорану је припала једна развијена, лирски зачудна реплика, после које Душан једноставно констатује да не разуме свог сина. Према томе, ултимативна идеја драме је неспоразум, а његов естетски ефекат је снажан и необично постулиран: стиче се утисак да је немогућност да се дечак зближи са оцем који се вратио у његов живот, горча од ратне стварности која их је раздвајала.

Ма колико била *ауџенифицирана* мноштвом упечатљивих и потресних сцена испаштања малог човека у њеном вртлогу, историја тек у размерама у којима је безмало катарзично доживљена испољава пуну моћ деструкције. Ако у неком идејном регистру лежи политичност Јовановићеве драме, онда је то овај, јер су и насиље и ослобођење града из њеног наслова дати „ван сваког идеолошког априоризма” (Inkret 1981: 70). Реч је о политичности деликатнијој од оне која је очевидна у тематско-мотивском корпусу и драмском заплету (борба левичара и слободарског грађанства Скопља против фашистичког окупатора, борба оличена превасходно у Георгију). Она је један од важних аргумената за детерминисање Јовановићеве драме као израза политичко-поетског театра (Ћирилов, према Svetković 2023). Ћириловљева опаска послужиће нам као главни оквир за аргументовање стваралачке рецепције Јовановићевог комада – прецизније начина на који су Љубиша Ристић као позоришни аутор, односно Данило и Раде Шербеџија као филмски, „читали” драмски предложак. Полазимо од тога да су ови уметнички одговори израз посебног типа нужно продуктивне адаптације, или онога што је продукт адаптације као процеса – односно „креативне реинтетпретације и палимпсетске интертекстуалности” (Hutcheon 2006: 22). Као такви, они представљају нарочито сведочанство о рецепцији кључног текста у опусу Душана Јовановића.

Општепознато је да је позоришна представа *Ослобођење Скопља*, премијерно изведена 1978, доживела велики успех. И данас је један од синонима за југословенски алтернативни позоришни пројекат КППТ (акроним за *казалишнџе, љозорџнџџе, љедаљнџџе, џеаџџар*). У ондашњој Југославији, проседе Љубише Ристића, као истакнутог ствараоца и гласноговорника КППТ-а, био је више него дистинктиван и, конкретно, у представи је подразумевао глуму и сценску игру на отвореном, односно иступање из институционализованог мизансцена позоришта, те отклон од класичне наравије и драматургије.

Како интернетски извори не нуде видео-запис неког од извођења представе с краја седамдесетих или почетком осамдесетих година прошлог века, Ристићеву концепцију тумачићемо на темељу ТВ филма *Ослобођење Скопља* (1981). За то, срећом, имамо вишеструке разлоге: 1) Ристићеву стваралачку апаратуру одликује подједнако театарски и филмски метод, сходно чему је резултат несвакидашња интермедијална творевина; 2) сценарио овог ТВ филма дело је Душан Јовановића; 3) будући копродукција, филм у много чему кореспондира са програмским усмерењем КППТ-а и неоавангардним, антиестаблишмент и, условно речено, експерименталним карактером оригиналне представе; 4) глумачку поделу чине, како се наводи на уводној шпици, чланови „Радне заједнице 'Ослобођење Скопја'” – бројног ансамбла који је извео премијеру у Загребу неколико година раније.

Круцијалну паралелу са Јовановићевим предлошком Ристићев филм-представа повлачи на пољу драмске логике, на име љоунуџрашњења историјске драме, последично и њене прекодификације у драму одрастања. Истине ради, историјски фон је на филмском платну видљивији неголи у Јовановићевом тексту, као што су политичке координате времена у које је смештено *Ослобођење Скопља* јасније исцртане у сугестивној смени тотала и полутотала, или пак кадрирања „птичјег ока”.

Могло би се рећи да је Скопље изразитији „карактер” у филму него што је то у драмском тексту. Овде се изнова можемо обратити поетичком обрасцу политичко-поетског театра, обрасцу који је Ћирилов препознао као детерминанту Јовановићевог *Ослобођења Скопја*. Задржавши овакву дихотомичност укупне драмске струк-

туре, Ристић ју је у исти мах ауторски, а не подражавалачки третирао, тако да је у неколиким деоницама филма, за разлику од поредивих места у драмском предлошку, политички моменат претегао у односу на поетски. Атрибут *йолийички* овде, разуме се, не означава ни провидни, ни уметнички импотентан друштвени ангажман, већ естетизовану политичку идејност, произишлу из релевантног колективног искуства и још релевантнијег обликовања драмских лица као принудних актера у једном политичко-историјском тренутку. Илустроваћемо ову опсервацију неколиким секвенцама филма чији је семантички потенцијал у односу на кореспондентне сцене из Јовановићеве драме с једне стране „разрешен” јер је конкретизован, а с друге стране, условно речено, усложњен захваљујући Ристићевим концепцијама. Оне су каткад смеле, а каткад конвенционалније него што би се очекивало, што је, уосталом, било предмет чланка у *Њујорк Тајмсу* (в. Rich 1982: 15), написаног поводом гостовања Ристићеве театарске трупе у Сједињеним Америчким Државама.

Једно од идејних тежишта филма је, као и код Јовановића, Георгијева реплика са породичног излета на Вардару – реплика у којој Зоран добија објашњење слободе, односно искуства (не) слободе. Она, притом, директно комуницира са насловом драме и указује на то да ова не тематизује само догађај из историје Скопља (околности под којима се одиграо и његов општи значај, ишчитан из судбине једне фиктивне породице), него и безмало метафизичко искање слободе, односно човекову дубљу и *личну* глад за њом. Ристић је овај садржај на извештајан начин увео тиме што је у два наврата Зоранов доживљај разговора са стрицем на излету приказао у понављајућем визуелном филтеру, као исечак из сећања, производећи тако утисак евокације. Сцена с краја првог чина Јовановићеве драме, која доноси Зоранов доживљај вертепа (народни а христијанизовани играчки о Христовом рођењу), код Ристића је актуелизована православним појањем као подлогом, али и живописним мизансценом чији је део и један „вертепаш” са црвеном заставом. Ако гледалац у том тренутку не губи из вида да је, на извештајан начин, Георгиј са својим саборцима преузео улогу мартира револуције и да је Зоранов отац у партизанима, а да га син чека као ослободиоца родног града, симболика црвене заставе унутар контекста хришћанске иконографије јесте и естетски сврховита, и значењски далекосежна.

Можда најинтересантнији прилог своме доживљају ослобођења као егзистенцијалне и етичке категорије – јер ослобођења једног града нема без ослобођења његових грађања, без могућег апсолвирања њихове детерминисаности (глобалним) историјским тренутком – Ристић је дао у закључној секвенци филма-представе. Зоран своју надахнуту монолошку партију – коју смо већ коментарисали – на телевизијском екрану изговара као јахач на белом коњу, док му отац с обе ноге на земљи одговара како га ништа не разуме¹. Ни овакво, ни слично решење у драми није сугерисано: сцена код Јовановића отпочиње ремарком која оца и сина смешта на обалу Вардара. Символика белог коња је, на површини, само-објашњива уколико се држи на уму тоталитет свега што се Зорану десило – у чему је учествовао, чему је сведочио или што се одразило на његов светоназор, што му је одузело безбрижно детињство, али га и формирало. Зоран је, дакле, један од ослободилаца, весник дочеканог краја рата. Истовремено, као јахач на белом коњу, он је симболички поистовећен са својим оцем, као да је тиме натукнуто да је његов наследник. Можда овде треба приметити одјек (псеудо) пророчке опомене лудог Ваве из сцене „7. Радио”. Према њој, деца никада неће сазрети, одрасли треба да рачунају на унукe и, све су прилике, иако је свако ослобођење спас за оне који су испаштали у рату, оно могућно перпетуира неспоразум.

Пробој, али не и „победа” лирског дискурса у завршници Јовановићеве драме и истоименог Ристићевог ТВ филма следствено се може тумачити – ако бисмо се поиграли са појмом перманентне револуције код Троцког – као натукница перманентног ослобођења. Корумпиран историјом и политиком, а надасве атавистички подложен друштвеном злу, човек свесно или несвесно тежи ослобођењу. Ристић је, дакле, сачувао егзистенцијалистичку драматику која на специфичан начин даје тон поетичности Јовановићевог *Ослобођења Скопја*, да би је сопственим, чешће стилским, али и запаженим идејним решењима варирао. Не губећи из вида да је овом процесу допринео и Јовановић као сценариста – премда то,

¹ Коментаришући Ристићеву представу у првој књизи свог капиталног дела *Југословенски драмски њисци XX века*, Петар Марјановић указује на чврсту значењску везу између сцене линчовања Лице, њеног „обредног спирања кривице”, а онда и нестанка међу брзацима, са сценом у којој Зоранов отац водом из лавора пере лице своје супруге (Марјановић 1985: 182). Поткрепљујући закључак другачијом али сродном опаском још једног критичара (Душана Поповића), Марјановић закључује како је то „праштање у стилу Бановића Страхине” (Isto).

услед недоступности сценарија, не можемо непосредније коментарисати – закључујемо да је ТВ филм из 1981, самим тим и представа која му је претходила, поуздан пример плодотворне ауторске рецепције Јовановићевог драмског комада.

*

Премда релативно малобројне, филмске критике, рецензије или осврти на *Ослободувањето на Скопје* (2016) пружају добру основу за даљу разраду питања која смо у претходним поглављима повластили. Сажета компарација коју ћемо надаље спровести истаћи ће другачију, најпре кинематографску а затим и драматуршку логику филма насталог у корежији Данила Шербеције и његовог оца Радета – који је, дакле, од почетка учествовао као један од кључних актера позоришне и филмске судбине Јовановићевог комада.

Рецензије и прикази посвећени тадашњем македонском кандидату за награду Оскар претежно су и аргументовано позитивни. Истодобно, готово сви критичари филма одмерени су у оценама и указују на добити и недостатке – посвећујући више пажње другима – које је на плану естетике узроковало опредељење за мање-више конвенционалну нарацију и исти такав визуелни и аудитивни идентитет филма. Примерна је у том смислу језгровита рецензија Шери Линден у *The Hollywood Reporter*-у. Критичаркина премиса је следећа: „Иако његове опсервације могу деловати већ виђено и нису увек суптилне, похвално је то што филм избегава сентименталност, чак и у погледу дечје перспективе, те доноси емотиван приказ ратних несветих савеза и издаја, као и трајних последица кривице због повезивања с одређеним странама” (Linden 2016, прев. М. В., искључиво за потребе овог рада).

Сложили бисмо се са наведеном опсервацијом напомињући да филм Шербеција, узет као укупна мултимедијална структура, на извештајан начин даје примат дирљивој, али услед тога и мање инвентивној страни оригиналног драмског сижеа. Потенцијално интригантније, а не само провокативније секвенце Јовановићеве драме (нпр. изравнији и индикативнији симултананизам у сцени мастурбације дечака и Тасинове смрти, „парчање” сцене у секвенци посвећеној несрећним љубавима Лице и Ленче и сл.) изостале су у режисерској егзекуцији Шербеција. Сетимо се само како

је Ристић у својој визији умео успоставити нове и провокативне јукстапозиције (црвена застава која прати вертепаше). Та врста, условно речено, субверзивности, изостаје у филму из 2016. године, мада се мора приметити да је статус субверзивности у епоси у којој режирају Шербеције битно другачији спрам 70-их и 80-их година, у којима се сарадња Јовановића и Ристића препознавала и као субверзивна.

На трагу нашег примедбе – која није нужно неповољна по оцену филма Шербеција, већ пре говори у прилог његовом јасном жанровском одређењу и њему инхерентној стилској фактури – срећу се међу критикама и оштрије артикулације. Реномирани филмски критичар Ненад Полимац тако уочава мањак инвенције како у размерама европске, тако и југословенске, следствено и постјугословенске кинематографије: „Када некад провокативну представу сведете на класичну наравицу, одузмете јој Ристићеву енергију и разбарушеност, добијете ефект 'деја vu'. Све смо то већ видјели, дјечаке који одрастају у бурним временима експлоатирао је Емир Кустурица у 'Оцу на службеном путу', Миша Радивојевић описао је како му је нацистички окупатор постао замјенски отац у аутобиографски задојеном филму 'Како су ме украли Немци', а провоцирање комунизма игром ријечи постало је бесмислено откад је потоњи пропао” (Polimac 2017).

И ако је режисерски двојац филма из 2016. године пружио гледаоцима релевантно, али не посебно реafirмишуће читање драме која му је предложак, нама се чини да се њиме симболички употпунио интермедијални круг остварења која је изнедрио Јовановићева, својевремено прекретничка поетика. У емоционалном регистру филм Шербеција убедљиво функционише чак на неколико равни. Наиме, у хронологију епизода, понекад и вињета које сликају ратом „инфицирану” свакодневицу Скопљана, поред догађаја у којима учествује Зоран и, што је битније, поред његових доживљаја, с пажњом су уплетене и: потресна реалност Георгијевог живота након што су га злостављали у бугарском затвору учинивши га мутавим, затим сцене из Лицине нежељене, небиране, али и неизбежне афере са немачким официром или болне слике бака Ане као госпође „понижене и увређене” у старости. Поврх тога, филм – а претходно, логично претпостављамо, и сценарио који потписује Јовановић – доноси неколицину секвенци којих нема у драмском предлошку, али које одишу реалистичком или натуралистичком

компонентом низа његових фрагмената. За пример узмемо уводно убиство бугарског званичника на спортском такмичењу, које прати убиство атентатора пред заиграном децом на улици – што је приказ који убедљиво антиципира приказ стварности у ком насилна смрт није нешто несвакидашње. Брзо услеђује и драматуршки добро темпиран и остварен сегмент посвећен ненајављеној посети официра Милера једној скопској породици у тренутку породичног славља (крштење). Овим сегментом дочарано је несналажење појединаца у улогама које намеће рат – како у улози окупатора, тако и у улози припадника окупиране заједнице.

Рекло би се да је, тим пре уколико се сагледа у светлу идејности коју у истој деоници пружа драмски предлогак, сусрет између оца Душана (Небојша Глоговац) и сина Зорана у довољној мери акцентован као централни догађај ослобођења. Он је истодобно кулминација и епилог понешто мозаичког приказа Зораног стасавања у окупираном граду, што се, између осталог, а карактеристично за филм у целини, постиже и умесно одабраном музичком подлогом.

*

У два најкрупнија компаративна поступка која структурирају наше истраживање, показали смо да уметничка конзистенција драме *Ослобођење Скопја* Душана Јовановића – најпре у идејном, а последично у стилском слоју – захтева даровите позоришне или филмске режисере, односно нужно стваралачку адаптацију. Рекло би се да се о рецепцији драмског текста који нисмо испуштали из круга аналитичке пажње, више дâ закључити на основу његовог живота на позоришној сцени и филмском платну него увидом у критике или приказе које га непосредно адресирају. Њих је, уосталом, мање него оних који су посвећени позоришним извођењима или екранизацијама. Ова чињеница по себи указује на *ијривосѝ*, односно *филмичносѝ* Јовановићеве драме. И Ристићев ТВ филм (снимљен по моделу знаменитије, неоавангардним духом проткане позоришне игре), и македонски филм у режији Шербечија, упечатљиво одговарају наведеном императиву. Модалитети одговора су међу собом битно различити. Будући да смо приоритизовали питање рецепције Јовановићевог текста, опсервације окупљене у раду имплицирају следеће.

У прилог дуготрајној утицајности поменутог текста говори чињеница да је исти фигурирао као поуздана грађа за остварења аутора профилисаних унутар поетичких оквира који се, осим што се не подударају, афирмишу у размаку од тридесет и пет година. Сагласно овоме, ако се у данашњој рецепцији Јовановићевог *Ослобођења Скопје* и може констатовати анахроност или, у извесној мери, већ експлоатисана мотивика, много је више и даље релевантних проблема који су у драми успешно естетизовани или тангирани. Они превасходно произлазе из егзистенцијалистички коантираног ситуирања трагизма појединца – ухваћеног у рушилачки замајац историјског трајања, али и немоћног да се ослободи животне патње (Зоранова последња, медитативна реплика). Трагички ефекат – колико при ишчитавању Јовановићеве драме, толико и при упоредном гледању филмова које је надахнула – не еманира историјска догађајност, тесно везана за одабрани хронотоп, пре него што тај ефекат суштински не произведе судбина карактера окупљених у једној породици, али и оних који учествују у њеној свакодневици. Колективни трагизам искључиво је збир личносних трагичних судбина. Бивајући стилски варирана у Ристићевој представи и ТВ филму, па касније у филму Данила и Радета Шербеције, а на више равни не губећи на аутентичности своје концепције, драма *Ослобођење Скопје* кроз већ пет деценија показује високи степен резоновања са читаоцима и тумачима различитих сензибилитета.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Baković Ilica 2012: „Pamćenje u *Oslobođenju Skopja* Dušana Jovanovića”, *Slovenska dramatika*, Ljubljana, 31–36.
- Dimitrijević Stojan 1979: „Dušan Jovanović i Ljubiša Ristić: na 12. BITEF-u”, *Prolog* XI, 39/40, 121–127.
- Hutcheon Linda 2006: *A Theory of Adaptation*, Routledge, Taylor & Francis Group, New York, London.
- Inkret Andrej 1981: „Drama i teatar između igre i sudbine (o dramama Dušana Jovanovića)”, *Scena*, br. 2, Novi Sad, str. 70.
- Jovanović Dušan 1981: *Oslobođenje Skopja i druge drame*, prev. Neva Toplak, Globus, Zagreb.
- Linden Sheri 2016: “‘The Liberation of Skopje’: Film Review”, *The Hollywood Reporter*, <https://www.hollywoodreporter.com/>

- movies/movie-reviews/liberation-skopje-952790/ (приступљено: 25. 10. 2025).
- Marjanović Petar 1985: *Jugoslovenski dramski pisci XX veka*, Akademija umetnosti, Novi Sad.
- Mladenović Filip 1994: „Alternativno pozorište u Jugoslaviji: KPGT – studija slučaja”, *Kultura* 93/94, Beograd, 82–94.
- Milosavljević Aleksandar 2021: „Odlazak »kulturnog teroriste«: In memoriam – Dušan Jovanović (Beograd, 1. oktobar 1939 – Ljubljana, 31. decembar 2020)”, *Vreme*, br. 1567, 14.01.2021, <https://vreme.com/kultura/odlazak-kulturnog-teroriste/> (приступљено: 25. 10. 2025).
- Polimac, Nenad 2017: „Zašto filmska adaptacija kultne drame iz 70-ih nije oduševila publiku: Šerbedžiji je ovo jedna od najvažnijih uloga u karijeri, kino zjapi prazno”, *Jutarnji list*, <https://www.jutarnji.hr/kultura/film-i-televizija/zasto-filmska-adaptacija-kultne-drame-iz-70-ih-nije-odusevila-publiku-serbedziji-je-ovo-jedna-od-najvaznijih-uloga-u-karijeri-kino-zjapi-prazno-5-860803> (приступљено: 25. 10. 2025).
- Rich, Frank 1982: „Theater: ‘The Liberation of Skopje’”, *The New York Times*, 21. septembar 1982, str. 15.

Milan D. Vurdelja
Faculty of Philology
University of Belgrade

On the Reception of Dušan Jovanović’s Play *Liberation of Skopje* in Serbian and Yugoslav Culture

Summary

This paper examines the impact of the reception of Dušan Jovanović’s dramatic narrative *Liberation of Skopje*—across its original play and subsequent theater and film adaptations since 1978—first in the Yugoslav and then in the Serbian cultural context. By analyzing exemplary critical texts and utilizing comparative and intermedial relations, the author will offer possible explanations for the cultural significance of *Liberation of Skopje* as a phenomenon. For this purpose, particular hermeneutical attention will be given to the 1981 TV film directed by Ljubiša Ristić (which stemmed directly from his renowned 1978 stage production) and the 2016 feature film co-directed by Danilo and Rade Šerbedžija.

Keywords: adaptation, reception, *Liberation of Skopje* (Oslobođenje Skopja), Dušan Jovanović, Ljubiša Ristić, Rade Šerbedžija, Danilo Šerbedžija.

ОСОБЕНОСТИ НА ПРЕВОДОТ НА ГЕОГРАФСКИТЕ НАЗИВИ ВО РОМАНОТ НА ИЛФ И ПЕТРОВ „12 СТОЛА“ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Романот на И. Илф и Е. Петров „12 стола“ се смета за енциклопедија на руското секојдневие од 20-тите години на XX век. Секако, и географските називи во романот се застапени доста широко. При нивниот превод настануваат одредени тешкотии предизвикани како од контекстот, така и од фонетските особености. Важно е да се истакне дека при преводот на македонски јазик треба да се зачуваат преводите на географските одредници од текстовите кои се веќе преведени на македонски јазик, како, на пример, одредниците од цитатите од делата на Пушкин кои се веќе преведени на македонски јазик. Освен тоа, некои географски називи не се опфатени во никакви географски речници и географски прирачници затоа што се измислени. Во случајот со преводот на овие називи често имаат значење играта на зборови или алузијата на авторите на одредени објекти или ситуации од реалноста поради што во текстот понекогаш се потребни објаснувања.

Клучни зборови: Македонски јазик, руски јазик, превод на уметничка литература, топоними, литературна ономастика, Илф и Петров, 12 стола

Практическите каждое объемное произведение, тем более роман, развивается в рамках своего хронотопа. А.А. Ухтомский определяет хронотоп как «закономерную связь пространственно-временных координат» (Ухтомский 2002: 347). Хронотоп романа И.Ильфа и Е.Петрова «Двенадцать стульев» представляет собой Россию 20-х годов XX века, и здесь реальность тонко и логично переплетается с вымыслом.

Исследователи, занимающиеся подсчетом, отмечают: «В романе функционирует большое количество онимов (методом сплошной выборки было отобрано 116 единиц)». (Сагинян: 2022, 52). Данную информацию можно проверить, учитывая при этом разные версии романа.

Значимость географических названий в романе очевидна: герои перемещаются по довольно большой территории в поисках сокровищ. Действие начинается в городе N, а потом движется от

реальных координат к вымышленным и снова к реальным. Следующим пунктом их передвижения оказывается Старгород. За ним – Москва, потом Нижний Новгород. Далее следуют Бармино, Васюки, Чебоксары, Сталинград, Тихорецкая, Минеральные Воды, Пятигорск, Владикавказ, Дарьяльское ущелье, Тифлис, Батум и Ялта. И завершается действие снова в Москве.

Т.Ларина и Т. Милевская выделяют в романе «8 основных локаций: уездный город N Старгород, Москва, Волга (три компонента: пароход «Скрябин» (в качестве локации), Васюки, Сталинград), Пятигорск, Батум, Военно-Грузинская дорога, Тифлис, Ялта». (Ларина, Милевская 2015: 116).

Город N (между прочим, и город-начало, город-неизвестность) – название, излюбленное в литературе XIX века, символизирующее захолустье, город, ничем не примечательный (еще две «н»). Такие города встречались у Н.В.Гоголя, А.П.Чехова, Ф.М.Достоевского и у многих других писателей. Интересно, что никаких других мест со скрытыми названиями дальше в тексте романа не последует. Уже в конце XX века Д.Данилов в своем романе «Описание города», последовательно ведет линию городов на буквы. И его город называется уже «Город на другую букву».

В македонской переводной литературе город N известен в первую очередь благодаря Н.В.Гоголю и его драматической традиции (последователями являются Бранислав Нушич, которого Ю.А. Брагин называет «сербским учеником Гоголя», М. Глишич, С.Сремац, А. Шантич и др.).

В переводе описание городка звучит следующим образом: «Во околистото гратче N имаше толку многу берберници... А всушност во провинциското гратче N луѓето се раѓаа, се бричеа и умираа доста ретко» (Илф, Петров, 2021: 9). В оригинале это уездный город. В переводе используются два прилагательных по двум причинам. В первую очередь, так как понятия «уезд» в македонском языке не существует, и ближайшим к нему является «околија» – «Поголема административна единица којашто опфаќа повеќе помали единици (општини, места, села)» (Дигитален речник на македонски јазик, <http://drmj.eu/show/%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%98%D0%B0/%D0%B6>).

Словарь македонского языка толкует данное понятие следующим образом: «1. како административна единица» (PMJ 1965: T.2: 53).

Но здесь у переводчиков появилась возможность избежать повторения, и во втором контексте город называется уже «провинциски», т.е. провинциальный, чтобы подчеркнуть не совсем ясное понятие «уездный».

Названия улиц в этом городе подчиняются тем же законам, что и во всей стране 20-х годов. Одна из улиц называется «товарища Губернского» (Ильф, Петров 2017: 38).

В переводе эта улица называется «широката улица со име според другарот Губернски». Слово «товарищ» использовалось на территории Македонии во времена Югославии и было популярным, но здесь мы встречаемся с другой проблемой: улицы в Македонском языке из-за отсутствия падежей названия улиц берутся в кавычки. Если этого не происходит, при переводе нужен оборот типа: улица, названная по имени определенного лица, как это и сделано в данном контексте.

Относительно прообразов вымышленных городов и других населенных пунктов до сих пор ведутся споры. Так, исследователи литературы, говоря о Старгороде, пространство которого описано очень подробно, предполагают, что это может быть Старобельск (Луганская область, так как именно туда были командированы писатели в 1926 году, и рядом с ним находилось село Чмыревка (укр. Чмирівка) (ср. Чмаровка в романе), Одесса (как родной город писателей) и даже Воронеж (в пользу этой версии выдвигается факт запуска трамвайной линии, а также то, что в городе были канатчики, а в Воронеже это давняя профессия, которая даже породила слободу на берегу реки Воронеж с одноименным названием).

В переводе Чмаровка звучит так же: «Во единаесет и пол од северозапад, од страна на селото Чмаровка, во Старгород влезе млад човек...» (Ильф, Петров 2021: 72). Самое ужасное заключается в том, что как в русском, так и в сербском и македонском языках лексема является одинаково вульгарной и в переводе не нуждается. Возможно, в русском языке есть и другое значение, но его затмевает негативный вариант. Так как других контекстов, кроме вышеупомянутого нейтрального в тексте нет, то нет смысла рассуждать о причине внесения в текст этого названия, кроме самого естественного: вблизи Старобельска на самом деле есть такой населенный пункт. В македонском языке также есть глагол «чмае» со значением «прозябать», который в данном случае может слегка смягчить неприятную картину.

Топоним Старгород нами не переводился. По-македонски город – град, и было бы логично, если бы город назывался Староград. Но это бы противоречило логике, так как есть имя Новгород, которое никак не переводится. В связи с этим, наименование города оставлено со словом «город» по «новгородской модели».

Следует подчеркнуть, что для переводчиков данная информация важна в основном для уточнений в сносках. Главное – при переводе топонимов не потерять игру слов, тонкий юмор и другие особенности, задуманные авторами. А это уже касается топонимического пространства как самого Старгорода, так и других городов.

В топонимическом пространстве Старгорода встречается немало названий улиц (годонимы). В первую очередь это названия улиц: Советская, Красноармейская (бывшая Большая Пушкинская), Кооперативная, Советская (а таковых в городе замечено две), Ленских событий (бывшая Денисовская), Плеханова, Виноградная, Маркса и Энгельса, Дровяная, Карла Маркса (бывшая Губернаторская). Интересно, что большая часть названий встречается в одном абзаце, и понятно, что такое перечисление улиц призвано запутать как героя романа, так и читателя.

С точки зрения перевода улицы, названные по именам политических деятелей, сложностей не вызывают, а на сложные названия стоит обратить внимание. „Красноармејскаја“ (поранешната „Голема Пушкинова“), Ленски случувања“ (поранешната „Денисовска“). (Илф, Петров 2021: 73). При переводе имен, если в них нет никакой игры слов, названия улиц только транслитерируются, как это произошло с Красноармейской. По-македонски Красная армия – Црвена армија, но здесь не возникло необходимости в полном переводе. А вот улица Большая Пушкинская полностью меняет свою форму по аналогии с улицей Пушкинова, которая в действительности есть в Скопье.

Улица Ленских событий (улицы с такими названиями до сих пор есть во многих городах России) связана с расстрелом бастующих 4 (17) апреля 1912 года на приисках Ленского золотопромышленного товарищества.

Данное событие не отражено в балканских учебниках истории, но его отголосок, вероятно, все же попал в македонскую поэзию:

Ти плачно замина на краток рок,
пак да се видиме да не даде бог,
а јас во сточен вагон и на исток
на ископ во рудникот во Бодајбо.

Это перевод стихотворения Владимира Высоцкого, написанного в 1961 г. (Ты уехала на короткий срок, Снова свидеться нам – не дай бог...), сделанный Любомиром (Круме) Бочваровым в странном сборнике под названием “Поетска торта со 509 јајца”. Странность заключается в том, что автора читатель должен, видимо, угадать самостоятельно.

Конечно, и в самом стихотворении В.Высоцкого не имеются в виду Ленские события, а в целом тот несчастный прииск, на котором отбывали наказание и современные заключенные.

Кроме городов, по которым передвигаются герои, в романе также встречается немало топонимов, находящихся за пределами России. Так, Н.А.Купина отмечает: «Центральное место в романе занимают географические наименования, семантика которых разделяет их на два класса, распределяющиеся относительно местоименных указателей «здесь» – «там»». (Купина 2001: 229). Имеются в виду названия советские (советская Россия, подданный РСФСР и другие и противопоставленные им европейские в контексте либо недостижимой обеспеченной жизни, либо в связи с еще имеющимися в России европейскими реалиями или с новыми противопоставленными им советскими: Париж, Кастилья и др.).

«Он [Ипполит Матвеевич] слышал шум отходящих в Кастилию поездов и плеск отплывающих пароходов.

Гаснут дальней Альпухары

Золотистые края. (Ильф, Петров 2017: 272).

«Тој ги слушаше звучите на возовите кои се упатуваа кон Кастиља и плескањето на бродовите кои испловуваа.

Златните краеве на Алпухара

Гаснат во далечината (Илф, Петров 2021: 257)

Алпухара́ры (по-испански Las Alpujarras...) – так называются в Верхней Андалузии или Гранаде, со времен арабского владычества, многочисленные долины, окружённые крутыми уступами сильно разветвляющихся южных Известковых Альп (Б и Е, т. 2: 78).

При переводе данного топонима мы обращали внимание не на то, как топоним указан в «Географическом атласе», а на то, что

это цитата из поэмы А.Толстого «Дон Жуан», в которой Альпухара дана с одной *p* и в женском роде. Кстати, и в русском языке вариант в женском роде также встречается.

Подобным образом мы встречаемся и с названием страны Турции. Герои не только непосредственно не путешествуют по ней, но и не упоминают ее, если не считать того, что Остап Бендер называет себя турецким подданным. Турция названа в письме отца Федора, а также в споре писателей:

«Инородцев здесь множество. А особенно много здесь армяшек и персиян. Здесь, матушка моя, до Тюрции недалеко» (Ильф, Петров, 2017: 441).

«Овде има многу странци. А особено многу овде има ерменчиња и персијци. Одовде попадијо моја блиску е до Турција (Илф, Петров, 2021: 431)

В данном контексте нам важно, что отец Федор называет страну с фонетическим искажением: Тюрция. Но сменить *y* на *ю* в тексте перевода не представляется возможным, так как в македонском языке нет различия: турецкий и тюркский. Смягчение в данном контексте выглядело бы искусственным.

Второй контекст, где встречается этот оним – разговор писателей, где Турция представлена в своей обычной форме и подчеркивает неграмотность и неосведомленность отдельных авторов:

– Не е задолжително да се биде секаде! – викаше Лапис. – Пушкин пишува турски стихови а никогаш не бил во Турција.

– О да, Ерзурум нели, се наоѓа во Тулската губернија. (Илф, Петров 2021: 367).

– Необязательно всюду быть! – кричал Ляпис. – Пушкин писал турецкие стихи и никогда не был в Турции.

– О да, Эрзерум ведь находится в Тульской губернии. (Ильф, Петров 2017: 379)

Интересно, что все топонимическое многообразие только подчеркивает склонность героев к постоянному движению. Ю.Подковырин, говоря о доме и его значении в романе, показывает, что даже «мебель - атрибут домашнего мира - приобретает в романе способность разбегаться, за ней нужно устремляться в погоню. Остап замечает: «Стулья разбегаются, как тараканы» (Подковырин 2008: 133).

Движение героев, как и стульев, направляется к Тифлису: «На третий день перед обедом, миновав Скучные и пыльные ме-

ста: Ананур, Душет и Цилканы, путники подошли к Мцхету - древней столице Грузии. Здесь Кура поворачивала к Тифлису» (Ильф, Петров 2017: 523).

«Третиот ден по средбата пред ручекот откако ги одминаа здодевните и правливи места: Ананур, Душет и Цилкан, патниците се доближија до Мцхета – древната престолнина на Грузија. Овде реката Кура свртуваше кон Тифлис» (Илф, Петров 2021: 514).

Здесь авторы играют так же, как и в случае со Старгородом. Здесь движение идет по дороге от незначимых в общем контексте городов, но с показом их большого количества, к главному, к Тифлису. В топонимике заметна разница: Цилкан – Цилканы и Мцхет – Мцхета, обусловленные традицией написания в каждом из языков.

Рассматривая переводные топонимы романа «Двенадцать стульев», можно сделать вывод о том, что главной задачей при переводе топонимов для переводчиков является в первую очередь правильность написания, если есть различия в определенных лексемах, а также сохранение игры слов и скрытых смыслов, там, где они вложены в текст авторами, и внимание к наличию уже имеющихся переводов отрывков из произведений художественной литературы, которые цитируют герои романа, так как именно здесь написание может отличаться от зафиксированного в географическом атласе.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Илф И., Петров Е. 12 стола, – Скопје, Прозарт-медиа, 2021, – 546 с.

Ильф И., Петров Е Двенадцать стульев, – Москва Детская литература, 2017, – 560 с.

Купина Н.А. Имена собственные в романе «12 стульев»: стилистико-культурологический очерк // (с. 229–233)

Ларина Т.Ю., Милевская Т.В. Роль имен собственных в формировании когерентного текста (на материале романов И. Ильфа и Е. Петрова «Двенадцать стульев» и «Золотой теленок»)// Вестник Волгоградского государственного университета. Сер.2. Языкознание. 2015, № 5(29) с. 114–118.

Подковырин Ю.В. Дом как художественная ценность в романе И.Ильфа и Е.Петрова «12 стульев» // Ю. В. Подковырин // Культура и текст. – – № 8. – с. 132–137.

- Речник на македонскиот јазик. Т2. Скопје 1965.
- Руско-македонски речник/ Чундева Н., Најческа-Сидоровска М.,
Накев С., – Скопје, 1997, – 990 с.
- Сагинян Б. «Двенадцать стульев»: реальные и ирреальные онимы
// Вестник Ереванского университета. Русская фразеология
2022 № 2, с. 50–61.
- Ухтомский А. А. Доминанта. СПб.: Питер, 2002. С. 347.
- Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4
доп.). — СПб., 1890—1907.

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

811.163.3(062.552)

821.163.3.09(062.552)

МЕЃУНАРОДЕН семинар за македонски јазик, литература и култура (2025 ; Охрид)

52. Меѓународна научна конференција на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при УКИМ во Скопје : Охрид, 29-30.8.2025 година / [редакциски одбор Ала Шешкен ... и др.]. - Скопје : Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2026. - 516 стр. : илустр. ; 25 см

Трудови на повеќе јазици. - Фусноти кон текстот. - Други членови на редакциски одбор: Соња Топузовска, Кристина Николовска, Намита Субиото, Мелакат Парс, Марија Паунова, Трајче Стамески, Евдокија Илијевска. - Библиографија кон трудовите

ISBN 978-9989-43-558-4 (13)

ISBN 9989-43-558-8 (10)

1. Меѓународна научна конференција (52 ; 2025 ; Охрид)

а) Македонски јазик -- Собири б) Македонска книжевност -- Критики и толкувања -- Собири

COBISS.MK-ID 69380869

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ
А: Бул. Гоце Делчев бр. 9
1000 Скопје, РСМ
Т: +389 2 3293 293
Ф: +389 2 3293 202
www.ukim.edu.mk

Република Северна Македонија
Министерство за култура

ISBN 998943558-8

